

TAKÁTS SÁNDOR

SZEGÉNY MAGYAROK

G E N I U S . K I A D A S

Vargha Gyulának
a Magyar Tudományos Akadémia
tiszteleti tagjának,
a Kisfaludy-Társaság másodelnökének
szeretettel

I.

AZ IGAZI SZEGÉNY LEGÉNYEK

Az igazi szegény legények

*Oh szegény megromlott s elfogyott magyar nép
Vitézséggel nevelt hírrel vagy igen szép,
Kár, hogy tartottál úgy mint senyvedendő kép,
Előmenetedre nincs egy utad is ép.*

Balassa Bálint.

A magyar katonát úgy a hazai, mint az idegen írók minden időben magasztalásokkal halmozták el. Acélkarú, törhetetlen szívű s félelmet nem ismerő férfaink ugyan mindig voltak, de a XVI. és a XVII. században ezrével és ezrével terem az ilyen. Nem is magyar, hanem külföldi ember írta a XVI. században, hogy *a hazaszeretel eredeti magyar virtus!* Külföldi költők énekelték meg a magyar katona hazafias gondolkozását, önfeláldozási készségét, vitézi szellemét s vakmerőségig menő bátorságát. A mi írott emlékeink napnál világosabban hirdetik, hogy a XVI. században mindaz, ami igazában magyar és nemzeti, a végházak vitézeiben él és virul. Itt a végházakban folyik a magyarosodás, itt élnek a nemzeti hagyományok, itt lelkesednek s küzdenek a hazáért. Itt hangoztatják ezerszer és ezerszer: „*ha nem harcolunk a török ellen, azt is elveszítjük, ami még a miénk Magyarországból*“. A végházak népe kiáltja a világgá: „*hazánkért és magunk becsületéért lakjuk a végeket, fizetés nekünk nem jár!*“ Temérdek ily felemelő hang

szóla! hozzánk a végekből. A Temesvárbán körülzárt Losonczy István közvetlenül halála előtt írta volt nemzetének: „*En az én Istenömhöz való jó hitömben, az én hűségemben és az én hazámhoz való szeretetemben, az én lelkem mig testben leszen, az élő Istennek segítségével meg nem fogyatokozom, de ha Magyarországbán akartok lakni, idegen embörrre dolgotokat ne bizzátok; mert az magyarokat semminek veszik; szömömmel látott dolgot mondok; nyilván nem szánja sem országunkat, sem mimagunkat!*”¹⁾ Ime ilyen hang szól hozzánk a végházakból! Van-e ennél mélyebb hazaszeretet? S nem ezt hangoztatja-e Balassa Bálint a végbeli vitéz is, mikor a magyar nemzet romlásán kesergett, irván:

*Oh kedves nemzetem, hazám, édes felem!
Kivel szerelmes mind tavaszom s telem:
Keseregj, sirj, kiálls Istenedhez velem.
Nálad, hogy szeretlek, legyen e vers jelem.*

S ott, ahol ilyen hangok hallatszottak, ott a végházakban és főuri várkastélyokban nevedekett a magyar ifjúság elitje. Itt tanították meg arra, hogy a magyarnak a vitézi névnel és tisztesség-nél féltőbb kincse nincsen. Itt tanulták meg ifjaink, hogy nincs szebb elmulás a hősi halálnál, nincs szebb temető a zöldbe borult mezőnél. A végházakban és a kastélyokban élnek a lantosok és a hegedősök, köztük Balassa Bálint, a végbeli életnek ez örökéletű dalosa és zengő szive. Ki tudná megmondani, mennyi szép vitézi ének született itt, hiszen az ismerteken kívül még ma is sok porlad a családi levéltárakban. Az egyik

¹⁾ Bécsi állami levéltár Hung. Temesvár, 1552 július 29.

ilyenben például a végbeli vitéz így fohászkodik a magyarok Istenéhez védelemért:

*Mert te igazgatod minden dolgaimat,
Viselöd az hadban ügyemet, gondomat,
Forgatod kezömben az harcos szablyámat,
Te tanítod vivni az én fiamat.*

*Kezembe adod még én ellenségimet,
Ki mostan elhordja édös nemzetömet,
Sztertelen pusztítja szép zsiros földemet,
Gyakorta levágja erős vitézünket.²⁾*

Egy másik *Szép ének* című versben így kesereg a magyar vitéz: „Miért hagyál el minket ilyen igen megromlanunk? mi nemzetségünkben elpusztulnunk, miért távozá el Uristen ily messzi mitőlünk? Azért kell tisztelnünk pogányokat, gyilkosokat, paráznákat, bálványimádókat, kiknek el kell viselnünk kemény igájukat. *Elvevéd tőlünk országunkat, királyunkat, földhöz veréd az mi koronánkat, szemed elől vetéd az mi áldozatinkat.* Megszűnnek sok helyeken szent nevednek dicséreti, szép ifjak ékes éneklési; mert az bálványimádás túled azt érdemli. *Eltávozóék mitőlünk jó nagy Isten mi örömünk, nincsen immár semmi vigasságunk, siralomra fordula az mi nyájasságunk. Támadj fel azért immár nagy Uristen mi mellettünk és te jobb kezedet nyujtsd ki rajtunk és ne vess el előled, kik megnyomordtunk. Lássák meg az pogányok, hogy mirőlünk gondot viselsz, kiket szent igéddel legeltetsz és noha megbántottunk, te túled el nem vetsz³⁾* stb.

²⁾ Zayugróczy Zay levéltár, 421. sz. „*Régi magyar ének*“.

³⁾ Körmendi levéltár, Missiles, *Zép ének*.

Felemelő s lelkesítő mindaz, ami a végbeliek életéről, küzdelmeiről s igaz magyarságáról ránk maradt. Pedig ha tudjuk, hogy már a XVI. század első felében mennyit kellett nélkülözniök, mennyit szenvedniök, akkor még inkább értékelnünk kell mindazt, ami a végbelieket a magyar nemzet büszkeségévé, féltett kincsévé s egyedüli reményévé tette.

Harcosaink jó része a hódoltság területéről elűzött nemesekből került ki. Ezeknek szegényeknek semmijök sem volt s ha zsoldot nem kaptak, éheztek. „Az szegény nemesség — írják 1550-ben — igen elbúsult; mert olyak vannak bennök, hogy éhen is meghalnak, oly szegények vannak bennök. *Sírnak az nyavalyások, de azért helyüket megállják.*“⁴⁾ Akárhányszor megesett, hogy nemesek, akik két-három lóval mint tisztek szolgáltak, a nagy nyomorúság miatt köztitkékké lettek. Azaz úgy jártak, mint Bank Pál Déva várának kapitánya, aki 1552-ben Castaldonak írta volt: „Ígen kevés vagyok én egyedül ennek (a várnak) megtartására, ha ezek eloszolnak; mert *jobb énnekem tisztességemre az más ember lovát vakarnom, hogy nem mint egyedül szégyent vallanom, ha az uraim, akik itt vagynak, eloszolnak.*“⁵⁾

Kornis Gáspár 1605 április 16-án Batthyány Ferencnek írta volt: „*Az én uramnak való hűséges szolgálatom miatt csak egy dolmányban maradék! Urból közönséges katona levék? Immár*

⁴⁾ Orsz. levélt. Hédervéry Gáspár. Nádasdy Tamáshoz, 1550. okt. 8. Győr várából.

⁵⁾ Bécsi állami levélt. Déva 1552 dec. — Görög János ujbári kapitány írta volt 1581-ben: „Kintelen leszek urat keresnem ahun találók; mert itthon éhel meg nem halhatok“. (Orsz. levélt. kamarai levelezések.)

Isten mire adja dolgomat, nem tudom; kegyelmed gondolhatja mit remélhetek.“ (Körm. levélt. Missiles.)

A lovagias, vitézi szellem és lelkesedés is, mely a végbeli vitézeket a XVI. században oly annyira áthatotta, nem volt állandó. Régi magyar mondás, hogy a szegénység nagy emberséget gyaláz! A végbeliek lelkes életét is a szegénység tette tönkre. Vitézeink elmétől alig megfogható nyomorúságban éltek. Az éhség és a nyomorúság megölte a lelkesedést, megbomlasztotta a fegyelmet.

Nincs ország — írják a végbeliek — ahol a küzdő vitézekkel oly keveset törődnének, mint nálunk. Ausztria főurainak vadállatjait — írja Lippay érsek — jobban élelmezik, jobban gondozzák, mint a végházak hadinépét. Tudott dolog, hogy a magyar gyalogosnak havi két forint, a huszárnak havi három forint volt a fizetése. Ebből kellett ruhát, fegyvert szereznie, ebből kellett magát, családját és lovát tartania. Amíg egy jó magyar lovas havi három forintot (s azonkívül semmit se) kapott, addig a császári lovasnak (kürasszirnak) havi tizenöt forint s élelem járt.⁶⁾ Pedig a császári nehéz lovasnak a török ellenében alig vehették hasznát. Volt idő, mikor egy német gyalogos annyiba került, mint hét jó magyar hajdu.⁷⁾ Volt idő, mikor a nagy török háború alatt pusztá kenyerért is akárhány magyar katonát lehetett kapni. A bécsi kormányshékek mégis németekkel

⁶⁾ Volt közös pénz. levélt. Hung. 14.483. fasc. 1631. Ezer kürasszir havi 20.840 frtba került, ezer huszár ellenben csak 6000 frtba.

⁷⁾ Pálffy Pál 1641 október 30-án írta, hogy hét jó végbelit kaphatni egy rossz német helyett. (Volt közös pénzügyi levélt. 14.503. fasc.)

rakták meg a végházakat s a magyar katonát rendszeresen sohsem fizették.

Tudott dolog, hogy szegény katonáink zsoldjukat felerészben posztóban kapták. A 12—24 forintos posztó végjét a katonáknak 24—48 forintba számították s még a magyar sing és a brabanti rőf közt lévő különbséggel is csaltak. Innét van, hogy katonáink nem egyszer négy havi zsoldjukról hajlandók voltak lemondani, ha posztó helyett készpénzben fizetik őket. Pénzt azonban mindég ritkábban kaptak s így kénytelenek voltak elfogadni a silány posztót is. A legtöbbször azonban ez is elmaradt s így a szegény katonák sóhajtvá kiáltották: *se pénz, se posztó!*

I. Ferdinánd és Miksa idejében is nagy volt ugyan a fizetellenség, de az elviselhetetlen nyomorúság Rudolf uralkodása idején szakadt a szegény végbeliekre. Ekkor énekelte Balassa Bálint a magyar katonáról:

*Kedvelt s böcsült véred lett csüfoltságossá,
Szablyádnak bő zsoldja nagy olcsóságossá.*

*Föld reménységére felnevelt urfiak,
Szemétre vettettek úgy, mint köz tyukfiak
Zsirokkal hizódnak az idegen fiak,
Hozzád nem különbek, mint az ördögfiak.*

És Balassa Bálint az igazat énekelte. A magyar vér mérhetetlenül olcsó lett. Katonáink zsoldja elmaradt s idegenek hiztak a magyar jövedelmen.

Az ország keleti részén a szepesi kamara fizetvén a végházakat, itt katonáink mindig jobb sorsban éltek, mint a nyugati részeken. De azért Rudolf uralkodása idején a szepesi kamara terüle-

tén is megesett, hogy a végbelieknek 50—60 hónapon át mit sem fizettek. Tokaj, Szendrő, Ónod, **Kálló, Ecsed és Szatmár lovas és gyalog rendjei** összegyűlvén, maguk írták a kamarának: „Rudolfus császár idejében hol ötven, hol hatvan havunk maradt fizetetlenül; most őfölsége (II. Mátyás) idejében is hol husz, hol huszonöt havunk vagy on hátra.“ (1616. K. p. l. 14449. fasc.)

Az ország nyugati részein még rosszabb volt a helyzet. A palotai kapitány írta például rongyban csühödő és éhező katonáiról: „*Nincs oly ember az világon, ki ezeket nem keserülné.*“⁸⁾ A felzendült lévai vitézeket 1576-ban tisztjeik csak nagynehezen tudták lecsillapítani. Ők, a tisztiek írták aztán Rudolf császárnak: „Immár koldusnak s nem szolgáló népnek láttatunk lenni . . . Talán fölségednek mi láttatunk legalábbvaló hivei lenni, kiknek árnyékában vannak az fölséged több végei.“⁹⁾ A szegény palotaiak, kiket hosszú szenvedés és várakozás után egy darab papirossal fizettek ki, elkeseredetten jelenték ki, hogy tovább nem szolgálhatnak: „Tudjuk és hisszük, — írták — ha mi nyomorúságot őfelsége rajtunk cselekeszni kész, az Uristen őfelségének ezt el nem engedi, hanem az mirajtunk teendő nyomorúságért őfelségét úgy megveri mind testében, mind lelkében és minden dolgaiban szerencsétlenné

⁸⁾ Thury György főkapitány levele a kamarához. (Orsz. levélt. Kamar. level. 1565 márc. 25.)

⁹⁾ Volt pénzügyi levélt. Hung. 1576. A kállai vitézek írták 1586 dec. 3-án Nogarolla generálisnak, hogy a kamarától hiába kérték fizetésüket; ezt a feleletet kapták: „hogyha mind egytől egyig Kállóról kimentek is s Kálló fenekestül felfordul is, mégha Magyarország is elvész mind egyszersmind, semmit nem gondol vele“. (U. o. 14.397. fasc.)

teszi, hogy minden fejedelmek között öfelsége például léssen.¹⁰⁾

A kanizsaiak egy évvel későbbben szintén ilyen hangon jelentették, hogy már éhhalál is volt köztük. „Ezután — írták — most hogy ruhátlanok vagyunk s nincsen mivel ruházni magunkat, hideggel kell meghalnunk!”

Ilyenformán irogatnak a többi végház lakói is. A hős Pálffy Miklós ujbári vitézeiről írta például, hogy jámborul s igazán szolgálnak, de hogy minemű fogyatkozásban vannak, azt csak Isten tudja. „Kegyelmeteknek pedig jó emberséggel írhatom, hogy sokaknak közülök, akik nagyon esztendeje, hogy az öfelsége szolgálatjában vannak, az *orcájokon és vén szakállukon csurgott le az könyejük . . .* Az ellenség is pedig nagy szívet és bátorságot veszen rajta, ha látja, hogy az ő fölsége régi szolgálait így éhhez hagyják meghalni, meg nem adván az övéket . . . Bocskátoztam immár el közülök harmincat olyakat, hogy száz mérföldről kellett volna őket idehozni. Jó hitemre mondhatom, hogy ugyan sokan vannak közülök, hogy három vagy négy nap is nem ehetnek az kenyérből.“¹¹⁾

Amint Pálffy levele is mutatja, Rudolf uralkodása alatt sok végbeli vitéz otthagya a szolgálatot, mert elviselhetetlenné lett a nyomorúságuk. Amint a kanizsaiak, úgy a többiek is világosan megírták, hogy „az éhenhalás viszi őket a végházakból.“

Ez időben még igen sok erősség és várkastély főuraink kezén volt s mivel ezek ekkor még nemcsak hogy egyetértettek a nemzet többségével, de

¹⁰⁾ U. o. 1575.

¹¹⁾ Orsz. levélt. Kamarai level. Ujbár, 1592 okt. 27. Pálffy levele a magyar kamarához.

legtöbbit áldoztak a nemzeti védelemre és a nemzeti kulturára, tehát igen szívesen fogadták szolgálatukba a végházakból távozott vitézeket. A kanizsai őrség írta volt ekkor: „Minden vitézlő ember az urak fizetésére siet; mert az urak az ő szolgájok fizetésében el nem vesznek, hanem pénzről pénzre nekik megfizetnek. Annak fölötté jószágokat is sokat közikbe osztanak. Ha melyik gonosz szerencsével kárt vall, mindennel segítik s nem hagyják megszegényedni.“¹²⁾

Az urak azonban nem fogadhattak meg minden bujdosó katonát. Akik tehát a végházakban maradtak, azok tovább is szenvedtek és nélkülöztek. A szécséni őrség 1607-ben írta: „mezitele- nek, költségtelenek és éhezők vagyunk“.¹³⁾ Ugyanez évben a bányavidéki valamennyi végház küldöttei Ujvárt gyűlést tartván, elbocsátásukat kérték; mert tovább nem bírják a nyomorúságot. „Ekkoráig — írták — nagy éhezéssel, szomjúzással, pénztelen, ruházatlan kellett öfelsége végházaiban éjjel-nappal vigyáznunk.“¹⁴⁾

A harmincéves háborúban a végbeliek sorsa még rosszabbra fordult. A birodalmi segély ugyanis teljesen elmaradt. Szentgyörgyvölgyi Bakács Sándor főkapitány jelentette 1620-ban, hogy a keszthelyi őrség tizenegy év óta semmit fizetést nem kapott s most elrendelték, hogy 50 lovas és 50 gyalog a táborba vonuljon. E szegény legények — írja Bakács — Keszthelyt minden ellenségtől őrzik és védik, de fizetetlenül s ruhátlanul hadba nem mehetnek.¹⁵⁾ A Dunántul többi

¹²⁾ K. p. I. Hung.

¹³⁾ Bécsi állami levélt. Hung. 1607 jul. 26. „Szécséni sereg, lovas és gyalog kicsintől fogva nagyig.“

¹⁴⁾ U. o. 1607 jul. 29.

¹⁵⁾ Kőrmenyi levélt. Missiles, Keszthely, 1620 dec. 13-án; Bakács levele Batthyány Ferenchez.

végháznak kapitányai kijelentették, hogy szegény hazájuk oltalmára és hasznára akarnak lenni, de „az végházakat kordéra nem hagyják.“¹⁶⁾

Eszterházy a bányavidéki végházak népéről jelentette, hogy a végső nyomorúság nyomja. Ő maga a sajátjából segíti ugyan vitézeket, de valamenyt nem táplálhatja; ezért csak az éhenhalókat tartja cipóval. Ha — írja Eszterházy — végsőig elkcseredik a vitézlő nép, mindegy neki kötéllel vagy éhséggel kell-e elpusztulnia; de oly dolgot cselekszik, amit sok mérő buzával sem lehet felváltani.¹⁷⁾

A dunántuli végházakból ugyanilyeneket irogatnak. Hagymásy Miklós kapitány például Batthyány Ferencnek jelentette: „Az gyalog három lövés port vagy önt nem tudna puskájához venni. Az lovasnak annyi embersége nincs, hogy egyszer meg tudná lovát patkoltatni, vagy hogy magának lábabelit vehetne.“¹⁸⁾

Azoknak a huszárezredeknek sem volt jobb dolguk, melyek a harmincéves háború alatt a birodalomban küzdöttek. Eszterházy Miklós nádor a hadi tanácsnak írta 1637-ben, hogy *Kovács Péter ezer emberéből csak kétszáz maradt életben.* Hősiesen, vérük ontásával küzdöttek ezek, megérdemlik tehát a szegények, hogy valamit kapjanak. Legalább egy hónapra szállást adjanak nekik.¹⁹⁾

¹⁶⁾ U. o. 1621 szeptember 5. A kőszegi táborból Batthyány Ferenchez. „Ha vesztünk — írták a kapitányok — hazánkat s végházainkat veszítjük.“ (Cisdanubiani capitanei, caeterique officiales campestris.)

¹⁷⁾ Volt pénzügyi levélt. Hung. 1623.

¹⁸⁾ Körmendi levélt. Missiles, 1621.

¹⁹⁾ Volt közös pénz. levélt. Hung. 14.494. fasc. 1637 április 10.

A szegény végbeliek aratás idején mind kimentek a várakból; mert ha takaráskor nem szereztek maguknak élelmet télire, éhenhalhattak. A kiskomáromiakról írják például 1648-ban: kimentek mind „*kepében aratni, mivel szegényeknek kenyerök nem volt.*” Keglevich Péter, vicegenerális 1648 július 3-án jelentette Batthyány Ádám generálisnak, hogy a végházak vitézei 4—5 mérföldre is elmennek aratni. „*Elszéledtenek a szegénylegények — írja ugyanő — s elfutottanak az aratásra.*”²⁰⁾

Ha nem kaptak munkát — ami sokszor megcsett — éhségtől űzve a másét vették el. A dunántúli vicegenerális írta Batthyáynak Egerszegről: „Hogy életét megtarthassa, ki kell mennie (a vitéznek) a falukra. Erővel elveszi az polgárnak az mi je vagyon. Onnad aztán az vármegyékben, az országban is nagy kiáltás vagyon az vitézlkö rendre.”²¹⁾

A végbeliek jelentései szerint az ilyenén lárma és sibolkodás mindég nagyobb volt, mint az okozott kár. A jobbágyok ugyanis jól értették, mint kell a tócsából tengert csinálniok.

I. Lipót kerülven a trónra, a magyar katonaság multjának legszomorúbb korszaka kezdődött. A nagy fizetlenséghez ekkor még hozzájárult a vallási üldözés s a magyarság nyílt üldözése. A szegény végbeli katonaságunknak éreznie kellett s érezte is, hogy Bécsből egyenest romlására törekszenek. Volt végházunk, ahol szegény katonáink tíz éven át nem kaptak fizetést. A végbeli kapitányok jelentései szerint a vitézek döglött lovak husával, fakéregből és korpából készült kenyérrrel s a mocsarakból kiásott búzós gyökerekkel

²⁰⁾ Körmendi levélt. Missiles.

²¹⁾ U. o. Keglevich Péter levele, 1648 május 17.

táplálták családjaikat. Ha — írja Forgách Ádám generális — a végbeliek halálra ítélt rabok lennének, akkor sem szabadna őket éhséggel megölni. (1662.) A legjobb vitézek — jelenti Batthyány Kristóf — hogy családjukat táplálhassák, kénytelenek a falukra menni s a másét elvenni. S ha megfogják őket, a *hazának e hű és vitéz katonáit, mint rablókat kerékbe törik vagy felakasztják. Végső romlás és pusztulás lesz ennek a következménye!*²²⁾

Kollonits Lipót érsek 1669-ben írta a bányavidéki végházak katonáiról: „Ezek a szegények hat év óta egy harapás-kenyeret, egyetlen fillért nem kaptak.“²³⁾

Szendrő, Putnok és Diósgyőr őrségéről jelentették 1673-ban, hogy leirhatatlan a nyomorúság köztük. *E három helyőrség nyolc év alatt mindössze csak két havi fizetést kapott.*²⁴⁾

A titkos tanács 1664-ben magának az uralkodónak jelentette, hogy *Győrött és Pápán száznál több magyar katona halt éhen* („Vor Hunger gestorben“). S akik még élnek, szinte árnyékká lettek a nyomorúság miatt.²⁵⁾

A haditanács jelentette őfelségének 1691-ben, hogy az éhség és a kétségbeesés az ellenséghez

²²⁾ Ugy Forgách, mint Batthyány e jelentése a volt közös pénz. levélt. Hung. 1662. évi fasc.-ban található.

²³⁾ U. o. 14.567. fasc. „Indem diesen armen Leuten schon in das sechste Jahr kein Bissen Brod, noch einziger Pfennig gereicht worden.“

²⁴⁾ U. o. 14.583. fasc. 1673.

²⁵⁾ U. o. 14.556. fasc. 1664 január 15. és külön Kayserstein báró jelentése ez ügyről. — 1663 február 21-én a diósgyőri kapitány, Pap János írta Bécsbe, hogy szegény katonái korpából és kölesből készült kenyérrrel is megelégednének. (U. o. 14.554. fasc.)

úzi a szegény végbelieket. Nigrelli most írta Kaszáról, hogy a Kecskemét környékén állomásozott huszárok az élelem hiánya miatt majd mind elpusztultak.²⁶⁾ A kolozsvári és a székelyhídi őrségről ugyanezt jelentették.

Ilyen viszonyok közt éltek a szegény magyar katonák Lipót uralkodása idején! Isten csodája, hogy e nyomorúsággal telt esztendőkből végházaik mind el nem veszték. A szentgróti és a béri vitézlő rend írta 1676-ban Batthyánynak: „*Botokkal s csaknem mezítelenül kölletik őfelsége kapuit őriznünk.* Csak az egy élő Isten az, ki még eddig az pogányságnak csalárdságát meggátolta.”²⁷⁾

A Habsburgok politikája s a bécsi kormányzások magyar gyűlölete, amint láttuk, először koldusokká tette a magyar katonákat. S mikor már elég gyöngének tartották a magyar haderőt, Laxenburgban a király elnöklése alatt azon tanácskoztak, mint lehetne a magyar haderőt feloszlítani. Az 1671 december 11-én aztán megjelent a császári rendelet, mely egyelőre mintegy nyolcezer végbelit fizetés nélkül e szélnek eresztett. A magyar katonaságra mért e gyalázat hihetetlen elkeseredést és zűrzavart okozott. A kipróbált régi harcosok majd mind a fellelőkhöz csatlakoztak. S mikor Bécsben látták az eredményt, a soproni országgyűlésen visszavonták az 1671-i császári rendeletet. A nagy török háborúban aztán katonáink vitézül harcoltak ugyan, de ezzel sorsukon mit sem lendítettek. A magyar gyalogosnak havi egy forintot, a németnek havi nyolc forintot és élelmet adtak. Zichy István győri vicegenerális arra kérte a haditanácsot, hogy leg-

²⁶⁾ U. o. 14.682. fasc. 1691 junius 20, Ex consilio bellico.

²⁷⁾ Körmendi levélt. Missiles.

alább csizmát adjanak a szegény hajduknak; mert mezítláb járnak s télen elfagy a lábuk. Az Eger blokádjánál résztvett magyar katonák vitézségét még a bécsi kormányzések is magasztalták, de azt is megírták róluk, hogy e szegény emberek házról házra koldulva szerzik meg darabka kenyereket.²⁸⁾

A háború szerencsés bevégezése után Bécsben nyíltan hirdették, hogy a magyar végbeliekre már nincsen szükség s az ujonnan építendő várakba német és rác katonát kell helyezni. Aztán hozzáfogtak a régi magyar végházak lerombolásához. S régi dicsőségünknek szentelt falait egymásután döntik le. Az 1699. évtől 1702-ig alig volt hazánkban magyar katona. Szathmárt tartottak 60 huszárt és negyven hajdut az adók és portiók beszedésére. Ezek a szegények is 1702-ben fizetésért könyörögtek; mert tíz év óta mit sem kaptak.²⁹⁾

A magyar katonaság szenvedésének tengernyi sokaságából csak egy szemernyit adtunk itt. De ez adatok is világosan hirdetik, hogy a Habsburg-uralkodók örökös bizalmatlansága s a bécsi kormányzések magyargyűlölete századokon át minő rettenetes nyomorúsággal és szenvedéssel sujtotta a magyar katonaságot!

Akaratlanul is felvetődik itt a kérdés, vajjon Magyarország nem bírta-e fizetni saját katonaságát? A feleletet erre a magyar rendek többször megadták. Ha — mondták ezek — Magyarország

²⁸⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 1688 január 10. „die maisten blutarme Leuthe seind und jetzo ihr Stückl Brod von Haus zu Haus betlen müssen“ etc. — Zichynek 1688. évi jelentése szerint a huszár havi egy tallért, a hajdu egy forintot kapott. (menstruatim unus equus nonnisi unum imperialem, hajdo vero florenum unum habent.)

²⁹⁾ U. o. 14.750. fasc. 1702 február 23.

maga rendelkezhetik bevételével, minden katonáját rendesen fizetheti. Sajnos! ebbe az udvar sohasem egyezett bele. Mindent, ami nagyobb jövedelmet hozott, kivette a magyar kamara kezéből s Ausztria javára fordította. A magyar kamara írta volt 1549-ben: „*Omnes proventus ad cameram majestatis vestrae pertinentes ab eadem sunt abstracti et aliorum curae et administrationi ac dispositioni commissi, ita ut pene nihil camera praeter nudum titulum habeat!*“³⁰⁾ Azaz, hogy a magyar kamarától minden jövedelmet elvontak s idegenekre bízták, úgyhogy a magyar kincstárnak a pusztá néven kívül egyebe sem maradt.

A magyar kamara kiszámította, hogy Mária özvegy királyné 1526-tól 1548-ig hány százezer forintot huzott Magyarország jövedelméből (harmincadokból s bányákból). S kiszámította azt is, hogy e hatalmas összeg után mennyi katonát kellett volna tartania. S Mária királyné egyetlen katonát nem tartott s nem fizetett! Az 1580. évben a magyar rendek azt írták a királynak, hogy minden végbeli katonát rendesen fizetnek s még 15 ezer lovast és gyalogost tartanak, a király konyhájára 15.000, a tornajátékokra 4000 forintot adnak évenként, ha Magyarország maga rendelkezhetik a marhakereskedés jövedelmével.³⁰⁾

Hogy mire költötte az udvar a kezén levő harmincadok jövedelmét, azt a számadások világosan mutatják. A magyaróvári harmincadból 1586-ban a francia királyné (osztrák főhercegné) nemcsak 150 ezernyi hozományát kapta, de ezenkívül ugyaninnét évi 7500 frt.-ot huzott. Ugyaninnét fizették az osztrák landmarschallt, II. Mátyás

³⁰⁾ Bécsi állami levélt. Hung. 1580. „*Omnes milites, quotquot in Ungaria sunt, si omnes Ungari essent milites, plenariter persolvere possint*“ stb.

gyóntatóját, Izabella Klára infánsnő innét huzott évi 4000 frt.-ot, innét fizették az udvari káplánokat, az udvar szállítóit, szakácsait, a bécsi apácázárdákat, az udvari muzsikusokat stb. Althan Adolf, aki az udvarnak jelentős kölcsönöket adott, 1619—1633-ig 78.598 frt.-ot kapott a magyaróvári harmincadból. Az 1625. évben még Károly főherceg ravatalának költségeit is a magyaróvári harmincaddal fizettették. Így állván a dolog, nem csoda, hogy *1627-ben az óvári, a pozsonyi és a nedőlcei harmincadoknak másfélmilliónál több volt az adósságuk! S ezt mind a magyar marhakereskedés jövedelméből kellett megfizetni!*³¹⁾

Ime a Habsburgok imígyen sáfárkodtak Magyarországon jövedelmével! Pedig eddig a bányák jövedelméről nem is szóltunk. Pedig ebből sem látott Magyarország semmit. De *a főhercegeknek csupán Mikulásra évenként négyezer körmöci aranyat utalt ki az uralkodó!*

Mindenféle kiadás szerepel az említett harmincadhivatalok számadásaiban, csak a végbeli katonaságnak adott összegek hiányoznak onnét. S ha a XVII. században szerepel is néha a katonai kiadás, ez jelentéktelen összeg s jobbra a bécsi arsenalnak szól.

Az eddig felsorolt adatok világosan hirdetik, hogy mit kellett a magyar katonának nélkülöznie és szenvednie. Megértjük tehát, miért hívták a végbeli vitézeket szegény legényeknek. Ők maguk is így nevezték magukat még a kuruc-labanc világban is.

A legény szón nem nőtlen embert kell érte-

³¹⁾ Volt közös pénzügyi levél. 14.487. fasc. 1634. évi kimutatások. Az 1632. évben az óvári harmincad adóssága 562.379 frt volt!

nünk; mert ezt *rideg legénynek* hívták, hanem olyan kitanult katonát, aki az inaséveken már túl volt. Még a főurak kastélyaiban nevededő ifjaknak is több éven inaskodniok avagy apródskodniok kellett. (Apród és inas egy fogalom volt.) Ez a szokás a végekben szolgáló katonák közt is megvolt. Zay János írta például 1582-ben haza: „Az darabontokat elküldeni ne felejtse kegyelmed, nyolc-tízet jókat, *ne legyenek inasok, hanem mérész legények.*“³³⁾ Tudott dolog, hogy a gyalogságnál és a naszádosoknál minden vajdának volt inasa vagy apródja. Ez a szokás a lovastiszteknél is járta. Ezeket az inasokat vagy apródokat fegyverhordozóknak is hívták. Amíg a végekben szolgáló iratos katonákat szegény legényeknek hívták, addig a szabad hajduknak *szabad legények* volt a nevük. Azokat a hajdukat, akik mint *ökrészek* vagy *sörések* a tőzsérek szolgálatában marhahajtással szolgáltak, *botos legényeknek* hívták.³⁴⁾

A XVI. század első felében jobbra csak gyalogosainkat hívták szegény legényeknek.³⁵⁾ A gyalogosok ugyanis a marhahajtók és a jobbágyok sorából kerültek ki s földhözragadt szegény emberek voltak. A lovasok ellenben túlnyomóan nemesek voltak és soknak közülök birtokuk is volt. Rudolf korában azonban már a lovasok

³³⁾ Zayugróczy Zay levéltár, 1582 május 9.

³⁴⁾ Ezek a botos legények a fegyverhasználat eltiltása után, hatalmas furkósbottal jártak („*ingentibus justibus nodosis, quales hajdones gestare solent*“). Volt közös pénz. levélt. 14.573. fasc. 1671.)

³⁵⁾ Alapi János írta Nádasdynak 1543 április 9-én a gyalogosairól: „Az ki szegény legényeket hoztam, félek, hogy megmaradjanak“. — Gecse Barnabás 1555. ugyancsak a gyalogosait nevezi szegény legényeknek. (Nádasdy level. Orsz. Levéltár.)

(huszárok) is szegény legényeknek írják magukat. Sőt igen sokszor a tisztjeik is így nevezik magukat.

A XVI. század végbeli vitézeinek lovagias szelleméről, önfeláldozásáról s hazafiságáról már szólottunk. Lássuk már most, minő szellem uralkodott a szegény legények közt, mikor félig meztelenül, éhséggel küzködve szolgáltak.

Először is a tisztokról ejtünk szót. Ezer szerencse, hogy főuraink jó része a hódoltság korában még együtt érzett s együtt küzdött nemzetével. E főurak a maguk várkastélyaiban állandó katonaságot tartottak s ha a királyi végházakban szolgáltak, ott a fizetetlen magyar katonákat gabonával és pénzzel támogatták. A Zrinyiek, a Nádasdyak, Eszterházyak, Batthyányak stb. rengeteget áldoztak imígyen a haza javára.³⁶⁾ Akkor még ilyenekre s nem külföldi szórakozásra költ el a főurak jövedelme. Csak például említünk néhány esetet. Zrinyi György csakúgy mint apja, a szigetvári hős, állandóan jelentős számú katonát tartott a saját költségén. Ezenkívül mint kerületi generális és főkapitány a nyomorgó királyi zsoldosokat is gyakran fizette. Követelése imígyen az udvaron 1601-ben már 79.743 frt. volt. Frangepán Miklós volt bán ugyanily módon 50 ezer forintnyi követelésének megfizetését sürgette (1624.) Kollonits Szigfrid bányavidéki generális, akit a bécsi udvar mint magyar rebellist elzáratott, többnyire a magáéból fizette a végházak szegény katonáit.

³⁶⁾ Verbóczy Imre nyolcszáz lovaszt tartott a saját költségén s ezzel a sereggel védelmezte Dunántul déli megyéit. Az 1543. év május 7-én írták róla a királynak, hogy többet szolgál hazájának, mint a többi kapitányok együttvéve, pedig semmi fizetést nem kap. (Bécsi állami levélt. Hung.)

Nem is volt nála népszerűbb tiszt a végekben. Követelése egy millió forintnál nagyobb összegre rúgott, de az udvar mit sem adott neki. S hány oly főtisztünk volt, aki soha nem látott fizetést, bár évtizedeken át becsülettel szolgált. S csak maradéki könyörögtek érdemes apjuk hátralékos zsoldjáért.³⁷⁾

A XVI. században a vitézi lelkesedés és a lovagias szellem egylelkű testületté tette a végbeli őrségeket. Testvériségnek (fraternitas, communitas) nevezik magukat az egyes őrségek s még a főtiszt is testvéreinek s barátainak hívja a közvitézeket is. A szegény legénység korában a közös nyomorúság és szenvedés fűzte egybe a végbelieket. Megható jelenség, hogy oly időben, midőn a szegény legényeknek alig volt betevő falatjuk; rabságba esett társukért mindenüket készek feláldozni. Az ujbári őrség például 1554-ben mindent elkövetett, hogy társukat: a szegény Bajcsy Antalt kiválthassák.³⁸⁾ Nilkay András deák, szentmártoni kapitány hűségesen („honestissime“) szolgált. A palásti szerencsétlen csatában

³⁷⁾ Spáczay Márton főkapitány 24 évig szolgált. Török rabságba esvén, 7000 talléron váltotta meg magát. Halála után özvegye és hét árvája könyörögtek a királynak, fizetné ki 15.000 forintra rúgó zsoldhátralékját. — Ramocsaházy István huszárezredes, aki a lipcsei csatában Lipót főherceget az ellenség soraiból kimentette s aki agg koráig híven szolgált, 1655-ben hátralékos zsoldjáért könyörgött. Thuránszky Péter putnoki hős kapitány meghalván, családjának semmit nem hagyott. Özvegye és árvái 1652-ben 8190 forintnyi zsoldjának kifizetéseért könyörögtek a királynak.

³⁸⁾ Zayugróczy Zay-levélt. Jakusyth Ferenc az esztergomi érsek népeinek kapitánya Zay Ferenchez ez ügyben, Ujvár, 1554 december 3.

mindenét elvesztvén, rabbá esett. Tisztársai azonban kiváltották. (1555). Szászfay András katonarokonát akarván a rabságból megszabadítani, hátralékos zsoldjáért könyörgött. (1559.) Szigetvár vitézei 1550-ben felajánlották zsoldjukat rabtársaik kiváltására.³⁹⁾ Az alsóórsi csata alkalmával a tisztek jutalom helyett arra kérték a királyt, segítené meg Pribék Imre huszárhadnagy társukat, aki még kétezer forinttal tartozik a töröknek sarcában. (1570.) Nagy János zászlótartót veszprémi bajtársai váltották ki. Szabó István kiszabadítására Csontos Benedek és Horváth György szendrői vitézek 331 frt.-nyi zsoldjukat ajánlották fel. (1577.) Czakó Ambrus veszprémi huszárkapitány, híres vitéz s emberséges ember lévén, mikor török rabságba esett, a pápai gyalogosok — amint maguk írták — nem nézhetvén szenvedését, zsoldjukat ajánlották fel kiváltására. (1579.) Roussel Péter szendrői főkapitány jelentette 1577 május 17-én, hogy Szabó Istvánt bajtársai kiváltották. A veszprémi őrség nem bírván összehozni Tarnóczy Farkas kapitány sarcát, Batthyány Boldizsártól kértek támogatást s megírták neki, hogy *„véruk hullásával, sőt halálukkal megbizonyítják“*, hogy hálátlanok nem lesznek.⁴⁰⁾ Komornik István Bocskay járásakor esett rabságba s majdnem husz évig synylődött ott. A nagy fizetlenség s a közbejött háború miatt a végbeliek csak 1626-ban fogtak hozzá a kiszabadításához. A Kanizsával szembevetett végházak szegény legényei egyhavi zsoldjukat ajánlták fel kiváltására. Salamonfái Rátky Menyhért vicegenerális, Bessenyei János és Schonnyay István huszárkapitányok pedig 4367 frt.-nyi zsoldhátralékjuk felét elengedték a

³⁹⁾ Orsz. Levélt. Nádasdy level. 1550 június 14.

⁴⁰⁾ Körmendi levélt. Missiles, 1587.

kincstárnak, hogy a másik felét megkaphassák és Komornik kiváltására fordíthassák.⁴¹⁾

Ilyen és ezekhez hasonló adat seregével maradt ránk. Közönséges jelenség volt a hódoltság korában a raboknak kezességben való szabadonbocsátása. Az ilyen rabok aztán tisztjeiktől *kolduló levelet* váltottak s végházról végházra jártak, hogy sarcukat összekoldulják. S a végbeli szegény legények sohasem tagadták meg az ilyenektől a segítséget. Olyan esetek is történtek, hogy ha a rab vitéz nem talált gyámolt, bajtársa ment helyette a tömlőcbe s addig ott maradt, míg a rab rendezte itthon ügyeit. Erszénygyártó Gáspár is ezt tette!

A szegény legényeknek illetően emberségét és páratlan áldozatkészségét akkor méltányolhatjuk igazában, ha tudjuk, hogy ők maguk minő nélkülözés és szenvedés között tengették életüket. Akkor, mikor a török rabságban sinylődő vitézek elkeseredetten irták volt: „*Minden ország kiszabadítja rabjait, egyedül a mi magyar nemzetünk árva és elhagyatott*“, akkor, midőn ugyanezek sóhajtvá kiáltották: „*nincs elhagyatottabb, szerencsétlenebb nemzet a magyarnál*“: akkor a szegény végbeliek tettek legtöbbet a rabok érdekében.

De lássuk, mit tettek ugyanezek a hazai kultúra terén. Eddig egyáltalán ismeretlen dolog nálunk, hogy a végbeli vitézek a maguk költségén iskolákat tartottak fent, templomokat építettek s papot, tanítót fizettek. S ezt úgy a katolikusok, mint a protestánsok megtették. A magyar szokás szerint az egyes várórségeken a pap és a tanító közemberi fizetést kapott. A kincstár azonban ezt a csekély fizetést is megtagadta, főleg ott, ahol az őrség protestáns volt. Eszerint a papot és a tanítót

⁴¹⁾ Volt közös pénz. levélt. Hung. 14.468. fasc. 1626.

a szegény katonáknak maguknak kellett fizetniök. Szatmár várában például 1635-ben 200 hajdu és 200 huszár volt. A prédikátor itt két közember fizetését húzta, a tanító pedig egy gyalogosét. Az udvari kamara és a haditanács e fizetést nem engedélyezte; mert a prédikátor és a tanító öfelségének nem katonája.⁴²⁾ Ezentul tehát a szegény katonák maguk fizették papjukat és mesterüket. Voltak kisebb és szegényebb végházaink, ahol a pap és a tanító még közlegényi fizetést sem kaptak. Babolcsán például a lelkész és az iskolamester két köből rozsot kapott.⁴³⁾

Az egyes őrségek nagyon ragaszkodtak papjukhoz. Ami nem is csodálandó. A súlyos napokban ugyanis ezek vigasztalták és biztatták őket. Mikor például a körmendi prédikátor távozni akart, a körmendi sereg Batthyányt kérte közvetítésre. „Mi — irták a katonák — őkegyelme tanítását kedveljük s akarjuk köztünk való megmaradását.“

Az 1670. évben a pápai vitézljő rend néhány száz tallért gyűjtván, két főlegényt Sárospatakra küldött, hogy onnét papot s mestert hozzanak.

A légrádi őrség jelentette 1677-ben, hogy templomukat lerontották, prédikátorukat elűzték s „még azon füst alatt seregestül fordulván, az harangjainkat leszedték az pápista uraimék harangfájiról.“⁴⁴⁾ Erre a vitézek közül nyolcvan elmentek s török földről hoztak maguknak prédi-

⁴²⁾ U. o. 14.490. fasc. 1635.

⁴³⁾ U. o. Extractus proventuum castris Babolcsa (concionatori et rectori scholae noviter conducti 2 cubuli siliginis, 1561).

⁴⁴⁾ Körmendi levélt. Batthyány Kristófhoz írt levél („szegény alázatos szolgát, Légrád végházában lakozó augustana confession lévő lovas és gyalogsereg“ 1677).

kátort. Ugy látszik ez a prédikátor sem maradhatott ott sokáig. Sárkány István ugyanis 1683-ban megírta Batthyány Kristóf generálisnak, hogy Légrádról a religio miatt 480 vitéz elment. De Rabatta gróf visszacsalta őket, megígervén nekik, hogy prédikátorukat visszahozatja, de előbb Bécsbe kell írnia az engedélyért. A katonák erre visszatértek Légrádra.⁴⁵⁾

Végbeli katonáink nemcsak papokat és mestereket tartottak, de templomokat is építettek. A veszprémi ágostai vallású őrség például gyűjtés útján szedett össze annyi pénzt, hogy a templom-építést megkezdhette. Mivel azonban a szegény katonák nem kapták a zsoldjukat, az építést nem folytathatták. Ezért Batthyány Ferencnéhez, az ágostai-vallásúak nagy pátronusához fordultak segítségért.

A szécsényi őrség 1616-ban négy havi zsoldját ajánlotta fel a ferencrendiek lerombolt klostromának felépítésére.⁴⁶⁾

Bosnyák Tamás, a vitéz füleki főkapitány franciskánus kolostor építésére házhelyet adott, katonái pedig ugyane célra három havi zsoldjukat ajánlották fel.⁴⁷⁾

Gombay János egerszegi vicekapitány ötven éven át katonáskodott. Résztvett a svéd háborúban is s ott kitüntette magát. Az 1676. évben 13 ezer forintra rúgott zsoldhátrálékja. Ennek feléről hajlandó volt lemondani, ha a másik felét meg-

⁴⁵⁾ U. o. 1683 március 10. Három évvel később, 1686 tavaszán, Bécsből újabb császári rendelet jött, mely ismét meghagyta a prédikátorok elűzését. E rendeletet a légrádi örökös főkapitány Zrinyi Ádám is megkapta.

⁴⁶⁾ Volt pénzügyi levélt. Hung. 14.451. fasc. 1616 október 12.

⁴⁷⁾ U. o. 14.443. fasc. 1613.

kapja. Ez esetben a templom felépítését hajlandó magára vállalni!

A végbeli szegény legényeknek illetén tempomépítéseiről bőségesen maradtak ránk adatok. Még több ilyenről rendelkezünk a papok s a tanítók alkalmazásáról s iskolák alapításáról. S ha tekintetbe vesszük a végbeliek hallatlan nyomorúságát, akkor el kell ismernünk, hogy a szegény legények súlyos áldozatokat hoztak hazájuknak. De ha bármi nagy és felemelő dolgot cselekedtek is, az udvar bizalmát s a bécsi kormányzók jóakarát sosem sikerült megnyerniök. Az, amit a hős Forgách Simon irt Rudolf uralkodása alatt, minden időre szólott! S mit is irt ő Batthyáynak? Teljes az ő (t. i. az ausztriai tanácsosok) gyűlölete a magyar nemzet iránt! „Inkább elszenvednek minden károkat, hogynem mint magyarral is közlessék dolgokat . . . Contra rerum seriem vagyon az, hogy valamely ország más idegenek tanácsával tartassék meg, vagy utiliter adminisztráltassék. Magyarországnak mire jutott dolga az idegen tanács és idegenek adminisztratioja miatt, látja mindez világ. Im az marad oka is, minemű nagy veszedelemben vagyon miatta. Látják ők maguk is, de lám az pravus affectusuk tisztán megvakította őket.“⁴⁸⁾

A következő XVII. század derekán más szavakkal ugyan, de ezeket mondotta Zrínyi Miklós a költő is. Hogy ő mily lelkesedéssel védte a magyar katonát s mily keserűen hangoztatta az udvar örökös bizalmatlanságát, fölösleges ide írunk. Eléggé ismert az.

⁴⁸⁾ Körmendi levélt. Missiles, 1588 április 13. Egy másik levelében ugyancsak Batthyáynak írta: „Nyomorult állapotunkról örömet írnék kegyelmednek, de honnét kellene kezdenem írásomat, levélbe se férne, hanem könyv kellene hozzá“. (1587 június 26.)

II.
A HEGYALJAI ZENDÜLÉS

A hegyaljai zendülés

Mintha a magyarságnak egyedüli gyámola a törökség lett volna, amint ez a gyámolunk is kidülőre fordult, az ország romlása és elnyomása futó szabásban közeledett. A törökön vívott nagy győzelmeknek az árát nekünk kellett megfizetnünk; a császári hatalom megnövekedett ereje mireánk nehezedett. Adóra fogott, szabadságvesztett, lenézett néppé lettünk. A másfél évtizedig tartó diadalmas török háború jobban megszegényített, mélyebbre süllyesztett bennünket, mint a török hódoltság egész százada. Nem volt akkor minálunknál szegényeknél elhagyottabb, boldogtalanabb nép. A császári hadsereg és a bécsi kormányzások amúgy is vesztünkre törtek, amúgy is utolsó veszedelmünket keresték; most hogy a szél mindenfelől jól fujt nekik, kényük-kedvük szerint jártathatták rajtunk a hatalmukat.

A nagy háborúban a hadi szerencse napja fényesen sütött a császári hadseregére. A sütő nap — amint tudjuk — csak a viaszt engeszteli, de az agyagot keményíti. S csakugyan úgy esett, hogy a szerencsének folyton ragyogó napja a győzők szívét kőnél kövebbé tette. És ennek az árát nekünk kellett megfizetnünk. A császári hadcrő ugyanis a maga keménységét és elbizakodottságát a kimerült és meggyengült magyarságon jártatta. Amikor a török kiűzése miatt nálunk igazában az örömnél és a vigasságnál lett volna helye, állapotunk akkor fordult teljes sötétségre.

Mély bánat, kiáltó szenvedés s napról-napra növekedő keserűség borítja el a sziveket. Az ország nem bírja az óriási terhet, az emberek görnyedeznek és nyögnek az elviselhetetlen nyomás alatt. A magyar földből haldokló és pusztuló ország lőn. Minden néma és csendes volt, mint a haldokló körül szokott lenni. Csak néhanapján, amikor a sajgó fájdalom már elviselhetetlenné lőn, tört ki a jajkiáltás. Ezt is elnyomta a képzelt örökösöknek: a császári katonák ezreinek a lármája.

Akik kevesen még gondolkozni tudtak, nem a kilátástalan jövő, hanem a múlt felé tekintettek. Az elnémult szabadságharcokra gondoltak — sajnos — remény és kilátás nélkül. Az elhagyatottság, a gyöngeség tudatában ugyanis biztatót ezekben sem láttak. Mert mit is használ a vaknak, hogy elei láttak, vagy a némának, hogy az öregapja ékesbeszédű volt? . . .

A súlyos adózásban az ország vagyonának a java már eluszott. Az elkobzott birtokoknak se szeri, se száma nem volt. S az adókat még mindig emelték, a magyar birtokokat még mindig kobozgatták. Aztán (a rendes várőrségeken kívül) évről évre 20—25 lovas és ugyanannyi gyalogezeredet szállítottak téli kvártélyra az amúgy is kiélt és kifosztott Magyarországba. És mindegyik császári katona égő gyűlölettel és üres tarisznyával szállt a magyar házába. Ez volt az országnak a megölője, ez volt az igazi elemi csapás, ami mindent, de mindent elpusztított. Mirevaló volt a vetés és az aratás, ha egyszer a munka gyümölcsét a német katona falta fel? Minek művelték a szőlőskerteket, mikor lángizú borainkat a részeges császári hadak itták meg? Mirevaló volt a gondosan megépített ház, mikor a kvártélyos német a gazdát ugylis kiverte? Az erdő, a sűrű erdő lett a

magyar nép háza, a hulló falevél az ágya.¹⁾ S nyugodtan még itt sem hajthatta le a fejét, mert a vadakkal együtt reá is hajtóvadászatot indítottak. A halálos nyavalyától a nép nem ijedt meg úgy, mint a német katona beszállásolásától. Semmitől se rettegett úgy, mint ettől, aminek pusztá hirére egész sereg falu egyszerre néptelenné lett.²⁾ Nincs mit csodálkoznunk ezen. A szegény parasztnak korpából készült kenyérré sem igen telt s gyűlölt császári katona asztalára hófehér cipót és peccenyét kellett adnia. S még ez sem volt elég; a katonának pénz kellett, addig ütötte-verte a szállásadóját, míg mindenét prédára nem vetette. A porciót 3—5 frt.-ban állapították meg s a szegény népen 12—14 forintjával vették meg. S ki mert volna ellenszegülni? Hisz a beszállásolt katonaság békót, vasat hurcolt magával s amerre járt, láncokat csörgetett. Futott is előle mindenki, aki futhatott. Maga Lipót király írja, hogy némely vidékről ezer jobbágy elköltözött a *németek elől*. A szegény rutén (orosz) *népről* írják, hogy mikor a német kvártélyba száll, mind széjjel futnak s csak akkor jönnek elő az erdőkből a nyári munkára, mikor a hadak elvonultak.³⁾ Néha

¹⁾ Országos levélt. Urbaria et Conscriptioes című gyűjteménye seregével sorolja föl a falvakat, amiknek népe a németjárás elől az erdőbe költözött, pusztán hagyván a falukat.

²⁾ Közös pénzügyi levéltár: Hung. 14.725. fasc. Lipót patense 1697 dec. 2. „sub spe adipiscendi cuiuspiam allevationis, domiciliis suis relictis turmatim iam ad alias ditiones, praesertim ad confinia et comitatus partium neoacquistarum, veluti portionali onere minus aggravatos transmigrare, *taliterque onera illa, quae ipsi supportare deberent, humeris aliorum imponenda causare solerent*“ etc.

³⁾ Orsz. levélt. Urb. et. Conscr. Huszt 1693.

a puszta hír is elegendő volt arra, hogy egész vidék néptelenné váljék.⁴⁾ A bécsi udvari kamarának jelentik, hogy a mezőn dolgozó nép a déli-bábos napfényben császári katonaságot látott. S a megrémült parasztok hazarohanván, félreverték a harangot s mindenüket otthagyván, az erdőbe menekültek. Csakhamar egész csomó falu követte példájukat s hasztalanul csalogatták őket vissza, hiába kérték, a nyár előtt egy sem jött elő. A szegény parasztságnak ez a rettegése eléggé megmagyarazza, mi volt ránézve a bekvártélyozás.⁵⁾

Nagy Ferenc dunántuli vicegenerális már 1688-ban megírta, hogy a szegénység nem bírja a német adót. „Oly szegények vannak — írja — hogyha a haláltól kellene is magokat megváltani, egy garast nem tudnának előteremteni.“⁶⁾

Mi mindent kellett népünknek szenvednie, azt nagyjában felsorolja a *Centuria gravaminum Hungarorum Germanis proposita* című vérlázító irat. Száraz szókkal, de drámai hatással adja elő ez a magyar nemzet megvetését a császáriak részéről. Elpanaszolja az udvar példátlan bizalmatlanságát nemzetünkkel szemben, az elviselhetetlen német adót, a beszállásolás rettentő terheit s méltán kiáltja: „*elfogytunk az idegen nemzetnek rajtunk lakása miatt.*“ Majd rátér „a magyar nemzet alattomos enerválására“. Lázadás örve alatt a teljesen ártatlanok egész seregét zárják el és fosztják meg vagyonuktól. Zrinyit, Nádasdyt, Frangepánt s másokat kivégeztettek, hogy nagy vagyonukat Ausztriába hurcolhassák. Magyarország régi várait leromboltatták s Buda városá-

⁴⁾ K. p. I. Hung. 1697. d. n.

⁵⁾ U. o. 1697 december 2.

⁶⁾ Kőrmendi levéltár Missiles, Egerszeg, november 24. Levél Batthyány generálishoz.

ből a magyarokat kizárták. Magyarország Nagyaszonnyának képit ősi formájából kiforgatták. A császári katonák a parasztokat biráikkal együtt ütlik-verik, az utasokat kifosztják, a kereskedőket nyuzzák stb. S ha e sérelmekhez még hozzávesszük azokat a vérlázító dolgokat, miket Caraffa, Cob, Spankau stb. követtek el véreinken, akkor némi fogalmunk lehet arról az égő gyűlöletről, melyet a magyarság érzett a császáriak iránt. A bécsi kormányiszékek nem egyszer hányták a magyarság szemére ezt az égő gyűlöletet, csak azt nem említették, hogy erre okot ők és embereik adtak. Hiszen minden jajgatás és panasz siket fülekre talált. Maguk írták Magyarországról, hogy porban hever („Total Ruin des Ländes“), de a katonaság kihágásait mégsem orvosolták, a beszállásoláson mégsem könynyítettek.

A császári katonaság természetesen a falvak mellett a városokat is fosztogatta. Az oly sokszor megnyomorított Debrecen tanácsa írja 1697 január 16-án, hogy Caraffa egyetlen télen 480.000 forintot vetett a szegény városra s e rémitő összeg behajtására minden utcába egy század németet vetett, akik ütötték, botozták, kinozták a népet, míg utolsó fillérjét oda nem adta.⁷⁾

És ez így ment évről évre, faluról falura, városról városra. A császári biztosok már 1695-ben egész Felső-Magyarországon nem találtak vágómarhát s mégis idevetették az egész ármádiát. Ennek az országrésznek kellett kiizzadnia a birodalom hadi kiadásainak javarészét! Csoda-e, ha a gyűlölet és a keserűség csordultig tölté a szíve-

⁷⁾ U. o. 14.724. fasc. Declaratio afflictici status Debrecen „pro uno saltem hybernio quadringentos octuaginta mille florenos Rhenenses“ etc.

ket? De ki mert volna kimozdulni, mikor oly hatalmas sereg állott az országban? Ki adta volna oda bőrét, mikor holmi névtelen följelentés is elég volt, hogy a legkiválóbb úr birtokát elkobozzák s őt magát rabságra vessék.⁸⁾

Ez években különösen sokat szenvedett Hegyalja vidéke. Ez áldott bortermő föld abban az időben is jól fizetett. A tokaji bornak tán sohasem volt nagyobb hire és kelete, mint a XVII. század végén. Nem csoda hát, hogy itt koboztak el legtöbb birtokot s hogy ide vetettek legtöbb németet. Akinek jóhírű szőlője volt, azt egyszerűen rebellisnek kiáltották ki s mindenét prédára hányták. Még a meghalt birtokosokat sem hagyták a sírjukban pihenni; a haláluk után is hűtlenségi perbe keverték, hogy a vagyonukat megkaparíthassák. Egész könyveket betöltenek az imígyen elfoglalt birtokok és szőlők nevei. A király a tömérdék fiskusi szőlő és jószág élére aztán Dreheim Vilmost, a Keczer-család volt kutyaidejét helyezte. Nagy érdemei voltak néki, még a maga gazdáját is följelentette!

Nehéz volna eldöntenünk, a nemesség szenvedett-e többet az években vagy a föld népe? A nemesség birtokainak elkobzásával ugyanis a népet is sujtották. A beszállásolt katonaság meg az egyiket csak úgy nyomta, mint a másikat. Még legjobb sorsuk az ugynevezett rebelliseknek volt. Ezeknek már semmijök sem volt, tehát semmit sem vehettek el tőlük. E szegény bujdosók — akiket a bécsi kormányzások csak tolvajoknak neveztek — a hegyeket és az erdőket járták s ott várták a bosszú napjainak virradását. Nagyobb-részt Thökölynek egykorú kurucjai voltak, de bő-

⁸⁾ A följelentők a lefoglalt javak egyharmadát kapták. Egy csomó ember aztán nálunk ebből élt.

ven akadt köztük kenyerét vesztett végbeli katona is. Különösen sokan voltak a keleti megyékben és főképpen Hegyalja vidékén. Ahol megfordultak, ott az elégtelenséget szitották. Könnyű és hálás foglalkozás volt ez akkor! A sérelmeket nem igen kellett forgatniok; mert azokat mindenki érezte. Az elszakadásra sem kellett valami nagy buzdítás, mert hisz a legtöbben lélek szerint már amúgy is elhajoltak Lipóttól s nem igen királyozták őfelségét. A bosszút sem igen kellett emlegetniök, mert hiszen annak vágya lánggal égett minden kebelben.

Szóval Hegyalja vidéke olyan volt, mint a megszorult tenger. Vergődött, forrott, sistergett ott minden s a hullámok egyszerre áttörvén a gátat, az egész vidéket elöntötték. Azaz hogy a zendülés kitört. Ez az 1697. évben megindult fölkelés rendkívül érdekes és tanulságos jelenség. A magyar nép hangulatának igazi hőmérője az, mely immár a forráspontját jelezte. Nem országos híré emberek indították, nem hangzatos jelszókkal vezették, nem ezernyi magánérdek és cél irányította a fölizgatott népet. A földhöz ragadt szegénység maga mozdult meg, hogy lerázza vállairól a német igát, amelyet tovább vonni immár nem birt. A zendülés okát és célját a vezetők nyíltan hirdették: szegény Magyarországot óhajtották kinzóitól és elnyomóitól megszabadítani. E kinzókon és elnyomókon a zendülők a német katonákat értették. Jól tudták ezt Bécsben s mivel a külföld előtt röstelték a dolgot, az egész népzendülésnek más szint adtak. Azt hirdették, hogy a magyar nemesség ellen lázadt fel a nép, mert igazi elnyomója a nemesség. A zendülésnek illetően magyarázata aztán belekerült a követi jelentésekbe is és a nyugati államok kivétel nélkül a bécsi miniszterek óhaja szerint (tehát ha-

mis színben) ismerték meg a magyarországi zendülést. Hogy ma már magyar történetírók is akadnak, akik a bécsi fölfogást minden latolgatás nélkül elfogadják, mondanunk sem kell. A magyar nemesség hibáinak kiszínezése, jó tulajdonságaiknak elhallgatása újabb időben nagyon divatra kapott, tehát nincs mit csodálnunk azon, hogy bizonyos írók két kézzel kapnak minden oly dolog után, amivel a nemességet befektethetik. Pedig ha egyebet nem, azt mindenkinek tudnia kellene, hogy a magyar vagyion ellen indított hadjáratban a magyar nemesség többet szenvedett, mint maga a nép. Az elkeseredése, elégedetlensége tehát legalább is akkora volt, mint a szegénységé.

A hegyaljai zendülés lefolyását, a vezetők gondolkozását és beszédeit tehát már csak azért is ismernünk kell, hogy a bécsi miniszterek terjesztette hamis híreket, amelyek a szoldateszka kihágásait akarták szépíteni és a magyar nemességet gyanuba fogni, kellő értékükre szállíthassuk.

A tokaji fölkelés történetét nagyjában már ismerjük. Thaly Kálmán a *II. Rákóczi Ferenc ifjúsága* című munkájában megírta azt. Ezt az elég terjedelmes leírást a *Bercsényi-család* II. kötetében újra kiadta.

Thaly leírása azonban messze esik a valóságtól. Ő ugyanis a tarcali siralmas krónika és néhány jóval későbbben (emlékezetből) írt napló nyomán állította össze a zendülés történetét. A hivatalos jelentéseket, az egykorú tudósításokat és leveleket, meg a követek jelentéseit azonban nem használta. Így azután az ő leírása sem egészében, sem részleteiben nem felel meg a valóságnak. Mivel Thaly leírását újabb történeti irodalmunk minden megjegyzés nélkül átvette, a II. Rákóczi Ferenc korát tárgyaló munkába jó

csomó téves állítás került. Ezeket igazítjuk itt helyre, mikor a hivatalos jelentések és az egykorú (kiadatlan) levelek alapján a hegyaljai zendülés történetét elmondjuk.

A hegyaljai zendülés szerepvivői közül első helyen Tokay Ferencet kell megemlítenünk. Az egész mozgalomnak ő volt a feje és a lelke s az ő nevére hitták azt „*tokaji ribillió*“-nak. Thaly szerint már Thököly hadában hadnagyságot viselt s ő őrizte a rab Koháryt. Igaz-e ezen állítás vagy nem, arra nehéz a felelet. Thaly ugyanis ez állítását semmivel sem bizonyítja. A hivatalos jelentések meg úgy szólnak, hogy Tokay Ferenc még 1697-ben is alig husz éves ifjú volt.⁹⁾ Ha ez az utóbbi állítás igaz, akkor Tokay Ferenc a nyolcvanas években hadnagyságot alig viselhett! Ábrándos és képzelődésre hajló ifjú volt, aki Tokaj vidékét járogatván, azon fáradozott, hogy az elcsüggedt népbe lelket adjon. Jó szívének kellett lenni, mert a mások szenvedését is érezte és szenvedte. Hazáját mód nélkül szerette s epedve várta az órát, mikor az ezernyi sérelemért a bosszút megállhatja. Az izgatáshoz és a szervezéshez jól értett, de a hadi tudománya igen csekélyke volt. Ez a körülmény is azt bizonyítja, hogy a hadi mezőkön nem igen forgolódhatott. Bár nem arra termett, hogy sereget vezessen, mégis vezér akart lenni. Azt hitte, hogy a bizalom és a lelkesedés is elegendő a győzelemre. Az előrelátás és a megfontolás teljesen hiányozott belőle; vakon ment és vakon vitte népét a veszedelemnek. Ugy látszik, hogy a szenvedések ekéje mély barázdát

⁹⁾ Csász. és kir. hadi levélt. A kassai generálatus részéről küldött jelentések mind ezt írják („*kaum 20 Jahre alt*“ etc.). Mivel Tokay Ferencet 1697-ben Bécsbe hozták s ott őrizték, a bécsiek szemmel láthatták őt.

vágott a lelkén, gyűlölete tehát nagyobb volt az előrelátásánál. Ez magyarázza meg a bukását. Nem a német, hanem az a nép verte őt bilincsbe, amelynek szabadságáért és jóléteért fegyvert fogott. Rajta is beteljesült a régi magyar mondás: aki a magyar népnek örömet szolgált, maga romlására készen lehet.

Tokaynak jobbkeze, esze és tolla a hű Kabay Márton volt. Tollforgató, tanult és olvasott ember hírében állott. Édesszavú és tüzeslelkű református pap volt, aki szerette nemzetét s akibe a föld népe vakon vetette bizodalját. Olyan bujdosó hajdúpapféle számba mehetett ő, aki a népet nemcsak a hívő lélek erejével, hanem a karddal is vezetni tudta. Nem volt semmije a hitén és a hazaszeregetetét kívül; ezekkel bujdosott, ezekkel tartotta magát is, meg a szegénységet is. Amikor vasra-
verve Vaudemont generális elé állították őt s megmutatták neki a vaskereket, amellyel a csontjait akarták szétzúzni, a legnagyobb lelki nyugalommal felelte: a hazámért meghalnom boldogság! S önkigyelme hazájáért nemcsak meghalni, hanem szenvedni is tudott. A két évtizedig tartó börtön sötétségét és kínjait elszánt lélekkel, zokszó nélkül tűrte. Testi szenvedéssel megtörni őt nem lehetett.

A zendülés harmadik kimagasló alakja Bajusz Gáspár uram volt. Thaly Kálmán sárospataki lakatosnak mondja őt, aki a puskához és az ágyúhoz is értett valamit. Hát bizony nem volt ő sem sárospataki, sem lakatosmester. A katonai ki-
mutatásokban Bajusz Gáspár mint a tokaji magyar őrség első huszárcapitánya szerepel. A királyi fiskus jelentéséből meg azt tudjuk meg, hogy nem is a polgári rendhez tartozott. Tokaji nemesember volt ő, akinek szép kuriáját és két jónevű tokaji szőlőjét Lipót király a zendülés

leverése után Kotolini Kotolinszky Móric császári tisztnek adományozta.¹⁰⁾ Bajusz Gáspár a zendülők egyik legképzettebb tisztje volt. Ha nagyobb hadsereg vezetéséhez nem értett is, azért a harcnak minden csinját-állapotját jól tudta. A portyázásban meg egyenest mester volt. A hivatalos jelentésekből tudjuk, hogy a zendülők lovassága messze felülmulta a gyalogságát. S ha ez így volt, abban Bajusz Gáspárnak nem kis része volt. Tokaj eleste után mesteri módon vezette a visszavonulást s az egész császári sereg nem tudta megakadályozni, hogy német rabjaival együtt Temesvárra ne jusson.

Derék huszár volt *Bakos Gergely* uram is, az *ezüst orrú vitéz*.¹¹⁾ A hivatalos iratok e volt kuruc tisztet a zendülők egyik fővezérének mondják. Bakos még a zendülés leverése után is tovább küzdött. Az 1698. év tavaszán fogta őt el Gömör-megye alispánja.¹²⁾ Sebekkel volt borítva és három golyót hordott testében. Átadták őt Nigrelli kassai generálisnak. Mit csináltak vele Kassán, nem tudjuk. Valószínű, hogy a súlyosan sebesült

¹⁰⁾ Közös pénzügyi levélt. Hung. 1697. Ezt a Kotolinszky Móricot a zendülők egyik csapata Tokaj eleste után Temesvárra cipelte. A császárhoz írt folyamodása szerint ő tokaji birtokos volt, de a rebellesek mindenét elragadták, sőt magát sebekkel boríták. Lipót ezért neki adja a „*Hatnyak Bajusz*“ nemesi birtokát.

¹¹⁾ Feldzüge des prinzen Eugen II. köt. 94. lap „*Bakes von Tokaj, der mann mit der silbernen nase*“ etc. (a Bakes íráshiba).

¹²⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 14.726. fasc. 1698. „*rebellischer rädlführer Gregorius Bakos*“. Gömör-megye alispánja Bakos társát is megnevezi *Nicolaus Wickron* (??) néven. (Lásd Jelinek alispán jelentését ugyanitt 1698 március.)

ember természetes halállal mult ki. A gömör-megyei alispán, aki őt elfogta, ezer tallérnyi jutalmat kapott Lipót császártól.

Szántsándékkal a végére hagytuk Szalontai (s nem Szalontay-Kárándy) Jánost, akit Thaly és az ő nyomán járó írók a zendülés egyik fővezérének mondanak. A hivatalos irások és egykorú levelek azonban Szalontainak még a nevét is alig említik. A tarcali krónika is azt tartja róla, hogy kevesektől ismert ember volt. Tehát nem játszhatott olyan nagy szerepet, aminőt neki tulajdonítanak, mert különben a többi vezetővel együtt őt is megemlítenék. Hiszen a kamarai irások a főkorifeusokat mind felsorolják, de azok közt a Szalontai nevét hiába keressük. Thaly összetéveszti őt a Szalontai-Kárándy-család János nevű tagjával. A zendülésben szereplő Szalontai ugyanis nem volt nemes ember; egyszerű parasztember volt (amint Károlyi Sándor írja), aki azonban eszével és furfangjával társait jóval felülmulta. Thaly a zendülőknek azt a seregét, amelyik Patak visszafoglalása után északnak menekült s jó ideig a beregi, ugocsi és mármaroszi hegyek között bujdosott, Szalontaiával vezetteti s mindig csak az ő vezérségét emlegeti. Aztán „csodálatunkra és teljes tiszteletünkre méltó“-nak mondja Szalontai katonai tudományát és szabadságszeretétét. Mindez a dicséret magától el-esik, ha két teljesen hiteles dolgot megemlítünk. Mikor Vaudemont herceg Patakhoz ért, Szalontai a zendülők főbb embereivel együtt Patakról megugrott s a szegény fölkelőket magukra hagyta. Az észak felé menekülő fölkelőket meg nem is Szalontai, hanem Csáni János vezette. Ez a *Csáni János* Thököly fejedelem főkapitányának írja magát. Seregében a helyettes vezér Kecskeméti Nagy István volt. Szalontai a seregben csak

mint egyszerű hadnagy szolgált. -A zendülők ugyanis szószerint fősorolják a tiszteket, kik között a hadnagyok s azok ily rendben következtek egymás után: Benei Nagy Tamás, Vékás István, Szalontai János, Enderidi István és Komáromi János. A seregdeáki tisztet Deák Sz. János viselte. Eszerint az a sok dicséret, amit íróink a jelzett sereg vezetése miatt Szalontaira halmoztak, nem őt, hanem Csáni Jánost és Kecskeméti Istvánt illetik, mert ők vezették ki Máramarosból a Havasalföldre a zendülőket.¹³⁾ Ami pedig a nagy szabadságszeretetet, hűséget és kitartást illeti, az más színben tűnik fel, ha nevezett tiszteknek a leveleit ismerjük. Szalontai és társai ugyanis, akik a szegénységet a német katonaság ellen föllázították, mikor bajba keveredtek, nagyot fordítottak a köpenyegen és a német katonákat kezdték dicsérni. A munkácsi commandanshoz írott levelükben például, amit Csáni János főkapitány, Kecskeméti másodfőkapitány, továbbá Szalontai-val együtt hadnagyok is aláírták, azt mondják, hogy nem a fölséges császár miatt rebelláltak. Ők szavahihető emberektől hallották, hogy Lipót császárnak az egész keresztény világ s különösen Magyarország úgy örvend, mint a nap sugarainak. Ők a kvártélyos német katonák miatt sem rebelláltak, mert hiszen a császár vitézei csak a megszabott prebendájukat (élelmüket) kívánták s még azt sem kapták meg. *„Henyélő szívvvel álmos gondolatokat öfölsége ellen ők nem fungáltak!”* Ők egyedül a magyar urak ellen keltek föl, akik *„nadály módjára meghizakodtanak“* s a közönséges igát a szegénység nyakába fordíták. A császár öfelségének és katonáinak ők semmi kárt sem tet-

¹³⁾ Ungr. Denkbuch, 437. köt. 197. lap (közös pénz. levéltár).

tek, noha módjukban lett volna. Meghódolni azonban mégsem mernek, mert a saját szemükkel kellett látniok, hogy a császári kegyelemre és a szép szóra semmit sem adhatnak.¹⁴⁾

Ezek a jó emberek bezzeg más nótát fújtak, mikor a tömeget a tokaji és a pataki németek gyilkolására buzdították, mikor a nemeseket az Isten szerelmére kérték, hogy siessenek közéjük az elviselhetetlen német iga lerázására. Most azonban, hogy a német gráciájára vadászgattak, egyszerre olyan hurokat pengettek, amelyeket Bécsből szólaltattak meg s amelyek a bécsi füleknek hizelegtek. Amíg Tokay Ferenc, Kubay Márton, Bakos Gergely és Bajusz Gáspár a vérük ontásával, vagyonuk pusztulásával mindvégig kitarítottak a cél mellett, amelyért fegyvert vontak: addig Szalontai és társai a császárt és katonáit magasztalva, a magyar nemességet szidalmazva, rimánkodtak a gráciáért. A magyar nemzeti küzdelmekben az efféle jelenséggel gyakran találkozunk. A szegény embereket azonban kárhoztatnunk mégsem lehet. Életük és kenyerük forgott kockán s ilyenkor az ember elvekre és ideákra nem igen gondol.

Ismervén a zendülés főembereit, láthatjuk, hogy a mozgalom indítói javarészt a bujdosó kurucok és a Thököly emisszáriusai voltak. Vajjon az egykori kuruc királynak volt-e része a zendülés előkészítésében, nem tudjuk. Erre a kérdésre még a bécsi miniszterek sem tudtak felelni. Annyi bizonyos, hogy Thököly bujdosó

¹⁴⁾ Károlyi nemzetség levéltára, a főntebbieknek levele a munkácsi kommandánshoz 1698 szept. 30. Ezt a rendkívül fontos és becses hódoló levelet Thaly nem ismerte. Amit a felkelők e levélben elmondanak, az homlokegyenest ellenkezik a Thaly használt tarcali krónikával.

kurucai török segítséggel, Petróczy, sőt Thököly Imre támogatásával biztatták a népet.

A zendülés előkészítése hosszú ideig tartott s titokban folyt. Tokaj és Tarczal vidékén sok bujdosó szegény legény járogatott, akik úgy télviz idején vagy kenyérfogytán a falvakba és a városokba is be-betérének. Nemes és pór egyaránt jó szívvel látta őket. Hiszen ezen kor gyönyörű költészete világosan hirdeti, hogy akkor egy érzés tüzelte, egy fájdalom nyomta mindnyájukat. Egymást tehát könnyen megérthették. Kopott süveg volt akkor a magyar nemzet, melyet a német a pad alatt hevertetett.

A bujdosók egyszerű kurucok és futott jobbágyok lévén, az izgatás mesteribb fogásaihoz nem igen értettek. Az efféléket nem a menteujjából szokták kiverni! Tehát kelepceltek és ravaszkodtak. A Thököly-világgal álltak elő, mely mint valami bús világosságú lámpás, még mindig fényességet terjesztett. Vele biztatták a népet, az ő eljövetelét ígérték. S hogy a beszédüknek foganatja is legyen, mint Károlyi írja: *„Cifrán, párducbőrösen, forgósan járván, egy-némelyek közülök hol Petróczynek, hol Ubrisinin nevezték magukat.”* Hogy a szegénység körében az efféle szinpadi fogás nagyon hatott, mondanunk sem kell. Az elkeseredés már amugy is tetőpontra ért, csak bizalmat kellett a népbe vetni, hogy olyan szabadítója akad, akiben bátran bízhatnak. És Thököly ilyen volt.

A nép indulatos lévén, mint a puskapor, az erdőket járó kurucok számát a futott jobbágyok és a kenyérüket vesztett magyar katonák napról napra többítették. Néhanapján aztán seregbe verődtek s úgy jártak, mintha a kurucvilág újra megszületett volna. Ugy látszik, valahonnét pénzeszkét is szereztek, mert lovakat vásároltak és

fegyvereket hozattak Bécsből.¹⁵⁾ Az egyik ilyen összeverődött bujdosó csapatot Károlyi Sándor, Szatmármegye főispánja a maga védelmére zsoldba fogadta. E csapatnak a vezére (hadnagya) a bátor és vitéz Kis Albert volt. Károlyi szerint ez emberek Erdélyből jöttek és „igaz járatbéli emberek“ voltak. Mivel emberségesen szolgáltak, Károlyi levelet adott nekik és elbocsátá őket. Ezenközben az oláh zsványbandák a hegyek között feles számra szaporodván, Szatmármegye De Porta generális sürgetésére lovasokkal üldöztette azokat. A megyei lovasok azonban semmire sem menvén, az urak elhatározták, hogy magyar talpasokat (gyaloghajdukat) fogadnak. Károlyi Sándor főispánnak eszébejutván, mily hiven szolgáltak néki Kis Albert vitézei, melegen ajánlotta őket a megyének. A megye csakugyan fölfogadta őket s három hó alatt teljesen kiirtották az oláh bandákat. Erre bucsút mondtak a megyének és elszéledtek. Károlyi jóra való embereknek tartván őket, még passzust is adott nekik. Azonban csakhamar hire futamodott, hogy Kis Albert emberei hol itt, hol amott kárt tesznek. Hol egyik, hol másik faluban jelennek meg s ha nem adnak nekik kenyeret, erővel vesznek. A parasztokat megesketik s bár a megye a bírákat nyársbavonással fenyegette, a szegénység mégis a bujdosók részére áll s minden módon támogatja őket. Kis Albert emberei a Tiszán is átmentek s ott is magukhoz

¹⁵⁾ Bécsi csász. és kir. állami levélt. Dispacii, Carlo Ruzini velencei követ jelentése 1697 július 22-én „S'osserva che trà i sollevati non manca il denaro ne la direttione e se ben siano i loro capicon nomi ignobili“ etc. . . . *In Vienna stessa dagl' Ungheri si facevano à caro prezzo provisioni d'armi, in Ungheria quelle de' cavalli“.*

vonták a szegénységet. A kósza hír már azt terjesztette róluk, hogy háromezerre szökött fel a számuk! Ribillió lesz ebből — hirdették mindenfelé.

Mivel e mozgalom vezetőit Károlyi Sándor ajánlotta annak idején a megyének s mivel ő adott nekik passzust is, a kárvallottak és a félénkek Károlyi Sándorra kigyót-békát kiáltottak.¹⁶⁾ A megyegyűlésen aztán erősen kikeltek a főispán ellen; „tolvajok pártfogójának“ nevezték őt, sőt Székely László levele szerint Károlyit azzal gyanúsították, hogy egy követ fuj a fosztogatókkal.¹⁷⁾ Mivel a gonosz hirnek szaporább a lépése, mint a jónak, a Károlyira szórt rágalmak Bécsben is hamar szárnyrakeltek, sőt hitelre is találtak. Károlyi önérzetesen tiltakozott a rágalmak ellen. „Hogy pedig — írja — annyi sokan volnának és annyi kárt tettek volna s aunyi vármegye tagjaival konverzálkodtanak volna, az előttem nem constált még eddig. Károkat pedig tettek-e valahol vagy sem? nem tudhatom? mert én lévén a főispán, nékem kellett volna panaszkodat jelenleni, de én előttem még egy sem kompareált kárvallott ember!“ E levele végén Károlyi még a következő érdekes nyilatkozatot teszi: „Mivel

¹⁶⁾ Károlyi nemzetség levéltára: Inquisitio pro parte ac ad instantiam inelyti comitatus Szatmariensis in negotio spl. ac magnifici domini Alexandri Károlyi, Tokaj, 1696 szept. 10. Ez irat szerint például Holló Zsigmond így nyilatkozott Károlyiról a bujdosók zsoldba fogadása miatt: „Csodálkozunk főispán uramon ökegyelmén, mért kölletett az tolvajoknak pártjokat fogni s őket az vármegyében intertenedlni; bizony ha eztet az nemes vármegye nem orvosolja, más képpen fog jární, mivel lakósokat is fogadhatott volna azok helyett“.

¹⁷⁾ U. o. Székely László levele 1696 okt. 4.

penig ötszáz esztendőtül fogva eleim örökké hivek voltak az magyar koronához és soha még nemzetségemben egy rebellis nem volt, hanem az minap Holló Zsigmond itt jártában nyelvelt azzal. De jövendő extraordinárián adok dolgot, ha meg nem bizonyítja.“¹⁸⁾

Hogy a Bécsben elterjesztett mendemondákat is megcáfolja, Székely László közvetítésével Lipót császár gyóntatójához, Menegatti Ferenc atyához fordult, aki örömmel vette a hírt, hogy Károlyi Sándor nem lett rebelligé.¹⁹⁾

Mivel e közben De Porta, Corbelli és Nigrelli generálisok is értesültek a bujdosók növekvő mozgalmáról, Nigrelli kassai generális 1696 szeptember 18-án megírta Károlyinak, minő híreket kapott ő a *rablókról* (így nevezte a bujdosó szezény legényeket) s kérte őt, hogy a maga hatáskörében mindent megtegyen azok üldözésére. Nigrelli kerületi generális értesülése javarészt megerősíti azokat a kijelentéseket, amelyeket Károlyi a maga védelmére tett. Nigrelli ugyanis egyetlen olyan esetet sem tud, hogy a bujdosók

¹⁸⁾ U. o. Károlyi levele Nigrelli generálishoz 1696 nov. 24. Károlyból.

¹⁹⁾ U. o. Székely levele a Menegatti-vel folytatott tárgyalás ügyében. Mellékli a Menegattihoz írt levelének a mását is 1696 okt. 7. Ugyancsak Székely László 1696 okt. 26-án megírja Károlyinak, hogy levelének fogantója is volt, minnek bizonyosságául mellékli Menegatti Ferenc okt. 13-án kelt levelét. Menegatti a többi között ezt is írja: „intellexi, ne nonnullorum malevolentia sinistram famam illustrissimi baronis Károlyi integritati affingat, *quasi cum vagabundis praedonibus per agros et vias publicas grassetur, dum eorum licentiam non coercescit*“. Örömmel hallja most, hogy ez csak kósza hír. Rajta lesz, hogy e híreknek hitelt ne adjanak.

valahol raboltak vagy fosztogattak volna. Ellenben ilyeneket ír Károlyinak:

„A bujdosók (praedones) a falukra és a városokra izennek, hogy éleést küldjenek nékik és a lakók készségegel engedelmeskednek nékik, máskülönben a bujdosók meg sem élhetnének. Az egyik megye szolgabirája találkozáván velök, szaladásra fogta a dolgot. A bujdosók azonban utolérték őt s a nyakában lógó mentéjét elragadták. Másnap azzal az üzenettel küldötték azonban vissza, ha igaz magyar, miért jár német süvegben? Kis Albert és emberei — írja Nigrelli — a protestáns nemeseket látogatják s náluk ebédelnek. Urai Mihály és Marosi Mihály is megvendégtették őket. Váralján az egyik protestáns nemesnél egyszerre negyven bujdosó ebédelt. A parasztok és a bujdosók megesküsznek s a falvak népét is megesküdtetik. Azt jelentik — írja Nigrelli — hogy már 1200-an vannak és rebelleseknek mondják magukat. Minden jel arra vall, hogy a csöndben új és ravaszul kieszelt ribillió készül.²⁰⁾

Ugy látszik, Károlyi Nigrelli aggodalmát komolyan vette s először a megyei hajdukkal üldöztette őket, majd mikor ez sem használt, a vármegyét kétszer felültette ellenök. „Az falukra is — írja Károlyi Nigrellinek — kemény parancsolatokat vármegye neve alatt bocsátottam, de kevés effektusát látom. Irom is nagyságodnak, hogy soha bizony vármegyével én azt le nem csendesíthetem; mert az, ha felül is, ki görcsös bottal, ki vasvillával megyen.“²¹⁾

²⁰⁾ U. o. Nigrelli levele Károlyihoz. E levél melékletén kilenc pontban sorolja fel a bujdosók mozgalmáról vett értesülését s ezzel a kijelentéssel fejezi be: „hinc aliud non potest expectari, quam intestina una astuta, silentiosa, nova rebellio“.

²¹⁾ U. o. Károlyi levele 1696 szept. 24.

Beállván a hűvösebb idő, majd meg a tél is elközeledvén, az üldözéssel föl kellett hagyniok. A bujdosók és a velük tartó parasztok a járhatatlan hegyek között és az erdőkben nyugodtan szöhatték tovább a felkelés fonalait. S mire a mezők zöldbeborultak, már négy-öt vármegye népe tudta, hogy készül valami. A kassai, a váradi és az eperjesi generálisok már március havában újra hozzáfogtak a *rebellisek* üldözéséhez. Corbelli gróf például már március 12-én tudatta Károlyival, hogy *rebellis rablók* üldözésére nemcsak gyalogságot, de puskás lovasokat is készséggel ad. Auersperg grófnak is meghagyta — úgymond — hogy amennyi német katonája van, Károlyi rendelkezésére bocsássa.²²⁾

Az üldözés tehát kora tavasszal minden oldalról megindult. Ennek első látható eredménye az volt, hogy a mozgalom lelkét, Kis Albertet a saját házában megfogták s vasraverve Károlyba vitték. A szepesi kamara, aztán a kassai generalátus Károlyi Sándorra bizta a rab kihallgatását.²³⁾ De Porta generális még külön is megkérte Károlyit, hogy a kihallgatásra egyik tisztjét Károlyba küldhesse. Gondolhatjuk, minő kényes helyzetbe jutott Károlyi, mikor a derék Kis Albertet, aki iránt mindig jóindulatot tanúsított s akit még az önéletleírásában is megdicsér, vallatnia kellett. Mi történt kettejük közt, azt soha meg nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy Kis Albert megvallotta Károlyinak, hogy a zendülés kitörőfélben va-

²²⁾ U. o. Corbelli levele Károlyihoz, Eperjes 1697 március 12. Mellékelve van az Auersperg grófhhoz intézett parancs is.

²³⁾ U. o. A szepesi kamara Károlyihoz 1697 június 3-án, továbbá De Porta Jakab levele 1697 június 28-án és Nigrelli generális levele ugyanezen ügyben június 24-én.

gyon. S Károlyi sietett a kassai generálissal, Nigrellivel tudatni: „Vigyázásban legyen, mert rövid időn mótustól tarthatni.“²⁴⁾ Lehet, hogy Károlyi Kis Alberttől a mozgalomról közelebbi értesülést is kapott, de erről hallgatott. Károlyi önéletrajzában a hivatalos jelentésekkel teljesen megegyezően írja, hogy a szatmári német commendans a szegény Kis Albertet a maga kezére vevén, kintpadra vonatta! Thaly ezzel mitsem törődve, csak úgy félvállról, bizonyíték nélkül odaveti, hogy Károlyi kínoztatta meg a szegény bujdosó hadnagyot, így akarván magát a gyanutól tisztázni! Ez merő ráfogás, ami homlokegyenest ellenkezik Károlyinak Kis Albert iránt többször kimutatott jóindulatával. Károlyi ilyesmit már azért sem tehetett, mert a bujdosóknak módjukban lett volna azt megbosszulniok. Világosan kitetszik ez azokból a levelekből, amelyeket ez ügyben a bujdosók váltottak. Tiszay István bujdosó kuruc imígyen írt a rab Kis Albertnek: „Édes hadnagy uram! Mi eddig is forgolódtunk kegyelmed szabadulásában, de nem régen esett az dolog értesülésünkre. Mostan írtunk az urunk önagyságának (t. i. Károlyinak) kegyelmed felől, ki is, úgy hisszük, használni fog. Ne is gondolkozzék kegyelmed semmit is; jó reménységében legyen, mert kegyelmedet minden tehetségünkkel megszabadítjuk.“ Ezzel a levéllel egy napon (június 13-án) Kis Albert bujdosó serege Károlyi Sándornak is írt. E jó emberek azt írják, hogy az ő főhadnagyuk sem az ország-nak, sem a vármegyének nem volt kárára.²⁵⁾

„Kérjük nagyságodat seregestül — írják —

²⁴⁾ Károlyi Sándor a maga naplójában írja azt.

²⁵⁾ Eredetije 1697 június 13-i kelettel a Károlyi nemzetség levéltárában van.

ellene való szándokját fordítsa el, mi is a jóért hadd fizessünk jóval, az minthogy pogányok nem is vagyunk, ha szolgálatunk kívántatik. De tudtára legyen nagyságodnak, ha hadnagyunkat el nem bocsáttatja, mink is az nemes vármegyéből más embert fogunk érette s az micsoda büntetés alá rekeszti hadnagyunkat, mink is hasonlóképpen cselekszünk. Olyan emberen ejtjük meg, az kin bizony az egész vármegye s mind az ország megcsodálkoznak. Eddig is megcselekedhettük volna, de hogy hálátlansággal ne okoltassunk, elsősorban nagyságodat fogjuk tudósítani.“²⁶⁾

Ezen előzmény után az volt a legtermészetesebb, ami történt. Mikor a megkinzott Kis Albertet Szatmárról Károlyba visszahozták, szökni engedték.

Különös jelenség, hogy Kis Albert a szabadelése után magáról többé semmit sem hallat. A zendülésre vonatkozó levelek és iratok, melyek előbb ugyancsak sűrűn forgatták a nevét, ezentul szóra sem méltatják őt. Kis Albert elnémulásának a titkát csak Károlyi Sándor főispán fejthette volna meg. Ő azonban mélyen hallgatott.

A kassai, az eperjesi és a váradi generálisok leveleiből és rendeleteiből világosan kitűnik, hogy „*az istentelen és rebellis rablókat*“ — ahogy ők a bujdosókat hívták — még június havában is nagy erővel, de kevés sikerrel üldözték.²⁷⁾ Mivel az érdekelt megyék a mindig növekedő mozgalommal nem bírtak, császári katonaságot bocsáttak rendelkezésükre.

²⁶⁾ U. o. 1697 június 13. Az aláírás így hangzik: „Nagyságad szolgálai maradunk egész seregestül“.

²⁷⁾ U. o. Nigrelli főgenerális levele Károlyihoz 1697 június 24-én.

Amint az eddig mondottakból látjuk, a készülő ribillióról nemcsak a megyék, hanem a császári katonaság vezetői is eleget tudtak. Üldözték is a felkelőket tőlük telhetőleg, de a több vármegyére kiterjedt mozgalmat megcsendesíteni nem bírták. Annyit azonban mégis elértek, hogy a mozgalom intenzivitásában sokat vesztett s hogy szűkebb területre szorult. Érdemes megemlítenünk, hogy a katonaságnak a ribillió orvossága akkor jutott az eszébe, mikor a zendülés már kitörőfélben volt, vagyis mikor az orvosság már senkinek sem kellett. De Porta Fülöp Jakab váradi generális két nappal a zendülés kitörése előtt azt ajánlotta, hogy a felkelőket fogadják zsoldba, mivel katonára úgyszólván szükség van. Minden embernek kenyeret és évi 24 forint fizetést kell ígérni. Ami a Világosvárott és Solyomkő körül lévő rebelleket illeti — írja De Porta — azok Rabutin generalátusa alá tartoznak, ott tehát ő intézkedjék.²⁸⁾ Ha az üldözés helyett idejében ezzel az ajánlattal állanak elő, bizonyos, hogy a zendülést megakadályozhatták volna, vagy legalább is sok embert elvonhattak volna attól.

Ime, napnál világosabb, hogy a zendülés már nem ment titokszámba s nem is váratlanul ütött ki. Tudott arról mindenki. Thaly ugyan azt írja, hogy „arról ugyan a németek fülébe egy szó el nem hatott“, de hát a főntebbi levelek mást mondanak. Ha valakit hanyagság terhel, az egyedül a kassai főgenerális, aki — talán jóakaratból — a haditanácsot nem értesítette a dolgok állapotáról. Ez a jószívű és szelid ember (Nigrelli) bizonyára azt hitte, hogy a rebellek ezentúl is az

²⁸⁾ U. o. De Porta levele, Várad 1697 június 28. „exhiberetur iisdem annualis solutio, videlicet praeter panem 24 fl. super singulam personam“ etc.

eddig eljárást üzik s nyílt harcra nem adják magukat. De nem így történt.

Amint az idő melegebbre fordult, a beszállított katonaság is megmozdult. Nagy csapatokban vonult a Savoyai herceg táborába. Az agyonnyomogatott falvak és városok nagyot lélekzettek, mikor kimondhatatlanul gyűlölt elnyomóiktól megszabadultak. A már teljesen szervezett zendülés vezetői csak ezt az időt várták. Hogy minden vidékről feltűnés nélkül összejöhessenek, találkozóhelyül az újhelyi Szent Péter és Pálnapi országos vásárt jelölték meg.²⁹⁾ A vásár színe alatt ugyanis gyanú nélkül megjelenhettek. A pataki kommandans a bevett szokás szerint vásárőrzőkül Wachsmueth hadnagy alatt tizenkét muskatérost küldött oda.³⁰⁾ A felkelők a régéci erdőből indultak meg. Mintegy ötszázan lehettek. Ezek között lovas csak 200 akadt, a többi gyalogos paraszt volt. Amikor a vásár másnapra haladt (június 30-án), a zendülők Ujhelybe értek. Wachsmueth hadnagyot és muskatérosait azonnal levágták. Erre a sorsra jutottak a német vásárosok is. A hivatalos (német) jelentés szerint azonban az újhelyi pálosokat, az odamenekült urakat és a magyar kereskedőket egy újjal sem bántották. Miután az újhelyi vásáron a máshunnét jött zendülőket is magukhoz vették, véresen — amint voltak — Patakra és Tokajra indultak.³¹⁾ Ne gondoljuk, hogy csak úgy vaktában mentek e két város ellen.

²⁹⁾ Közös pénzügyi levélt. Hung. 1697 július 3-i hivatalos jelentés.

³⁰⁾ Thaly a krónikák alapján hibásan mondja, hogy a pataki főkapitány volt az újhelyi vásáron 30—40 muskatérossal.

³¹⁾ Thaly nem ismervén a hivatalos jelentéseket, hibásan adja elő a dolgot. Ő először elfoglaltatja To-

Mind a két helyen szövetségeseik voltak s az előzetes megbeszélés szerint mind a két helyen várták őket. Tokajhoz július 1-én éjjel egy és két óra között értek. Mivel a bentlévő magyar huszárság, Bajusz Gáspárral az élén, velük tartott s mivel Szkárossy Sámuel, Tokaj város nótáriusa, az odavaló köznemesekkel (szőlőbirtokosokkal) együtt a zendülők hívei voltak, könnyű volt a tokaji várba jutniok.³²⁾ A bentlevők ugyanís kaput nyitottak nekik. Thaly szerint Tokaj vára ellen a támadást maga Tokay Ferenc vezérlé, „akármely hadvezérhez méltó, rendkívül ügyes stratagemmával, nagy helyismerettel, minden zavarral nélkül s vitézül!“ Erről csak a tarcali krónika énekel; a Tokajról Bécsbe küldött hírek ellenben arról a hadvezérhez méltó stratagemmáról mit sem tudnak. Az egykorú levelek is világosan megírják, hogy a bentlévők segítségével jutottak a várba.

Orosz Pál, a későbbi kuruc brigadéros példaul Károlyi Sándornak írja, hogy „Patakon is, Tokajban is tudták ezen motiót, hogy praktikálják, különben nem olyan könnyen jutottak volna

kajt és Patakot, azután július 1-én (!) meneszti egyik kisebb csapatukat az újhelyi vásárra. A dolog fordítva történt. Aztán nem is július 1-én (mert ekkor már távoztak Ujhelyről), hanem Péter-Pál napján kezdődött a vásár. A hivatalos jelentések mind így adják elő a dolgot. A támadás természete is azt kívánta, hogy előbb valahol a vásár színe alatt gyanu nélkül összejöjjenek.

³²⁾ Közös pénz. levélt. Hung. 1697 szeptember 17. A szepesi kamara jelentése. Szkárossy Sámuel notárius tokaji házáat, továbbá Óvári, Kalastrom, Remete és Barkaszőlő nevű szőlőit a fiskus lefoglalta. Szkárossyt a királyi fiskus a ribillio főkorifeusának („summus coriphæus“) mondotta.

őfelsége erősségéhez, a kommandánsokat sem ölhatték volna meg.“³³⁾

Amint a zendülőknek 500 főből álló serege a tokaji várba jutott, egyik vezetőjük, akit nemes embernek mondanak, beszédet tartott hozzájuk. Ez a beszéd világosan megjelöli a zendülés okát és célját is. Nem a nemesség zsarnoksága támasztotta föl a népet s nem a nemesség ellen irányult a zendülés. Ezt csak a soldatesca bűneit takarogató bécsi kormányiszékek hirdették. A német katonaság elviselhetetlen zsarnoksága, fosztogatása adott a szegénység kezébe fegyvert; ettől a zsarnokságtól akarták Magyarországot megszabadítani; azért zendültek föl. „Isten a szenvedésünket nem nézhette tovább — kiáltá a zendülők szónoka Tokaj kapujában — ütött immár a szabadulás órája! Itt az ideje, hogy elnyomóinkon a bosszút megálljuk. Hatalmas Isten! adj erőt és szerencsét nekünk hozzá. A sok fosztogatást és erőszakot elviselni már nem bírjuk, nincs hova fognunk a fejünket, nincs, aki a nádályoktól megszabadítana bennünket. Zsold nélkül kell a császárnak szolgálnunk s még a porciót is megfizettetik velünk. Mindenünknek a felét elvitte már a német s mégsem elég neki. Te szegény, agyongyötört Magyarország, fizessd hosszadalmas porciódát! De majd mi is behajtjuk azokat Németországon. Az ebek táncát ez egyszer majd a németek járják. Üssétek, lőjétek, vágjátok a német kutyákat, míg a párát érzitek bennök. Ne kiméljetez senkit, az irgalom ne mozgassa most a szíveteket. A németek feleségeit, ringyóit és gyermekeit hányjátok a Tiszába. Most igazán megadjuk a porciót a né-

³³⁾ Károlyi nemzetség levéltára, Orosz Pál levele 1697 július 9-én (tehát hat nappal Tokaj elfoglalása után).

met kutyáknak. Előre, vitézek, hozzá a német-hez!³⁴⁾

És a böszült tömeg bosszút szomjazva rontott az alvó német katonákra. És kardra hányta mindannyit. A város is a kezükre jutván, a német hivatalokat elfoglalták s a német tisztviselőket tömlőre hányták. A sóhivatalokban 6—7000 forintot és 14.292 kősöt találtak. Ezt a harmincadhivatal pénzével együtt lefoglalták. Mikor már minden az övék volt, a bástyákra fölvonták Thököly zászlóit s az ágyúlövések, dob- és trombitaszó mellett hálaadó istentiszteletet tartottak („Mit rufung dreimahlen uram Jézus gesungen.“)

Az egyszerű nép lelkének e jellemző vonásával később is folyton találkozunk. A csaták előtt és után együttesen énekelték a zsoltárokat s még vereség alkalmával is bűnbánóan fohászkodtak a teremtőhöz, hogy adna nekik erőt a további küzdelemhez. Szép vonása a zendülőknak, hogy bár majdnem mindannyian protestánsok voltak, felekezeti türelmetlenségre sohasem vetemedtek. Mély hazaszeretetők, ami minden írásukban meggyőző hangon szólal meg, elnémitotta bennök még a türelmetlenséget is. A zendülők, akik alamizsnakenyéren kívül hónapokig mást nem ettek s akiknek a rajtuk lévő ruhán kívül semmijük

³⁴⁾ Közös pénz. levélt. Hung. 1697 július 2-i jelentés, amelyet egy német, de magyarul tudó tisztviselő küldött Bécsbe, aki a tokaji eseményeket két óráig szemlélte, aztán Hángosi hadi főkommisszárius apósával Kassa felé menekült. A zendülők azonban Mádig üldözték őket, folytonosan kiáltván: nem szabad a kutyát Kassára cseszteni. Hángosi apósát le is vágták, de a német tisztviselő Kassára ért, s ő írta a ribillióról az első jelentést. A beszédet németül írta le. („Du armes, gedrangtes Hungarlandt, bring ein deine langwährige portionen“ etc.)

sem volt, az ujhelyi pálosok vagyonát, az odame-
nekült urak portékáját — amint maguk a német
források mondják — egy ujjal sem érintették.
Patakon a Rákócziak roppant kincsháza is a
kezükbe jutott, de egy fillér árát sem vittek el
onnan. A magyar népléleknek ennél szebb és
szívetemelőbb vonását festenünk sem lehetne.
Szóval, bármint latolgatjuk is a zendülés körülményeit, minden jel azt hirdeti, hogy nem szocialista vagy anarchista tömeg rombolásával állunk szemben, hanem a végsőkig elkeseredett és kiszípolyozott szegénység föltámadásával, mely szegénység bosszút kiáltott az elnyomóra s azért vont fegyvert, hogy a magyar hazát tőlük megszabadítsa.³⁵⁾ Igaz ugyan, hogy olykor a nemese-
ket is jól megtépázta, de miféle nemesek voltak ezek? Porciószedők, executorok, adóketevők és kvártélyosztók, akik a szegény nép szemében a németek megfizetett zsoldosai voltak, aztán német süvegben, parókában és plundrában járó urak, akikben nem a nemese-
ket, hanem nemzetük árulóit látták és üldözték.

Julius hó 1-én éjfél után, tehát ugyanakkor, midőn Tokaj elesett, Patak is a zendülők kezébe került. A német jelentések szerint a felkelők „megfoghatatlan” módon jutottak a pataki várba. Nem volt abban semmi megfoghatatlan! Hiszen a bentlévő magyarok az előzetes megbeszélés szerint vártak rájuk s az ő segítségükkel jutottak a várba, ahol a kevés német katonát aztán könnyen kardra hányták.³⁶⁾

³⁵⁾ Ujabb időben divatra kapván a régi magyar nemesség örökös szidalmazása, néhány modern író e zendülést is a nemesség ellen irányult anarchista vagy szocialista mozgalomnak hirdeti.

³⁶⁾ Közös pénz. levélt. Hung. 1697 július 3-i jelentés.

A két vár tehát könnyen a kezükre jutott, ami azt bizonyítja, hogy mindent pompásan előkészítettek. Ebben, úgy látszik, mesterek voltak. Kiküldött lovasaik szélvésznel gyorsabban száguldották be az egész vidéket s míg egyrészt megakadályozni igyekeztek, hogy a kassai, a váradi és az eperjesi generalátusok a mozgalomról hírt vegyenek, másrészt a magyarság közt „török módra“ csodás híreket terjesztettek. Mérhetetlenül nagyobbnak hirdették az erejüket, mint amekkora igazában volt; mindenfelé dobraverték, hogy Thököly és Petróczy a török és tatár haddal már utban van; Eperjest, Kassát a lengyel és a francia segélyhadak már körülvették stb. Mivel a zendülők Thököly zászlóival jártak s mivel biztosat senki sem tudott, a kósza hírek mindenütt hitelre találtak.³⁷⁾ Ezer és ezer felkelőről beszéltek, holott alig néhány százan voltak. S mire a hír Bécsig ért, már úgy szólott, hogy 5—10.000 zendülő áll fegyverben!³⁸⁾ Mindez a fölkelés vezetőinek ügyességét hirdeti. Mozgékonyságukkal és a túlzott hírek terjesztésével sikerült a németeket megijeszteniök, a szabadulás után vágyó parasztságban pedig bizalmat kelteniök. Ugy látszik, akkor

³⁷⁾ Ezeket a meséket Thaly is készpénznek veszi, s azt írja, hogy „*hamarjában csaknem tízezer ember állt a zászlók alá*, nagyobbára a két várban levagdalt németek fegyvereivel s a várraktárakból fölszerelve!“ Tokajban és Patakon, amint tudjuk, százötven-kétszáz németet vágtak le. Hogyan lehetett ezek fegyverével tízezer embert fölszerelni?

³⁸⁾ Már a zendülés kitörése előtt is maguk a bujdosók százszorosan nagyították az erejüket. Károly vidékén például szanaszét beszéltek, hogy az erdőkben kóborló szegény legények 3000-nél is többen vannak („*fama mendax plures 3000 finxerit*“) pedig igazában alig voltak ötvenen. (Lásd Székely László levelét 1696 okt. 4. Károlyi nemzetség levéltárában.)

is ez lebegett a szemük előtt, mikor jónevű urakról hirdetgették, hogy már a fölkeléshez csatlakoztak. Rákóczi Ferencet is bizonyosan ezért kerülgették! Névtelen emberek álltak a mozgalom élén, tehát ha egyéb okból nem is, már csak a bizalomkeltés szempontjából is országos nevekre volt szükségük. Az országos nevű emberek azonban tudták, hogy a mozgalom most sikerre nem vezethet, tehát riadtan menekültek a zendülés fölverte vidékről, hogy gyanuba ne foghassák őket. Rákóczi Bécsbe menekül, Károlyi Sándor Vaudemont herceg táborába siet. Egyik Kassára szalad, a másik a várába zárkózik. Akinek valami vesztenivalója volt, még a gyanú árnyéka ellen is szóval s tollal tiltakozik.³⁹⁾ Az istenadta nép

³⁹⁾ Károlyi nemzetség levéltárában van például Orosz Pálhoz intézett levél (1697 július 26), amely szerint túl a Tiszán is, meg a német táborban is elterjedt a hír, hogy Orosz Pál, „ezen az földön hadat gyűjt az kurucok részére, s ma Patakra várják bizonyosan század magával!“ A levélíró aztán e hírhez a következő sorokat fűzi: „nem hiszem, nem hihetem azon híreket igaznak lenni; mindazonáltal bánnám, ha az hamis hír miá suspicio lenne felőlem is . . . Sokszor hamis hír miá is az ember ártatlanul megromlik, azért javallom, jobb kegyelmednek megelőzni, mint sem előztetni. Mely hírek ha szintén igazak volnának is (kit nem remélek), kegyelmes az mi királyunk és urunk“. (Aláírás hiányzik.) Orosz Pál e hírekre július 27-én így felelt Károlyinak: „Azt tudom s halalom — írja — hogy felőlem sok hamis beste lélek kurafia azt költötte, hogy én s azok közé az 1. . . . közé egyelitettem volna magamat. Vajjon micsoda ok vitt volna engem arra, hogy az én jó kegyelmes uramat öfelségét eladtam volna, aki soha énnékem nem vétett, jószágomat el nem vette, vasban nem járatott. De ha én hadat gyűjtöttem kegyelmes urunk öfelsége vagy híve ellen, soha Isten országát nem lássam“ etc.

tehát egészen magára maradt. Tanácsadója, hadban jártas vezére nem akadt; a csapatok begyakorlására az idő rövid volt, szervezésére és fölszerelésére eddig a mód hiányzott. És a szegény nép mégsem csüggedt, a félelem mégsem szállta meg. Rendületlenül bizott a sikerben, bizott igazában. Súlyos nehézséggel küzködve is napról napra növelte az erejét. Tokajt, Patakot úgy megerősítette, hogy még a német tisztek is elismeréssel adóztak neki.

Ezenközben a zendülés hire, bármint őrizték is a felkelők a Kassa felé vezető utakat, Nigrelli szállására is feljutott.⁴⁰⁾ A jó öreg generális értelmetlen lassúsággal tette meg intézkedéseit. Tolmácsokat fogadott, futárokat szerződtetett, tanácsot ült és értekezett, csak nem cselekedett. Az udvari kamara előbb kapott hírt a zendülésről a maga tisztviselőitől, mint a haditanács Nigrellitől.

A zendülés vezetői eközben minden követ megmozdítottak, hogy a hét hajduvárost megnyerjék. Fáradozásuk azonban kárba veszett.⁴¹⁾ A hajduk nem mozdultak. Kevés siker követte a nemesség megnyerése körül kifejtett fáradozásukat is, bár kiáltványukban azt hirdették, hogy a nemesi szabadság védelmére és a német iga ellen ragadtak fegyvert.⁴²⁾ A zendülők — úgy látszik

⁴⁰⁾ Cs. és kir. hadi levéltárban vannak Nigrelli tudósításai, amik közimert dolgokat jelentenek és a pénzügyi levéltárban a kamarai tisztviselők jelentései.

⁴¹⁾ Csász. és kir. állami levéltár, Dispacci, Carlo Ruzini velencei követ július 22-i jelentése: „mentre le sette città chiamate Aiducali e diversi luoghi de piu numerosi et opulenti, quantumque minaciati negarono dichiararsi, protestano d'usor la forra contro quelli volestero usar violenza alla loro fedelta”.

⁴²⁾ Közös pénzügyi levélt. Hung 1697. Datum in arce Tokaj.

— többféle kiáltványt bocsátottak ki. A legelsőt Tokay Ferenc adta ki 1697 július 1-én, azaz Tokaj elfoglalásának napján. Ezt az érdekes és értelmes írást Kabay Márton szerkesztette. Meg is látszik rajta, mivel istenes hang szólal meg benne. A néphez és a nemességhez intézett ezen kiáltvány e jellemző sorokkal kezdődik: „Gratiosissimi nostri domini regni Hungariae principis Emerici Thököly colonellus Franciscus Tokay una cum coetero equestri et pedestri militari ordine.“ Az élő Isten szerelmére kérünk és intünk mindenkít — írja benne Tokay — hogy aki a hazáját és nemesi szabadságát szereti s a német igától szabadulni óhajt, késedelem nélkül fegyvert ragadjon és Tokaj várába jöjjön.⁴³⁾ Ugyancsak július 1-éről egy másik kiáltványuk is van, amelynek szövege az előbbtől több tekintetben eltér. Ebben már keményebb hang üti meg a füleinket; ez is szól ugyan az elviselhetetlen német igáról és a szabadságról, de már erősen fenyegeti azokat, akik a fölkeléshez nem csatlakoznak.

Nem hisszük, hogy ezeknek a pátens leveleknek valami nagy hatásuk lett volna. Több követőt szerzettek a leveleknél maguk a felkelő csapatok, melyek ha egy-egy faluban megjelentek — szépe szóval vagy erővel — az egész népességet maguk-

⁴³⁾ Csász. és kir. állami levélt. Dispacci 1697 júl. 13-i melléklet Ruzini követ jelentéséhez „Per deum omnipotentem rogamus et monemus, quicumque patriae et a Germanis libertatem querunt et a miseria liberari desiderant, ita has literas nostras percipiant per liberationem ab importabili jugo, statim absque ulla prolongatione arma capiant et in locationem (?!) pridem desideratae libertatis adiuvamen *vocato dei nomine* nobis cum fideliter laborent, plures admonitiones nullas expectet, sed crastina die veniant Tokainum, alias quicumque monitioni nostrae non obedierit, sicut patriae boni et libertatis non amatoris

kal vitték. Ilyen módon, ha lassan is, de mégis növekedett a számuk. Julius 4-én Kassáról már e túlzott híreket írnak Bécsbe: A fölkelés vezetői igen ügyesen és óvtosan szervezték a zendülést. Már háromezren vannak. Még ma várják Thökölyt. Petróczy is indulóban van. Azt mondják, a zendülők között ezer tatár is volna.⁴⁴⁾ A sok kósza hír közül nehéz az igazat kitalálni. Mihelyt Thököly és Petróczy megjön, Kassát szállják meg.

Az efféle riasztó híreket a menekülő német kamarai tisztek, harmincadosok, hadibiztosok, élelmezési tisztek és más efféle népnyzók terjesztették. A szanaszét száguldó zendülők ugyanis elsősorban az ilyeneket üldözték s ahol találták, koncról koncra hányták. A fölszabadult szenvedély az emberség gátját szétvetette és szabadon dühöngött. Nem csoda hát, hogy a legképtelenebb hírek is hitelre találtak. Velence bécsi követe, aki a beérkező s egymásnak ellene mondó hírekből igyekezett a valót kihüvelyezni, július 13-án azt jelentette, hogy a büntetéssel való fenyegetés és a szabadsággal való biztatás elégségesnek bizonyult arra, hogy a zendülő tömeg fölszaporodjék. A számukra vonatkozó jelentések — írja a követ — amiket eddig összegyűjtöttem, váltakoznak; mert újabb izgatással naponként növelhetik a számukat. De úgy látszik, hogy ez idő szerint 4—5000 embernél többen nincsenek. Ezek a németek vére után való egyetlen vágtyól üzve kóborolnak s most a bányavárosokat akarják meglepni!⁴⁵⁾

caput et bona peribunt. Datum in arce Tokaj 1 July a. 1697. Dominationum vestrarum benevolus regni Ungariae celsissimi principis Emerici Thököly, clementissimi domini capitaneus“ (név hiányzik).

⁴⁴⁾ Közös pénz. levélt. Hung. 1697.

⁴⁵⁾ Csász. és kir. állami levélt. Dispacci 1697 júl. 13. Ruzini jelentése.

A bányavárosok elfoglalására vonatkozó hír kissé nagyon is korai volt. Ez a hír Bécsben valószínűleg Török Miklós jelentése alapján terjedt el. Török ugyanis július 6-án Rózsahegyéről jelentette az udvari kamarának, hogy Thököly és Petróczy elfoglalta Munkácsot. A magyar-lengyel-francia csapatok már Eperjest is megszállották és pénteken Kassa ostromához fognak. A zendülők már Liptómegyébe is eljutottak s most a bányavárosok körül fekvő megyék útjainak elzárásához 500 talpást küldöttek.⁴⁶⁾ Ezeket a mendemondákat bizonyosan a menekülők terjesztették. Hogy az ilyen hírek hitelre találtak, mutatja Okolicsányi Jánosnak július 7-én kelt jelentése, amelyben Árvamegye segítséget kér a zendülők ellen.⁴⁷⁾

A napról napra sűrűbben érkező riasztó hírek Bécsben nagy aggodalmat és lehangoltságot keltek. Jobban tartottak a zendüléstől, mint a nagy török háborútól. Ez az aggodalom nagyon természetes volt, mert hiszen a hadsereg már az alvidéken állott s onnét veszedelem nélkül nehéz volt nagyobb erőt elvonniok. Aztán Bécsben még maguk a miniszterek sem tudták, vajjon a zendülés részleges-e, vagy pedig országos?⁴⁸⁾ Van-e

⁴⁶⁾ Közös pénz. levélt. Hung. 1697 július 6. „ad praeccludendos horum comitatum passus descendunt 600 talpasones insequentibus etiam equitibus“ etc. Török Miklós jelentése Rózsahegyéről.

⁴⁷⁾ Ugyanott.

⁴⁸⁾ Csász. és kir. állami levéltár, Dispacci 1697 július 13. Ruzini követ a jelentésében terjedelmesen leírja, mit beszélt neki ez ügyben Kinszky miniszter. Kinszky lehetségesnek tartotta, hogy a felkelést francia és lengyel részről is támogatni fogják („mà dal caso dell' eletteione in Polonia sopra il supposto, che potesse cadere nel prencipe con la supercorita del partito e delle massime *franceri*, come si vuol dir, che ne siano alcune non vane congetture“).

benne része a töröknek és Thökölynek, vagy nincs? Ily körülmények között a bécsi kormány-székek sokkal nagyobb előkészületet tettek, mint amelyet a zendülés nagysága megkívánt. A Savoyai herceg táborából nagyobb haderőt nem vonhatván el, a lenézett és a mellőzött magyar katonasághoz fordultak. A magyar generálisokat Bécsbe hívták s Zichynek, Bercsényinek, Pálffy-nak meghagyták, hogy a rebellesek üldözésére huszárságot és hajduságot toborozzanak.⁴⁹⁾ A király Kiss Balázst, kedvelt huszárezredesét is Bécsbe hívatta s a haditanács (sürgősen) egy huszárezred fölállításával bizta meg.⁵⁰⁾ A megyék felültetését is kimondták. De ezt a rendeletet gyanuból visszavonták. Aztán Vaudemont herceget (a lelketlen és dölyfös generálist) három lovas és egy gyalogezreddel a Savoyai herceg táborából Tokaj alá rendelték. Az utban lévő és Vág mellett tartó brandenburgi gyalogezredeket is Tokaj felé irányították. Rabutin generális pedig parancsot kapott, hogy Déváig előnyomuljon és Temesvár vidékét figyeltesse. Nigrelli kassai generális csapatai, az egri, az ónodi, a hajdúvárosi magyar hadi nép, a Deák Pál-féle huszárezred, aztán a már említett Pálffy, Zichy- és Bercsényi-féle huszárok szintén a zendülők ellen indultak.⁵¹⁾ A szegény, „inkább zenebonás, mint ellenségés“⁵²⁾

⁴⁹⁾ Hadi levélt. Prothoc. Regest-ban vannak az erre vonatkozó megbízások, 1697 július 10 és következő napokon.

⁵⁰⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 14.735. fasc. Kiss Balázs az ezredet Biharban össze is toborozta. Ómaga írja: „ibidemque (t. i. Biharban) intra breve temporis spatium integrum regimen erexit, qui in aestate tam contra rebelles tam vero Turcas fecerunt excursiones“.

⁵¹⁾ Feldzüge des prinzen Eugen II. köt. 95. lap.

⁵²⁾ Bercsényi Miklós szavai.

zendülökre tehát szomorú napok vártak; mert hiszen ilyen haderővel akkor sem birtak volna, ha tizannyian lettek volna.

Hogy a zendülők sorait még jobban megbontassák, a fölkelés vezetőinek a fejére egyenkint 100 frt. jutalmat, a megtérőknek pedig kegyelmet biztosítottak.⁵³⁾ Ez a kegyelemigérés régi, elavult bécsi fegyver volt, amit komolyan venni nem szabad. Csak arra való volt, hogy a küzdőket megingassa. Nemcsak Vaudemont herceg hangoztatta, hogy a „rebelliseknek adott hitet megtartani nem szükséges“, hanem a bécsi kormányzások is így gondolkoztak, kimondván, hogy a zendülőket teljesen ki kell irtani.⁵⁴⁾ Még az emberséges Savoyai herceg is azt kívánta, hogy a zendülő parasztokat irgalmatlanul büntessék és gályarabságra vessék.⁵⁵⁾

Még a Tokaj felé siető csapatok nem értek a fölzendült hegyaljai vidékhez, a fölkelőkre máris lecsapott az első villám. Ritschan Adám, a Bassompierre vasas ezred ezredese meghallván a ribillió kiütését, felsőbb rendelet nélkül, július 5-én ezredével Ónodba érkezett, ahol — mint maga Ritschan írja — egyesült az ónodi őrséggel és a Deák Pál-féle huszárezreddel. Az egri és a körülfekvő kisebb végházak magyar katonaságát már előbb magához csatolta. E sereggel Tokaj ellen akart indulni, azonban Böles falu mellett,

⁵³⁾ Közös pénz. levélt. Hung. 1697 július 10. Lipót pátense.

⁵⁴⁾ Hadi levélt. Prothoc. Regest. 1697 aug. 23 és Köz. pénz. levélt. Hung. 1697 július 20. Ófelsége is helyeselte, hogy a felkelőket irgalmatlanul büntessék. („Conferenz“ a király elnöklete alatt.)

⁵⁵⁾ Hadi levélt. 1697. 8. f. 48. július 30.

nyílt mezőn találkozott a fölkelők seregével.⁵⁶⁾ Ritschan azt írja, hogy négyszáz lovasuk és kilencszáz jól fegyverzett gyalogjuk volt. Bátran feltehetjük, hogy Ritschan nagyította a zendülők számát, hogy a saját győzelmét annál nagyobbnak tüntesse fel. A magyar források ugyanis csak 800 fölkelőt említenek. Az idő estéhez közelített, hogy Ritschan túlnyomó erővel a harcot megkezdte. Egyik szárnyán az akkor már európai híré Deák Pál-ezred küzdött. Ez nyomta vissza először az Uram Jézust kiáltó zendülők egyik szárnyát. Erre Ritschan seregének másik szárnya is megbátorodván, az ellenséget visszaszorította. A felkelők elkeseredetten küzdöttek. A csata, mely hat és hét óra között kezdődött, még éjjel is tartott. Ritschan ezredes maga írja, hogy katonái kimondhatatlan dühvel támadták a szegény zendülőket, akiknek legtöbbször most volt először tűzben.⁵⁷⁾ Hosszas küzdelem után — jelenti Ritschan — az összes gyalogosokat sikerült megölnünk. Tokay Ferenc főkapitány is elesett. (Nem igaz!) Egyetlen tisztet sem sikerült elfognunk, csak két silány paraszt került a kezeink közé. A fölkelőktől hét zászlót ragadtunk el. Az

⁵⁶⁾ „volevo partarmi verso Tokay, ma vicino à Luch in campagna aperta trovati 400 cavalli e 900 fauti nemici benissimo armati“ (Ritschan levele Schlick generálishoz 1697 július 7, Ónodról. Mellékelve a velencei követ július 22-i jelentéséhez. Dispacchi 1697 július 22.)

⁵⁷⁾ Ritschan jelentése a bölcsi csatáról Schlick generálishoz Ónod, július 7. Ez a jelentés ellenkezik a tarcali krónika adataival, amelynek alapján Thaly dolgozott. Ott még a csatának a napja is hibás. Velencei követe július 13-i jelentésében már megemlékezik a bölcsi csatáról. Ő is azt mondja, a fölkelők lovassága veszteség nélkül menekült.

egyiken ez a felírás volt olvasható: Josephus Primus, a másikon a szent szűz képe és kereszt, a többin Thököly Imre neve. A zászlókat Egerbe küldöttük. A Bassompierre-ezredből 42 ember, 62 ló pusztult el vagy sebesült meg. A magyar lovasságból 40 halt meg és Hangosi főhadbiztos. Igen sok huszár sebesült meg. Önöd és két falu kivételével — írja Ritschan — Ungvártól egész a Sajóig az egész vidék a fölkelőkhöz csatlakozott. Az elfogott két paraszt azt vallja, hogy Önöd egész lakosságát kardra akarták hányni, mert vonakodtak hozzájuk csatlakozni. Tokajban 300, Patakön 500 felkelőből álló őrség van. Ezek alig kezdhettek valamit, mivel a közelben császári katonaság van.

Ritschan jelentése szerint a bölcsei csatában a felkelőknek csak a gyalogsága pusztult el (azaz a falvak parasztsága). A lovassága azonban, amely a harchan jártas kurucokból állott, teljesen megmenekült. Ritschan jutalmul azt kérte a haditanácstól, hogy a tokaji kapitányságot adják neki.

A felkelőknek lovas serege később egyesülvén az otthonmaradottakkal, Kövér Ferenc és Huszár Mihály nemes kuruc kapitányok kardja alatt a szanaszét fosztogató Deák Pál-ezred után indult s Eger táján megütközött véle. Deák Pál azonban szétverte a zendülők seregét. Állítólag négyszáz halott maradt a csatatéren. Kövér Ferenc és Huszár Mihály is elesett.⁵⁸⁾

⁵⁸⁾ A tarcali krónika és Thaly szerint úgy az első (a bölcsei), mint a második (az Eger mellett) Harangod mellett folyt le. A Bécsbe küldött jelentések azonban mind azt mondják, hogy a második ütközet Egertől nem messze folyt le. Amit Thaly a Deák Pál ezredről itt mond, az tévedés. Ritschan jelentéséből világos, hogy már a bölcsei csatában a Deák Pál féle ezred

E két vereség a felkelők erejét nagyon megapasztotta, de harci kedvük még mindig nem csillapult. Pedig már az eddig vívott csatákban is világosan kiderült, hogy a felkelőknek nincs olyan vezérük, aki nagyobb sereget is tudott volna vezetni. És az igazi veszedelem a zendülőkre még csak most közelgett. Vaudemont herceg már Tokaj felé sietett. Lángban álló, elpusztított helységek jelezték az útját. Legelső feladatául néki Bécsben Tokaj visszafoglalását tűzték ki, hogy a tiszai hajózás fölszabaduljon s hogy a zendülés fészke fölveressék. Vaudemont, miután a szerencsétlen és védtelen Tarcalt katonáival szétdulatta, Tokaj alá ért. A herceg felszólítá a bentlívőket, hogy adják meg magukat kegyelemre. A zendülők ágyu- és puskatűzzel feleltek a fölszólításra. Erre reggel kilenc órakor (július 17-én) rohamot intézett a szerencsétlen város ellen. A túlnyomó erő ellen a védők a várba menekültek s így a város az ostromlók kezébe került.⁵⁹⁾ Leirhatatlan öldöklés és pusztítás kezdődött most. Még a templomban imádkozó véneket és asszonyokat is megtámadták és irgalom nélkül levagdosták. Sok asszony a Tiszába vetette magát s ott pusztult el. Amelyik házba férfiak menekültek, azt fölgyújtották. Vaudemont katonái szószerint teljesítették a bécsi parancsot: a rebelliseket ki kell irtani!

Vaudemont ezután a várat kezdé lövetni. A felkelők egyideig itt is tartották magukat, de július 19-én éjjel két és három óra között ki-

vitte a főszerepet. Tehát nem ezen ütközet után jelent meg a zendülés színhelyén.

⁵⁹⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. Vaudemont jelentése július 17-éről és egy másik jelentés július 19-éről a tokaji táborból.

jöttek és elmenekültek. Hugg sőtisztet és feleségét s néhány németet magyar ruhába bujtatva magukkal vitték. A Bécsbe érkezett jelentések ezuttal már másodszor írják, hogy Tokay Ferencet is elfogták. De Vaudemont herceg tévedett, mert Tokay elmenekült. Bajusz Gáspár is azok között volt, akiknek sikerült a várból kiszökniök. Neki a felkelők tíz csapatával sikerült Temesvárra jutnia. Kár, hogy e csodálatos és mesébe illő visszavonulásról közelebbi adat nem maradt reánk.⁶⁰⁾

Vaudemont herceg jelentése szerint a felkelők Tokaj elfoglalása után minden bátorságukat elvesztették. Erre a jelentésre a velencei követ azt az okos megjegyzést tette, hogy a felkelést még korántsem sikerült kiirtani. Hiszen Felső-Magyarországból most jön a váratlan hír, hogy ott körlevelekben szólítják föl a lakosságot a szabadság védelmezésére s Thököly és a török nevében nagy kiváltságokat ígérnek.⁶¹⁾

Tokaj elfoglalása a császáriaknak sok emberükbe került. Több főtisztjuk is elesett. Deák Pál pedig kemény sebeket kapott. Az ostromnál a bölcsi csata vezére, Ritschan ezredes, megint kiűntette magát. Miért is a haditanács azt ajánlotta, hogy Kőváry Ferenc birtokaival kell őt megjutalmazni.⁶²⁾

Tokaj elfoglalása után Vaudemont herceg Patak ellen indult. Julius 20-án ért a város alá, melyet azonnal ostrom alá fogott. Thaly szerint

⁶⁰⁾ Carlo Ruzini, Velence követe augusztus 10-én kelt jelentésében szintén megírja, hogy a felkelők tíz csapatának sikerült Temesvárra jutni. (Dispacci 1697.)

⁶¹⁾ U. o.

⁶²⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. Ex consiliobellico, 1697 szeptember 12.

a bentlévő fölkelők Szalontay János vezetése alatt már előzőleg kijöttek a várból és Vaudemonttal bátran megütköztek. Ez a krónikákból vett adat homlokegyenest ellenkezik a hivatalos és a magánjelentésekkel. A dolog egészen más-kép esett meg. Vaudemont Patakot is megadásra szólította s a meghódolóknak kegyelmet ígért. Azonban — mint a velencei követ írja — hár a fölkelők vezetői megugrottak, a bentlévők mégis tagadó választ adtak s a túlnyomó erő ellenében egy napig vitézül védték magukat. Mikor azonban látták, hogy a silány helyet tovább tartaniok nem lehet, Vaudemont ajánlatát elfogadták s magukat discretióra megadták.⁶³⁾ Holló Zsigmond kamarai tanácsos, aki Vaudemont oldalán állott s így a megadásnak szemtanuja volt, ugyanígy írja le Patak átadását.⁶⁴⁾ Ő is világosan megmondja, hogy a vezetők (Szalontai és társai) már a megadást megelőzőleg megszöktek. („Principalioribus autem rebellibus die praecedenti sese fuga salvantibus.“)

A jól értesült velencei követnek jelentéséből csak úgy kiviláglik, mint Holló Zsigmondéból, hogy Vaudemont a patakiaknak adott discretiót megszegte. A védőket ugyanis — szám szerint háromszázötvenet — elfogatta és egy majorba záratta, aztán a várost szabad zsákmányra a katonáinak engedte át. Mint az éhfarkasok a hullára, úgy rontottak ezek a szegény városra. Mindent kiraboltak, mindent földúltak. A Rákóczi-ház kincsesládáját, amit a fölzendült szegénység idáig híven őrizgetett, feltörték s onnan

⁶³⁾ Csász. és kir. állami levélt. Dispacci, Carlo Ruzzini jelentése 1697 augusztus 3.

⁶⁴⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 1697 július 24. Holló jelentése a szepesi kamarához.

mindent elraboltak. A nagy sirom-rivom a szerencsétlen városból messze földre elhallatszott, de nem akadt senki, aki ott irgalomra lágyult volna. Mikor Holló Zsigmond a városba ment, már olyan állapotban találta azt, mintha tatár-csordák jártak volna ott. Szívbeli fájdalommal jelenti tehát a szepesi kamarának, hogy a császári katonák tiszta munkát végeztek, a fiskusnak nincs itt már dolga, mert semmi, de semmi sem maradt.

Az elfogottak között volt Kabay Márton prédikátor is, nyolc főbb emberével együtt. A katonák a vidékről is hoztak vagy negyven zendülőt. A megszökött Szalontai kapitány hű szolgálója is rabbá esett. Ezt Vaudemont azonnal kivégeztette. A főbb bűnösöket válogatott kínok között ölték meg. A többit tömlőre hányták. *Ilyen volt a császár nevével Bécsből hirdetett amnesztia!*

A zendüléssel tehát nagyjában végeztek, azaz hogy a felkelők jórészét kardra hányták, városaik és falvaik hamvát a széllel fuvatták szét és a mozgalom részeseinek a javait elkobozták. A gőgös Vaudemont büszkén jelenté Bécsbe a sikert s a császár elismeréssel halmozta őt el.⁶⁵⁾

Hegyalja szép vidékének az ege tehát hosszú időre beborult. Ami kevés népe még megmaradt, az újra az erdőbe futott s a német elől ide-oda költözött. A szegény futott emberek most még búsabban zengték a zsolozsmát: „Uram Jézus, támadj mellettünk az mi igazságunkban!”

De vajjon csakugyan kiirtották a zendülést? És megszüntették-e a zendülés okát? Egyiket sem. Az embereket meg lehet ölni, de az eszméket sohasem! Amiért a szegénység fegyvert fogott,

⁶⁵⁾ Csász. és kir. hadi levélt. 1697 juli. 24. F. A. 7.

amiért annyian elpusztultak, az a lelkekben élt tovább, égett tovább. Ezt eloltani csak úgy lehetett volna, ha a császári sereg és a bécsi politika a mérséklet és a közeledés ösvényeit járja. De gyűlöletet gyűlölettel, szabadságvágyat láncokkal megkötni nem lehet. Jól írta Velence bölcs követe, hogy az égő tüzet csak eltakarták, de el nem oltották. Csak alkalmas idő kell tehát, hogy a lappangó tűz megint lángra kapjon.⁶⁶⁾

A zendülők közül tíz kisebb csapat átkelven a Tiszán — amint említők — Temesvárra érkezett. Ezek között azonban nem volt Tokay Ferenc. Ő a maga embereivel a krasznahorkai hegyek felé menekült. A Patakról megugrott felkelők, akikhez útközben igen sok bujdosó és elégedetlen paraszt is csatlakozott, Csáni János főkapitány vezetése alatt a máramarosi hegyek felé húzódott. Ebben a seregben volt Szalontai János is. S az erdőben és a hegyek között a felkelők száma lassan-lassan megint szaporodni kezdett, úgy hogy néhanapján még szerencsét is próbáltak. Mivel Vaudemont seregével már távozott, a felkelők üldözésére csak magyar katonaságot hagyott. A magyar katonaság vezetői már nagyobb emberséget mutattak a szegény bujdosókhhoz, mint a császáriak. Sok paraszt vissza is tért az ekéhez. Akik pedig még fegyverben álltak, azokat, ha az amnesztiára sem hódoltak meg, üldözőbe vették. Az 1697. év augusztus havában például Andrassy báró és Szécheý György szendrői vicekapitány széjjelverték a felkelők egyik seregét. Annyi zsákmányt ejtettek, hogy a kótyavetyén minden huszárra 25 forint esett. E vereség után csodálatos dolog történt. A megvert zendülők

⁶⁶⁾ Csász. és kir. állami levélt. Dispacci, 1697 augusztus 3.

közül hatvanhatan megjelentek Szendrőn és az egész mozgalom lelkét: Tokay Ferencet megkötözve átadták Andrásynak és Szécheynek. Ők maguk pedig letették a fegyvert. Mi történt a felkelők és Tokay Ferenc között, arról a jelentések hallgatnak. Mindenesetre megrázó tragédiának kellett ott lejátszódnia! A sebekkel borított Tokay Ferencet Andrassy és Széchey Bécsbe vitték, ahol a „Hofspital“-ban helyezték őt el, hogy sebeit gyógyítsák.⁶⁷⁾

Andrassy és Széchey nemcsak azért mentek Bécsbe, hogy Tokay Ferencet fölvigyék. Ők azon fáradoztak, hogy az önként meghódoló felkelők számára amnesztiát eszközöljenek ki. A haditanács helyeselte a kérést és szeptember 15-én kimondá, hogy a hatvanhat zendülőnek, akik Tokayt elhozván, a fegyvert lerakták, pardont kell adni. A Tokay fejére kitűzött 1000 tallért pedig Andrásynak és Szécheynek kell kiutaltatványozni.⁶⁸⁾

Tokayval egyidőben Kabay Márton prédikátort is Bécsbe vitték s ott a köztömlöcbe zárták. Károlyi Sándor önéletleírásában a hivatalos jelentésekkel teljesen megegyezőleg írja Tokayról

⁶⁷⁾ Ex consilio bellico 1697 szeptember 10. Köz. pénz. levélt. Hung. Ugyanitt van szeptember 2-áról a bécsi Spitalmeister folyamodása, amiben Tokay Ferenc élmezésére pénzt kér. Thaly Tokay Ferenc elfogásáról, a kath. vallásra való áttéréséről és Nigrelli jóindulatáról színes meséket mond el, miket Andrassy és Széchey jelentése halomra döntenek. Amint látjuk, Tokayt Bécsbe, s nem pedig Spielbergbe vitték. (Ez utóbbit is Thaly állítja.) Kabay is a bécsi s nem a spielbergi tömlöcbe került.

⁶⁸⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. Ex consilio bellico 1697 szeptember 5. Andrassy még a következő évben is sürgette az 1000 tallér kifizetését.

és Kabayról: „Ma is ottan (Bécsben) conserváltatik az kálvinista prédikátorral. Mire? Megmutatja az idő!”

A sebekkel borított Tokay nem sokáig élt börtönében. A szegény Kabay azonban két évtizeden át ott kinlódott — teljesen elfeledve övétől is, meg ellenfeleitől is. Tizennyolc évvel elfogatása után ad magáról először életjelt. Bécsi tömlőcéből írt folyamodásában megható hangon mondja el szenvedéseit. Kenyeret és fát kért, mert különben — ugymond — el kell pusztulnia.⁶⁹⁾ És a jobb sorsra érdemes, nagyszívű férfiú soha többé nem látta a napvilágot. Egy helyre került a bécsi zsványokkal s egy gödörbe vetették őt azokkal.

Tokay elfogatása után népe hamar elszéledt. De Bereg, Ung és Máramaros hegyei még mindig telve voltak zendülőkkel.⁷⁰⁾ Tábort tettek s vetettek, aztán hol itt, hol amott jelentek meg. A szepesi kamara attól tartott, hogy miattok még szüretet sem lehet tartani, azért szeptember 11-én katonai segítséget kért.

Az északkeleti hegyek közé menekült zendülőket — amint említők — Csáni János főkapitány és Kecskeméti Nagy István vicefőkapitány vezette. Szalontai e seregebn csak mint harmadik kapitány szerepel. Mivel a guerillaharchan nem igen birtak velők, a munkácsi kommandans al-

⁶⁹⁾ U. o. E sorok írója közölte már Kabay e megindító levelét.

⁷⁰⁾ A zendülés azért nem csillapodott, mivel az amnesztiát nem tartották meg, s így a felkelők meghódolni nem mertek. Bécsben Dietrichstein, Kolovrat, Traun, Lamberg és Waldstein a császár helyeslése mellett még mindig azt hangoztatták, hogy a felkelőket irgalom nélkül büntetni kell. (Köz. pénz. levélt. Ilung. 1697 julius 20. Conferenz etc.)

kudozni kezdett velök.⁷¹⁾ Ófelsége nevében bizonyos Kivuczky Miklós nevű embert küldött közéjük és felszólította őket, rakják le a fegyvert s teljes amnesztiát kapnak. A szegény emberek szívesen meghódoltak volna, de szemükkal látták, hogy az adott hitet eddig semmibe sem vették. Ezért együttesen így feleltek a munkácsi kommandansnak: a pápisták az eretnekeknek adott hitről azt mondják, hogy nem kell megtartani. „Sok siralmas példák — írják — arra nógatnak, kiket az elmúlt gyászos esztendőben szemünkkel néztünk, hogy az szép szónak ne higyjünk; mert az hizelkedő nyelv alatt éles tőr és áspis kigyó mérge fekszik. Azért ha hazánkból ki kell bujdosnunk is, édes nemzetünktől, feleségünktől, gyermekeinktől meg kell válnunk és az idegenek földében ki kelletik távoznunk, az gráciát venni nem akarjuk. Nagyságod pusztában bujdosó, tiszta szívvel szolgálni igyekvő alázasos szolgálói. Anno 1698 szept. 30.“⁷²⁾

Károlyi Sándor naplója szerint e bujdosók csakugyan búcsút mondtak Magyarországnak s Moldván át Havasalföldre, Thököly táborába mentek, fegyverrel nyitván maguknak utat.

Ezalatt íthton a fiskus emberei keményen dolgoztak. Meskó Jakab, a királyi ügyek igazgatója, megcsinálván a felkelők ellen a vádiratot, megkezdődött az ingatlanok elkobzása. Nem volt elég, hogy a szegény zendülők keményen bűnhődtek, családjukat is koldusbotra kívánták jut-

⁷¹⁾ U. o. „necdum consopitis perduellium motibus“ etc.

⁷²⁾ Károlyi nemzetség levéltára. Levél a munkácsi kommandanshoz. Csáni János főkapitány, Kecskeméti N. István helyettes főkapitány, Benei Nagy Tamás, Vékás István, Szalontai János, Enderidi István és Komáromi János hadnagyok aláírásával.

latni. Kiss Pál, a szepesi kamara confiscatora el-
kobozta Bajusz Gáspár, Kiss Ferenc, Deák Bálint,
Bélyai Ferenc, Kiss Sámuel, Rajkay Zsigmond,
Szkárossy Sámuel, Hadady János, Somlyay István,
Czika Mihály és István, Hunyadi István, Sárkány
János, Szabó János, Nagylábú Gergely mester,
Bencze János, Jenei Szabó Mihály, Csovasty
Mátyás, Szabó Gáspár és Zsigmond és Csovay
Mátyás ingatlanait. Mindezek tokaji és tarcali
szőlőbirtokosok voltak.⁷³⁾ Az elkobzott birtokok
javarészevel a német tisztviselőket és katonákat
jutalmazták. Bajusz Gáspár tokaji kuriáját és két
szőlőjét például Kotolini Kotolinszky Móric tokaji
tisztviselő kapta, akit Bajusz Gáspár uram Tokaj
eleste után Temesvárra cipelt magával.

A szepesi kamara felsőbb parancsra a fel-
zendült parasztság szőlőinek az elkobzásához is
hozzálátott. Ez ellen azonban Rákóczi Ferenc
erélyesen tiltakozott, megírván Bécsbe, hogy a
parasztnak szőlőit elkobozni nem lehet, mivel azok
nem az ő tulajdonuk, hanem a földesuraké. A
parasztoké csak a munka jövedelme.⁷⁴⁾

Mivel Bécsben az a hír terjedt el, hogy a re-
bellisek Tokajból való kitörésük alkalmával a
kincseket a Tiszába ásták, az udvari kamara ezeket
is szeretne volna megkaparítani. Az 1698. év
január 19-én tehát Ferschner kamarai titkárt —
aki ugyan magyarul is tudott — Tokay Ferenc
bécsi tömlőcébe küldte. Tokay aztán meg is

⁷³⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 1697 szeptember 19.
Érdemes megemlítenünk, hogy a javak lefoglalását az
udvari kamara augusztus 2-án azzal a megjegyzéssel
sürgette őfelsége előtt, hogy a szolgabírók is érdekel-
tek a ribillióban, tehát ezekre is ki kell terjeszteni a
confiscatiót. (U. o. az udv. kamara őfelségéhez 1697
augusztus 2.)

⁷⁴⁾ U. o. II. Rákóczi Ferenc az udv. kamarához.

mondotta, hogy az ő kincsük a kardjuk volt, de ezt nem vetették a Tiszába.⁷⁵⁾

A zendülés teremtette nagy fölfordulás az elkobzásokkal végre befejeződött. Hegyalja szőlőkoszorúzta hegyeire ismét csönd, néma csönd szállott. Az erdőkben is elnémult az előbbi élet és mozgalom. Alig egy-két bánatos bujdosó járogatott otthon. De a néma csönd mégsem a megnyugvásnak, hanem a közeledő viharnek volt a jele. Hiszen az emberek lelkét az elfojtott keserűség most még jobban nyomta, mint azelőtt; az elnyomást most még jobban érezték, mint a zendülés előtt. Orvosságot a bajra kiadott volna? Hisz Bécsben a zendülésen semmit sem okultak. A magyar nemzetet még kevesebbe vették, a szerencsétlen országra még nagyobb adót, még több katonai terhet vetettek, mert szentül hitték, hogy Magyarország legyőzve és leigázva a lábaik előtt hever. De nem így volt! Carlo Ruzini, az eszes velencei követ, bejárván Magyarországot, azt jelenté hazájába, hogy a bécsi politikusok nem látnak. Magyarorszáiban — írja — oly nagy az elkeseredés, úgy nő az elégtelenség, hogy csak idő kérdése, mikor zendül fel újra az egész ország. És a velencei követnek igaza volt.

⁷⁵⁾ U. o. 1698 január 19.

III.

A ZRINYIEK ES MURAKÖZ

A Zrinyiek és Muraköz

Álmod hüvelyezünk, több százados álmod. Lelki szemünk előtt föl-föltűnnek a dicsőséges harcok, amiket magyar tisztek kardja alatt magyar vitézek vívtak Muraközért s Muraköz hű népéért. Látjuk a Zrinyieket hősi küzdelmeikben s megelevenedik előttünk Zrinyi Miklós daliás alakja, amint Csáktornyból lihegve száguld jó vitézeivel a pusztító ellenségre. Látjuk dicső alakját, amint álmatlan éjjeleken át talpon virradva őrzi Muraköz határait. Halljuk harsány szavát: „égi sugalomtól ihletett lelke fohászit“, amikkel alvó nemzetét életre, küzdelemre hívogatja. S most, most, három század után dobban meg csak igazában a magyar szív; most érzi teljes súlyával azt az igazságot, ami Zrinyi Miklósnak sok bűlátott szívét kínozza:

„Minden szerencsétlenségnél feljebbvaló az, hogy lássa az ember nemzetének, hazájának utolsó veszedelmét.“

Most kiálthatjuk mindnyájan Zrinyi, Miklósunkkal:

„Szegény magyar nemzet, annyira jutott-e ügyed, hogy senkinek ne keseredjék meg szive romlásodon?“

Századokon át magyarok védték a Muraközt s magyar vér folyt Légrádon, Bajcsaváron, Szécsiszigetében s a Zrinyiek többi váraiban, miket Muraköz védelmére építettek.

Csáktornya a magyar dicsőségnek, a nemzeti műveltségnek legfényesebb otthona, ahonnt a

legnemesebb gondolatok, szivetrázó igék, örök-
 érvényű eszmék zúgtak a Murán át a magyar
 nemzethez. Csáktornyán mindenkitől elhagyatva,
 minden oltalomtól megfosztva várta Zrinyi Mik-
 lós a halált; mert nem akarta látni dicsőséges
 nemzetünk romlását! Innét Csáktornyáról hang-
 zott felénk a feledhetetlen vészkiáltás: Ne bántsd
 a magyart! S most? . . . Ugyanott üldözik a
 magyart s üldözik azokat, akik a magyarokkal
 tartanak. A Zrinyiek birodalma idegen kézen
 van. Családi sírboltjuk feldulva, csontjaik szét-
 hordva, emléküik meghamisítva hirdeti a sivár
 jelent. Zrinyi Miklósnak, a költőnek szegényes
 emlékoszlopáról még a magyar föliratot is le-
 vakarták s a Zrinyi nevet Zrinski-ra torzították.
 S mindez akkor történt, mikor ideát e haza leg-
 hübb s legdicsőbb fiának háromszázados emlék-
 ünnepét ülték.

Tudott dolog, hogy a letűnt időkben a föld
 népe a politika és a vallás dolgában a földesurát
 szokta volt követni. Különösen akkor történt ez,
 ha a földesúr egyuttal védője s jóakarója volt a
 föld népének. Így volt ez Muraközben is.

Nem mondunk újat, mikor megemlítjük,
 hogy dicső emlékezelű Mátyás királyunk a
 Czillei-család kihalta után Ernust Jánosnak ado-
 mányozta a Muraközt. Ez az Ernust csakhamar
 fölvette a Csáktornyai nevet. Mint ilyen, teljesen
 magyar udvartartást tartott. Kezünkben van több
 missilis levele, mikben maga sorolja föl udva-
 rának főembereit. Az 1527. évben például a
 Kányaföldi Kercsényiek, a Kápolnaiak, a
 Szánthói Botkák stb. a főemberszolgái. Magyar
 volt a titkos deákja, levélírója, tisztartója stb.¹⁾

¹⁾ A Batthyány hercegek körmendi levéltárában
 vannak Csáktornyai Ernust levelei.

A Csáktornyai Ernust-család kihalta után Muraköz Zrinyi Miklósnak, a szigetvári hősnek birtokába került. S azontúl állandóan ez a család bírja. A Zrinyiek politikáját Zrinyi György bán 1621-ben imígyen vetette papírra:

„Az mi az Magyarországot és annak koronáját illeti, nekünk minden eleink az Magyarország és az magyarországi igazsággal éltenek eleitől fogva. Azon országért vérünk hullásával sokat próbáltanak; szegény ősünk érette meg is hala, kit az ország is jól tudhat. Édes hazánknak, kinek eddig is sok javát vettük, mi sem lehetünk idegöni és háldatlan fiai.“²⁾

Ime! a Zrinyiek politikai hitvallása. Ime az eszme, melynek a Zrinyiek hódoltak s melyért küzdöttek. S nem a harcok, hanem ez az eszme hozott a családra romlást. A Habsburgok politikája homlokegyenest ellenkezett a Zrinyiekével. Ők a magyargyűlöletet élesztgették kormányzékeikkel egyetemben századokon át. Ők a horvát-szlavon népet a magyarság s a magyar alkotmányos küzdelmek letörésére igyekeztek fölhasználni. Így aztán a Zrinyi-család mindig túske volt a szemükben. I. Ferdinándot a magyar trón elnyerésében tudvalevően a Zrinyiek s a velük rokon magyar főuri családok támogatták legfőképpen. S vajjon miben nyilvánult a Habsburgok hálája? A szigetvári hőst veszni hagyták.³⁾ Miksa király nagy seregével nem ment

²⁾ U. o.

³⁾ Gyulay János 1566 szeptember 13-án Vinicéről írta volt Zrinyi haláláról: „*Azt az jámbor urat ugyan szántszándékkal elvesztejék. Mind az vár s mind ő nagy kár; mert ennél több ur nem vala, ki hadakozás dolgához tud vala. Ha akarják vala, megsegeéthették ezt.*“ (Körm. levélt. Missiles.) — Szentgyörgyi Gábor írta 1566 október 26-án Nádasdynének; hogy a császár

Szigetvár megmentésére, hanem elbocsátá hadait s ő a maga főembereivel együtt elment a komáromi vizahalászat megtekintésére. A szigetvári hősnak fiát: a vitéz Zrinyi Györgyöt, aki egész életén át a török ellen küzdött s a saját költségén szép sereget tartott, Rudolf császár gyanuba fogta s a törökkel való paktálással és levelezéssel vádolta. Az igaz, hogy Zrinyi György mint végbeli fővitéz többször váltott levelet a basákkal és a szomszédságbeli török vitézekkel, de e levelekben nem volt semmi paktálás. Sőt egyikben-másikban ugyancsak megfenyegette a szomszéd törököket. Mikor 1602-ben Hasszán vezérbasa barátságot és sok minden egyebet ajánlott fel néki, ha elvonja orcáját a némettől, Zrinyi fejte-hajtó levél helyett a többi közt imígyen válaszolt néki: „Én azt írhatom nagyságodnak, hogy én egy szegény legény vagyok;⁴⁾ azért lehetetlen dolog, ha szinte akarnék is, hogy ily hatalmas fejedellemmel (t. i. Rudolffal) tusakodhassam. Az én jószágom igen senki-semmi. *Egy fejem vagyom, annak eddig tisztessége volt; mert valamely urat eddig szolgáltam, azt tisztességgel, jámborul és hiven szolgáltam. Tudja ezt az egész világ!*“⁵⁾

Hol itt a paktálás és az árulás? Bizony sehol! Az a Zrinyi György írta e levelet, aki 1582-ben mint dunántúli generális imígyen nyilatkozott:

elment a vizahalászatra. „Az tábor — írta — eloszlott, menten megyen örök siralmukra. Mondják, hogy az beglerbég szele ütötte meg őket.“

⁴⁾ Szegény legénynek akkor nálunk a végbeli vitézt értették.

⁵⁾ Országos Levéltár, kisebb családi levéltárak, 9. csomó: „Az tekintetes és nagyságos urnak vitéz Hazán pasának, az hatalmas török császár mostan hadának fővezérének és szerdárjának adassék ez levél tisztességgel. Csáktornya, 1602 szeptember 26.“

„Az ország hadnagyságát, mind az kanizsai kapitánysággal egyetemben reám veté öfölsége. *Mélyben, hogy öfölsége és ez nyomorult országnak hasznos és hű szolgája lehessen, az Uristen-től erőt hozzá kérek.*“⁶⁾

Bármit tett Zrinyi, Rudolf császár gyanuját és felindult haragját el nem némithatta.

Tudott dolog, hogy a bécsi udvar mennyi gáncsot vetett a XVII. század legnagyobb magyarjának: Zrinyi Miklósnak, a költőnek és hadvezérnek. Ha az uralkodó hallgat a bécsi kormányzóknak sürgetésére, akkor Zrinyi Miklós Péter öccsével együtt már III. Ferdinánd idejében börtönbe került volna.⁷⁾

I. Lipót kivégeztette a nagyérdemű hőst: Zrinyi Pétert, hogy vagyonához juthasson. Zrinyi Péter egyetlen fiáról, Jánosról maga Lipót írta volt, hogy rendkívül hű és derék ifjú s ezért apja lefoglalt birtokaiból százezer forintnyi értékűt visszaadatott néki. De egy évre rá, az udvarnál tartózkodó ifjút pusztán gyanu alapján börtönbe vettette s ártatlanul, ítélet nélkül, haláláig ott tarttatta. Ez volt az utolsó Zrinyinek a sorsa az udvar jóvoltából. Ez volt az udvar hálája a nagyérdemű Zrinyi-család iránt, mely oly sok jeles férfit és nőt adott a magyar hazának.

A Zrinyi-család tragédiáját kizárólag magyarságuk s a magyar alkotmányhoz való ragaszkodásuk idézte elő. E nagynevű család pusztulásában hiven láthatjuk a magyar nemzet tragikumát.

Muraköznek népe mindig védőjét látta a

⁶⁾ Levele Batthyány Boldizsárhoz (Körmendi levéltár. Missiles).

⁷⁾ A két Zrinyi elfogatását már 1651-ben és 1652-ben ajánlotta az uralkodónak a titkos tanács.

Zrinyiekben. Csoda-e, ha ez a nép is hódolt a Zrinyiek politikájának: a Magyarországhoz való törhetetlen ragaszkodásnak?

A szigetvári hős és fivére, János, a XVI. század első felében mint huszárcapitányok, Stájerország zsoldján éltek s a magyar határokat védtek. Később Muraköz védelmére több száz lovast tartottak a maguk költségén. A két testvérnek tisztjei és főlegényei majdnem kivétel nélkül magyarok voltak.⁸⁾ S ők maguk magyar levelekben buzdítják a megyéket és az urakat az ország védelmére. Zrinyi János írta például 1540-ben: „Bottal kell hozzákezdeni s az keresztet hátra kell hadni . . . *Én mindenhez kész voltam és eleget kiáltám mind uraknak és mind királyné asszonynak és generálisnak, de semmit sem használtam véle.*“

A szigetvári hős három fia közül Miklós és Kristóf korán elhaltak s így György lett a család feje. Ez a György minden ízében magyar úr, rettenthetetlen vitéz, nagy zenekedvelő és hű hazafi volt. Sok győzelem fűződik nevéhez. Mint Kanizsa főkapitánya és dunnátuli generális folyton harcban állott a törökkel. A pozsegai bégen aratott fényes győzelem, aztán a kacorlaki éjjeli csata az ő nevéhez fűződik. Mivel a törökök úgyszólván minden nap a Mura partjait nyargalták,⁹⁾ Zrinyi György ugyancsak zavarban volt; mert a

⁸⁾ Orsz. Levélt. Lymb. II. sor. I. csomó: Numerus equitum sub capitanes.

⁹⁾ Zrinyi Györgynek vitéz kapitánya: *Kapitánffy István* jelentette gazdájának 1574 február 28-án: „Az terek azuta fogva, mióta Kanizsát megégették, mind készen vannak és még többen gyülekeznek Hajókat sokat szekerekre Babolessán felraktak . . . untalan az partokat jargalják, nízik az vizet, ha nagy-e?“ (Csáktornya, körm. levélt.)

császár erősen tilalmazta a törökök megtámadását. Ekkor írja Zrinyi:

„Adna öfelsége nekünk szabadságot reája, hogy ahol árthatunk nekik (t. i. a törököknek), hadd ártanánk mi is. Bizodalmam vagyok Istenben, hogy az mostani kanizsai égetést megtorolhatnánk hamar-időn.“¹⁰⁾

Zrinyi Györgynek egész sereg szép magyar levele maradt ránk s ezek mind az ő harcairól szólnak. Ő maga írja egyik levelében, hogy sokszor lihegve száguldott oda, ahol vitézi próbára volt kilátás! Jó példájával másokat is buzdított, hogy vele együtt küzdjenek.¹¹⁾ Sokszor hívogatja például az ifjú Batthyány Ferencet, hogy vele együtt szerencsét próbálnának. Az 1592. év október havában írta például néki: „Ne sajnálja kegyelmed fáradságát, valami utat próbálnánk, mint ahogy az minapában, hogy kegyelmed itt valánálam, kegyelmeddel és Kutassy urammal emlékeztünk vala róla, hogy módját látván, *valami bosszucskát köllene az törökön mivelnünk.*“¹²⁾

Ha a török Muraközbe tört, Zrinyi György és népe mindig résen volt s bizony véres fővel kellett a töröknek onnét menekülnie.

¹⁰⁾ 1574. Levele Batthyányhoz. (Körmendi levélt. Missiles.)

¹¹⁾ Arra is volt gondja, hogy veszedelem idején figyelmeztesse a szomszédjait. Az 1584. évben írta például: „Ezen órában kémünk juta, ki azt beszéli, hogy Iván odabasa is még berzenczei agává lett és minden bizonnal azt mondá, hogy másfélszáz gyaloggal fölment Razollal egyetembe, hogy a szentpéterieket lesre kivegye. Azért kegyelmed adja tudtokra szentpéterieknek ez dolgot, hogy reá gondoljanak és vigyázzanak“. (Zalatnoky Györgynek, Batthyány Boldizsár kapitányának. Körm. levélt. Missiles.)

¹²⁾ Levele Batthyány Ferenchez. Körmendi levéltár. Missiles.

Zrinyi György két ízben volt Kanizsának főkapitánya és Dunántulnak generálisa. Az 1573. évben a bánságot is erővel akarták nyakába vetni, de ő nem fogadta el. A kanizsai főkapitányságot is azért vállalta, hogy Muraközt könnyebben védhesse. Ez alkalommal írta volt, hogy *évek hosszu során át a saját költségén tartotta katonáit, de már nem bírja.*¹³⁾

Hogy ez nem üres beszéd volt, kitünik a hivatalos számadásokból is. De a saját katonaságán kívül Zrinyi a királyi zsoldosokat is gyakran segélyezte. *A XVI. század végén az udvar már hetvenezer forintnál többel tartozott Zrinyinek s hiába sürgette ez összeg megfizetését.*¹⁴⁾

Ha mindezt tudjuk, megértjük Zrinyi György elkeseredését. Mint kanizsai főkapitány ugyanis hiába sürgette az éhező őrség fizetését, hiába írt segítségért a megyéknek. Mint maga jelenté a királynak, csak gyűlöletet és ellenségeskedést szerzett magának.¹⁵⁾ És megtörtént az a hallatlan eset, hogy Zrinyi György katonáival együtt kivonult Kanizsa várából. Ő maga írta aztán az uralkodónak, hogy lehetetlen volt ott tovább maradnia. Őseitől és édes atyjától örökölt jó hírét és dicső nevét veszedelembe nem ejtheti. Fizetetlen és kiéhezett katonáival mit is csinálhatott volna ott az ezernyi ellenség ellen?¹⁶⁾

¹³⁾ „Jam — írja Zrinyi — video ultro inservire volenti nulla plane honesta conditio offertur, imo semel oblata, non ita pridem adempta est“ etc. (Bécsi állami levélt. Hung.)

¹⁴⁾ Volt közös pénzügyi levélt. Hoffinanz, 13.623. fasc. 1601. Zrinyi követelése ekkor 79.743 frt. volt.

¹⁵⁾ „Nihil aliud, nisi summum odium et inimicitias conciliaverim.“ (Bécsi állami levélt. Hung. 1576.)

¹⁶⁾ U. o. 1576. Zrinyi György őfelségéhez május 5-én. Megírja, hogy a kanizsai tisztség rengeteg kárá-

Zrinyi György ezután a katonáival együtt Muraközbe vonult s ott harcolt a be-betörő török ellen. Mivel sok és szép siker koronázta küzdelmeit, az udvar újra alkudozni kezdett vele. Ő lett az ujonnan épült Bajcsavár főkapitánya.¹⁷⁾

Zrinyi Légrád várát és újra építtette. S míg e fontos vár épült, katonáival együtt esőben és viharban a mezőn őrködött.

Az 1582-ben újra elfogadta az ország hadnagyságát. Ez alkalommal írta volt e szép sorokat: *„Az ország hadnagyságát mind a kanizsai kapitánysággal egyetemben reám veté öfelsége, melyben hogy öfelségének és ez nyomorult országnak hasznos és hű szolgálja lehessenek, az Uristen-től erőt kérek hozzá.“*¹⁸⁾

Aztán tüzes magyar levelekben nógatja a megyéket és az urakat a török ellen való fölkelésre, *„látván édes hazánknak romlását és pusztulását“*. Aki az országgyűlésen Magyarország védelmére szót emelt, az bizton számíthatott Zrinyi György elismerésére. Ilyen alkalommal írta például sógorának: Batthyány Boldizsárnak: *„Jól mivelte kegyelmed, hogy ez szegény megnyomrodott ország szabadságáért szólott kegyelmed.“*

Mivel a török Körmenid vidékét megrabolta, Zrinyi György elhatározta, hogy ezt megboszoszulja.¹⁹⁾ E célból tervet dolgozott ki s azt meg-

val járt. A fizetetlen gyalogok közt is 600 tallért osztott ki s ezek mind elszöktek. Ő maga sem kapta meg főkapitányi fizetését.

¹⁷⁾ Steierországi tartományi levélt. Militare, 790. fasc. „Graven Serin Bestallung per Weytschawar, Graz, 18. okt. 1578.“ E vár őrsége 200 hajdú és 100 huszár volt. Zrinyi kapitánya Malekóczy Miklós volt.

¹⁸⁾ Körmenidi levéltár, Missiles, Zrinyi levele Batthyány Boldizsárhoz.

¹⁹⁾ Steierországi tartományi levélt. Milit. 570.

írta Batthyány Boldizsárnak. S mikor megtudta török rezgelődését, menten írt Batthyánynak: „Az török — írta — hol gyűl, hol eloszol. Egyebet rajta nem tudok gondolnom, hanem hogy hallja kegyelmed készülését és bejövetelét. De azért mind azt beszélik, hogy mindenfelé lovakat patkoltatnak. Koppány bégjét is mondják, hogy az ő bégsége alatt valóknak erősen meghagyta, hogy készen legyenek, ki talán ily ravaszág alatt olyat pretendál és nemcsak ennyien magával mint a minap, de nagy haddal fognak kijönni . . . Nádasdy uram tartson egy lovast Nádasdon és mihelyt innét oda viszik leveletem, vitten vigye oda kegyelmednek. Azonban ha hirtelenséggel fog lenni valami, löttetek is mindenfelé, hogy így is hamarabb érthessen kegyelmed, hogy kint legyen az török. Kegyelmed azért az nemes uraimnak megjelentsé, ha fognak lövést hallani, az föld népe semmire ne vegye! Ha Istennek kegyelmes-ségéből ti kegyelmetekkel együtt lévén az rablót (t. i. a törököt) megverhetné ott fent, aki elszaladna is fáradt lovakon dandár felé (miérthogy e minap is messzi vetött volt dandárt), talán Isten segítségéből innen is árthatnánk nekik.“²⁰⁾

Tudott dolog, hogy Zrinyi György ébersége és előrelátása ezuttal is diadalt hozott a mieinknek. A török természetesen nem maradt adós. Több ízben betört Muraközbe. Eleget harcolt, eleget sibolkodott ottan, de mindég üres tarsollyal szaladva kellett megtérnie.

fasc. Krieg und Grenze 1583—1584. (Itt vannak Zrinyi György levelei a steierországiakhoz. Károly főherceg 1583 június 24-én írta Grácból Zrinyinek, hogy Körmenvidékének pusztítását Zrinyi meg akarja bosszulni.

²⁰⁾ Körmenvidék levélt. Missiles.

Zrinyi Györgynek egész élete harcok közt telt el. A tizenöt éves háborúban már öt is elérte az idő, de azért örömmel vett részt a harcokban s másokat is lelkesített. Az 1593. év nyarán például szép levélben buzdította az ifjú Batthyányt. A vitézi név szerzésére — írta — a mostaninál jobb alkalom alig adódik. *„Az jó hirnév keresve leszen meg. Én magam is ugyan kívántam sokszor ilyen alkalmatosságot, kibem ember vehetnéje és mutathatnája magát, hogy kész hazájának szolgálni, de Sziget veszésétől ilyen alkalmatosság nem volt eféle dologban; talán nem is leszen egynéhány ideig. Azért csak tisztem miatt ne kölletnék idehaza maradnom, bizony nagy örömet oda mennek magam is!”*

E Csáktornyan kelt pompás levele világosan mutatja, hogy Zrinyi György ez évben a déli részeket és Muraközt védelmezte.

Négy évlizedig tartó harcok után a hős és páratlan vitéz: Zrinyi György épen hagyta Muraközt fiára. Kanizsát és Légrad várát is megvédte minden támadástól. Megérdemelné e nagy emberünk, hogy a magyar történetírás napvilágra hozná szebbnél szebb magyar leveleinek egész seeregét, hogy imigyen lehetővé lenne mozgalmas életpályájának megírása.

Ha Zrinyi György marad kanizsai főkapitány, a vár 1600-ban nem kerül török kézre. De a császár nem bizott a magyarban s a gyáva és tudatlan Paradeiser-re bízta, aki aztán gyalázatos módon feladta Kanizsát. Fejét később a hóhér ütötte le Bécsben. Hogy miként viselkedett Paradeiser az ostrom alatt, arra álljon itt Zrinyi György e följegyzése:

„A kanizsai vajdák azt mondják, hogy Paradeisert elsőben akkor látták, mely nap az török megszállta. Másodszer akkor látták, midőn föladta

az várat. Egy boltban hevert az megszállás idején.²¹⁾

Kanizsa elvesztével a Muraközt is nagy veszedelem fenyegette. A törökök ugyanis vitéz és próbált katonasággal rakták meg Kanizsát. S a kiváló őrség hivatásának tartá a további hódolttatást. Maguk a kanizsai törökök írják a mieinknek:

„Mi sem ködbe, sem verőfénybe, hanem Istenbe bizunk. Mi azt hisszük, Kanizsához még többet is ad és az anyának fiai és leányai megsaporodnak.²²⁾

Zrinyi György két fiát: Miklóst és Györgyöt vitézeknek és jó magyaroknak neveltette. Mindketten apjukra ütöttek s így nem kellett attól félni, hogy Muraköz török kézre kerül. Györgyöt, a vitéz bánt, aki a harmincéves háborúban saját huszárezrede élén állott, eléggé ismeri a történetet. De annál kevesebbet tud Miklósról; pedig ő is a harcoló hazafiak közé tartozott s levéltáraink sok szép magyar levelét őrzik. Amíg György másutt küzdött, Miklós Muraközt védelmezte. Valamint a többi Zrinyinek, úgy Miklósnak főtisztjei és főlegényei is mind magyarok voltak.²³⁾ Mivel a török folyton Muraköz vidékén ólálkodott, Zrinyi Miklós egyetlen emberét sem nélkülözhetette. Ezért még rokonainak sem küldhetett segítséget. Mikor például Batthyány Ferenc 1621-ben fordult hozzá kérelemmel, Csáktornyáról felelte neki: „Tudja kegyelmed, hogy nekem az kevés jószágos főember és udvarombéli szolgálóimtól megválva, kevés

²¹⁾ Zrinyi a maga népével sietett ugyan Kanizsa felmentésére, de Paradeiser előbb feladta a várat.

²²⁾ Körmendi levélt. Missiles.

²³⁾ Miklós főember szolgálói közt találjuk Batthyány Farkast, Darabos Györgyöt, Darabos Istvánt, Nádasdy Györgyöt stb.

szolgám vagyok, azok nélkül pedig most semmiképpen nem lehetek.“²⁴⁾

Miklós fivérééről: Győrgyről tudjuk, hogy már husz éves korában a Dunántul generálisa volt. Később a bánságot is reá ruházták. Ez állásáról azonban (úgy mint édesapja) lemondott. Az 1625 szeptember 5-én ő maga írta Batthyány Ferencnek: „Én az bánságtól elbucsuztam, de azmint látom, megent fel kell vennem az generálissággal együtt; mert teljességgel rajtam szántának az az emberek.“²⁵⁾

Zrinyi György bánt, e nagyreményű hőst a horvát írók szeretik horvát patriátának nevezni. Pedig testestül-lelkestül magyar volt. Pompás magyar levelei — sajnos — még a levéltárakban kopnak. E levelekben a magyar hazához, a magyar szent koronához való hűségét és ragaszkodását nem egyszer megkapó formában fejezi ki. Még mikor halófélben volt, akkor is magyarul szólott s testamentumát is magyarul írta.

A történetírás eddig csak vitézségét s a török ellen űzött sikeres harcait ismeri. Lelkes magyarságának nyilatkozatai még kiadásra várnak. Fivérével együtt hősiezen védte Muraközt, mely az ő idejükben már önálló kapitányság volt. A két testvér több ízben kérte a királyt, hogy tekintettel a török folytonos támadására, adna Muraköz védelmére legalább kétszáz huszárt. De a haditanács 1612-ben, 1614-ben s később is megtagadta e kérés teljesítését.²⁶⁾ Így hát jobbára a maguk költségére tartott őrséggel védelmezték Muraközt.

Zrinyi Miklós és Zrinyi György majdnem

²⁴⁾ Körmendi levélt. Missiles, 1621. január 14. Ugyanitt sok magyar levele található.

²⁵⁾ Körmendi levélt. Missiles.

²⁶⁾ Volt közös pénzügyi levéltárban vannak a haditanácsnak e határozatai.

egyidőben haltak meg.²⁷⁾ Egy évre, hogy Zrinyi György testvérbátyját eltemettette, 1626 december havában, ifjúsága virágszakában ő is meghalt. A közhit szerint Wallenstein mérgeztette meg. Zrinyi Miklósnak nem voltak gyermekei. György két kiskorú gyermeket hagyott maga után, Miklóst és Pétert. Hazai történetünknek mindketten kimagasló alakjai lettek. Míg a két Zrinyi urfi oskolákon forgott, Batthyány Ferenc és Kiss János védték Muraközt. Az utóbbi volt Muraköz kapitánya. A hivatalos iratok páratlan hősek írják őt. Egyetlen csatában 265 törököt fogott el. Kivüle még a légrádi főkapitány: Darabos Gergely is jelesen vitézkedett. Mondanunk sem kell, hogy a muraközi hadinép, valamint a tisztek s a főlegények is ez időben is magyarok voltak.

Mikor a két kis Zrinyi-fiú ifjává növekedett, ők vették át Muraközben a vezető szerepet. Péter még Regensburgban volt, mikor már azt írta haza, hogy valamennyi kanizsai főtöröknek kezéből kiveri a kardot! Mikor hazajött, Miklóssal együtt megkezdte a harcot. Három évtizeden át a Mura táján állandóan folyt a küzdelem. Zrinyi Miklósnak kiadatlan levelei tömve vannak az ilyen harcokról szóló hírekkel.²⁸⁾

²⁷⁾ Zrinyi György 1626 január 19-én írta Batthyány Ferencnének: „Tiszta szívem szerint akartam volna, ha kegyelmedet az szegény bátyámuram hideg testének utolsó böcsületére és eltakarítására Isten elhozta volna mind öcsköm urammal egyetemben. De ha immár ebben az dologban kegyelmed jelen nem lehetett, kívánom az Uristentől, hogy vigasságos dologban mutassa meg hozzám való jóakarátját és atyafiságát“. (Körmenői levél. Missiles.)

²⁸⁾ Zrinyi Miklós még húsz éves sem volt, mikor megkezdte a török ellen való harcot. Az 1637 jul. 31-én írta Batthyáynak, hogy *huszonkét napja Kraljócon*

Csak néhányat közlünk itt kiadatlan levelei közül, melyek a muraközi csatázásokról szólnak. Az 1645. év telén írta volt Batthyány Ádámnak: „Édes Bátyámuram! Az én tovább való szolgálatomért küldjön én hozzám Muraközbe 300 lovas, az kik jó szófogadók legyenek; mind az Muraköz oltalmára igen szükségesek, mind penig ha töröknek valamint megüthetnének az orrát, az kegyelmed szerencsájének tartjuk. El sem felejtkezünk kegyelmed felől, csak mentől hamarabb küldje kegyelmed Muraközben. Ezt az kegyelmed jóakaratajt teljes életemnek rendibe minden tehetséggel megszolgálni igyekezem, sőt az mikor kegyelmed kívánni fogja az én szolgálatomat, mindenkor kész leszek. Ebben nincs kétségem, hogy kegyelmed ajánlása szerint meg ne cselekedje. Császár öfelsége ezért nem neheztelhet. Isten tartsa kegyelmedet jó egészségben.“²⁹⁾

Ugyanez év szeptember 4-én Csáktornyáról írta Batthyány generálisnak: „Örömmel hallottam az kegyelmed egészséges visszajövetelét. Kivánnám ha magamnak alkalmatosságom volna az kegyelmed látogatására; de mivel hogy az *török untalan csatázása* miatt nincsen, nem akarám elmulasztanom, hogy kegyelmedet ez levelemmel ne látogassam és minden időbeli kész szolgálatomat mint kedves bátyámuramnak ajánljam. Az mellett bizván az kegyelmed jó atyafiságos akaratjában, kérem szeretettel, mivelhogy *most egy kis módunk vagy az töröknek megcsillapításában*, ne bánja, ha Keglevich Péter uram ökegyelme egynehány jó katonával általjön Mura-

kvártélyozik a török hírek miatt s a strázsákra vigyáz. (Körmendi levélt. Missiles.)

²⁹⁾ Körmendi levélt. Missiles, Muraszombat, 1645 január 17.

közben. Én is viszont az mikor fog kívántatni szolgálatom, kész vagyok kegyelmednek nagyobb szolgálattal lenni. Evvel ajánlom sok szolgálatomat kegyelmednek.“³⁰)

Zrinyi megírván egyik portyázását a berzencei törökök ellen, melegen gratulált Batthyánynak ugyanekkor megesett szerencsés viadalához. E levélben írta volt e szép sorokat is: „Édes bátyám-uram! Az Isten ilyen szép preludiumot adott az mi nagy szerencsénknek. Ne hagyjuk abban, kövessük az szerencsénket meddig friss. Nem fogatkozunk meg az Isten irgalmában, az mely meghagyja látnunk az fölfuvalkodott ellenségünknek gyalázatját.“³¹)

Batthyány generális megírván néki, hogy vitézeivel együtt hozzá csatlakozik, Zrinyi imigyen válaszolt néki: „Mivelhogy kegyelmed oly resolutionnal van, hogy Rakicsánra jöjjön, azért ha lehet, jöjjön kegyelmed ez jövő szerdára. Én is akkorra ott leszek estvére. Én inkább vetném le kánizsaiaknak az szarvakat, ha lehetne, de ha kegyelmednek másképpen tetszik, legyen úgy. Én jó katonákat hozok magammal, titkon is tartom az dolgot, de bizony az holdtöltét meg kell várunk; mert nehéz dolog haddal sötétben járni. Kérem kegyelmedet, ezt az vizslát levelemmel együtt Pálffy Miklós uramnak küldje; de ne adjanak neki semmit többet kenyérenél; mert mindjárt megvész.“³²)

³⁰) U. o. Csáktornya, szeptember 4. (Az 1645. évi levelek közt.)

³¹) U. o. Csáktornya, 21. okt. (1647?) Zrinyi Miklós gyakran mellőzi leveleiben az évszámot. Ezért csak az egykorú, 1647. évben kelt levelek közé való sorozásból tudjuk megállapítani a dátumot.

³²) U. o. Csáktornya, szeptember 2. (Az év hiányzik, valószínűleg 1649-ben kelt.)

Nincs esztendő, mikor Zrinyi Miklós illetén készülő harcról, vagy megtörtént csatáról ne írna. Mivel efféle levelei még teljesen ismeretlenek, helyénvalónak találjuk még néhány közlését.

Az 1653. év őszén írta például Batthyány Adámnak: „Szolgálók kegyelmednek édes bátyámuram és Istentől minden jót kívánok. Kérem kegyelmedet, ne skandalizáltassék kegyelmed és ne botránkozzék, hogy annyi török híreket irok kegyelmednek. Isten látja, hogy nem örömet írnek hiába, de az ellenség dolgát nem tudhatni olyan bizonyosan, mint az magunkét. Azt mindazonáltal bizonyosan tudjuk, hogyha untalan vigyázunk, úgy jó szerével mind helyére hozza fáradságunkat. Bizonyosan elhigyje kegyelmed, hogy evvel az elmúlt holdvilággal nagy szándékok volt az törököknek, de az sok esős üdő mulattatta el velök. Bizony első holdteltével előveszik s akkor fog *kettelni* (így!) az vigyázás. Én mindenekben az kegyelmed ítéletihez konformálom magamat és ha lehet édes bátyámuram, valahol szembe is legyünk, hogy mindenekről végezhesünk. Mindenkor megmutatom kegyelmednek, hogy kegyelmednek igaz szolgája és öccse G. Zrini Miklós.“³³)

Mivel a török szüntelen támadta Muraközt s mivel a bécsi udvar szigorúan tiltotta a hadakozást, Zrinyi Miklóst nem egyszer elfogta a keserűség. Hiszen a saját és a hazája érdeke ellen cselekedett volna, ha nem védi a magát és az országét. Így tehát akarva, nem akarva a tiltó rendeletek ellenére is harcolnia kellett. De a lelkét eltöltő keserűség nem egyszer érthetően szól leveleiben. Az 1654. év nyarán írta pl. Batthyánynak: „Énnekem gróf Puchaim uram úkegyelme egy-

³³) U. o. Csáktornya, szeptember 21. (1653?)

nehányszor mondotta, hogyha valami hireim lesznek, kegyelmednek tudtára adjam. *Egyéb hirt nem tudok írni, hanem hogy az törökök untalan infestálnak s háborgatnak bennünket, az mint tegnap is bórhajókkal által akarván jönni Muraközbe, szolgálaim közel lévén Légrádhhoz, megértvén az törökök szándékát, utánunk mentenek s majd tizenöt elesett bennök, nevezetes legényekben: Pandur Mátyás és Suppanics. De az törökökben három avagy négyannyi veszett, azmint kegyelmed ezután is meghallja, és nem rossz törökök veszttek, hanem az javába és feles. *Ófölsége minenkünk erősen tiltja az csatát, az török pedig mind eljár az csalázásban. Azmint látom, ugyan érzékenytelennek kell lennünk!* Ezt akarám kegyelmednek értésére adnom és maradok kegyelmednek mindenkor szeretettel szolgáló atyafia. Isten éltesse kegyelmedet sok esztendeig jó egészségben.“³⁴⁾*

Nem sokan voltak az országban, akik Zrinyi példáját követték s a török ellen küzdöttek. Méltán írta tehát Pálffy Pál nádorispán (1650-ben): *„Az Istennek nem kicsiny ostroma rajtunk, hogy magunk oltalmában ily restek vagyunk.“*³⁵⁾ És méltán kiálthatta Zrinyi Miklós a magyarságnak: *„Egyedül legyek-e én őrállód, vigyázód, ki megjelentsem veszedelmedet? Nehéz ugyan ez a hivatal nekem, de ha az Isten hazámhoz való szeretetet reám tette, ime kiáltok, ime üvöltök: Hallj meg engem élő magyar! Ihon a veszedelem, ihon az emésztő tűz! S ime tudományt teszek előtted nagy Isten, mindent akit tudok, kikiáltok, hogy éntőlem elaluvásomért nemzetem vérért ne kérd elől.“*

³⁴⁾ U. o. Csáktornya, 1654 június 12.

³⁵⁾ U. o. levele Batthyány Adámhoz.

Zrinyi Miklós és Péter nemcsak Muraközt védték, hanem támadták is a törököt. Miklós enemű harcait már ismeri történetírásunk. Péter több ízben Boszniába is betört s zsákmánnyal terhelten tért vissza. Ugyanő 1654-ben a tengeren is szerencsét próbált s fegyveres néppel megrakott hajókon indult a török ellen.³⁶⁾

Zrinyi Miklós és Péter a maguk költségén állandóan jelentékeny haderőt tartottak. Az egykorú jelentések szerint csupán a Sichelberg-be telepített félvad vlachok megfékezésére hétszáz vitézt tartottak.³⁷⁾

Zrinyi Miklós 1658 aug. 24-én Csáktornyáról jelentette, hogy a törököket alaposan ellátta, de efölött való örömét családi gyásza tönkretette. Ezentúl — írta — még inkább az Isten és a hazaszolgáltatára szentelem éltetem.

Ugyanez évben Ruchich János zágrábi alispánnak írta: „Vigadunk, mert Isten vajmi gyakran szemlélteti velünk a török szemérmességét. Végbeli vitézim háromszáz marhát hajtottak el a kanizsai törököktől. A híres Ibrahim agát is elfogták. Az öreg Bocskayt váltottuk ki vele. De mit mondanak erre a németek? *Kétségkívül én leszek a háború okozója*“.³⁸⁾

Zrinyi Miklós halála és Zrinyi Péter kivégzése után kezdődik Muraköz pusztulása. Mivel Csáktornya várának fele Zrinyi Péteré volt, bir-

³⁶⁾ Laybachi tartományi levélt. 1654 április 24-i jelentés szerint Zrinyi Péter saját török bergantin-ján vezette a többszáz emberrel megrakott hajóhadat.

³⁷⁾ U. o. Wichovicsics jelentése Fiuméből, 1654 április 30.

³⁸⁾ Latin levél. Zrinyi Miklós rendkívül szerette Ruchichot, e derék hazafit. Levelét rendesen így írta alá: *Légy boldog barátim legkedvesbike és szeress engem úgy, mint én téged.*

tokaival együtt ezt is elfoglalta a fiskus. Csáktornyára aztán császári katonaságot vetettek s ez az őrség mindent fölért ott s mindent tönkretett. A vidéket pedig állandóan fosztogatta s hallatlan erőszakosságokat mivelt. Zrinyi Miklós egyetlen fia: *Adám* hasztalanul próbált az erőszak ellen küzdeni. Szabad hajdúkat és szabad huszárokat telepített Muraköz védelmére, de ez sem sokat használt. Végre is teljesen elkedvetlenedve bérbeadta a csáktornyai uradalmat. Zrinyi Adám 1691-ben hősi halált halt. A hatalmas Zrinyi-birtokok aztán mind idegen kézre kerültek. A magyar kultúra egyik legfényesebb otthonába is idegen ember költözött. Élt ugyan még Zrinyi Péternek daliás fia: János, de ezt Lipót császár alaptalan gyanu alapján — kihallgatás és ítélet nélkül — tömlöcbe vettette s a szerencsétlen ifjú, legérdemesebb családunk utolsó férfisarja, ott megőrült s a szó szoros értelmében elrothadt. Ezzel a Zrinyi-család tragédiája véget ért s Muraköz árván maradt. Új urai úgy bántak népével, mint mostohagyermekkel. De minél jobban elgyötörte őket, az idegenek igája, annál jobban ragaszkodtak ahhoz a Magyarországhoz, melyet a Zrinyiek édes hazájuknak tartottak. Ott a szép Muraközben ma is élnek a Zrinyiek nagy tetteinek emlékei; még ma sem mentek feledésbe Zrinyi Miklós lánglelkének örökéletű eszméi. S ez esznék még ma is ébredő tavaszt lehelnek a csüggedt lelkekbe.

IV.

SZÖRÉNYI GÁBOR ESETE

Szörényi Gábor esete

A XVII. század utolsó három évtizede a magyarságra a szenvedések szomorú kora volt. Évkönyveink s a kuruckor költészete sokat szólnak azokról az égbekiáltó gazságokról, fosztogatásokról és gyilkolásokról, miket nálunk a császári csapatok kedvteléssel űztek. De sokkal több az, ami e dolgokról még levéltárainkban lappang. Köteteket tesznek ki ezek s örök bizonyosságai annak, mit kellett fogyatéknemzetünknek s pusztuló hazánknak szenvednie I. Lipót hadaitól. Tudott dolog, hogy a három évtizeden át dúló háború pusztasággá tette az ország jórészét. Jámbor eleink mondhatatlan szűk időket éltek.¹⁾ Rongyban csühödő koldusok voltak jobbágyaink s írva hagyták róluk, hogyha a haláltól két garason megválthatták volna magukat, azt sem tudták volna előteremteni. Mikor a török háború vége felé a békealkudozásokat megkezdették, Lipót császár népes követséget menesztett Konstantinápolyba. A követség utasításul kapta, hogy Dalmátországon át utazzék Törökországba; mert Magyarországon a Dunántul és a Duna-

¹⁾ A megyék írták Montecuccoli hadáról, hogy rettenetes romlást és megbecsülhetetlen károkat okozott. „A szegénységet minden eleségtől, marhájuktól és vagyonuktól megfosztotta, úgyhogy csak az elpusztult helységek és az lakóknak teste és lelke maradt meg.“ A bekvártélyozott ezredekről meg azt írta Szatmár megye, hogy rútul zsákmányoltak és a lakókat az eleségtől utolsó falatig megfosztották.

Tisza között egy harapásnyi kenyeret sem találnak! S vajjon minő viszonyok voltak Felső-Magyarországban? Itt az élésben megszűkült s elszegényedett lakosságnak évenként 6—7 hónapra keresztül 50—60.000-nyi császári katonát kellett tartania. Az 1691. évben például 20 gyalog- és 17 lovasezred kvártélyozott nálunk 53.788 emberrel. Ám Bécsben keveselték ezt s még néhány lovasezredet küldtek hozzánk!²⁾ Felélték ezek mindent, erőszakoskodtak mindenkivel s fosztogattak boldog-boldogtalant. Debrecen városa írta 1697-ben, hogy Caraffa egyetlen téli szállás fejében a szegény s megnyomorodott lakosságra 480.000 forintot vetett ki. S ez összeg behajtására minden utcába egy kompánia katonát vetett, akik aztán a fizetni nem tudókat ütötték, botozták s tömlöcözték.³⁾

Már a XVII. század elején megesett, hogy egyetlen ezred (a Pezzi-féle) 4000 rablott lóval indult haza s egy-egy kapitány (az udvari kamara hivatalos jelentése szerint) nyolc szekéren vitette a békés lakóktól elragadott dolgokat. A XVII. század végén is így ment ez. A harmincadosok és a kamarák egyebet sem jelentenek, mint azt, hogy a császári generálisok és főtisztek mennyi marhát, lovat és egyebet hajtanak ki az országból hazájukba, minden fizetés nélkül. Buda ostroma alatt a császári sereg a körülfekvő falvak és városok lakóitól több mint 80.000 marhát vett el s ezért egyetlen fillért sem fizetett!⁴⁾ Pedig ezeket a szerencsétlen városokat és falvakat a

²⁾ Volt pénzügyi levélt. Hung. 14.682. fasc. 1691 julius 25. General Tabelle.

³⁾ U. o. Hung. 14.724. 1697 január 16. Declaratio afflictivi status Debrecen.

⁴⁾ Körös városától Buda megszállásakor 1186 tehenet, 1200 ökröt és 163 lovat vettek el. A szolnoki

katonaság már előbb is kifosztotta. Szatmár városa, a jászok és a kunok alig találnak szót az azon hallatlan sérelmek kifejezésére, miket a német katonaság részéről kellett szenvedniök. Nagykőrös városa ugyanekkor (1671) írta, hogy bár a német katonák hallatlan étvágyát igyekezett kielégíteni, a lakók marháit mégis elragadták. Tollal leírni nem lehet azt a sok gyalázatot — jelenti a város — mellyel a polgárokat illeték.⁵⁾

Hogy az idegen várkapitányok a városokon és lakóin minő hallatlan erőszakosságot követtek el, arról köteteket lehetne összeállítani. Az országgyűlésekre benyújtott sérelmek például hallatlan dolgokat mondanak azokról a zsarolásokról és üldözésekről, miket Hofkirchen generális Komáromban művelt. Szeged városa írta 1688 január 18-án, hogy a németek miatt a szegénységnek el kell pusztulnia. A kommandáns reájok szabadítván a németeket, hallatlan dolgokat művelnek rajtok. „Ezek fölött — írják tovább — megszorítván bennünket az kommandáns s meg akarván nyomorgatni bennünket, elvona rajtunk 200 forintot, az kiért sokáig tartott árestomban,

megszálláskor pedig 20.652 frt.-ot, 342 tehenet, 125 ökröt és 33 borjút vittek el. Kecskeméten Mercy és Heissler 1686 Szent György napjáig 122.961 frt.-ot vettek. Ugyanez év későbbi hónapjaiban 989 ökröt, 415 tehenet és 338 lovat vettek el fizetés nélkül. (PéNZ. levélt. Hung. 14.746. fasc. Consignatio damnorum oppidi Kőrös, Cegléd et Kecskemét.)

⁵⁾ U. o. 14.572. fasc. 1671 május-julius. A nagykőrösiiek írták: „Nihilo minus repraesentare aut chartae apponere non audemus, quibus contumeliis, increpationibus, verbis a Christiano proferri indignis et vela pagano inauditis in eas et nostras in personas invehantur“ etc.

de mind avval sem gondoltunk volna, csakhogy az házainkat fel akarta volna veretni és így minden kevés megmaradott javainkat prédára akarta bocsátani.“⁶⁾

A székesfehérváriak Sörger András gróf kommandánsról írták 1693-ban, hogy Penikl Lőrinc városbíró tömlöcbe vetette s a szegény ott halt meg. A következő bírót: Bende Jánost is többször elzáratta. Katonái berontottak a tanácsházba s a kommandáns parancsára a tanácsosokat és az esküdteket börtönbe cipelték. A város minden jövedelmét Sörger gróf magának szedeti.

A város e panaszleveléhez a fehérvári huszárok és hajdúk csatolták a maguk sérelmeit. Sörger gróf — írták — őket egyáltalán nem használja katonai szolgálatra, hanem velük szántat, vettet, arattat. Minden héten 6—10 embert Győrbe küld vagy máshová az ő privát ügyeinek elintézésére. Nem engedi, hogy ők, akik a városban laknak, bármi szolgálatot is teljesítsenek a városnak.⁷⁾ Végül felsorolják, kiket vettetett tömlöcbe.

Az ilyen és az ezekhez hasonló dolgok ezrei hihetetlen elkeseredést és gyűlöletet keltettek a magyarságban a császári katonaság iránt. Szám-talan helyen zendülés támadt s a lakosság pusztá kézzel támadt a fegyveres katonákra. Luka falu-nak népe például így támadt a Collaldó-féle

⁶⁾ Volt pénzügyi levélt. Hung. 14.657. fasc. „Az mezőszegediek kicsintől fogva nagyig: Ez levelünk adassék régtől fogva Pozsonyban mulatozó Szeged városa böcsületes birájának, Cseperke Máténak és Szegedy István deáknak nagy becsülettel ökegyelmeknek“.

⁷⁾ U. o. 14.692. fasc. 1693 március.

lovasezredre s egy csomó katonát agyonvert.⁸⁾ Kitvic lakói a téli szállás ügyében odaküldött 50 német katonát megtámadták és huszat agyonverték közülök. (1696.) Sopronban a diákok és a polgárok a szász választó ezredét támadták meg s a hivatalos jelentés szerint a katonákat alaposan elverték.⁹⁾ Mondanunk sem kell, hogy halálos sebesülések is történtek. A szerencsétlen Báth faluba kvártélyozott németek zsarolását és fosztogatását a lakók nem bírván elviselni, reájuk támadtak, de a fegyveres katonák visszaverték őket. A falu népe erre a községházában gyűlt össze s onnét két embert küldött Schmidegg parancsnokhoz, hogy vele tárgyaljanak. Schmidegg ezeket szó nélkül megkötöztette s a pincébe lökette. Aztán hatvan puskás némettel körülfogatta a községházát s lövette a fegyvertelen népet. Schmidegg maga is részt vett a lövöldözésben s ablakából lőtte agyon Gáspár Pált és Luczi Györgyöt. A községházában sokat ért halálos lövés és sokan sebesültek meg súlyosan. Még harmadnapra is nyolc jobbagy halt meg.¹⁰⁾

A császári tiszt urak a téli kvártély idején meglehetősen unatkozván, nagyobb szabású ivásra gyakran összejöttek. Ilyenkor részegen a postát vették igénybe. A postának azonban nem volt az

⁸⁾ „Equites crudeliter interemptos esse.“ (1673 június 27.)

⁹⁾ Orsz. levélt. Insinuata etc. 1697. június 25. A nagyszombati diákok 1692-ben, Pápa lakói pedig 1693-ban támadták meg a katonákat. („Quam scandalosam et servitii publici praejudiciosam violentiam incolae Papenses contra milites . . . attentaverunt“ etc.)

¹⁰⁾ Pénzügyi levélt. Hung. 14.707. fasc. 1695. március Schmidegg mostohaia: Maskó így biztatta a katonákat: vágjátok, lőjétek az ördögadtaikat“. (Maskót aztán vasban közmunkára ítélték.)

a rendeltetése, hogy részeg tiszteket szállítson. Schpett József, a Heissler-ezred tisztje katonáival a tapolcsányi postás házára ment s kocsikat követelt. Nemes Balogh Elek postamester megtagadta a kocsik átengedését. Vitéz Schpett erre Balogh Eleket kardjával fejbe sujtotta s a vérben fetregő embert ütötte s vágta. Erre két postakocsit a szükséges lovakkal együtt elvitt. János nevű postáslegényt az egyik lóra kötöztetvén, kényszerítette őt, hogy Nemesén nevű faluba vezesse őket. Ott aztán Balogh Elek nemesi kuriáját feldulatta s mindent, még az aszszonyi ruhákat is magával vitte.¹¹⁾

Ugyanezen időtájt Labort báró lovasturmájával Tokajba rándult s ott a kommandánsnál hat óra hosszáig ittak. Visszamenetők is erővel vitték el a postakocsikat s a lovakat, előbb félholtra vevén a postamestert.¹²⁾

Eysberg Frigyes pozsonyi főpostamesternek jelentése szerint a tiszturak az efféle dolgot rendszeresen üzték. Az ecsedi kommandáns még el is záratta a postamestert.¹³⁾

De történtek ezeknél cifrább esetek is. A császári élelmezési felügyelő: Brodarics rablók-ból és szökött rác katonákból „bandériumot” alakított s ennek a segítségével fosztogatta az urakat és szegényeket. E jeles bandérium nevéhez egy csomó gyilkosság is fűződik. A megye kérdőre akarván őt vonatni, egyik tisztviselőjét küldé hozzá. Brodarics az embert megkínzottatta

¹¹⁾ U. o. Hung. 14.662. fasc. 1688. junius 23.

¹²⁾ U. o.

¹³⁾ U. o. A magyar kamara az udvarhoz 1688 augusztus 8. Az ecsedi kommandáns a holttesteket is a postakocsikkal viteti.

s éjjel a nagy hidegben kiköttette, hogy megfagyjon.¹⁴⁾

Ez időben Abaujmegye nótáriusa bizonyos Szörényi Gábor volt. A hivatalos jelentések őt régi nemesi családból származott, minden iziben emberséges embernek írják, aki szenvedte népének szenvedését s a szegénységnek mindenkor szives szószólója volt. A magyar jellem legszebb vonása: a bátorság és a nyíltság szólalt meg minden tettében. A tollat és a kardot egyformán jól forgatta. Emellett daliás természetű szöglegény volt, aki, ha természetes kezével valakit megfogott, az ugyancsak meg volt fogva!

Szörényi Gábor nagyon jól ismerte a kvártélyos német tisztek és katonák erkölcsseit; tudta, hogy akinek gézengúz az ura, kótyonfitty a szolgája. De nem ijedt meg tőlük, bármennyien voltak is, szembeszállt velük, ha a szegény jobbagyok sóhajtották a segítségét.

Az 1698. évben történt, hogy Schönkirchen Ferenc József báró a Nehem-ezred főstrázsamestere, hat kompánia némettel Szikszóra, onnét meg Kassára érkezett. Az elszállásolás dolgában a megye részéről az alispán és Szörényi Gábor jelentek meg. Az asztalnál Schönkirchen hamar a bornak ereszkedett s borittában azt mondá az alispánnak, ha a parasztok nem adnak katonáinak finom kenyeret, mindegyikre száz botot veret! Szörényi Gábor erre fölkel s a főstrázsamesterhez menvén, így szólott: „Hallottam, hogy nagyságod mit mondott az alispánnak, a dolog

¹⁴⁾ U. o. Breuner Miksa Lajos grófhoz Tolnamegye 1697-ben. Breuner szerint Broderics András több ízben sikkasztott is, de felsőbb helyen megkegyelmeztek neki.

egyszer fordítva is megeshetik s a parasztok vernek százat a katonákra!¹⁵⁾

Schönkirchen bárót e szavakra hallatlan düh fogta el. Mint a vadkan, úgy nekifujta és bőfentette magát s a legdurvább sértéseket szórta Szörényire. Ám ez sem volt rest, üstökénél fogva megkapta a főstrázsamestert s olyat csapott a képibe, hogy a mámor egyszerre kiugrott a szeméből. Szörényi ezután odakiáltotta a vérző Schönkirchennek, hogy egy szál kardra mindenkor kiáll neki.

Maga Schönkirchen báró (1698 december 24-én) a haditanácshoz intézett felterjesztésében azt állította, hogy ő igen szeliden szólt Szörényihez (con bello modo); de „ez megragadván üstökömet, úgy pofonvágott, hogy a vér ömlött a számból, („eine Ohrfeige, das mir das Blut aus dem Maul geflossen, gegeben.“) Én kardot rántottam s a zászlósomnak majdnem levágtam a karját!“

A dolog nem így történt, Schönkirchen a hatalmas pofon után úgy megzavarodott, hogy azt is elfeledte, hogy kard van az oldalán. Lehet, hogy egy nézeten volt azzal a bizonyos száz emberrel, aki így szólott: csapj arcul még egyszer, hadd haragudjam meg. Amikor azonban Schönkirchen összetrombitáltatta katonáit s tázslijával megtörölgette vérző képét, egyszerre meg-

¹⁵⁾ Volt pénzügyi levélt. Hung. Kallonits jelentése 1698 december 31. „Die Bauern seien schuldig den Soldaten das Brod zu geben, und wann selbiges nicht gut sein werde, so werden die Bauern hundert Prügel bekommen.“ — Erre Szörényi latinul ezt felelé: „Es dörfte das Blatt einmahl wenden und die Soldaten dergleichen Traktament von den Bauern zugewarten haben.“

jött a bátorsága. Egy sereg fegyveres katonával Szörényi szállására rontott s addig verette a derék embert, míg el nem veszté eszméletét. S ezt a gyalázatos dolgot ő maga is végignézte. Szörényitől azonban hiába követelte és várta a bocsánatkérést. Ez a talpig ember a súlyos ütések alatt is gúnyolta Schönkirchent s a katonáknak megígérte, hogy nehéz munkájokért meg fogja jutalmazni.¹⁶⁾

A vitéz főstrázsamester, báró és kamarás a haditanácsnak azt írta, hogy azért verette félholtra Szörényit, mert egy ilyen semmiházi neki, a főembernek nem adhat elégtételt. (Weil ein solcher Mensch nicht sufficient ist für seine Person mir Satisfaction zu geben.)

Schönkirchen báró gaztette hamar ismertté lett az országban, Abaujmegyében majd hogy zavargás nem támadt; mert az a hír bódította a népet, hogy a kedvelt Szörényi halállal vivődik. De nemcsak itthon, hanem Bécsben is hihetetlen megbotránkozást keltett az eset. Kollonits Lipót esztergomi érsek és biboros, valószággal ostorozta a szoldateszka hallatlan kihágásait, melyek szerinte előbb-utóbb ismét felkelésre bírják a magyar népet. Kollonits érsek maga terjeszté az ügyet a császár elé. S amíg a derék Szörényi Gábort teljes hévvel védelmezte, addig a felfuvalkodott és gögös Schönkirchen szigorú büntetését követelte.

A haditanács — írta Kollonits — azonnal fogassa el Schönkirchent, hozassa Bécsbe és állítsa a bíróság elé. Kérdőre kell vonni Nigrelli

¹⁶⁾ Schönkirchen szerint Szörényi a veretés közben a többi közt így szól: „volo dare pecuniam, vel illustrissime det mihi iterum colaphos“ (pofont).

kassai generálist is, aki e hallatlan katonai excessus megakadályozására mit sem tett.¹⁷⁾

Az uralkodó (I. Lipót) Kollonits előterjesztését minden pontjában helyeselte s az ő rettenetes, alig kibetűzhető írásával a placet mellé ezeket írta volt: „in dem ich in allweg will, dass disen und alle andere militärische Excessen scharf und cum effectu sollen abgestraft und verhindert werden“.

Szép volt ez az elhatározás, de eredménnyel nem járt. Egy-egy császári főtisztnek nálunk nagyobb volt a hatalma, mint egy pöcsétes királyi levélnek. És Schönkirchen sem vette el a megérdemelt büntetését. Megindult ellene az eljárás, de ez is úgy végződött, mint Makár ezredesé, aki ez időben a kamarai jószágok igazgatóját: a derék Nagy László Györgyöt hátulról lelőtte és aztán nemesi kuriáját kirabolta. Makár báróra is kimondták, hogy el kell fogni, de nem fogták el: követelték, hogy példás büntetés érje őt, de a hajszála sem görbült meg, hanem hosszú vizsgálat és tanácskozás után a császár megkegyelmezett neki. Így járt Schönkirchen is!

És amikor a császári tisztek és katonáik ilyen módon hántak a magyarsággal, akkor a török békesség megkötése után kimondták, hogy Magyarország védelmi berendezésében két ellenségre kell tekintettel lenni: a törökre és a rebellis magyarra.¹⁸⁾ Mivel pedig a magyar nemesség a

¹⁷⁾ Kollonits írta: „Nigrelli bei einem so enormen Excess nicht ex officio procediret und sein Amt verichtet hat. (1698 december 31.)

¹⁸⁾ Pénz. levélt. Hung. 14.732. fasc. 1699 aug. 15. Referatum deputationis, Eintheilung der Miliz. in Hungarn. A magyar várakról és a rebellisokról írja: „Wann man auf die Rauber (!), und dass sie dahinein

zavargások szemináriuma (tumultuum seminarium), nemességet ezentul senkinek sem kell adni . . .

A derék Szörényi Gábor hosszú idő után szerencsésen felgyógyult s megyéjének legnépszerűbb embere lett. Nagy lelkesedéssel választották meg alispánnak. Hivatali pályáját mint az ország alnádora végezte.

nisten können, reflektiren will, so wurde bald ganz Ungarn fortificirt müssen werden“.

IV.

MAGYAR HAJDÚK
OLASZ FÖLDÖN

Magyar hajdúk olasz földön

Derék magyarjaink nem első ízben küzdöttek az olasz határ mentén. Nem először történt, hogy ezredeink hírt s dicsőséget szereztek odalent. Vitézül s eredményesen harcoltak ők akkor is, mikor nem hitszegéssel tört reánk az ellenség, hanem midőn olyan hatalmi problémák miatt kellett küzdeniök, amiket megérteni nem tudtak s nem is kívántak. S mégis helytálltak, mégis kitettek magukért.

Ugy volt a dolog, hogy a török kiűzése után meggyengült s koldusbotra jutott nemzetünknek tekintélye és tisztessége bizonyos helyeken alászállott. A sikertől elkapott, a szerencsétől fölfuvalkodott császári kormányiszékek úgy bántak nemzetünkkel, mint a pad alá vetett süveggel. A gyűlölet politikája kezdett lábrakapni. A haditanács kidolgozván az ország védelmi rendszerét, kimondotta, hogy magyar katonára ezentul nincs szükség. A betelepített rácok és az idegen katonaság őrzik ezentul várainkat és határainkat. A magyar kormányiszékek és a megyék ámulva és aggódva hallák e híreket. A magyar kancellária 1702-ben és 1703-ban többször felírt öfelségéhez s aggódva adta elő, hogy a haditanács terveiben szó sincs magyar katonáról. Az egész ország — írja a kancellária — kimondhatatlanul aggódik, mert ha a magyarságot kizárják hazája védelméből, az egész világon nevetség tárgya lesz.

Az efféle panasszal és sóhajtással a kancellária csak a felhőket szaporítja. Süket fültre

talált a magyarság jajszava mindenütt! A kuruc háború, Thököly küzdelme, a törökkel való szövetség, mind alkalmas volt arra, hogy a bennünk való bizalmat hosszú időre elnémítsa. Ki tudja, mire fordul sorsunk, ha az események lehetetlenné nem teszik a császári kormányzások tervét? Azonban I. Lipót külföldi hadjáratai (főleg a spanyol örökösödési háború) halomra dönték mindazt, amit ellenségeink kovácsoltak. Nem is kellett kínálnunk a magyar katonákat, kötéllel fogdosták azokat! S a harcterre vetett csapataink mindent feledve, úgy küzdöttek, hogy még legnagyobb ellenségeinket is elnémították. Ugyanazon kormányzások, melyek elég oktanul a magyar haderő feloszlását követelték, írásban jelentették őfelségének, hogy a magyar ezredek örök dicsőséget szereztek nékie.

Őfelsége 1702-ben három magyar hajduzred és két zászlóalja horvát gyalogság fölállítását rendelte el. A már meglévő huszárezredek kiegészítésén kívül Forgách Simon, Gombos Imre, Loosy Péter, Eszterházy Gábor és Csonkabég ezredek kardja alatt öt új huszárezred verbuválását is meghagyta.

Az új hajduzredek a magyar gyalogezredek ősei lévén, érdemes lesz néhány szót szólnunk róluk. Az első (dunántúli) hajduzrednek ezredese Batthyány Ádám (később Batthyány Ferenc) volt. A második (tiszántúli) ezredet Bagossy ezredes, a harmadikat pedig Andrássy kardja alá helyezik. Mind a három ezredes törzsökös magyar volt ugyan, de a tisztjeik között elég idegen is akadt, akik magyarul semmit sem tudtak. A hajduzredek szervezete német, de ruhája magyar volt. A Batthyány-féle ezred ruházata volt: kékzsinóros vörös dolmány, vörös magyar nadrág salavárdival, kék zsinóröv (75 rőf zsinórból),

kék saru (bakancs), hajdusüveg, fehér abaköpenyeg, kék szablyatársoly és kék posztóból készült puskaportartó (lóding). Az ezred zászlóinak színe megegyezett a ruha színével. A Batthyány-féle hajduezred tíz századának tíz zászlója tehát vörös volt, rajta a kétféjű sas és Magyarország címere.

A tiszántúli ezrednek ugyanilyen volt a felszerelése, de a ruha színe kék, a zsinórzat pedig vörös volt.

Egy-egy hajduezred kétezer emberből állott. Minden században volt egy kapitány, egy vicekapitány, egy zászlótartó, egy strázsamester, egy furir, egy seregdeák, egy felcser, 12 káplár, három dobos és 178 közhajdú.

Az ezred „stáb“-ját ezek alkották: az ezredes, a viceezredes, a főstrázsamester, a kvártélymester, a hadbíró, a pap, a hadsegéd, az élelmezési tiszt és a profoz.

Amint az új ezredek együtt voltak, azonnal az olasz harctérre vitték őket, ahol a Deák Pál és az Ebergényi huszárezredek már félelmissé tették a nevüket.

A hajduezredek közül legelsőnek a Batthyány Adámé indult alá. Igazában ez az ezred Batthyány Ferencé volt, de ő nem ment le ezredével, hanem Székely Istvánra bízta a derék hajduk vezetését. Székely István mint helyettes kommandáns sűrűn levelezgetett a gazdájával. Az ő leveleiből aztán sok mindent megtudunk a derék hajduezred viselt dolgaiból.

Nemcsak Székely levelei, de a hivatalos jelentések is azt mondják, hogy a hajduk hajdumódra küzdöttek. Azaz hogy mindenre készséggel vállalkoztak s mindig elsőek voltak a harcban. Ugy a hajdukról, mint a velük küzdő huszárezredekéről annyi és oly szép elismerő nyilatko-

zat maradt ránk, hogy a spanyol örökösödési háború nagy küzdelmei büszkeséggel tölthetnek el bennünket.

Azalatt, míg vitézeink külföldön rettenetes harcokat vívtak, itthon II. Rákóczi Ferenc zászlót bontott. Szabadságharcunk módnélkül megnehezítette a külföldön harcoló magyar katonaság helyzetét. Azontúl a gyanu és a bizalmatlanság lett a részük. Ezt csak növelte az a körülmény, hogy a magyar katonák szöktön-szöktek haza. Akik zászlójukhoz hívek maradtak, azok pihenés, remény és vigasz nélküli néztek a jövő elé. Mivel zsoldot alig láttak, zsákmányból kellett magukat tengetniök. De ehhez nem mindig jutottak. Tehát az éhség és a betegség pusztított köztük. Székely István kommandáns 1703 szeptember 21-én írja Batthyány Ferencnek Ostigliából, hogy a hajduság rettentő nyomorral küzd. Még a tiszteknek sincs mit enniök. A tisztek kénytelenek voltak lovaikat eladni. „Azt is — írja Székely — ha legalább magunkra költöttük volna, de az szegény, elnyomorodott, beteges hajduságnak garasonkint kellett osztanunk. Inkey János, az auditor és secretarius szökve elment, hol legyen most, nem tudom. Regiment-borbélyunk s káplárunk nincsen. Tirolisban hogy tavval voltunk, egy kompánia 106—107 ember volt; most fele sincsen. Akik még szolgálnak, éppen elrongyosodtak és *csaknem mezitelenen rannak.*“¹⁾

¹⁾ Körmendi levélt. Missiles. — Ugyanezen évben, de más országból írta Viniczay János kapitány (május 24-én): „Az itt való nyavalyás s kínos magyar regimentekről írhatom, hogy az miolta magyar had volt is ezen országon, soha oly szerencsétlen nem volt, mint a télen s most“. (Kreuznach.)

Ez az állapot a következő évben még rosszabbra fordult. Székely István uram 1704 március 3-án az ostigliai táborból jelenti Batthyáynak: „Igaz, hogy az mely bujdosó madárnak az eleje elvész, az többi csak tévelygővé leszen . . . Azmi kevesen megmaradtunk, azok közül már a tisztek kezdettenek nagy inségök miatt elszöknyi és hitöket megszegni, ugymint Pap János hadnagy kilenced magával veneciánusok közé ment, onnét pedig visszahozattunk . . . Ezeken kívül pedig már egynehányat akasztottunk, lövöldöztettünk közülük. Ebbe semmi haszon. Már tizedik holnapja, hogy egy pénz fizetésünk nincsen; lovainkat, ruháinkat, ezüstgombjainkat meggettük; *utolsó romlásra jutottunk*. Istenre kérem nagyságodat az regiment nevével, orvosolja bajunkat, hogy jövendőben is nagyságod lölkének ne köllessék számot adni ennyi lélek veszedelmiről. A nagy Istenért alázatosan kérem, pennáját s papirosát nagyságod ne kimélje.“²⁾

Székely Istvánnak és a többi magyar tisztnek a levelei világosan hirdetik, hogy a magyar ezredek állapota később még rosszabbra fordult. Nem egy tisztünk jelenti szenvedő katonáinkról, hogy nyomoruságukat, szenvedésüket könnyhullatás nélkül senkisé nem nézheti. Mondanunk sem kell, hogy Rákóczi Ferenc küzdelme még jobban megnehezítette a künt harcoló magyar katonaság sorsát. Aki szabadságot kért, vagy aki az elviselhetetlen nyomoruság miatt szökni akart, azonnal kurucnak kiáltották ki. Mikor Székely István ezredes 1704-ben Lago di Garda mellől szabadságot kért, Batthyány azt felelte neki: „Talán kuruccá akar lenni?“ Székely erre imigyen felelt: „Az armadiában nincsen oly szo-

²⁾ U. o.

kás, hogyha valamely tiszt hazájába kéredzik, el ne bocsátanák!“³⁾

A Rákóczi-féle küzdelmek eredményezték, hogy a magyar tisztek és katonák az örökös tartományokban magyar ruhákban az életük kockáztatása nélkül alig járhattak. Baranyay Ferencnek például az ezredéhez kellett vón utaznia. 1704 április 24-én aztán ezt írja: „Ha ezer lölköm volna is, megölnének csak az uton is az német parasztok az magyar ruhában; azt tudnák, hogy én is Rákóczi embere voltam.“

De bár ezer veszedelem fenyegette is a magyar ruhában járó katonákat, azért szöktönszöktek, ki gyalogszerrel, ki lóháton. „Én — írja Székely — untalanul nyomom az sajtót, más ember pedig az epret szedi előttem. Mindennapon vasat, árestomot küldenek reám, hogy jó kommandót tartsak. Ezt pedig csak egy szólótó kihányásáért, vagy egy darab fácskáért is megteszik.“⁴⁾

Székely István 1704 május 12-én az ostiglai táborból azt jelenti, hogy már csak három kapitány van a regimentben. Hancsok László viceezredes is távozott már; a hadsegéd, a hadbíró, a kvártélymester, a profuntmester stb. és itt hagyták az ezredet. „Az Istenért kérem nagyságodat, ha az Isten behozza oberstvakmajster

³⁾ U. o. „Istenben elnyugodt Nagy Márton lova árát — írja ugyanő — nagyságod egészségeért megittuk . . . Somogyi uram az kapitány-lajdinantságra installátott, noha mind ráng szerint s mind magokviselésére lettek volna előbbvalók.“ — Berán Mátyás írta ugyanez évben (december 12. Gvardae) Batthyáynak: „Kérem nagyságodat, mint kegyelmes oberstemet, méltóztatnék az hadnagyságot adni“.

⁴⁾ U. o. Az regiment kommandálása mellett — írja ugyanő — már mindenem elűszott.

uramat, nekem egy obsitot méltóztassék küldeni, mivel sem egészségem, sem erszényem nem engedi, hogy már tovább itt bent töltssem időmet. Nyereségnek (zsákmánynak) pedig még csak árnyékát sem látjuk.“

Ugyanez év december 15-én Somogyi László vicekapitány írja „velencés országból“ Baththyánynak: *„És valahol legsúlyosabban vagyon, csak az szegény hajduságot hajtják. Az a szegény hajduság pedig csaknem mind mezitelen; mert soknak az mezitelen testek is kilátszik.“*⁵⁾

Ehhez még hosszát teszi, hogy a magyar katonaság között rettentően pusztít a vérhas.

Ki veheti rossz néven a szegény hajdutól vagy huszártól, hogy ilyen viszonyok között haza vágott? Nemcsak a kimondhatatlan nyomorúság, hanem a hazulról jövő hírek is szökésre nógatták őket. És kimondhatatlan nélkülözések között, járatlan utakon s erdőkön át igyekeztek hazafelé. Ellenséges országokon keresztül kellett bujdosniok, hol nemcsak egy falat kenyeret nem kaptak, de mindenütt vadásztak rájuk, mint az erdei vadakra. Hiszen díjat tűztek a szökevények fejére s bárki szabadon leüthette őket. S mégis sokan hazaértek s boldog volt, aki Rákóczi hadai közé állhatott.

⁵⁾ U. o.

VI.

A MAGYAR TŐZSÉREK ÉS
KERESKEDŐK PUSZTULÁSA

A magyar tőzsérek és kereskedők pusztulása *)

A XVI. és részben a XVII. században a magyarosítás munkáját nálunk két hatalmas osztály végezte. Az egyik a magyar tőzsérek (vagyis marhakereskedők) osztálya, a másik a végházak magyar hadi népe volt. E két osztály szelleme és érzése táplálta, növelte a ritkuló magyarságot; e kettő szerzett folyton új és új elemet nemzetünknek. A tőzsérek színmagyar népe nemcsak pénzt hozott az országba, de ezer és ezer pásztort, sörest, ökrészt, marhagyújtót, szénázót, szalmázót tett magyarrá. A hajtók vagy hajduk megmagyarosítását kizárólag nekik köszönhetjük. A tőzsérek és alkalmazottjaik községeket, városokat magyarosítottak. Az ausztriai nagy heti marhavásárokon a magyar szó uralkodott. A bécsi handgraf XVI. századi jelentései szerint a bécsi mészárosok (sőt részben az ausztriaiak is) mind tudtak magyarul. A németbirodalmi kereskedők és tőzsérek a bécsi vásárokra magyar tolmácsokkal jöttek. A bécsi pénzváltók a magyar nyelv tudása nélkül elhordhatták sátorukat a vásártérről. Pénz országunkba csak a tőzsérek útján jött; s mivel a magyar kincstár bevétele, jövedelme a marhakereskedéstől függött, *a tőzseréget már a XVI. században országfenntartó elemnek, a kincstár éltető erének mondták.* Amikor a kincstár pénzre szorult, a tőzsérekhez fordult s nem Thököly Sebestyén és Tar István voltak az egye-

*) A Magy. Tud. Akadémia Lukács Krisztina-féle pályadíját nyert munka.

düliek, akik nagy összeget adtak kölcsön. A nagyszombati magyar tőzsérek irták volt 1578-ban ilyen esetkor a kamarának: „Nemcsak szégyén, megnyomorodott maradék Magyarországnak az mi édes hazánknak szüksége és gondviselése, de mi magunk értelme is erre kötelez“. A magyar tőzséreket név szerint ezrével ismerjük. Becsületes, szép hangzású magyar neve volt valamennyinek. Akárhány akadt köztük, akinek neve mellett ott találjuk a deák (literatus) szót, tehát bizonyos, hogy oskolákon forgott, tanult emberek voltak. Nem csoda tehát, hogy az Alföld iskola- és egyház-alapítói között mindig ott találjuk őket. A kereskedő tőzsérek a XVI. és XVII. században nemcsak a kamarával, de magukkal a királyokkal is mindig magyarul leveleztek. Pompás magyarsággal írt folyamodásaik és jelentéseik mindkét századból seregével maradtak ránk.

Dicső emlékű Mátyás királyunk volt az első, aki a magyar marhakereskedés nagy jelentőségét felismerte. Bécs és Morvaország meghódítása után ő rendelkezvén a bécsi és az auspitzi nagy heti marhavásárokkal, szabályozta a marhahajtást s. a szarvasmarha kiviteli vámját csekély 25 dénárban állapította meg.¹⁾ És hatalmas arányokban indult meg a magyar marhakereskedés. Még a tőlünk nagyon távolraeső Nürnberg városa is azt írja, hogy 1526 előtt évenként 70.000 marhát hajtottak oda. Nem is csoda, hiszen a szarvasmarha nálunk rendkívül olcsó volt. Az 1526. évben, mikor a bécsi mészárosok jelentése szerint a marha már nagyon drága volt, a bécsi hetivásáron ilyen áron kelt a marha: 27 darab ökör *párja* (avagy bokra) hét forinton, 140 darabnak *párja*

¹⁾ I. Ferdinánd a harmincadot 1 frt. 50 kr.-ra emelte.

8 forinton, 228 darabnak párja 9 forinton, a leg-súlyosabb marhának párja pedig 10 forinton kelt. Minden száz ökörnek vásárlásánál négy darab volt a rádás.²⁾ Eszerint Bécsben egy ökörnek az ára 1526-ban 2 forint 50 kr., 4 forint és 5 forint volt. A Habsburgok uralkodása alatt aztán a szarvasmarhára kivetett illetékek 24, 25, 27 forintra emelkedtek. S a magyar tőzséreket okol-ták, amiért oly drága lett a szarvasmarha!

Ugy Bécsnek, mint Auspitz városának régi kiváltságai sok előnyt biztosítottak a nevezett városok kereskedőinek és mészárosainak a magyar tőzsérekkel szemben. László magyar király például 1453-ban Bécsnek adott kiváltságlevelében kimondotta, hogy a németbirodalmi városok áruikkal nem jöhetnek Magyarországra, hanem Bécsben kell mindent eladniok. **Aztán** minden ott vásárolt ökör után három pfenniget kell fizetniök a bécsi handgrafnak.³⁾ Ez a handgraf adta meg az engedélyt a birodalmi városok kereskedőinek, hogy Magyarországra mehessenek követeléseiket behajtani.⁴⁾

László magyar király Auspitz városának is adott olyan kiváltságot, mint Bécsnek.⁵⁾ És ezt a

²⁾ Volt közös pénzügyi levél. Fleischverproviantierung Wien. 1526. 17442/5. 16. fasc.

³⁾ U. o. Wir Lasla von Gottes Gnaden zu Hungern etc. Khunig. („Niemand soll erlaubt sein weder von Schwoben, von Regensburg, noch von Passau, noch von anderen Landen zevaren mit seiner Kaufmanschaft gen Hungern“ etc.) Wien an Erichstag vor dem heiligen Pfingstag nach Christi Geburt 1453.

⁴⁾ Flich Mihály nürnbergi kereskedő a handgraf engedélye nélkül menvén Magyarországra, áruit konfiskálták. (1515—1520.)

⁵⁾ Brünn város leváltára: U. 2. Pozsony 1453. Judica vasárnap előtt való pénteken.

kiváltságot megerősítette Ulászló király 1510-ben és II. Lajos 1523-ban.⁶⁾

A bécsieknek és az auspitzieknek adott ezen kiváltságleveleket a későbbi uralkodók is megerősítették és bővítették. Bécs és Auspitz tőzséreinek és mészárosainak a nevezett kiváltságok azt a jogot is megadták, hogy a magyarországi marhavásárokon legelső sorban ők vásárolhattak marhát.

Egész Középeurópára kiterjedvén a magyar marhakereskedés, a német császárok is belevetkeztek abba. Így tett például Frigyes császár, aztán Miksa császár is. Ez utóbbi például hogy jövedelmét szaporítsa, még a bécsieknek is megtiltotta (Generalmandatban), hogy Magyarországon vásárolják a marhát. Hadd jöjjenek a magyar tőzsérek Bécsbe s növeljék a császári kamara bevételét.

Ezt a császári rendeletet Ferdinánd 1522 július 19-én újra kihirdettette.⁷⁾

Ugy Miksa császár, mint Ferdinánd (még mielőtt magyar királlyá választották) a Velence felé irányuló marhahajtást már appaldoba adták az olaszoknak évi bérért!

Szóval már 1526 előtt mindent megtettek, hogy a magyar marhakereskedés hasznából részt vehessenek. Mindenki azt gondolhatná, hogy a török betelepülése után a három részre szakadt ország bevétele alaposan megcsökkent. Hogy ez nem így volt, azt a magyar tőzséreknek köszönhetjük. A XVI. század első felében volt esztendő, mikor a magyar kamarának egész évi bevétele 50.000 forintra sem rúgott. Am amint a békesség

⁶⁾ U. o. Ulászlóé Olmützben, 1510. Szentgyörgy napján kelt, II. Lajosé ugyanott 1523-ban.

⁷⁾ U. o. 17442. fasc. Newenstatt, Commissio serenissimi principis archiducis in consilio.

megszilárdult, egyetlen harmincad hivatal is többet vett be. Az 1549—1551. évek még igen súlyosak voltak s mégis e három év alatt kétszázezer ökörnél többet hajtottak a bécsi hetivásárokra, ahol is e három év alatt 187.875 ökör kelt el.⁸⁾ S a marhahajtás évről-évre emelkedett. Volt esztendő, mikor a galgóci és a szemci harmincadok 46—60.000 forintot vettek be. A magyaróvári meg mintegy százezer forintot hozott. Sőt a XVI. század végén e harmincadhivatal már 120.000 forintot vett be, még pedig kizárólag a marha harmincadjából.⁹⁾

E hatalmas arányokban megindult marhahajtást nem nehéz megértenünk. Ugy német birodalom, mint Olaszország a magyarországi szarvasmarhát tartotta a legjobbnak. A birodalmi városok írták 1526-ban, hogy a magyar szarvasmarha a legjobb s a lengyel- és a magyarországi marha közt nagy a különbség!¹⁰⁾ Ezért Augsburg városa például nem engedte, hogy másféle marhahúst árulhassanak akkor, mikor magyarországi marhát vágnak.

A XVI. század utolsó évtizedében kitört nagy

⁸⁾ U. o. 17405. fasc. Fleischverproviantierung Wien: Verzeichnuss des Viechs, so die negst verschinen drei, als 1549, 1550 und 1551 alhie zu Wien verkauft worden.

⁹⁾ A szempei harmincad 1564-ben 58.660 frt.-ot, a nagyszombati 1575.-ben 42.972 frt.-ot, a magyaróvári 1574-ben 95.979 frt.-ot, 1584—1586-ig pedig átlagosan évi 91.992 tallért vett be. (U. o. Hung. 14.358. és 14.391. fasc.)

¹⁰⁾ Augsburg város levélt. 1526. Rathschlag von Ochsenfleisch: „Die hungarisch als die pesten Ochsen, so jetzo dieser Zeit zu gemeiner Stadt ham gebracht.. dass zwischen polnisch und hungarisch Ochsenfleisch ein grosse Unterschid sei“ etc.

török háborúig úgy a harmincadok, mint a magyar kincstár bevétele állandóan növekedett. Voltak esztendőik, mikor tőzséreink 200.000 marhát hajtottak a vásárookra. Olyan vásárunk is akadt, mint például a szeredi, ahol egyszerre 20.000 ökör várt eladásra. S voltak olyan tőzséreink, akiknek ezrével legeltek „bécsi köre való“ göböltyeik a kövér, hizlaló legelőkön. Zaberminus Boldizsár írta például, hogy Olasz Bernát Pécesett meghalt. Pompás gulyái maradtak. Csak Csicsón 600 ökre van bérelt legelőn.

Mondanunk sem kell, hogy a marhatenyésztés hazánkban főleg a nagy Alföldön, tehát hódoltsági területen virágzott legjobban. Ez a körülmény érthetővé teszi előttünk azt a különös jelenséget, hogy marhakereskedésünk a török hatalmával emelkedik s hanyatlásával hanyatlik. A török kiűzése után pedig tönkremegy a magyar tőzsérséggel együtt.

Mivel a török mindig védelmezte a kereskedőket, a XVI. században az alföldi tőzsérek szabadon és bántás nélkül járhattak mindenfelé s ha megfizették a töröknek a harmincadot, nyugodtan hajthatták marháikat a magyar királyság területére. Itt aztán vagy a magyar városokon, vagy azokon kívül eladták a magyarországi marhakereskedőknek. Ezek aztán tovább hajtották külföldre. A XVI. században még a királyi területeken is sokkal biztosabb voltak az utak, mint a XVII. században, mikor a tőzséreknak és a hajtóknak valóságos harcot kellett folytatniok a kóborló latrokkal és az idegen katonasággal. Innét van, hogy *a tőzsérkedést a XVII. század vége felé már rettenetes mesteriségnek hívták*. Nagy kockázattal járt a tőzsérkedés a XVI. században is. Ugyanis kereskedőink a bécsi és az auspitzi hetivásárokon igen gyakran hitelbe adták a marhát s pénzüket aztán nem

tudták behajtani. Ezek a hitelezések igen-igen sok tőzsérünket koldusbotra juttatták. Deák Máté magyaróvári tőzsér például oly nagyban űzte mesterségét, hogy egy-egy évben 4000 forintot fizetett a harmincadokba. De 1559-ben már teljesen tönkrement; mert adósai nem fizettek neki. Baráthy Márton, Somodi Lőrinc és Mezey Ferenc szintén így jártak (1560 körül). Thassy Lénárt 1529-ben 220 ökröt hajtott Bécsbe s ott a város élelmezésére lefoglalták. Az árukat azonban még 1546-ban sem fizették meg. Imigyen Thassy — mint maga írta — végső nyomorba jutott.¹¹⁾

Kalmár János soproni tőzsér — amint maga írja — évenként nagy falkákat hajtott a vásárookra s hol nyereséggel, hol veszteséggel adta el azokat. Nagyon sokan adósai maradtak. Egy-egy évben 12.000 forintot is fizetett a harmincadokba. Hatalmas összegre rüg ez! Hiszen csupán négy év alatt 40.000 forintnál többet adott imigyen a kincstárnak. Az 1571. évben az óvári kapitány minden ok nélkül elzáratta s bár felsőbb rendeletre kiszabadult, a kereskedést kénytelen volt abbahagyni.¹²⁾

Babos Máté és Egerszeghy György szakolcai tőzsérek írták, hogy Ferdinánd és Miksa királyok idejében 60.000 forintot fizettek a harmincadhivatalokba és soha semmiféle visszaélést el nem követtek.¹³⁾ A csehek és a morvák 2000 forintnál

¹¹⁾ Pénzügyi levélt. Österreich, 16.678. fasc. 1546. Thassy folyamodása.

¹²⁾ Köz. pénz. levélt. 14.368. fasc. 1576. Kalmár folyamodása.

¹³⁾ U. o. 1582. „Circiter sexaginta millia florenorum lucri fecerimus, totoque tempore deo volente nullam fraudem aut dolum — intra et extra regnum minime commisimus.

több kárt okoztak most nekik. Ezért 500 marha szabad kihajtását kérték.¹⁴⁾

Mezőpéteri György deák is marháival kereskedett s például 1576-ben 3000 forintot fizetett a harmincadokba. Az 1577. évben meghalván, özvegye arra kérte Ernő főherceget, hogy engedné el azt a 39 tallért, mellyel boldogult férje tartozik a szempei harmincadnak. Bár a kérést a magyar kamara is támogatta; mert Mezőpéteri a kincstárnak nagy hasznot hajtott, Ernő főherceg az özvegyet elutasította a kérésével.¹⁵⁾

Irsaszeghy Máté nagyszombati nagytőzsér írta volt 1567-ben, hogy huszonötévi tőzsérkedés után teljesen tönkre ment s házáat is lefoglalták. Adósai ugyanis részben megszöktek, részben elhaltak.¹⁶⁾ Borsos Mihály nagyszombati tőzsér egy csauszlau cseh kereskedőnek 118 ökröt adott el hitelbe. Ez a cseh az ökröket eladta s a pénzzel megszökött.¹⁷⁾

Ilyen és hasonló eseteket százával őriznek a levéltárak.

Gyakori eset volt az is, hogy katonaság ragadta el a vásárokat hajtott marhát. Így járt például Nagy Márton deák, kinek 228 ökrét a törökök ragadták el a háborúban. Szentmargitay Benedek, az egri káptalan tőzsérje 351 ökröt hajtván a vásárra, Schwendi 51-et elvett tőle.¹⁸⁾ Csáti György, Sövegh Ferenc, Boros Tamás és Barczaházy István tőzsérektől meg a vallon ka-

¹⁴⁾ A magyar kamara a kincstár érdekében ajánlja a kérés teljesítését (április 18).

¹⁵⁾ U. o. 14.373. fasc. 1577.

¹⁶⁾ U. o. Hung. 14.352. fasc. 1567 július 2.

¹⁷⁾ U. o. 14.365. fasc. 1574. Borsos folyamodása, hogy a harmincadot részletekben fizethesse meg.

¹⁸⁾ U. o. Hung. Denkbuch, 395. köt. 150. lap.

tonák vettek el 94 ökröt, s hasztalanul kérték káruk megtérítését.¹⁹⁾

Az eféle eset különösen a XVII. században százával fordult elő. Mivel a tőzsérek nem tízével-huszával, hanem foltszámra, azaz százával hajtották ki a marhát, egy-egy szerencsétlen eset koldusbotra juttatta őket. Viszont ha sikerült a hajlás és az eladás, jó nyereséggel tértek haza. Különösen a XVI. században imígyen sokan meggazdagodtak.

A XVI. század legnagyobb tőzsérei közt első helyen rendszeren Thököly Sebestyént emlegetik.²⁰⁾ Ő szerezte meg a kézsmárki uradalmat s aztán felvette a Kézsmárki Thököly nevet. Egyenes leszármazottja volt Thököly Imre fejedelem. Thököly Sebestyénnek faktora volt Tar István, a leghatalmasabb debreceni tőzsér. Thököly Nagyszombatban üzte az egész országra kiterjedő kereskedését. Ugy látszik, hogy a XVI. század másik felében itt éltek a legvagyonosabb magyar tőzsérek. A magyar kamara nem egyszer kér ezektől kölcsönöket. Az 1576-ban például 83.000 forintot kért tőlük. Ez alkalommal Telegdy Miklós püspök felsorolta a leggazdagabb nagyszombati kereskedőket.²¹⁾ Mind magyarok voltak ezek, hasz-

¹⁹⁾ U. o. Hung. 14.423. fasc. még 1604-ben is kérték káruk megtérítését.

²⁰⁾ Telegdy Miklós püspök írja róla 1576-ban: „*omnium mercatorum dilissimus*“. (Pénzügyi levélt. Hung. 14.368.)

²¹⁾ U. o. Thökölyn kívül ilyenekül említi: Márton diákot, Kádas Fülöpöt, Kis Mihályt, Mogor Pétert, Szücs Mihályt, Szabó Mártont, Dobronoki Pétert, Kalmár Ambrust, Olasz Mátét, Bódog Józsefet, Nyilas Istvánt, Kovács Istvánt. Szegedy András és Szegedy Márton is idevaló tőzsérek voltak s a kamarának többször adtak kölcsönt, Zab Márton, Fejérváry János,

nos polgárai a hazának. Egész sereg magyar levél maradt reánk tőlük s velük együtt a XVI. században maga a város is mindig magyar nyelven levelezett. A XVII. század másik felében e tőzsérek népes felekezetéből már egyetlen magyar sem maradt.

Nagyszombat mellett a XVI. században a pozsonyi és a magyaróvári tőzsérek is még magyarok voltak. A harmincadhivatalok, valamint a magyar kamara legtöbbször ezen pozsonyi tőzséreket emlegetik a XVI. században: Réthei Varga Balázst, Nagy Andrást, Pajor Istvánt, Kalmár Andrást, Fejérváry Istvánt, Bors Benedeket, Kalmár Miklóst, Markházy Ferencet, nemes Fűsűs Mátyást, Szakál Benedeket, Bornemissza Jánost, Takács Lőrincet, Répás Gergelyt, Deák Vincét, Torkos Andrást, Pápay Istvánt, Karácsi Pált, Tóth Mátyást, Fodor Jakabot, Körmendi Balázst, stb.²²⁾

A XVI. században a harmincadosok kimutatásai legtöbbször a debreceni tőzséreket emlegetik. Oláh Miklós érsek feljegyzése szerint akadt itt olyan gazda is, kinek 9000 ökre legelészett a mezőkön. Hogy minő arányban folyt itt az állattenyésztés, arra nézve érdekes adatok maradtak ránk. Az 1558—1560. években összeírták azon

Felföldi Gáspár, Kabalovszky György, Farkas János, Zákány Vince, Balogh Kelemen, Hajnal István, Kerekes András nagyszombati kereskedők is a nagytőzsérek közt emlegettetnek a XVI. század utolsó évtizedeiben. Ugyancsak ilyenekül szerepelnek 1598-ban Helmecezi Kovács Péter, Vas László és Nyeregyártó János.

²²⁾ Orsz. levélt. Kamarai levelezések. Továbbá Pénzügyi levélt. Hung. Körmendi Balázs marhatőzsér maga írja, hogy évenként kétezer forintot fizetett a harmincadosokba. (14.351. fasc. 1567 február.)

debreceni kereskedők neveit, akik lovakat adtak el az oroszoknak. Többen ezek közül már nem emlékeztek, hogy hány lovat adtak el, de még így is a bevallás mintegy 3000 csődört és 300 lovat sorol fel, miket a debreceni magyarok az oroszoknak adtak el 1558–60-ig.²³⁾

Ilyen hatalmas arányban üzték ők a XVI. században a marhakereskedést is.

Bécs városa 1560-ban marhát vásárolván, név szerint felsorolja a tőzséreket, akiktől vásárolt. Egytől egyig debreceni magyarok voltak azok.²⁴⁾ A szepesi kamara 1598. évi kimutatásában szereplő tőzsérek is majd mind debreceni magyarok.²⁵⁾ Buday István harmincados ellen folytatott vizsgálat iratai ugyanekkor egész sereg tőzsért sorol fel, akik mind Bécs városával kereskedtek. Ezek is egytől-egyig magyar nevéek.²⁶⁾ A nógrádi harmincados 1625. évi és a damasdi 1626. évi kimutatása kivétel nélkül ma-

²³⁾ Országos levéltár, Kamarai levélt. Fassiones juramentales negociatorum Debreceniensium.

²⁴⁾ Nagy Lőrinc-től vett 170 bikát, Nagy Istvántól 84 ökröt, Kiss Mihálytól 123 ökröt, Mészáros Simontól 152, Sánta Pétertől 120, Helyes Györgytől 54, Diák Imristől 176 ökröt stb.

²⁵⁾ Nagy Boldizsár, Bodor György, Rozsnyói Buzás György, Korláth János, Törös János, Vitály Menyhárt, Balogh Péter, Kovách Mihály, Nagy Balázs, Balog János, Szócs Benedek, Puskás János stb. (PéNZ. levélt. Hung. 14.407. fasc. 1598–99.)

²⁶⁾ U. o. Informatio contra egregium Stephanum Buday etc. A debreceni tőzsérek közül ezek szerepelnek itt: Tánzos Gáspár, Csákányos Márton, Demenczy Boldizsár, Izsap Gáspár, Kiskádas István, Baráth Ferenc, Czeglédy János, Szabó György, Kántor János, Aranyos Balázs, Soklyossi János és Illés, Csanálossy Péter, Babocsay István, Szántó György, Bangha Jeremiás stb.

gyar nevű tőzséreket sorol fel. A damasdi kimutatás 31 tőzsérről szól, kik között 16 debreceni akadt.

A győri harmincados ellen folytatott vizsgálat iratai 1625. évben egész sereg tőzsér nevét említi. Kivétel nélkül mind a legszebb magyar nevek azok. Az 1629. évben augusztus 17-én a bécsi heti marhavásárra több ezer marhát hajtottak, de csak 2572 darab kelt el. A vásárlók augsburgiak, regensburgiak, ulmiak, nürnbergiek, tulniak, kremsiek és mölkiek voltak. A 2572 marha 67 tőzsér tulajdona volt. A handgraf ezeket névleg felsorolja. Három kivétellel valamennyi magyar nevű tőzsér volt. Érdemes megemlítenünk, hogy a 67 tőzsér között már egyetlen debreceni sem volt. Meglepő a kimutatásban, hogy határmenti német városaink tőzsérei mind magyarok voltak. Magyaróvár tőzsérei közül például ezek szerepelnek a kimutatásban: Székér Gergely, Nagy András, Kudusi János, Keszeg Tamás, Nagy János, Sebők Pál, Kovács Péter, Haur Mátyás, Sokor Gergely, Nagy András, Kocsi János, Helles Tamás, Sökkár Gergely, Szécsi György. Ezek mintegy negyedfélszáz ökröt adtak el. A többi visszahajtották. A nagyszombati tőzsér: Szócs Pál ellenben egymaga 557 ökröt adott el.²⁷⁾

Általában elmondhatjuk, hogy a XVI. században a tizenötéves háború végéig nemcsak a tőzsérség, de a kereskedelem is magyar kézen volt. Az, hogy a kolozsvári, váradi, debreceni és kassai kereskedők mind magyarok voltak, rég

²⁷⁾ U. o. Hoffinanz. 1629. augusztus 17. Az elkelt 2572 marha vételára 40.741 tallér volt. A legmagasabb ár, amit egy pár ökrért fizettek, 68 tallér volt. A tehén párja 15—19 talléron kelt.

ismert dolog. Am a harmincadosok számadásai-
ból és irataiból az is kiviláglik, hogy a XVI-ik
században Pozsony, Nagyszombat, Magyaróvár,
Győr, stb. legkiválóbb kereskedői és tőzsérei szin-
tén törzsökös magyarok és magyar nevűek voltak.

Mivel a kereskedés és a tőzsérkedés kiváló
jövedelmi forrás volt, a főnemesi és a nemesi rend
is kedvvel űzte azt. Akárhány főuri családunk
kereskedővel társult, vagy fizetett kereskedőt vett
maga mellé s nagyban űzte az adás-vevést. Egész
csomó hivatalos jelentés maradt ránk az ország
minden részéből, melyek a nemes rend kereske-
dését hangoztatják. Puchaimb Farkas bányavidéki
főkapitány jelentette például 1550-ben: „*A ma-
gyar urak kereskedést űznek, kereskedőket is
fogadnak maguk mellé legényeknek s marhával,
szövettel, ólommal, rézzel s mindenféle más do-
loggal kereskednek.*”²⁸⁾

Nem a véletlen dolga, hogy akik legtöbbet
tettek a hazai művelődés érdekében s legtöbbet
áldoztak az ország védelmére, azok űzték leg-
nagyobb mértékben a marhakereskedést. Eger
hős védője: Dobó István, Zay Ferenc főkapitány,
korának egyik legkiválóbb embere és Bor-
nemissza Sebestyén egy kompániában űzték a
marhakereskedést. Egyik kimutatás szerint 103
ökröt vettek s ez állatok ára az Egerre való haj-
tással, a hajtók fizetésével, vám- és rév-fizetéssel
együtt 481 forintba került. Eszerint a XVI. szá-

²⁸⁾ Volt közös pénzügyi levélt. Hung. 14.336. fasc.
1550. május. „Die hungarischen Herrn die treiben
Kaufmanschaft, nehmen auch Kaufleut zu Handgesel-
len, mit Vieh, Tuch, Blei, Kupferwerk und aller an-
derer Handtierung, schreiben Mautbrief, dass mann
frei passieren soll lassen . . . So doch der Brauch im
ganzen Land Hungern ist.“

zad közepén az ökör alig került ötödfél forintba.²⁹⁾ Dobó és társai a marhát részint a bécsi köre hajtották, részint itthon adták el nyereséggel.

Nádasdy nádorispán is szaporította jövedelmét a tőzsérkedéssel. Az 1557. évben jelentették neki: „Te nagyságod azt igen érti, hogy az barom igen vad és azt fűvön kell viselni több barom között, míg az Fertő mellékét éri.“

A Zrinyi-család már a XVI. században szálított a marhát a velenceieknek. Zrinyi Miklós (a költő) és Zrinyi Péter olykor egy-egy évben tízezernél is több marhát adott el a velenceieknek. Bethlen Gáborról az udvari kamara már azt írta, hogy Magyarország egész kereskedelmét kezében tartja. I. Rákóczi György, Lórántffy Zsuzsanna, Thököly Éva; Lippay György esztergomi érsek, Bethlen Miklós, stb. szintén nagyban üzték a tőzsérkedést.

Mivel úgy a nemesi mint a főuri rend szívesen lendített a sorsán a kereskedéssel, könnyű megértenünk, miért harcoltak az országgyűléseken oly hevesen a kereskedés szabadsága mellett. Ezt a szabadságot az ország érdekében a kormányzéseknek is támogatniok kellett volna; mert hiszen a szarvasmarha-kereskedés volt az ország legelső jövedelmi forrása. A magyar kamara sok esetben védelmére kelt a tőzséreknek és a szabad kereskedésnek. De hát az ő szava nem sokat nyomott a lathban. A bécsi udvar és a bécsi kormányzések ugyanis három századon át mindent elkövettek, hogy Magyarországnak fő jövedelmi forrását, a marhakereskedés jövedelmét maguk-

²⁹⁾ Zayugróczy Zay levéltár: „Az baromvétél, az kit mi hárman, azaz Dobó István uram, én Zay Ferenc és Bornemissa Sebestyén egy társaságba vetünk volt“. (Kelet nélkül 1550 körül.)

nak szerezzék. Ők tehát a magyar tőzsérségnek nyílt ellenségei voltak. Hogy küzdelmüket a magyar tőzsérek ellen minő eredmény követte, azt nem nehéz kitalálnunk.

A magyar marhakereskedés az örökös tartományoknak és Bécs városának is nagy hasznot hajtott. Alsó-Ausztria rendjei 1543-ban maguk irták, hogy *Bécs a magyar szarvasmarha-vásárok jövedelméből épül és fejlődik s ha ettől elesik, teljesen tönkremegy s minden hanyatlásnak indul.*³⁰⁾

Bécs polgármestere és tanácsa ugyanekkor azt jelentette, hogy a magyar marhakereskedésből van a városnak legtöbb jövedelme s ha ettől elesik, a lakók máshová költöznek s a város az adót és egyéb terhet nem bírná.

Ezért a város kérve kéri őfelségét, engedje meg, hogy a magyarok tovább is szabadon jöhesse-
senek marháikkal a bécsi hetivásárookra; ők majd figyelemmel kísérik a gyanus magyarokat.³¹⁾

Mivel a bécsi heti marhavásárok jövedelmét a XVI. században évi 100.000 forintra becsülték, érteni fogjuk Bécs város állásfoglalását. Ausztriának azonban az évi 100.000 forint is kevés volt. Az udvarral együtt a bécsi kamara folyton azon mesterkedett, hogy a magyar szarvasmarha-

³⁰⁾ Volt közös pénzügyi levélt. Österreich: „daraus erfolget, dass Wien und ander stadt an der graniz in etlichs verderben gesetzt und alles wesen in ganzen landt in zerruthlichkait und abfall kamb sich, auch die statt selbst beschwerlich erhalten, viel weniger die steuern, pau an der stadt und ander anlag Zuverrichten vermuglich sein wurden“. (Stadthalteramts-Verwalter, Regenten und Kammer 1543 december 8. Geheime Gesandtschafts-Acta, Turkey, 1523—1748. fasc. 18.579.)

³¹⁾ U. o. Bürgermaister und Rath etc. 1543.

kereskedés egész jövedelmét megkaparítsa. E célból a magyar tőzsérek fő és legjobb vásárlóit, a németbirodalmi városokat kizárták Magyarországból s kényszerítették, hogy a bécsi hetivásárokon vásároljanak s ott (vagyis nekik) fizessék a különféle illetékeket és aufslágokat.

Bármennyi marhát hajtottak is a bécsi hetivásárookra, az ausztriai mészárosok mindig panaszkodtak s mindig a drágaságot hangoztatták.³²⁾ Az 1558. évben is keservesen panaszkodtak a marhahiány és a drágaság miatt. Erre Zoppl Kristóf handgraf és Gienger magyaróvári főharmincados megírták, hogy marha bőségesen van s a legutóbbi bécsi vásárról is többszáz ökröt visszahajtottak. Hogy drágaság sem volt, azt az árak bizonyítják. Három augsburgi mészáros 812 ökröt vett az orbánnapi vásáron s 18 ökröt kaptak ráadásul. Katalin napján a bécsi vásáron a községbeliek vettek Gimesi Zámbó Ambrustól 91 ökröt, párját 22 forinton. Deák Mátétól és Keszi Pétertől 130 bikát s Keszitől külön 110 bikát. Mindszent napján a bécsiek vettek Galgócon 1560 marhát, még pedig Vas Mátétól 82 bikát, párját 17 forinton, Nagy Lőrinc debreceni tőzsértől 170 bikát, Nagy Istvántól 80 bikát, párját 15½ forinton, Kis Mihály debrecenitől 123 ökröt, párját 14 forinton, Mészáros Simon debrecenitől 152 ökröt, párját 12 forinton, Imre deáktól 176 ökröt, Hölgyes Gergelytől 54 ökröt, Sánta Péter debreceni tőzsértől 124 ökröt, párját 14 forinton.³³⁾

³²⁾ Az 1524. évben a császári kommisszáriusok jelentették, hogy a brucki, ebenfurti, getzendorfi, laxenburgi vásárookra 8—20 ezer marhát szoktak hajtani, többnyire debreceni tőzsérek. (Volt pénzügyi levéll. 14.334. fasc.)

³³⁾ U. o. 17.405. fasc. Fleischverproviantierung Wien.

Az ökör darabja tehát 6—7 forinton kelt, ami drágának alig mindható.

Tudott dolog, hogy a magyaróvári főharmincadot a győri és egyéb fiókharmincadokkal együtt az alsó-ausztriai kamara alá helyezték s így a marhakereskedés emporiuma és a két legnagyobb heti marhavásár Ausztria kezébe került s így ott azt tehettek, amit akartak. Ugy I. Ferdinánd király, mint Miksa is megtiltották a magyaróvári főharmincad és fiókjai tisztviselőinek, hogy a magyar törvényeknek engedelmességesnek s hogy a magyar bíróságok előtt megjelenjenek.³⁴⁾ Ebből természetesen tömérdek baj és kellemetlenség támadt. Az 1548. évben például Ságváry Benedek debreceni tózsér 70 ökröt hajtott Óvár felé. Az odavaló kapitány a harmincados biztatására lefoglalta a 70 ökröt. Mivel Ságváry becsülettel megfizette a harmincadot, a lefoglalás törvénytelen volt. Vochniczky Zachariás óvári kapitányt tehát törvény elé idézték. Ő azonban nem jelent meg s írásban kijelenti, hogy Magyarországon néki senki sem parancsol.³⁵⁾ Várdai Pál érsek és helytartó erre elrendelte Vochniczky javainak konfiskálását a 70 ökör fejében. Ez meg is történt és Ságváry kiszabadult a fogságból.

Ferdinánd király 1549 március 27-én ugyan keményhangú rendeletet adott ki s megtiltá tisztviselőinek és harmincadosainak, hogy magyar

³⁴⁾ I. Ferdinánd 1559. március 27 és 1560 február 6-i Generalmandat-ja és 1561 április 12-i dekretuma, mely szerint az alsó-ausztriai kamara alá helyezett harmincadok tisztviselői a magyar bíróságok előtt nem jelenhetnek meg. (K. p. I. Hung. 14.355. f.)

³⁵⁾ „Se nihil habere agere in Hungaria coram dominis, neque sibi mandare jus“ etc.

törvényszék előtt megjelenjenek,³⁶⁾ de ezt a magyar hatóságok nem vették figyelembe.

Ferdinánd utóda Miksa király is úgy gondolkozott, mint édesapja. Az 1564-ben a mura-szombati harmincad ellenőre konfiskálta Salm Gyulának és feleségének (Thurzó Erzsébetnek) bikáit, miket eladás céljából külföldre akartak hajtani. A konfiskálás törvénytelen lévén, Vas-megye törvény elé idézte s el is ítélte az ellenőrt, sőt holmiját is elkoboztatta. Miksa király erre kijelenté, hogy a harmincadhivatalok legnagyobbbésztt az alsóausztriai kamara alá tartoznak s a megyéknek semmi közük ezekhez. Ennélfogva az ellenőr elkobzott bútorait és ingóságait azonnal vissza kell adni.³⁷⁾

Joó Balázs, a királyi ügyek igazgatója erre megírta, hogy az ellenőrnek meg kellett volna jelennie Vas-megye előtt. S mivel nem jelent meg, elítélték. Lefoglalt dolgait pedig nem lehet visszaadni.³⁸⁾

Mivel egyik fél sem engedett, ez a dolog évekig elhúzódott. Tömérdek rendelet és felterjesztés íródott az engedetlen ellenőr ügyében, de a vitás kérdést tisztázni mégsem tudták.

Hasonló eset úgy a XVI., mint a XVII. században elég sok történt. De a szegény megkárosított tőzséreknek nem mindig akadtak olyan pártfogóik, mint Várday érsek és Joó Balázs.

Bár a legjövedelmezőbb harmincadok az alsóausztriai kamara alá tartoztak, a bécsi gazdasági politika nem elégedett meg ezzel. Lassan-

³⁶⁾ „Das ist — írja a király — unser ernstlicher Willen und Meinung.“ (Prága, 1549 március 27. Pénzügyi levélt. Österreich, 16.681. fasc.)

³⁷⁾ U. o. Hung. 14.355. fasc. 1569 március 19.

³⁸⁾ U. o. 1569 szeptember 15.

lassan a határharmincadokat az örökös tartományokba helyezték.

Ugy a külföldi kereskedőket, mint a magyar tőzséreket kényszerítették, hogy minden marhát az örökös tartományokon át hajtsanak ki, hogy imígyen az örökös tartományok a temérdek vámot, aufslágot és illetéket kényelmesen beszedhessék minden marha után. Bár ezekből hatalmas összeg folyt be, Károly és Ernő főhercegek ezt is keveselték s 1583-ban a görzi vámot 4 krajcárról 48-ra emelték. S mi lett ennek a következménye? A velencei kereskedők és a magyar tőzsérek megegyeztek a budai basával, hogy ezentul török területen át Zárába hajtják a marhát s onnét hajókon szállítják Velencébe. A budai basa még katonai kíséretet is ígért a marhahajtás biztosítására. S 1584-ben megkezdődött a hajtás. A velenceiek ez évben 100.000 tallérért vásároltak Zárában s jó utakat csináltak Záraig. Az 1584-ben 9000 marhát hajtottak Zárába.³⁹⁾

A görzi vámos ezalatt alig vett be valamit. Nagy volt emiatt az ijedelem az örökös tartományokban. Rudolf császár azonnal meghagyta Károly főhercegnek, hogy tárgyaljon a velencei orátorral, mert ha a zárai kereskedést meg nem szüntetik, a görzi vám és aufslág odalesz.⁴⁰⁾ Ekkor érkezett meg a windischlandi beszédő jelentése, aki bizonyos Nikola Vukcsics nevű rác vajdával tárgyalt Zengben. Ez a jeles ember több társával vállalkozott arra, hogy rácsap a marhahajtókra és kereskedőkre s megöli őket, ha a zengi kapitány is ad mellé 30—40 jó puskást.⁴¹⁾

³⁹⁾ Volt közös pénz. levélt. Venedig című gyűjtemény 1585. Az óvári harmincadosnak adott utasítás.

⁴⁰⁾ U. o. Prága 1586 október 4.

⁴¹⁾ U. o. jelentés Ernő főherceghez, 1586 május 16.

A főhercegek úgylátszik elfogadták e tervet; mert egy ízben sikerült a hajtókat elpusztítani s a marhákat elhajtani. De csak egyetlenegyszer sikerült ez. Brassican János kamarai tanácsosnak november 15-én kelt jelentése szerint a zárai kereskedés zavartalanul foly. A velenceiek kivágatták az úgynevezett Fekete erdőt Zára mellett s ott legelőt nyertek a barmok számára. *A törökök minden marhát becsületesen, a kialkudott áron szállítottak.* Zárától Velencéig minden ökör költsége csak egy forint. A zárai kereskedés, illetve a görzi felemelt vám évi 30.000 tallérnyi kárt okoz a kamarának. Az óvári harmincad bevétele is 9000 tallérral kevesbedett.⁴²⁾ A súlyos veszteség évről-évre jobban érezhetővé vált s így a görzi vámot be kellett szüntetni. A tengeren való szállítást azonban többé nem sikerült megakadályozni.

Az 1588. évben bizonyos Jurkovics Ferenc jelentette az uralkodónak, hogy a Zárán át való marhaszállítás sok nehézséggel jár ugyan, de azért szakadatlanul folyik. Zárában — írja Jurkovics — nincs elég hajó s nem minden hajó alkalmas a marhaszállításra. Nyáron a majestráli tíz napig is fentartja a hajókat. Ha garbini vagy ostrigarbini dühöng, a hajó oldalára dől s a marhák mind egy oldalra rohannak s a hajó elsüllyed. Egy Sebenicho Morziliana nevű hajó ily módon süllyedt el s az ökrök mind odavesztek. A vízhiány miatt is sok marha elpusztul szállítás közben. Jurkovics a jelentése végén szintén azt ajánlja, hogy a zengi megerősített őrség csapjon le a marhahajtókra s ölje le őket. Egyszer — úgymond — ez már sikerült.⁴³⁾

⁴²⁾ U. o. Venedig, 1586 november 15.

⁴³⁾ U. o. 1588 június 30.

Ime egy példa, a Habsburgok idejében, minő gazdasági politikát űztek Magyarországgal szemben! Le kell ölni a magyart és a főzséreket; mert a saját országukon s nem az örökös tartományokon át hajtották marháikat s így két főhercegnek jövedelmét kurtítani merték. Az eszelős Rudolf uralkodása alatt ennél otrombább dolgok is megeshettek.

Rudolf Ausztria érdekében azt is elrendelte, hogy a virágzó győri hetivásárokat megszüntessék. Ozmán bég a váci török főharmincados azonban felvilágosította a magyar rendeket, hogy ez a vásárbeszüntetés Magyarországon óriási kárral jár s hogy a törökök is ellenzik a dolgot. A derék Ozmán bég fáradozásainak lehet köszönni; hogy a győri heti marhavásárokat mégsem szüntették be.⁴⁴⁾

A magyar kincstár évenként ki nem számítható kárt vallott azzal, hogy az udvar temérdek szabad passzust adott hitelezőinek. Olasz bankárok, német kereskedők stb. az udvarnak kölcsönzött tőkéiket nem tudván megkapni, 8—10.000 ökör kihajtására kértek és kaptak vám- és harmincad-mentességet. Három századon át az udvar annyi ilyen szabad passzust adományozott külföldi hitelezőinek s befolyásos embereinek, hogy egész kötetet lehet azokból összeállítani. Hogy az udvar még a fűszerkereskedőjének számláját is a magyaróvári harmincad bevételeiből fizettette s hogy a főhercegnőknek jegyruháját, évi apanázsát stb. ugyanínnét utalta ki, mutatja, hogy mire fordították a magyar harmincadok bevételeit akkor, mikor a végházak szegény magyar

⁴⁴⁾ Ozmán bégnek ez ügyben írt magyar levelei a bécsi állami levéltár Turcica gyűjteményében vannak.

vitézei éveken át nem kapták csekélyke zsoldjukat.

Érdemes megemlítenünk, hogy I. Ferdinánd már 1523—1525. években, vagyis akkor, mikor még nem volt magyar király, osztogatta a szabad passzusokat magyar marha kihajtására. Ugylátszik, hogy Mária magyar királyné is kereskedett marhával, mert Ferdinánd főherceg több ízben ad neki szabad passzust, hogy Magyarországból Velencébe marhát hajthasson. Az 1524. évben például ezer ökör szabad hajtására (Velencébe) adott neki útlevelet. Ugyanakkor a speyeri püspöknek is állított ki ilyen szabad passzust 235 ökörre.⁴⁵⁾

Alig hogy Ferdinánd Magyarországra jött, már nyakrafőre osztogatta a vám- és harmincadmentes kihajtási engedélyeket. Az 1527. évben például Castilegro, Sanches és Towör részére négy szabad passzust állított ki Budán kétezer ökör kihajtására.⁴⁶⁾ Három héttel később bizonyos Flihk Bertalan nürnbergi polgárnak állított ki szabad passzust 1200 magyar ökör harmincadmentes kihajtására.⁴⁷⁾ S ez így ment uralkodása idején állandóan. Utódai természetesen követték az ő példáját s egyiküknek sem jutott eszébe, hogy e szabad levelekkel milyen óriási kárt okoznak a magyar kincstárnak. Csak például említjük, hogy egyetlen évben mintegy százezer marhát hajtottak ki tőlünk szabad utlevéllel vám- és harmincadmentesen. Tehát *egyetlenegy esztendőben százezer forintnál többet vontak el a magyar kincstártól!* S

⁴⁵⁾ Volt pénzügyi levélt. Österreich. Gedenkbuch 1523—1525. pag. 194. Kunigin von Hungern Passbrieff umb 1000 Ochsen, 1524 szeptember 17. Bécs.

⁴⁶⁾ Österr. Denkbuch 29. köt. Buda, 1527 okt. 4.

⁴⁷⁾ U. o. Buda, 1527 október 27. Valamivel később Michael de Sole kap 150 ökörnek Mantuába való kiszállítására szabad passzust.

a szabad utleveleket majdnem kizárólag az udvar idegen hitelezői kapták.⁴⁸⁾ Constantinus Magnus olasz kereskedő 8000 tallérnyi követelését 1574-ben ily módon fizették meg. Ugyanő a következő év elején már ismét szabad utlevelet kap 28 ezer forintnyi követelése fejében marhahajtásra.⁴⁹⁾

Rengeteg pénz volt ez abban az időben és sok éhező katonát lehetett volna belőle fizetni és sokat tartani. Nem hiába irták tehát a rendek Rudolf császárnak, hogy ha a marhakereskedés jövedelme az országnak marad, minden kiadást fedeznek, eleget katonát tartanak s az udvartartás költségeihez is évenként jelentős összeggel járulnak.

Az eddig említetteken kívül még egész sereg oly intézkedés történt, melyek kivétel nélkül arra szolgáltak, hogy a marhakereskedés jövedelmét Magyarországtól lehetőleg elvonják.

Mivel a magyaróvári főharmincad fiókjaival együtt az alsóausztriai kamara alá tartozott s mivel akik bécsi hetivásárookra hajták marháikat, előzőleg az óvári legelőkön füveltették azokat, az udvar elrendelte, hogy csak azokat a tőzséreket bocsájtja Bécsbe, akik nem a magyar kamara alá tartozó harmincadhivatalokban fizették meg a harmincadot. Bécsben vásároltak a birodalmi városok mézsárosai s állandóan ők voltak a magyar tőzsérek legjobb vevői, tehát minden tőzsérünk oda igyekezett marháival. De hogy oda juthasson, kénytelen volt még a harmincadot is Ausztriának fizetni, máskülönben Magyaróvárnál tovább nem bocsátották.

⁴⁸⁾ U. o. Österr. Denkbuch 124. köt. felsorolja ezeket. De akadnak olyanok is, kiknek nevei itt nem találhatók. Poggendorf Ferenc (obristzeugmeister) 6090 frt.-nyi, Kielmann 12.479 frt.-nyi követelését is harmincadmentes marhahajtással elégitették ki. (U. o. Hung. 14.364. fasc. 1574 június.)

⁴⁹⁾ U. o. Hung. 14.366. fasc. 1575 február.

Számtalan ilyen s hasonló intézkedéssel igyekeztek a bécsi kormányiszékek a marhakereskedés minden jövedelmét Magyarországtól elvonni.

A magyar rendek látták és érezték, hogy marhakereskedésünk minden jövedelmét Ausztria söpri be s 1580-ban hivatkoztak dicső Mátyás királyunknak bölcs intézkedésére a marhahajtás ügyében s Rudolf királynak azt az ajánlatot tették, hogy *ha a marhakereskedés jövedelmét Magyarországnak hagyja, abból az ország minden kiadását földözik, 15 ezer állandóan szolgáló lovas katonát tartanak s az udvartartás költségeire 15 ezer forintot, a tornára pedig 4000 frt.-ot adnak.*⁵⁰⁾

Ezt az igazságos és méltányos kérését Rudolf még csak válaszra sem méltatta. Ellenben az aufslágokat, a határvámokat és a bécsi vásárilleteket folyton emelte s az udvari kamarával azon volt, hogy az akkor még virágzó marhakereskedésünk minden jövedelmét Ausztria söpörhesse be.

Tudott dolog, hogy már a XVI. század elején az Olaszország felé irányuló marhahajtás kizárólagos jogát az olasz appaldatoroknak adták bérbe.⁵¹⁾ Ezek az olaszok a monopolium fejében évenként 30—40 ezer forintot fizettek hol a gráci, hol az ausztriai kamarának és ennek fejében évenként 20—30 ezer vágómarhát hajtattak ki hazánkból. Ez az olasz appaldo csekély megszakítással

⁵⁰⁾ Bécsi állami levélt. Hungarica 1580. Ad prias suae sereniss. maj. manus dentur. Azt is megírják a rendek, hogy Mátyás király idejében 25 pénz volt a marha harmincadja, most pedig 1 frt. 50.

⁵¹⁾ Innsbrucki levélt. 1518-ban Miksa császár is károsnak látván az appaldot, a szabad kereskedést visszaállította („nemblich sollen die venedischen glait geltan allen orten abgethan, auch die *viehgesellschaft* und der saifenhandel zu Ynnsprugg *abgestellt* und der *freyhandel wider vergunt* werden“).

közel három századon át tartott, de ez idő alatt Magyarország az évi bérekből egyetlen fillért sem kapott. Ettől eltekintve az olasz appaldok állandó sérelmek voltak hazánkra. Megakadályozták a szabad kereskedést, temérdek csalást követtek el s számtalanszor megkárosították a magyar tőzsé-
reket.⁵²⁾ A magyar kamara és a harmincadhivatalok sokszor kimutatták, mennyi kárt okoznak az országnak az appaldatorok, de felszólalásainkat figyelemre sem méltatták Bécsben. Több eredménnyel küzdöttek ellenük a németbirodalmi városok. Ezek ugyanis az appaldatorok miatt drágábban és nehezebben jutottak marhához, tiltakoztak ellenük, még pedig több ízben sikerrel. Így például 1598-ban a Basim Lukács-féle appaldot a birodalmi városok és a választófejedelmek sürgető kérésére Rudolf király kénytelen volt megszüntetni. A birodalmi városokhoz intézett levelében elmondotta, hogy az olasz appaldator ellen királyságai és örökös tartományai állandóan panaszkodtak. Károsnak bizonyult ez a kincstárra és a magánosokra egyaránt, úgyhogy általános sérelem s emellett magyarányú husrágóság lett belőle. Ezért Magyarországon „Generalmandat“-ban hirdette ki az appaldo megszüntetését. A birodalmi városok tehát szabadon vásárolhatnak marhát Bécsben és Magyarországon, de testi büntetés alatt tilos magyar hajtókkal (hajdukkal) hajtatni a birodalomba a vásárolt marhát.⁵³⁾

⁵²⁾ A Nicolin Martinon di Riva appaldoja ellen 1592 augusztus 31-én a handgraf írta, hogy törvénytelen és sérelmes mindenkire. Meg kell őt büntetni kihágásai miatt!

⁵³⁾ Augusburg város levéltára, III. f. 1598. február 10. Prága. Ugyanily iratot kapott Nürnberg, Ulm, München stb.

Az olasz appaldo betiltását mindenütt örömmel fogadták. A birodalmi városok kijelentették, hogy a betiltás rájuk nagy haszonnal jár.⁵⁴⁾

Az öröm azonban nem sokáig tartott. Az udvar és az udvari kamara 1603-ban már ismét megengedte a Velence felé való marhahajtást s annak kizárólagos jogát ismét olasz kereskedőknek engedte át.

Akár volt appaldo, akár nem, a bécsi mészárosok mindig panaszkodtak a drágaság és a marhahiány miatt. Maga a bécsi handgraf írta 1592-ben, hogy a mészárosok rendkívül haszonlesők s ennek kárát a magyar tőzsérek vallják.⁵⁵⁾ A nevezett évben például azt hangoztatták, hogy általános a panasz a drágaság miatt s a szegény nép hus után sóhajtozik. A handgraf hivatalos kimutatása szerint az év június 5-étől augusztus 28-ig a bécsi heti vásárookra 55.504 magyarországi marhát hajtottak s ebből csak 34.441 darab kelt el, a többi visszahajtották. Az augusztus 14-i vásáron 5147 darabból csak 2201 kelt el, az augusztus 21-i vásáron pedig 5335 darabból 2791.⁵⁶⁾

Ime ez adatok világosan hirdetik, milyen igaztalan volt a bécsiek jajgatása! Viszont ez adatok hirdetik, hogy a magyar tőzsérek mennyit károsodtak, mikor marháiknak majdnem felét vissza kellett hajtaniok. Pedig ha a birodalmi városoknak megengedték volna a nálunk való vásárlást, tőzséreink a felhajtás stb. költségei nélkül itthon eladhatták volna marháikat.

⁵⁴⁾ U. o. 1598 március 28 és március 31. Decretum in senatu.

⁵⁵⁾ Pénzügyi levélt. Hung. 1592 augusztus 31. A handgraf az alsó-ausztriai kamarához.

⁵⁶⁾ U. o. Brucki úrnapi vásárra 2442 marhát hajtottak, de csak 1476 kelt el.

Tőzséreinknek károsodása még más formában is napirenden. Bécsig széles hajtútak voltak, hogy a marhát a birtokosok kára nélkül lehessen hajtani. A földbirtokosok azonban folyton szűkítették az utakat s ha a szűk útról letért a marha, a tőzséretet azonnal birságolták.⁵⁷⁾ A magyar kamara többbizben felszólalt ez ellen s védelmezte a tőzséretet („*uti nervos erarii*“), de nem sok eredményel. Az 1587. évben Salm gróf, Pálffy Tamás özvegye, Ujlaky Farkasné, a pozsonyi káptalam, a majthényi, szempci, nyárasdi, kürti, soproni nemések és a pozsonyi apácák Ernő főhercegtől fenytő parancsot kaptak a tőzsérek háborgatása miatt.⁵⁸⁾ Az cféle rendeletnek — sajnos — semmi fogamatja nem volt. Hogy a földesurak és a lisztek miként bántak a tőzsérekkel, arra elég néhány esetet felemlitenünk. Az 1578-ban jelentették a debreceni tőzsérek, hogy Forgách Pál 63 ökröt ragadott el Nagy Máté, Balogh Mátyás és Fodor Benedek debreceni tőzsérektől. Bornemisza János kapitány pedig 160 tallért csikart ki más tőzsérektől. Az uralkodó meghagyta Forgách Pálnak, hogy az ökröket azonnal visszaadja. Forgách azonban semmibe sem vette a parancsot, a 63 ökröt eladta s kijelenté, hogy ezen évben még néhány ezer frt. értékű marhát fog a debreceniektől elvenni. E fenyegetéstől úgy megijedtek a debreceni tőzsérek, hogy kétezer marhát visszahajtottak.⁵⁹⁾

Az uralkodó többbizben szigorúan meghagyta az uraknak és a megyéknek az utak bővítését, de a királyi rendeleteknek fogamatja alig volt. Amádé

⁵⁷⁾ A magyar kamara írta 1587-ben, amint a marha a szűk utakról a tilos földre lép, azonnal ott teremnek a leselkedő gazdák s elragadják a marhát.

⁵⁸⁾ K. p. I. Hung. 14.391. fasc. 1587. július.

⁵⁹⁾ U. o. 14.364. fasc. 1576.

István jelentette például a kamarának, hogy napot hagyott az utak szélesítésére, ám — írja — „a földesurak protestáltak s inhihiáltak, hogy semmiképpen ki ne menjek, mert meg nem engedik, hogy arra oly bőv utat csináljanak az ő kárukra“.⁶⁰⁾

Sok bajuk volt a tózséreknél a legelőkkel is. A győri heti marhavásárra hajtott marháknak nem volt elegendő legelőjük s bár a tózsérek szívesen fizettek földbért és fűbért, nem jelöltek ki nekik mezőt a győri határban. Ekkor írták aztán ezt a folyamodást: „Fölségedhöz alázatosan folyamodunk és könyörgünk supplicationk által, mi kik az *Alföldről és az pogányok birtokából barmokat hajtunk*, melyektől az fölségtök kamarájára sok hasznokat adunk az harmincadosok által, minékünk pedig marháinknak és barmainknak egy szál s csak egy talpalattnyi földünk sincsen az fölségtök birodalmában, hol az mi barmainkat jártathatjuk míg eladjuk és aztán abból fizethetjük meg az fölségtök harmincadját is. *Fizetünk is pedig az fölségtök számára barmainktól földbéreket, de fölségtök még ez ideig minékünk seholt földet nem mutatott, hol mi jártathatnánk az mi marháinkat!* Hanem azon könyörgünk alázatosan, hogy fölségtök mutasson földet itt Győr környül minékünk Fölségöd engedje az szentiványi földet az vásárhoz, hogy míg az vásár leszön, addig minket senki ne háborgasson. Mert fölségös uram, három annyit vesznek rajtunk az megnevezett személyök és többet is, az mivel tartoznánk. *Ha pedig fölségöd ebben módot nem talál, mi az egész alföldiek marhát ide nem hozhatunk s úgy az fölségtök kamarájának is fogatkozása léssen.* Anynyira vagyunk, hogy míg fölhajtuk Bécsben

⁶⁰⁾ Kamarai levélt. Orsz. Levélt. 1617 június 12.

vagy csak Óvárig, még az utfélön való járóföldelkön is sok fizetést méltatlanul vesznek ratjunk. Hanem fölségöd ezekben találjon módot, hogy békességös járásunk lehessen. Fölségedtől kívánatos választ várunk. Fölségtök alázatos könyörgöi: Simon János kecskeméti, Cseh András kecskeméti, Bankócs Máté kevi, Kovács György halasi és Varga Ferenc kecskeméti.⁶¹⁾

A magyar kamara sürgetésére a tőzsérek e kérése, ha nem is azonnal, de mégis teljesült. Aminek az lett a következménye, hogy a győri heti marhavásárok mód nélkül megélénkültek.

Virágzó marhakereskedésünket még az 1593-ban kitört hosszú háború sem tudta hamarosan tönkretenni.⁶²⁾ Évekig tartott, míg a nagy háború dulasai észrevehetőkké váltak. De aztán megkezdődött az általános hanyatlás és az elszegényedés. Aki a XVII. század gazdasági viszonyait ismeri, az előtt nem titok, hogy a hosszú török háború dulasait Magyarország soha többé ki nem heverte. Így tehát marhakereskedésünk sem nyerte vissza soha régi virágzását. A magyar kamara írta egyik fölterjesztésében (1603-ban), hogy Magyarorszáiban most nagyon kevés a szarvasmarha, ellenben igen sok a császári katona. Mindazon területek, melyeken azelőtt marhatenyésztést űztek, most pusztá és elhagyatott. E helyekről a tatárok és törökök a lakókkal együtt a marhát is elhajtották s ami megmaradt, azt vagy a dögvész pusztította el, vagy a császári seregek ragadták el. *Azok a magyar tőzsérek, akiknek azelőtt igen sok marhájuk volt s*

⁶¹⁾ U. o. 1590 október.

⁶²⁾ Csak például említjük, hogy Augsburg város mészárosai és kereskedői 1594-ben a szeptember 16-án tartott bécsi vásáron 1507 ökröt vásároltak. (Augsburg város levélt. II. f. Die keuf. der Ochsen etc.)

a leggazdagabbaknak tartottak, elmenekülvén ősi lakóhelyükről. Nagyszombalban, Pozsonyban, Bécsben stb. telepedtek le s most megmaradt vagyonukból éldegélnek.⁶³⁾

A másfél évtizedig tartó nagy háború rettentő pusztításai után a megmaradt tőzsérek védelmére és támogatására lett volna szükség. Ehelyett, amint már szokás volt, éppen az ellenkezője történt. Bécsben az illetékeket emelték, appaldokkal tettek kísérleteket s mindent megtettek, hogy a tőzsérekre a kereskedést megnehezítsék. Azonkívül a katonaság, a városok, a falvak és a birtokosok is azon voltak, hogy a kereskedő tőzsérektől minél többet csikarjanak ki. A magyar tőzséreknak ez időből egész sereg folyamodása maradt ránk, melyekben a magyar kamarát, mint egyetlen patronusukat arra kérik, hogy védelmezze meg őket ellenségeiktől. A debreceni, a váradi és szatmári „baromkereskedő tőzsérek” például együttesen írták a kamarának, hogy még itatni sem engedik barmaikat s mindenütt háborgatják és taksálják őket. „Egészen Mátyusföldig — írják — könnyű megszámolálnunk, az mennyi helyeken batorságos utunk volna . . . Szent Péter nevű faluban, Esztergár mellett még a pap is reánk támadott.”⁶⁴⁾

Valamivel későbbben a nagyszombati és a galgóci „kereskedő tőzsérség” írta a kamarának: „Netalántán lehet kegyelmeteknek tudására, az minemű nagy nyomorúságban és félelemben vagyunk az sok lator tolvajok miatt az Fenyveshegyben és Fejérhegyben, főképpen Bikszárdon,

⁶³⁾ Pénz. levélt. Venedig című gyűjtemény, 1603 március 12. A magyar kamara őfelségéhez. Ez irat egyúttal tiltakozás az olasz appaldátoroknak adandó harmincadmentesség ellen.

⁶⁴⁾ Orsz. levélt. Kamarai iratok, 1612 nov. 24.

az hol még nappal is megmerik az embert fosztani! . . . Mi így semmiképpen nem merjük fejünket szemlátomást mészárszékre vinni és így öfölsége jövedelme meg fog lassudni . . . Alázatosan kérjük kegyelmeteket, hogy lehessen szabad utunk és rettegés nélkül való járásunk, hogy mind öfölségének kereshessünk és mind penig magunkat is egy napról más napra táplálhassuk sok fáradtságunk és költségünk után.“⁶⁵⁾

Ugyanakkor más tizennégy magyar tózsér is panaszkodott az utak bizonytalansága és a katonaság erőszakoskodása miatt. „*Szegény szerencsén járó*“ embereknek írják magukat, akiket uton, utfélen háborgatnak és zsarolnak. Ennek a következménye, hogy a kereskedő tózsérek „mind az pesti és budai hidra mennek által az marháikkal. Csak ez napokban is vittének ötszáz ökröt arra által és az töröknek adták az harmincadját, az kit Vácon kellett volna öfölsége harmincadjára adni.“⁶⁶⁾

Amit itt a tózsérek írtak, az való igaz. A török területen a tózsérek sokkal biztosabban jártak marháikkal, mint a királyság megyéiben. Csak például említjük, hogy mikor a XVI. század nyolcvanas éveiben Károly főherceg a görzi vámot tizenkétszeresére emelte, az olasz kereskedők Budára jöttek s a basát arra kérték, hogy engedné meg a marhahajtást török területen a tengerig. A basa azt nemcsak megengedte, de marhahajtók védelmére török lovasságot adott. A nagy jövedelmet hajtó görzi vám pedig imigyen egyidőre semivé lett.⁶⁷⁾

⁶⁵⁾ Pénzügyi levélt. Hung. 14.453. fasc. 1617.

⁶⁶⁾ U. o. A magyar kamarát „öfölsége után igazságunkban oltalmazónk“-nak írják.

⁶⁷⁾ Velence 1585-ben és 1586-ban százezer tallért küldött Zarába.

Az 1618. évben a marosi főbíró írta volt a magyar kamarának a csoportos marhát hajtó tőzsérrekről: „Sem török, sem más nem háborgatja őket, valahol az igaz utban járnak. Láttuk is Budán létünkben, hogy elég tőzsér ember jár által a hidon, de csak egyet sem háborgatnak közülök, nem gondolnak velek bátor akármely felé hajtának.⁶⁸⁾

Bár a hosszú török háború csapásai még mindig nagyon érezhetőek voltak, s bár Bethlen Gábor harcai is súlyos bajokat okoztak a tőzsérségnek, Bécsben mégis azon tanakodtak, miként lehetne a tőzsérkedés minden jövedelmét megkaparintani. Felmerült tehát így az általános monopólium gondolata. Hogy ezzel a derék magyar tőzsérséget tönkreteszik, Bécsben azzal keveset törődtek. A király 1622. évben már kérdést intézett az udvari kamarához, miként lehetne a magyar marhakereskedés jövedelmét az udvar számára megszerezni.⁶⁹⁾ Az udvari kamara természetesen két kézzel kapott a dolgon. Hiszen egy századon át ő is azon igyekezett, hogy a magyar kamara és a magyar tőzsérek kezéből kiragadhassa azt, amit a kereskedés e nehéz és veszedelmes időkhöz hozott.

Az udvari kamara tehát még azon évben bizottságot hívott egybe s ott egyértelműen kimondták, hogy a marhakereskedés őfelségének szép jövedelmet hozna, de a magyarországi zavarok miatt most még nehéz megvalósítani a tervezett császári marhakereskedést.⁷⁰⁾

Mivel II. Ferdinánd türelmetlenül sürgette a

⁶⁸⁾ Orsz. levélt. Kamarai level. 1618. június 13.

⁶⁹⁾ Volt pénzügyi levélt. Hoffinanz 13.686. fasc. 1622 július 6.

⁷⁰⁾ U. o. 1622. augusztus 17. Österreich. Denkbuch 168. kötet, 323 l. An die kays. Majest. welchemassen die hervor angestellte Commission wegen des

szarvasmarha-kereskedés kiragadását a magyar tözsérség kezéből, alighogy Bethlen Gáborral létrejött a békekés, megalakították az úgynevezett *Landverlegerische Viehcompagnia*-t s őfelsége erre bizta a szarvasmarha- és bőrkereskedést. Az 1622 november 4-én megjelent rendelet, valamint az 1623. január 11-én kiadott *Generalmandat*⁷¹⁾ nem árulja el, hogy a Landsverleger Compagnia igazi célja és rendeltetése mi legyen. De II. Ferdinánd előzetes leirata az udvari kamarához világosan megmondja, hogy őfelsége a marhakereskedés jövedelmében részesülni akar. Ezt bizonyítja a kompaniával 1623 október 3-án kötött egyesség is, mely szerint a nevezett kompania 20.000 tallért köteles őfelségének kölcsön adni s a tiszta jövedelem egyharmada őfelségeé.⁷²⁾

A Landsverleger Compagnia rendeltetése a Generalmandat szerint Bécsnek és Ausztriának jó és olcsó hussal való ellátása lett volna. Hogy ezt

Ochsentricks, so zu ihrer Nutzen anzustellen wiederum zu reassunieren wäre. A magyar marhakereskedés hasznát — írja a bizottság — mely most másoké, őfelsége hasznává lehetne tenni. S ez esetben őfelsége nem kevés profithoz jutna. („darbei eu. kays. Majest. ins künftige nicht geringen Profit haben könn-ten.“)

⁷¹⁾ Codex Austriacum II. köt. Továbbá az 1623 január 18-án kiadott rendelet (Hoffinanz, 13.687. fasc.)

⁷²⁾ A kompania tagjai az egyesség szerint csak hét percentes hasznot számíthatnak maguknak. A nyereségről tartoznak elszámolni. A kontrabandából (csempészetből) befolyó jövedelem őfelségéé. (U. o. Hoffinanz: Dekret an die Landsverleger Compagnia 1623 szeptember 16. és 1623 október 3.) Ez utóbbi szerint, amint a velencei appaldo (Oberholzer-féle) lejár, a velencei marha-appaldot is a Landsverleger kompania kapja meg; így aztán az egész marhakereskedés az ő kezére jut.

teljesíthesse, kizárólagos jogot kapott a marhavásárokon a szarvasmarha és a nyers bőr összevásárlására. Mástól, mint a kompaniától senki sem vásárolhat marhát és bőrt. A marhahajtás (eladás céljából) csakis a nevezett kompania Pass-Scheinével engedtetik meg. Egyszóval a szabad adásvetés, a szabad kereskedés megszűnt s helyébe lépett a monopolium. Ugy a mieink, mint a német birodalmi városok egyértelműen monopoliumnak mondják a Landsverleger kompániát. S mivel ez mindenkire nézve káros volt, *Landsverleger* helyett *Landsverderber*-nek, vagyis országrontónak nevezték.

Bár a marhakereskedés ügye elsősorban Magyarországot és a magyar tőzséreket érintette, a monopolium megteremtésekor sem a magyar kamarát, sem a tőzsérséget meg nem kérdezték. Pedig a monopolium homlokegyenst ellenkezett a magyar törvényekkel és a magyar érdekekkel. Súlyos sérelem volt az mindenkire, mert amit az ország lakóinak eltiltottak, azt, vagyis a marha összevásárlását és a szabad kereskedést, az idegeneknek kizárólagos jog gyanánt megadták. S a mieink hasztalanul hivatkoztak az ország törvényeire, hiába hangoztatták, hogy az új kompania működése káros a kincstárra, minden szavuk siket fülekre talált Bécsben. De nemcsak Magyarországra, de a németbirodalmi városokra is nagy csapás volt az új appaldo; mert hihetetlenül megdrágította a marha árát. Augsburg város mészárosai például 1621 június havában a bécsi magyar heti vásáron az ökör bokrát (párját) súly szerint 63—70 frt.-ig vásárolták.⁷³⁾ Tehát egy-egy ökör ára 31—35 frt. volt, holott a Landsverleger-appaldo idején 95 forintot

⁷³⁾ Augsburg város levélt., III. fasc. 1621 jun. 19. A hat augsburgi „Gesellschaft Einkäufer“-jei jelentik,

is fizettek az ökör darabjáért. Hogy a nevezett appaldo vagy monopolium vezetői miként garázdálkodtak nálunk és a bécsi heti vásárokon, azt az elnyomott magyar tőzsérek keserves panaszai eléggé feltárják. Velük együtt panaszt panaszra halmoztak a németbirodalmi nagy városok és tartományok, melyek kénytelenek voltak a császári kompániától vásárolni, még pedig méregdrágán. Strassburg, München, Nürnberg, Augsburg, Württemberg, Ulm, Fankonia stb. egymásután emelik fel panaszos szavukat a császári kompánia ellen. Tiltakoztak az új monopolium ellen a pénzügyi hatóságok is; mert a kincstár bevétele jelentékenyen apadt. Simich Farkas óvári főharmincados már 1623-ban kimutatta, hogy amióta a Landsverleger kompánia vette kezébe a marhakereskedést, a kincstár bevétele rendkívül megapadt és a hus drágább lett. A kompánia ugyanis 15 tallért nyer minden bokor ökör után, holott a magyar tőzsérek nyeresége egy-egy pár ökör után csak 2-3 tallér volt. Amely vásárra azelőtt 3000 marhát hajtottak, oda most alig egy harmada érkezik.⁷⁴⁾

hogy megjöttek Bécsből, ahol „die ungarische Ochsenmärkt zu Wien besucht und gebauet“ és előadják, mennyiért vásárolták ott a 253 magyar ökröt. — Eichstatt városa a következő évben (1622 augusztus 23) kérdi Augsburg tanácsát, mennyiért vásárolta a marhát? Augsburg feleli, hogy a magyar ökör párját 19—28 talléron vették Bécsben. Hogy nálunk miként kelt a marha, arra vonatkozólag idézzük itt 1622-ből a mádi kimutatást: „Vettünk egy tehenet 4 frt.-ért, két tulkot 17, három harmadfű tulkot 14, két ökröt 22, négy ökröt 60, kilenc marhát 94, egy tinót 4 és 16 marhát 140 frt.-ért“. (Orsz. levélt. Regestum super macellum Maadiens. 1622 jan 1.)

⁷⁴⁾ Volt pénzügyi levélt. 1623. augusztus 23. Ugyanott van Simich ellenőrének hasonló jelentése a kompánia ellen.

A Landsverleger kompanyia a bécsi és az auspitzai heti marhavásárokon mindent elkövetett, hogy a magyar tőzsérektől olcsó áron csikarja ki a marhát. E célból az egy napig tartó vásárt egy hétig, sőt Auspitzban három hétig nyújtotta. Ezzel a tőzséreknak nagy kiadásokat okozott s mintegy kényszerítette őket, hogy a marhájuktól minél előbb szabaduljanak. Ennek a következménye volt aztán, hogy a tőzsérek lassan-lassan elmaradtak a bécsi és az auspitzai hetivásárokról. Bede morvai perceptor jelentése szerint a tőzsérek Lengyelországon át Prágába, Lipcsébe, Nürnbergbe, Bautzenbe stb. hajtják marháikat s ott adják el. Ezzel természetesen nagy kárt okoztak a bécsi és az auspitzai handgraf hivatalnak.

Ugy látszik, hogy Bethlen Gábor, aki szintén tőzsérkedett, nem nézte nyugodtan a Landsverleger kompanyia grasszálását. Hogy megnehezítse annak a marhavásárlást, minden pár ökör után hat magyar tallér beszedését rendelte el a harmincadhivatalokban.

Ezenközben a magyar tőzsérek 1624-ben ki-mondották, hogy ha a szabad kereskedést vissza nem állítják, több marhát nem hatjanak Bécsbe.⁷⁵⁾ S mivel követelésük nem talált meghallgatásra, Bécs helyett Galgócon, Auspitz helyett pedig Brocskán rendeztek heti marhavásárokat.

Ez az intézkedés nagy csapás volt a Landsverleger kompanyia számára. S a tőzsérek tetézték ezt azzal, hogy az udvar szükségére minden eladott ökör után egy tallért ajánlottak fel, ha a kompanyia monopoliumát beszüntetik. Mivel az udvar imigyen legalább évi harmincezer tallérra számíthatott, vagyis sokkal többre annál, amit a Landsverleger kompanyiától kapott: tehát világos,

⁷⁵⁾ U. o. 1624 július 16-i jelentés.

hogy ez az ajánlat döntő befolyással volt a kompánia megszüntetésére.

A magyar tőzséreken kívül a németbirodalmi városok, tartományok is küzdöttek a Landsverleger kompánia ellen. Ez a társaság ugyanis, hogy Bécsset olcsóbb hussal láthassa el, a birodalmi városoknak méregdrágán adta a marhát s megakadályozta abban, hogy a magyar tőzsérektől jóval olcsóbban vásárolhassanak. A kompánia a németbirodalomba hajtott minden pár ökörre huszonnégy birodalmi tallér *aufslágot* vetett, amit a birodalmi városok vásárlóinak meg kellett fizetniök.⁷⁶⁾ Valamennyi birodalmi város kijelenté, hogy ez nagy csapás rájuk s őfelségénél minden követ megmozgatnak, hogy továbbra is a magyaroktól vásárolhassanak szarvasmarhát. És egyik város a másik után ír a királynak. Nürnberg, Ulm, Augsburg stb. majdnem egyidőben írják őfelségének, hogy ők ősidők óta a magyar tőzsérektől vásárolták a marhát. Most egy császári kompánia úzi az előző összevásárlást Magyarországon s méregdrágán adja a marhát a bécsi vásárokon.⁷⁷⁾ Kérve kérik őfelségét, engedje

⁷⁶⁾ Augsburg város mézárosai a városi tanácshoz, Augsburg tanácsa Nürnberg városához (1624 július 11.) és Ulm tanácsa Augsburghoz 1624 június 25. mind ez ügyben panaszkodnak. Ulm városa írta június 25-én „Wir werden bericht dass die neue Gesellschaft zu Wien, auf jedes paar Ochsen so drunden auf dem Griess verkauft werden, vierundzwanzig Reichsthaler, die man ihnen geben müsse, geschlagen habe“. (Augsburg város levélt. 111. fasc. 1624.)

⁷⁷⁾ U. o. „Es haben unsere Burger und Ochsenmetzger . . . von vielen, ja unfürdenklichen Jahren hero die Ochsen zue Wien von den Ungarn selbsten erkaufen dürfen, an jetzo aber an eine sonderbare Compagnia, welche den Vorkauf bei den Ungarn habe, mit ihrer er Metzger grossen Beschwerde ge-

meg nékik, hogy a régi szokás szerint a magyaroktól vásárolhassák a marhát.

Bár a császári kompániának bevallott célja az volt, hogy Bécsét és Ausztriát olcsó hússal lássák el, a bécsi mészárosok is méregdrágán jutottak marhához. Mivel a mészárosok ráfizettek a kimérésnél, lassan-lassan abbahagyták a vásárlást. A császári kompánia erre 10.000 tallért adott kölcsön a bécsi mészárosoknak, hogy azon marhát vásároljanak.⁷⁸⁾ Ez sem segített rajtuk; sőt a 10.000 tallért sem tudták a kitűzött időre visszafizetni.⁷⁹⁾ Ezért a kompánia a nevezett átengedte őfelségének, aki aztán 1624 augusztus 7-én elrendelte a 10.000 tallér azonnal való behajtását.⁸⁰⁾

Azon összegeken kívül, miket a nevezett kompánia őfelsége rendelkezésére bocsátott, az appaldo vagy monopolium mind Magyarországnak, mind Ausztriának csak kárt okozott. A bécsi hetivásárok jövedelme alaposan megcsappant. A magyar harmincadhivatalok is amiatt panaszkodtak, hogy alig vesznek be valamit. Hogy a kompánia tagjai közül többen meggazdagodtak, az eredménynek nem tekinthető. Hiszen ezzel szemben a magyar tőzsérek közül igen sokan kenyerüket veszítették; a szabad kereskedelemre vonatkozó magyar törvény sárba tiportatott s

bunden seien, und von deroselben die Ochsen in viel höheren Preiss einkaufen müssen, als sie solche sonst von den Ungarn selbsten haben könnten.“ etc.

⁷⁸⁾ Bécs város levéltára: Hauptarchiv: 1624 január 2. A bécsi mészárosok obligatioja a Landsverleger Compania részére.

⁷⁹⁾ U. o. 1624. augusztus a Landsverleger Compania a Stadtrathoz.

⁸⁰⁾ U. o. Hofresolution an Herrn Burgermaister und Stadtmagistrat alhier zu zustellen.

Magyarország legjobb vásárlóit: a németbirodalmi városokat megakadályozták abban, hogy a magyar tőzsérektől vásárolhassanak.

Mivel minden pénzügyi hatóság a kompánia káros voltát hangoztatta s mivel úgy jött ellene a sok panasz, mint az árvíz, végre II. Ferdinánd is kénytelen volt a Landsverleger kompánia beszüntetését elrendelni. A kompánia privilégiuma az 1625. év végéig szólt ugyan, de az általános elégedetlenség és a kincstár károsodása miatt a király már 1624 október 17-én megszüntette kompániát, kötelezván öt pontos elszámolásra.⁸¹⁾

A Landsverleger kompánia monopoluma bukása nem rettentette vissza az udvart és a bécsi kamarát a további kísérletektől. Az ausztriai kamarák édes keveset törődtek azzal, hogy mit veszít Magyarország s hány magyar tőzsér megy tönkre évenként. A fődolog az ő szemükben az volt, hogy a magyar marhakereskedés minden hasznát ők kaparíthassák meg. A magyaróvári főharmincad révén ez a haszon nagyrészt már ugyis az udvaré és az ausztriai kamaraké volt. Csak például említjük, hogy az óvári harmincad bevételéből 1629-ben az udvar részére 30.426 frt., a katonaság fizetésére pedig 9813 frt. adatott. Az 1630. évben az udvar 27.520 frt.-ot, a katonaság 6976 frt.-ot kapott. Az 1631. évben az udvari szükségletekre 25.827 frt. és hadicélokra 6041 frt. adatott. Az 1629. évben Izabella Klára Eugenia főhercegnő deputatumát

⁸¹⁾ A király a kompánia ügyében 1624 augusztus 10-én nagy kommissio összehívását rendelte el. Ez a kommissio a Landsverleger kompánia beszüntetését mondta ki. Ugyanily ajánlatot tett a bécsi udvari kamara is, mire a király kiadta a kompánia halálos ítéletét. (Ebersdorf, 1624 október 17. An die Herrn Landsverleger etc. U. o.)

56.201 frtot szintén az óvári harmincad bevételéből kellett fizetni. Az udvar részéről a magyaróvári harmincadra betáblázott követelések összege 562.379 frt.-ra rügött. S mindezt a magyar marhahajtásból kellett fedezni! S mindezt a magyar kincstártól s a magyar katonáktól vonták el.⁸²⁾

Nehogy az óvári harmincad ügyébe magyar ember avatkozhasnék, újra idegenre bizták azt. Eszterházy nádor az országgyűlés határozatára hivatkozással erélyesen tiltakozott a bécsi Hirsch Pál kinevezése ellen, de mit sem érhetett el.⁸³⁾

Sok pénzre lévén szükség, a Landsverleger kompánia eltörlése után a marhahajtás és kereskedés minden illetékét felemelték; de azért azt kívánták, hogy tőzséreink olcsó hussal lássák el Bécs városát. Az udvari kamara meghagyta a handgrafnak, hogy a marhavásárokon mindig jelen legyen s ne tűrje, hogy a magyar tőzsérek magas árakat követeljenek. E gonosz emberek ugyanis — írja az udvari kamara — titkos levelezést folytatnak a birodalmiakkal, akik a marháért mindig magasabb árt fizetnek, mint a bécsiek.⁸⁴⁾

Az auspitzi ősi heti marhavásárokat áthe-

⁸²⁾ U. o. Hung. 14.487. fasc. 1633. Az óvári főharmincad bevétele és kiadása három évről.

⁸³⁾ U. o. 14.470. fasc. 1627 január 12. Eszterházy nádor nemes Keresztury Istvánt ajánlotta a királynak a főharmincadosságra s Hirsch Pált nevezték ki, akinek fogalma sem volt Magyarországról s a magyar viszonyokról.

⁸⁴⁾ U. o. Österr. Denkbuch 168. kötet, 527. lap, 1624 október 19. Az udvari kamara az alsóausztriai kamarához. Az ujonnan kiadott vectigalban felemelték a felhajtók és a vásárlók részéről fizetendő összeget, az unterkaufgeld-et, a passierzettel, a relaxierzettel, a verboth, a handgraf stb. illetékét.

lyezték Nikolsburgba, mely város e célra teljesen alkalmatlan volt. Ez ellen a magyar tőzsérek erősen tiltakoztak s a magyar kamarától az auspitzi (pusztapécsi) hetivásárok visszaállítását kérték, ahol minden jó alkalmatosságuk megvolt. Nagyságtok — írják a tőzsérek — megigérték, „ha kitől mi bántásunk lenne, minket az mi régi szent királyainktól vett szabados kereskedésünk rendiben mindenek ellen kész leszen megoltalmazni.“

Ezután elmondják, hogy Nikolsburgban nincs legelő, nincs víz s a marha megcsappanik. A vámok megdupláztattak, megtripláztattak „s az ki legnagyobb minékünk, senki gondviselőnk és előttünkjáró nincsen, az ki miatt az elmúlt esztendőben sok ezer forint károkat vallottunk. Az nikolsburgi handgraf vagy micsoda, mindenben a maga hasznát követi és mivélünk nem gondol!“

Végül kijelentik a tőzsérek, hogy ha sérelmeiket nem orvosolják, „magyarországi határból marháinkat ki nem visszük, avagy pedig az pulsiot (hajtást) elhagyjuk . . . az nemes országot⁸⁵⁾ s palatinust is requiráljuk az jövődő gyűlésre“.⁸⁶⁾

A magyar kamara szívesen segített a tőzséreknek, de egyebet ő sem érhetett el, mint az auspitzi vásárok visszaállítását. Ezt is csak azért sikerült kivívnia, mert a nikolsburgi vásárok jövedelme igen csekély volt. Egyébként a bécsi kamarák a vámokat s az illetékeket évről évre emelték, a kereskedés szabadságát korlátozták s mégis azt kívánták, hogy Bécs és Ausztria jó és olcsó hussal legyen ellátva.

Már a XVII. század elején a tőzsérek a sok igazságtalan intézkedésekkel szemben úgy véde-

⁸⁵⁾ Azaz országgyűlést.

⁸⁶⁾ Országos levélt. A tőzsérek a magyar kamarához 1625 február 25. (Kamarai levelezések.)

keztek, hogy társaságba állván, mint valóságos tröszt, köznegegyezéssel alapították meg a marha árárt.⁸⁷⁾ Az 1616. évben például Győrött hetvennél több tőzsér élt, akik, ha a körülmények úgy kívánták, egy társaságba álltak s a virágzó győri heti vásárokon a marha árárt közös megegyezéssel alapították meg.

Ezen tőzsértársaságokat a bécsi kormányzések monopolistáknak nevezték s úgy védekeztek ellenök, hogy újra és újra kihirdették az előlegvásárlásra és az összevásárlásra vonatkozó szigorú tilalmat s elkobzással büntették a tilalom ellen vétőket. Aztán öök adtak jogot — természetesen külföldieknek — a monopoliumszerű marhakereskedésre, kizárván a jövedelemből Magyarországot. Így nyerte el az Olaszország felé irányuló marhahajtás kizárólagos jogát Mathia Gualandro 1626-ban. A szerződés öt évre szólt s Gualandro annyi marhát hajthat ki, amennyit akar. Minden ökör után 2 fnt 30 kr.-t fizet a gráci Hofpfennigamt-ba. Kivüle olasz földre senki sem hajthat marhát. E szerződést 1632 január 26-án újabb öt évre meghosszabbították.

Rauch Dániel a nedölcei főharmincados pompás magyar és latin nyelvű felterjesztésekben fejtette ki, mily roppant kárt okoz a Gualandro-féle

⁸⁷⁾ Bécs város levéltára (1601. június 15.) „als ein Gesellschaft zusammenschlagen und ein solch Verbündniss mit einander machen, dass sie nicht allein fast alles hungarische Viech in ihrer Compagnie aufkaufen, sondern auch unter ihnen ein eigen Schluss, wie hoch sie es mit ihrem grossen Gewinn wiederum verkaufen wollen, aufgericht und noch dazu die andern Viechhandelsleut, welch in ihr Gesellschaft nicht sein, auch dahin vermügen und verbinden, dass sie ihr Vich in gleichem und nicht ringerem Werte verkaufen sollen“.

appaldo Magyarországnak. Hivatkozik a legutóbbi országgyűlés XIX. törvénycikkére, mely a marhakereskedés szabadságát újra kimondotta.⁸⁸⁾ Gualandro pedig a szabad kereskedést mindenütt akadályozza s a tózséreket tőle telhetőleg károsítja, úgy hogy ezek lassan-lassan elmaradnak a légrádi nagy vásárokról⁸⁹⁾ Gualandro a Légrádon hajtott marha felét sem veszi meg, de a németeknek, a velenceieknek s az idegeneknek nem engedi a vásárlást.

Rauch egy másik jelentésében azt írja, hogy Légrádra évenként negyvenezer marhát hajtának s mivel Gualandro Steieren és Krajnán át nem engedi a kihajtást, a kereskedők Dalmácián át szállítják a marhát Velencébe.⁹⁰⁾ Ily módon őfelsége helyett a törökök és a velencések vágják zsebre a hasznot. Idáig (1634-ig) — írja Rauch — Gualandro appaldoja 40.000 tallér kárt okozott a harmincadoknak.⁹¹⁾

A magyar kincstár és a magyar tózsérek károsodásával Bécsben édeskeveset törődtek. A magyar kamara jól megokolt tiltakozásaira azt a választ kapta, hogy Gualandro szerződését nem lehet felbontani, mert ő gazdag ember s ilyen bérlet nem egyhamar lehet szerezni. *S ha a szerződést felbontanák, őfelsége nem kapna tőle többé kölcsönöket.*⁹²⁾

⁸⁸⁾ De pulsione boum libere permittenda. — Interdicto illo camerae Styriacae, per quod questura et pulsio boum indigenis regnorum Croatiae et Slavoniae prohibita erat, decretum est, ut tollatur“ etc.

⁸⁹⁾ Pénz. levélt. Hung. 1630. november 12. A magyar Kamara az udvarihoz. Ugyanitt van Rauch jelentése.

⁹⁰⁾ U. o. 14.487. fasc. 1633 május 14.

⁹¹⁾ U. o. 14.488. fasc. 1634. Rauch harmadik jelentése.

⁹²⁾ U. o. 14.487. fasc. 1633 szeptember.

Gualandro tehát szabadon folytathatta tovább is üzelmait. De — mint Rauch írta — „kimult az árnyékvilágból, mielőtt appaldoját végben vitte volna.“

Az olasz appaldo mellett az udvar a hitelezőinek is osztogatta a harmincadmentes szabad kihajtást. Lucio Calcionelli például 12 ezer ökör kihajtására kapott szabad passzust. Mivel a harmincad alól is felmentették őt, a szlavoniai harmincadok annyit sem vettek be, hogy a tisztviselőket fizethették volna.⁹³⁾ Logmagi Pál 9224 tallérnyi követelése fejében 1629-ben 8000 ökör harmincadmentes kihajtását kérte az udvartól.⁹⁴⁾ Bethlen Gábor, aki török területen és Dalmátországon át rengeteg marhát hajtatott Velencébe, a bécsi vásárookra is sokat küldött. Egyetlen évben (1628-ban) 1500 marha kihajtására kapott harmincadmentes passzust. Ugynekkor Cserényi Farkas (Bethlen követe) is kapott 200 ökör kihajtására szabad passzust. Bethlen 1500 ökrét a szabad utlevél kiállításakor már a jattói (nyitramegyei) legelőkön bogározatták.⁹⁵⁾

Az udvari kamara ellenezte Bethlen kérésének teljesítését, mert szerinte Bethlen az egész marha-

⁹³⁾ U. o. 14.475. fasc. Tompa Miklós jelentése.

⁹⁴⁾ U. o. 1629 február 13. Zrinyi György bán 1625-ben szintén azt kérte, hogy nyolcezer ökröt hajthasson Velencébe harmincadmentesen, mert őfelsége 150.000 frt.-tal tartozik neki. Bethlen Gábor — írja Zrinyi — úgysis roppant sok marhát hajtat Dalmátországon át Velencébe. Sokkal hasznosabb lesz, ha Bethlen helyett ő hajtat őfelsége országain át marhát Velencébe! (U. o. 14.467. fasc. 1625. július. Zrinyi folyamodása.)

⁹⁵⁾ U. o. Cserényi Bécsből írta 1628 július 19-én: „Nunc pelluntur boves mille quingenti, qui jam in pascuis latio vocatis adsunt“.

kereskedést magához ragadta. Ófelsége azonban megadatta neki a szabad passzust.

A következő évben Bethlen megbízottja: Csanády Antal ismét szabad útlevelet eszközölt ki 469 ökörnek Bécsbe való hajtására.⁹⁶⁾

Gualandro halála után az udvari kamara új appaldatorokat keresett. Csakhamar jelentkeztek ilyenek s a belső ausztriai kamara Carlo Miglio Masconi és Campioni nevű olaszokkal megkötötte a szerződést. Eszerint a nevezettek 18.000 marhát hajthatnak ki s minden darab után 2 forint 30 krajcárt fizetnek a grazi Hofpennigamtba. Az appaldatorok azt az új szokást hozták be, hogy a marhát nem az örökös tartományokon, hanem Magyarországon át hajtották ki. Ez ellen a handgraf tiltakozott s az appaldatorok 500 marháját Győrött konfiskálta.

A magyar hatóságok most az olasz appaldatorokat védték, a bécsi handgraf és a kamarák pedig támadták s követelték, hogy az appaldatorok az örökös tartományokon át hajtsák ki a marhát. Dietrichstein kimutatta Kolowrat gróf kamara elnöknek, hogy Ausztriának több jövedelme van, ha a marhát Bécsbe hajják, mintha appaldatorokkal szerződnek. Ez utóbbiak ugyanis minden pár ökör után 10 forint 37 krajcárt fizetnek, holott a Bécsbe hajtott marhapárja után 13 forint 5 krajcárt szednek.⁹⁷⁾

Amíg a magyar és az ausztriai kamarák azon vitatkoztak, vajjon káros-e az appaldo vagy nem? — az appaldatorok tömérdek kárt okoztak a magyar tózséreknak. A hitelbe vásárolt mar-

⁹⁶⁾ U. o. 1629 júl. 13. adta ki az engedélyt őfelsége.

⁹⁷⁾ U. o. 14.499. fasc. 1639 augusztus 6. Ugyanitt van a magyar kamarai felterjesztés 1639 augusztus 26-ról. Ebben a magyar kamara a harmincadosok jelentése alapján védelmezi az olasz appaldatorokat.

hákat rossz posztóval fizették s egyetlen évben 25.000 tallérral maradtak adósak. Egy sereg magyar tőzsért tehát tönkrejuttattak.

Az appaldo, na meg az illetékek folyton való emelése a marha árát is megdrágította. Már 1629-ben, üres lévén a kassza, a hús fontjára 2 pfennig aufslágot vetettek. Ebből évenként 80—90.000 forint folyt be.⁹⁸⁾ Mivel a háború dulása miatt a németbirodalmi kereskedők nem jöttek a bécsi marhavásárookra, a magyar tőzsérek sem igen jelentek ott meg. S ha olykor hajtottak is oda marhát, nem lévén megfelelő vásárló, két-három izben is vissza kellett hajtaniok a marhákat.⁹⁹⁾

A drágulásnak pedig legfőbb oka az illetékek folytonos emelése volt. Egy pár marha illetéke 1637-ben már 10 tallerra emelkedett. A mészárosoknak pedig a hús fontját 4 krajcáron kellett adniok. Azaz hogy minden marhára rá kellett fizetniök. Emiatt Bécsben egyetlen évben hatvan mészáros ment tönkre. Akik pedig drágábban mérték a húst, azokat elzárták.

A húsdrágaság volt a fő ok, amiért Rákóczi fejedelemnek ezernél több marhának Bécsbe való hajtására adtak engedélyt, még pedig vám-és harmincadmentesen.¹⁰⁰⁾

Az eddig felsorolt dolgok kivétel nélkül mind

⁹⁸⁾ 1630-ban 85.360 -frt., 1631-ben 90.000 frt. 1632-ben 70.000 frt., 1633-ban 78.226 frt. folyt be.

⁹⁹⁾ A szempci harmincados jelentése 1639 augusztus 15. „Quia consuetis emptoribus imperialibus vulgo *schwaben* vocatis Viennam venire propter insolentiam militum non licuit, ideo etiam nostris quaestoribus oclusae erant viae. Nam non praesentibus imperialibus quaestoribus, boves, etsi Viennae expulerint, ter quaternis vicibus reducere coacti suul.“

¹⁰⁰⁾ A szempci harmincados irta: „Principis Transylvaniae boves mille et ultra ex consensu suae

a magyar tőzsérek kárára szolgáltak. Súlyosan érintette őket Ferdinand királynak 1630-ban kiadott azon rendelete is, melyben a Bécsben lakó nemkatholikus kereskedőktől és faktoraiktól megvonta a polgárjogot s kiűldözte őket.¹⁰¹⁾ Mivel az úgynevezett Niederlag kereskedői és alkalmazottjai majd mind protestánsok voltak s mivel a kereskedéstől eltiltattak, mint emigránsok hazánkba költöztek s jobbra a marhakereskedésre adták magukat. Tanult, egyes kereskedők lévén, nálunk hamar boldogultak. S mivel úgy Bécsben, mint a birodalmi városokban társaik voltak, elég sok tőzsérünk tapasztalta, hogy a jobb üzletek lassan-lassan az ő kezükbe kerülnek.

Ferdinand király említett rendeletének köszönhetjük tehát, hogy dunamenti és nyugati városainkban egy-két évtized mulva a magyar tőzsérek helyett csupa németeket találunk.

A protestánsok üldöztetése miatt pedig mindig több és több ilyen emigráns jött hazánkba s majd mind marhakereskedésre adta magát. Hivatalosan csak *Viechhandler Emigranten*-eknek hívták őket. Számuk oly nagy volt, hogy 1642-ben már súlyos gravamen számba ment az itt tartózkodásuk. Az alsóausztriai kamara jelentése szerint ezek az emigránsok kompánjákba állnak s az ország nagy kárára marhamonopoliomot űznek. Minden marhát összevásárolnak s

majestatis sine tricesimae solutione jam appropinquant, illi etiam non alias, quam Viennam expellantur.“ (1639. augusztus 15. U. o.)

¹⁰¹⁾ Augsburg város levéltára. 1630 május 25. Ferdinand király a városhoz. („alle unkatholische Burger oder denen von ihnen bestellten Faktorn und Handelsdienern sich hinfüro aller Handlung und Kaufmannschaft bei höchster Straf und Ungnad auch Confiscierung ihrer Waaren gewisslichen enthalten etc.“)

50—60 talléron adják el párját. Vannak itt (Ausztriában), akik mint részvényesek, e kompániáknak jelentékeny összeget adnak s így az üzlet meglehetősen virágzik. A régi tőzséreket azonban tönkreteszik.¹⁰²⁾

Nem nehéz dolog kitalálnunk, mért sikerült ez emigránsoknak a magyar tőzséreket elnyomni. Először is elegendő tőkével rendelkeztek; tudták a német nyelvet; összeköttetésük s faktoraik voltak Bécsben és a német birodalomban. Az adósságot tehát könnyen tudták behajtani. A szegény magyar tőzsér ellenben, ha hitelbe adta marháit a német mészárosoknak és kereskedőknek, csak rettentő nehézséggel tudta pénzét behajtani. Innét van, hogy számtalan tőzsérünket a külföldieknek adott hitel tette tönkre.

De közreműködtek ezek tönkretevésében az olasz appaldatorok is. A grazi kamara nem egyszer valóságos szélhámosoknak adta bérbe az appaldot. Miglio, Mosconi és Campioni appaldatorok kaució helyett silány posztót tettek le s *huszezer tallérral adósok maradtak a magyarországi tőzséreknél.* Az appaldatorok egyike Milánóba szökött, a másikat sikerült tömlöcbe vetni, a harmadik Olaszországban bujdosott. S a szegény tőzsérek sohasem látták pénzüket. Némelyik közülük családjával együtt tömlöcbe került.¹⁰³⁾

A derék Rauch Dániel jól látván az appaldatorok csalásait, idejében figyelmeztette a gráci kamara elnökét a károokra, miket a gonosz appaldatorok okoznak az országnak. De nem hallgatott rá, sőt Dietrichstein védelmébe vette őket. Mikor azonban már nyilvánvalóvá lett a baj,

¹⁰²⁾ Finanzarchiv, Hung. 14.504. fasc. 1642 ápr. 23.

¹⁰³⁾ Rauch Dániel főharmincados jelentése. Hung. 14.405. fasc. 1642. november 3.

akkor a gráci kamara maga is jelentette a veszedelmet.¹⁰⁴⁾

E gyalázatos üzemek ellenére Carlo Miglioval újra szerződést kötöttek. (1643—1648.)

A bécsi kormányzéseknek, valamint az uralkodóknak gazdasági politikája Magyarországgal szemben fényesen megnyilvánul a Zrinyiekkel szemben követett eljárásukban. Amint a XVI. században, úgy a XVII. század első évtizedeiben is mindent megtettek, hogy magyar alattvaló Velencével kereskedést ne űzhessen. Gabonát, szarvasmarhát stb. a Zrinyiek tengeremléki birtokairól sokkal könnyebb volt Velencébe szállítani, mint az örökös tartományokon át. Ez az út kevesebb költséggel is járt. A bécsi kormányzések azonban mindent elkövettek, hogy a magyar kivitel idegenek kezébe jusson, akik Steier, Krajna, Görz stb. vámjait fizetvén, az örökös tartományok jövedelmét növelték. Ez az intézkedés súlyos sérelem volt a magyar alattvalókra, akiknek az ország törvényei szerint joguk volt szabadon kereskedniök. Másrészt a magyar kincstár is meg rövidült imígyen; mert az idegen appaldatorokat a szerződések rendszerint bizonyos átalány fejében a magyar harmincad fizetése alól is felmentették.

A Zrinyi-családnak jószágjai a tenger mellett voltak. Szigetvár elfoglalása (1566) után a dunántúli marhakereskedés emporiumja Légrád lett, ahova évenként 40.000 marhánál többet hajtottak. Légrádnak — amint tudjuk — a Zrinyiek voltak örökös főkapitányai. Ezek a körülmények, valamint sűrű összeköttetések Velencével, egyenesen kínálkoztak arra, hogy az akkor még közel félmillió lakosú várossal üzleti összeköttetésbe lép-

¹⁰⁴⁾ U. o. Rauch Dániel második jelentése.

jenek. S ezt meg is tették már a XVI. században. Nagyobb arányban azonban csak akkor kezdődött a Zrinyiek kereskedése, mikor Légrád a marhakereskedés egyik emporiumává lett. Mivel az itt vásárolt marhát nem az ausztriai tartományokon át hajtották ki, az odavaló vám- és aufslághivatalok bevétele gyorsan fogyni kezdett. Amint Bécsben ennek nesztét vették, megindították a harcot a Zrinyiek kereskedése ellen. Az ausztriai kormányzások sürgetésére Mátyás király 1610-ben már megírta Zrinyi grófnak, hogy nem kis kedvetlenséggel hallja, hogy a velencei marhakereskedők Légrádban, a Zrinyiek birtokán marhavásárt teremtettek s a jobb és kiválóbb marhát a tőzsérek egy idő óta oda hajtják. A velenceiek pedig tiltott utakon hajtják ki a marhát.

Nem engedhetjük — írja a király — hogy a marhakereskedők új vásárokat alkossanak és a régi vásárlóhelyeket elhagyják. Ezért meghagyjuk hűségnek, hogy a velencei kereskedőknek sem Légrádban, sem többi birtokaidon a marha vásárlását meg ne engedd. Kényszerítsd őket, hogy előbb udvarunkba jöjjenek s megszerezvén ott az engedélyt, régi megszokott piacokon vásároljanak.¹⁰⁵⁾

Ez a királyi rendelet merőben ellenkezett a magyar törvényekkel. Természetes tehát, hogy Zrinyi gróf figyelmen kívül hagyta azt. A Bucchari felé irányított marhahajtás tehát tovább folyt.

A pettaui bíró jelentése szerint a Mura és a Dráva folyók kelőin még az örökös tartományokból is foltszámra hajtják a marhát magyar és

¹⁰⁵⁾ Volt Közös pénz. levélt. Hung. 1610. aug. 12. Bécs, Ad comitem de Zrinto.

török területre, hogy onnét Velencébe juttassák.¹⁰⁶⁾

Hogy ez a jelentés a valóságot tartalmazta, azt több oldalról megerősítették. A Zrinyiek Bucchari kikötője ugyanis évről-évre nagyobb jelentőségre tett szert; mert hiszen a marha- és gabonakivitelt ez a kikötő bonyolította le. A fiumei pénzbeszedő 1611-ben már terjedelmes jelentésben számolt be arról a nagyarányú kereskedésről, mely Bucchari kikötőjében a Zrinyiek védelme alatt folyt.¹⁰⁷⁾ Ugyanakkor a a fiumei „aufslág“ tisztviselői is jelentették, hogy a kereskedők sűrűn látogatják Buccharit s nagyban űzik a csempészt.¹⁰⁸⁾

Az eféle jelentéseknek az lett a következménye, hogy Ferdinand főherceg több patenst adott ki, melyekben a Bucchari felé vezető utakat tilalom alá helyezte. Köztudomású dolog — írta a főherceg — hogy az Itáliába igyekvő kereskedők Bucchariból indulnak Velencébe s elkerülvén a régi rendes utakat, vámokat és aufslágokat, az örökös tartományoknak nagy kárt okoznak.¹⁰⁹⁾

Ferdinánd főherceg patensei mélyen sértvén a magyar kereskedők s a Zrinyiek jogait, Zrinyi gróf 1609-ben az országgyűlés elé terjeszté az ügyet. A rendek erre kimondották, hogy őfelsége követek küldésével bírja rá Ferdinánd főherce-

¹⁰⁶⁾ Steierországi tartományi levéltár; 720. fasc. 1607 március 14. Pettau. („das Viech haufenweiss überführt und aus dem Land auf das Hungerisch, ja gar den Erbfeind auf Kanisa vertriben wirdet“ etc.)

¹⁰⁷⁾ Laibachi tartományi levéltár (Rudolfinum). 1611. október 17-i jelentés.

¹⁰⁸⁾ U. o. Handel Bucchari, 1611 november 9-i jelentés.

¹⁰⁹⁾ U. o. Graz, 1615 január 19.

get, ne háborgatná Zrinyi grófot az ő igazságos jogaiban.¹¹⁰⁾

Ez időtől kezdve Bucchari kikötőjének forgalma évről-évre növekedett. Még az örökös tartományok kereskedői is jobbra e kikötőből vitték áruikat Velencébe. Fiume (St. Veith am Pflaumb) évi jövedelme imígyen majdnem semmivé lett. De a friauli és krajnai vámok és aufslágok is annyira megapadtak, hogy II. Ferdinánd több general-patenset volt kénytelen kiadni, eltiltván a Bucchari felé vivő utak használatát. Aztán császári biztosokkal a Zrinyiektől Bucchari kikötőjének elzárását követelte. Mivel a Zrinyiek erre nem voltak hajlandók, II. Ferdinánd tárgyalásba bocsátkozott velük s vagy a kikötő eladását, vagy bérbeadását kívánta. Ez a tárgyalás minden eredmény nélkül maradt.

Mivel Bécsben és Grácban már előzőleg elhatározták, hogy a Bucchari felé vivő utakat lovasokkal őriztetik, ezentul még inkább azon voltak, hogy a Bucchariból való kivitel lehetetlenné tegyék. Az ausztriai kormányzések ugyanis nem bírták elviselni azt, hogy a Velencével való kereskedésből Magyarországnak és magyar alattvalóknak is jusson valami.

A gráci kamara felvetette ugyan az eszmét, hogy Bucchari kikötőjét bérbe kéne venni, de erről egyelőre szó sem lehetett.¹¹¹⁾ Különben is az egyes hatóságok állandóan azt sürgették, hogy a bucharii kikötőt erővel kell elzáratni.¹¹²⁾ Az

¹¹⁰⁾ Ne idem dominus comes deinceps iustis suis juribus priventur, sed in pacifica possessione suorum honorum conservetur.“

¹¹¹⁾ U. o. A gráci kamara felterjesztése. 1620 július 30.

¹¹²⁾ U. o. 1620 október 29.

udvari kamara egyelőre csak a Bucchari felé való szállítást tiltotta be.¹¹³⁾ Azonban gondoskodott arról, hogy a Velencébe irányított árukat, mint csempészárukat lefoglaltassa. Ez 1622-ben Zrinyi György gabonájával is megesett. Zrinyi ez ellen keményen tiltakozott, megírván a krajnai rendeknek, hogy ő törvényadta jogával él, mikor Velencével kereskedést üz.¹¹⁴⁾

Az 1622. év június 18-án Ferdinánd király Sopronban újabb „császári patenst“ bocsátott ki, melyben maga elismerte, hogy eddigi rendeletei mit sem használtak. Ezért a marha- és a gabonakivitelt teljesen betiltotta. Azonban akiknek császári szabad passzusuk van, azoknak szabad a kivitel.¹¹⁵⁾

Amíg tehát a Zrinyiek kereskedését a törvény ellenére csempészésnek nyilvánították, bár ők a magyar harmincadot és vámot megfizették: addig a császári „*passbrief*“-fel járó idegeneknek minden fizetés nélkül megengedték a kivitelt. Az 1615. évtől 1639-ig egész sereg ilyen szabad passzust adtak ki. Lucio Calcionelli például 1620 június 4-én 12.000 ökör kihajtására kapott szabad passzust, felmentetvén a magyar harmincad fizetése alól is. Ez olasz imigyen csupán a harmincad elengedése révén 25.500 forintot nyert.¹¹⁶⁾

¹¹³⁾ U. o. 1621 december 22 és 1622 január 12. Fiume városa 1622 január 8-án írt a kamarának Bucchari ellen. Jelentésében a nagyarányú csempészés ellen kelt ki, mely Bucchariban folyik s mely Fiumét nagyon károsítja. (U. o.)

¹¹⁴⁾ U. o. Handel Bucchari, 1622 november 23. Csáktornya, Zrinyi Krajna rendjeihez.

¹¹⁵⁾ Steierországi tartományi levélt. 722. fasc.

¹¹⁶⁾ Volt közös pénz. levélt. Hung. 1620 június 4. Az uralkodó rendelete. Továbbá Tompa Miklós nedölcei főharmincados jelentése ugyanott.

Mivel a nedölcei harmincados, a derék Tompa Miklós Calcionelli kereskedésének útjában állott, Calcionelli évi 15.000 forintért bérbe akarta venni a szlavoniai harmincadokat. Az alsóausztriai kamara melegen ajánlotta öfelségének Calcionelli ajánlatát. Igaz ugyan, hogy ez ellenkezik az 1618. évi törvénnyel, de ez — írja az alsóausztriai kamara — nem kötheti felséged kezét! Tompa Miklós főharmincadost tehát el kell bocsátani.¹¹⁷⁾

Bölcs ajánlat volt ez! A magyar harmincadokat évi 15.000 forintért bérbe kell adni egy idegennek, mikor ezek a harmincadok (1621-ben) tisztán 23.638 forintot hoztak. Aztán a legderékabb magyar főharmincadost, Tompa Miklóst el kell csapni! Pedig erről az emberről még a bécsi udvari kamara is azt írta, hogy „*ehrbar, fromm, aufrecht und treu*“!

Mivel Tompától még sokat vártak, öfelsége meghagyta őt hivatalában s Calcionelli ajánlatát a bérlet ügyében elutasította.¹¹⁸⁾

Calcionelli testvére: Francesco szintén ajánlatot tett az udvari kamarának évi 10.000 marha kihajtása ügyében. Ő hajlandó volt 25.500 forint kölcsönzésére, ha a 10.000 marhát vám- és harmincadmentesen hajthatja ki. Mivel 10.000 marhának a harmincada 18.750 forint volt, Calcionelli egyetlen évben játszva bevehette a 25.500 forintnyi kölcsönt. Érdekes, hogy az alsóausztriai kamara ezt a Calcionellit magyar alattvalónak írta, holott sohasem volt az. Tompa Miklós-nak köszönhető, hogy Calcionelli ajánlatát visszautasították. Ő mutatta ki, milyen horribilis kárt jelentene ez ajánlat elfogadása.¹¹⁹⁾ Tompa ki-

¹¹⁷⁾ U. o. 1622 július 1.

¹¹⁸⁾ U. o. 1622 július 4. Ferdinand der zweite etc.

¹¹⁹⁾ U. o. Tompa Miklós terjedelmes felterjesztése az udvari kamarához, 1626 szeptember 9.

mutatta azt is, hogy Calcionelli szabad passzust kapott 180 bál posztó behozatalára a szegény katonák számára. De ebből a katonák semmit sem láttak, mert Calcionelli mind eladta a kereskedőknek.

Az udvari kamara, illetve az uralkodó a szabad passzusok adományozását s így a magyar kincstár megrövidítését szakadatlanul folytatta. Az 1624. évben például a salzburgi érsek több ezer ökör kihajtására kapott szabad passzust. Ugyanez évben Valmarana Julia grófné 4000 ökörré, valamivel előbb Baptista Rozza 2000 ökörré, a steierországi rendek évenként 2000—2500 marha szabad kihajtására kaptak engedélyt.¹²⁰⁾

Talán az eféle szabad útlevelek kiadása bírta rá Zrínyi György bánt, hogy 1625-ben egyszerre 8000 ökör kihajtására kért öfelségétől engedélyt. Folyamodásában megemlítette, hogy Bethlen Gábor évenként 10.000 marhát is hajtathat ki a velenceiek számára s mivel török területen át hajtathatja a raguzai köztársaságba, öfelségének egy fillért sem fizet. Ő (Zrínyi) ellenben magyar területen át hajtathatja a marhát, minden illetéket megfizet s így az ő kereskedése a kincstárnak is hasznot hajt.¹²¹⁾

Semmi nyoma annak, hogy Zrínyi György megkapta a kért engedélyt. Ennélfogva engedély nélkül vitette a marhát Bucchari kikötőjéből Velencébe.

Zrínyi György bán és fivére a buccarii kikötőt egyes velencei kereskedőnek adta bérbe, aki aztán úgy felvirágoztatta azt, hogy St. Veith am Pflaumb (t. i. Fiume), aztán Trieszt és Lai-

¹²⁰⁾ U. o. 719. fasc. Egész sereg ilyen engedély van e csomóban 1615—1539-ig.

¹²¹⁾ K. p. levélt. Venedig című gyűjtemény.

bach alig hoztak valami jövedelmet. Az udvari kamara jelentései szerint Bucchari virágzó kikötője és a Zrinyiek kereskedése rengeteg kárt okoz a krajnai, a friauli és a tengeri kamarai bevételekben őfelségének.

Meghalván a két Zrinyi, a titkos tanács és az udvari kamara 1627-ben Dietrichstein Zsigmond Lajos grófot bizták meg azzal, hogy tárgyaljon a Zrinyi-örökösökkel (t. i. Zrinyi Miklóssal, a költővel és Zrinyi Péterrel). Dietrichstein a gyámokkal való tárgyalás után jelentette, hogy őfelsége kívánságára a gyámok hajlandók Buccharit és vidékét ugyanolyan értékű birtokkal elcserélni. Mivel ilyen roppant értékű jószág nem állott rendelkezésére, Dietrichstein azt ajánlotta a gyámoknak, hogy míg a kiskorú Zrinyi grófok felnövekednek, adják bérbe a kikötőt. A gyámok ezt kereken megtagadták. Erre a titkos tanács és az udvari kamara 1628 január 18-án kimondotta, hogy mivel egyenértékű birtok nem áll rendelkezésre s mivel Bucchari nélkül a laibachi, a flumei és a trieszti aufslághivatalok (Aufschlagsämte) semmire sem mennek, tovább kell alku-dozni a Zrinyi-árvák gyámjaival. E tárgyalásról a titkos tanács és az udvari kamara 1628 április 12-én adta be jelentését. (Bericht.) A gyámok ekkor hajlandók voltak Buccharit és vidékét átengedni Magyaróvárért, vagy Kőszegért, avagy együtt Borostyánkő, Szarvkő és Kaboldért. Mivel a biztosoknak ez ajánlat nem tetszett, arra kérték a gyámokat, adnának egy kimutatást Bucchari bevételéről. A gyámok e kimutatás beküldése helyett 1629-ben bérbe adták Buccharit egy velencei kereskedőnek. Az uralkodó e bérletet királyi hatalmával megsemmisítette és 1629 szeptember 5-én utasította az udvari kamarát, hogy a Zrinyieknek egy belföldi bérlőt ajánljon.

Ezen erőszakos intézkedésnek az lett a következménye, hogy az 1630. évi országgyűlés (23. art.) törvényt alkotott Bucchari kikötőjének és a hozzávezető utaknak, valamint a Zrinyiek jogainak védelmére. Mivel az udvari kamara a magyar törvényekkel homlokegyenest ellenkező utasításokat adott ki, az 1635. évi soproni országgyűlés kimondotta (43. art.) mindenféle kereskedés, marhahajtás, kivitel és bevétel teljes szabadságát Bucchari kikötőjéből. Az országgyűlés az udvari kamarának a fentebbiekkel ellenkező rendeleteit semmiseknek nyilvánította.

E szentesített törvénycikk alapján öfelsége a titkos tanácshoz és az udvari kamarához 1635 március 3-án rendeletet bocsátott, melyet áprilisban megismételt. A két rendelet ismertette az országgyűlésen hozott és szentesített magyar törvényt.

Az örökös tartományok az udvari kamarával együtt édeskeveset adtak a király két rendeletére. Amennyire teheték, tovább is üldözték azokat, akik Bucchari felé igyekeztek. Ezért a magyar rendek az 1638-i pozsonyi országgyűlésen követelték a sérelmek orvoslását. Így jött létre az 54. articulus, mely szerint a marhahajtás és mindenféle kereskedés Buccharin át szabad.¹²²⁾

Mondanunk sem kell, hogy az ausztriai hatóságok ezuttal sem hajoltak meg a királytól szentesített törvény előtt. Az udvari kamara ezentul is azon fáradozott, hogy a Zrinyiek marhakereskedését s Bucchari forgalmát megakadályozza, mert ez a kereskedés árt az olasz appaldatoroknak s megrövidíti a császári kamarák jövedelmét.

¹²²⁾ A rendek ugyanezen országgyűlésen követelték a Carlo Miglio-féle appaldo eltörlését s a marhavasárlás és kihajtás szabadságát.

Pedig ép ekkoron — felnevelkedvén Zrinyi Miklós és Péter — folyton nagyobb és nagyobb mértékben folyt a Velencével való kereskedés. Ugyanis a velencei állam és a török porta között viszálykodások voltak folyamatban s így Zárából a tengeren nem lehetett marhát szállítani, pedig azelőtt évenként mintegy 10.000 marhát vittek Zárából Velencébe.

Az 1643. évben az udvari kamara kérdést intézett a magyar kamarához, igaz-e hogy Zrinyi szerződést kötött a kanizsai basával a Buccharin át való marhakereskedés ügyében? A magyar kamara június 6-án felelt e kérdésre. A válaszban hevesen védelmezte a szabad kereskedést és élesen kikelt a steierországi kamara túlkapásai, valamint az olasz appaldo ellen. Mindkettő Magyarország bevételeit csökkenti s ha e sérelmet nem orvosolják, a magyar kamara az országgyűlés előtt fog tiltakozni.¹²³⁾

Ugyanez ügyben a derék Rauch Dániel nádor főharmincados, kimerítő jelentést írt a magyar kamarának. Ő is a szabad kereskedést védelmezte. A törökök — írja Rauch — a zárai kikötőt elzárták a velenceiek elől. Ezért Buccharin át kereskednek. Pedig azelőtt Zárából tizezer-nél több marhát szállítottak Velencébe. Az a kereskedés, amit Zrinyi és a kanizsai basa üz a velenceiekkal s amit az udvari kamara monopoliumnak nevez, az országra hasznos és nem is monopolium. A Zrinyiek azelőtt is kereskedtek, mért ne tennék most is? Szücs György légrádi és Mikulics zágrábi tózsér szállítottak azelőtt marhát Bucchariba; de mivel Szücsnek sok kelle-

¹²³⁾ U. o. Hung. 14.506. fasc. 1643 június 6 („alioquin nos coram regno protestamur, ne proventibus suae majestatis dietim decrescentibus“) etc.

metlensége volt a velenceiekkel, 1635-ben Mikulicssal együtt abbahagyták a tőzsérkedést. De 1639-ben újra kezdték.¹²⁴⁾

Az 1643. évben Rabatta gróf velencei követ értesítette az udvari kamarát, hogy a Zrinyi grófok néhány velencei kereskedővel és a kanizsai basával kereskedelmi szerződést kötöttek s ez időtől fogva Bucchariból sok árut és tömérdek marhát szállítottak Velencébe. A velencei köztársaságnak ebből jelentékeny haszna volt, mert a rendes illetékeken kívül minden font húsrá két soldit vetett ki. S ami őfelségét illette volna, azt Velence söpörte be.

Az uralkodó erre a titkos tanács, az udvari kamara és Rabatta gróf tanácsát kérte; mi módon lehetne a Zrinyiek kereskedését megakadályozni? Rabatta azt ajánlotta, hogy Zrinyi Miklóst és Pétert azonnal őfelsége elé kell idézni s ott rávenni, hogy Buccharit ugyanoly értékű jószágért engedjék át a gráci kamarának! Ha erre nem volnának hajlandók, bérbe kell venni tőlük a kikötőt. *Ez esetben rövid idő alatt tönkre lehetne tenni Bucchari kikötőjét s így őfelségének nem lenne több kára.*¹²⁵⁾

A titkos tanács és az udvari kamara erre 1643 május 16-án a fiumei kapitánytól és a fatizedelő hivatalokhoz írt felvilágosításért. A beérkezett jelentések alapján jelenték őfelségének, hogy a Zrinyiek üzletét két egyházi személy vezeti, egyikük ágostonrendi, a másik franciskánus barát. E két papot a nuncius segítségével kolostorba kell záratni. A fiumei kikötőt fejleszteni kell („durch offenes Commercium der Bertonen“).

¹²⁴⁾ U. o. 1643. január 22.

¹²⁵⁾ Volt közös pénzügyi levélt. Venedig, Referat (a titkos tanács iratai).

A *Terra Novi* uradalmat meg kell szerezni Fran-
gepán Miklóstól. Innét ugyanis meg lehetne aka-
dályozni Bucchari forgalmát.¹²⁶⁾

A titkos tanács 1644 április 12-én újra fel-
terjesztést intézett őfelségéhez a Velencével folyó
marhakereskedés és egyéb vitás ügyekben. Mivel
— írja a titkos tanács — Buccharinál a tenger
szűk s erős szelek teszik bizonytalanná a hajó-
zást, tehát nem valószínű, hogy itt nagyobb-
arányú marhakereskedés létesülhessen. Annál
kevésbé lehet erre számítani, mivel a marhát
csakis az örökös tartományokon át szabad ki-
hajtani.¹²⁷⁾

A titkos tanács ilyen véleményét maga volt
kénytelen megcáfolni. A marhakereskedés ugyanis
Bucchari és Velence közt évről-évre nagyobb
arányokat öltött. Az ausztriai hatóságok tehát
egyik rendeletet a másik után bocsátották ki a
Zrinyiek kereskedése ellen és fenyegető hangon
követelték a kikötő elzárását s a kereskedés be-
szüntetését. Bár Zrinyi Miklós nagyon jól tudta,
hogy a császár keze nagyon a dologban, a szélpál
írásokkal nem sokat törődött. Tudta, hogy nagy
cselekedetek nagy irigységet keltenek s hogy
minden szabad annak, akitől minden kitelik.
Viszontag tudta azt is, hogy országos érdekről
lévén szó, a magyar országgyűlés nem engedi őt
törvényadta jogától megfosztani. Így hát az
ausztriai kormánysszékek és hatóságok fenyegeté-
seit füstbe bocsátotta.

Az 1645. év nyarán Supansics Ádám jelentette,
hogy a Zrinyiek tisztjei a velenceiekkel kötött

¹²⁶⁾ U. o.

¹²⁷⁾ U. o. a titkos tanács iratai. Az összefoglaló
jelentés 1652 március 4—8. kelt. (Referat Carlo Miglios
Ochsentrieb betref.)

egyesség értelmében minden marhát összevásárolnak. A napokban is nagyobb számú marhát hajtattak Claam-on át s ha itt nem bocsátják tovább, akkor Bucchariból hajókon szállítják Velencébe. Ennélfogva okvetlenül szükséges, hogy mielőtt a marhát a Zrinyiek birtokára hajtánák, a katonaság elkobozza.¹²⁸⁾

Könnyű volt ezt követelni, de nehéz végrehajtani, mert Zrinyi emberei nagyon jól tudták, mi készül ellenük s így kikerülték a veszedelmet.

Az 1647. év nyarán az udvari kamara értesítette a hatóságokat, hogy a két Zrinyi gróf szerződést kötött Antonio Curti és Domenico Chitoy velenceiekkel, melynek értelmében még e nyáron Légrádban 2000 ökröt vásárolnak s Bucchariból hajókon Velencébe szállítják. Ha ez megtörténik, a császári appaldator és őfelsége károsodik. Szükséges tehát, hogy az eféle illetlen és káros eljárás megakadályoztassék. Ezért a kapitányságok mindenütt kötelesek minden ökröt, melyet Bucchariba vagy máshová a velenceiek részére hajtának, a kísérő személyezettel elfogni és elzárni.¹²⁹⁾

Ez a rendelet sem a Zrinyieket, sem a velenceieket nem riasztotta vissza a további szarvasmarhakereskedéstől. Maga az udvari kamara elismerte, hogy a Bucchari felé hajtott marhát eddig egyszer sem sikerült elkobozni. Az 1649. év nyarán azonban sikerült két velencei kereskedőt megcsipni. Sylvio de Belli és Bernardo Forella velen-

¹²⁸⁾ Laybachi Rudolfinum, 1645 július 14. St. Veit am Pflaum. („dahero eracht ich ein Notturft zusein, dass hinfüran Ausführungen bei Karlstadt Castell, oder dern Orten, ehender sie das Zerinishche Gebiet erraichen, verhindert und gespört werden“ etc.)

¹²⁹⁾ U. o. Herrn Carl Panizol Freyherrn zu Clana etc. Graz, 1647. július 15. Hofkammer-Präsident und Ráthe.

cei kereskedők ugyanis a nálunk vásárolt szarvas-marhát Bucchari kikötőjéből szokták szállítani Velencébe. A nevezett évben a Zrinyiek birtokán 43 ökrüket elkobozták és Syrk nevű hajójukat is lefoglalták.¹³⁰⁾ Mivel ugyanekkor Zrinyi megbízottja páter Sylvio de Belli is marhát szállított Velencébe, a fiumei vámhatóság őt is feljelentette. Az ökrök elkobzása azonban rosszul sikerült, mert a velencei kereskedők pörbe fogták a fiumei vámosokat s visszakövetelték az elkobzott marhákat.¹³¹⁾ Mivel a pereskedő kereskedőket Velence is támogatja, a fiumei vámosok huzták a rövidebbet.

Mivel az udvari kamara tudta, hogy az 1647. évi országgyűlésen újra szóba hozzák a marhakereskedés teljes szabadságát Buccharin át, ezért a titkos tanáccsal együtt két „Bericht“-et terjesztett őfelsége elé ez ügyben. Őfelsége — írták ők — nagyon jól tudja, hogy a Zrinyiek mennyi kárt okoznak az örökös tartományoknak a marha és a gabona kivételével. Oly mértékben üzik ők a Velencével való kereskedést, hogy ennek védelmére jól felfegyverzett csapatot is tartanak s eddig nem sikerült kereskedésüket megakadályozni. Sok bizottság tárgyalta már ez ügyet, de minden eredmény nélkül. *A Zrinyiek nem hajlandók a kikötő elzárására s áruba bocsátani, vagy bérbeadni sem akarják. Inkább adták egy velencei kereskedőnek bérbe, mint őfelségének! S ezt a velenceit társul fogadták vállalatukba. Károly és Ernő főhercegek*

¹³⁰⁾ U. o. Fiumanischer Contraband Process, 1649 julius.

¹³¹⁾ Bernardino Forella mercante in Venezia a krajnai Verordnete-hez, továbbá Summario del praesente processo contra P. Sylvio de Belli. — A fiumei Oberanschlag 1649 december 11-én terjesztette be az ellenük indított velencei pör aktáit.

már több rendeletet adtak ki e kikötő ellen s már I. Ferdinánd statutuma is kimondotta, hogy ami árut a fiumei öblön át visznek vagy hoznak, az után Fiumében kell a quarantes-t megfizetni. Soha annyi visszaélés nem volt az öbölben, mint amennyi most történik a Zrinyiek részéről.¹³²⁾

Az udvari kamara illetén okoskodása után a Mathio Gualandro-féle appaldo védelmére tért át s kifejtette, hogy ez többet jövedelmez, mint a szabad kereskedelem. S ha a magyar rendek mégis a szabad kereskedelmet követelik, biztosítsák őfelségének azt a jövedelmet, amit az olasz appaldo hoz.¹³³⁾

Biz ez kissé furcsa okoskodás. Magyarország fizesse meg őfelségének azt az összeget, amit az olasz appaldatorok fizetnek, holott ez az összeg igazában a magyar kincstárt illetve s Magyarországnak károsodott, mikor jó pénzért olasz alattvalóknak adták bérbe a magyarországi marhakereskedést, megtiltván Magyarország lakóinak a Velencével való kereskedést.

Mivel a Zrinyiek tovább folytatták a Velencével való kereskedést, 1650-ben az udvari kamara újra írt őfelségének.¹³⁴⁾ Zrinyi Miklós gróf — írják — ismét *merészkedett* bizonyos számú marhát fegyveres kísérettel hajtatni és az előbbi tilalmak ellenére a velenceieknek eladni. Ez a Carlo Miglioval kötött szerződésünket mélyen sérti. Zrinyi

¹³²⁾ 1647. Gravamen septimum wegen des Porto Bucchari.

¹³³⁾ Gualandro — írja a kamara — az utóbbi évben 30.764 aranyat (à 1 frt. 15 kr.) fizetett az óvári harmincadba s azonkívül évenként 25 ezer forint illetéket — természetesen nem a magyar kincstárnak!

¹³⁴⁾ Volt közös pénzügyi levélt. Venedig című gyűjtemény, 1650 november 21. Gutachten den Portum Bucchari und den Ochsentrrieb betreff.

Miklós bán sérelmesnek tartván magára a tilalmakat, Bécsbe jött, hogy az udvar előtt feltárja panaszeit. Ez alkalommal tanácskoztunk vele. Zrinyi ekkor kifejté, hogy ami Bucchari kikötőjének megnyitását illeti, ő mit sem tud e kikötőnek valaha megtörtént bezárásáról. *Ő azt teszi, amit elődei s ha megengedné a kikötő elzárását, Magyarország s a magyar törvények ellen vétene; mert ezek a marhahajlást és a kereskedést Buccharin át szabadnak rendelik.* Ha ő és fivére nem kereskednének, szegény emberekké lennének. Honnét vennék a pénzt a hadviseléshez és a seregtartáshoz, ha nem kereskedhetnének? Ő a saját költségén három lovas ezredet állított fel s három hadjáratban személyesen küzdött őfelsége érdekében. Légrádon állandóan kétszáz dragonyost, Muraközben pedig ötszáz lovast tart a saját költségén. Csáktornya fenntartása és javítása 30.000 forintjába kerül. Mindezt kereskedés nélkül előteremtenie lehetetlen. Jóságainak egy része most is a zágrábi káptalannál van zálogban. Őfelsége a dubováci vár és urodalom árával most is adósa; pedig itt építette fel Károlyvárost.

Nem igaz az, — mondá Zrinyi — hogy ő a marhahajlást a báni katonasággal kísérteti. Ő erre a célra a maga fizette lovasait használja. Ami Francesco Cosmi-nak, az ő alkalmazottjának kolostorba való záratását illeti, ő azt nagyon fura követelésnek tartja; mert Cosmi-nak nincs semmi bűne. De különben is ő Cosminak beneficiumot adott (ad instar abbatiae) s így kolostorba nem is zárhatják őt.

Ami az ausztriai hatóságok részéről kiadott tilalmakat illeti, Zrinyi nem tartá érdemesnek az ezekkel való foglalkozást. De annál nagyobb súlyt vet arra a *General Proclama*-ra, melyet őfelsége az udvari kamara és a titkos tanács nógatására

adott ki ő ellene. Ez a proclama ugyanis őt (Zrinyi Miklóst) rebellisnek tünteti fel s azzat fenyegeti, hogy hajóit s kikötőjét elkobozzák s Csáktornyára német őrséget vetnek!

*Ami a személye ellen kiadott ezen proclama-
illeti, az az ő (Zrinyi) becsületét és reputációját
sérti. Jobb lesz ránézve, ha magánéletbe vonul,
mintsem hogy mint bännak hű szolgálatai fejében
ilyen mortificatiót kelljen jolyton szenvednie! A
proclama okozta, hogy most az egész királyság azt
hiszi, hogy ő rebellis s hogy őfelsége az ő gonosz
tettei miatt akarja kikötőjét és hajóit konfiskálni.
Ebben az infámiában ő nem akar maradni, köve-
teli tehát a proclama visszavonását!*

Ami a marhahajtást illeti, ennek megoldására Zrinyi azt az ajánlatot tette, hogy a Carlo Miglio-
féle marhaappaldot ruházzák öreá. Ő kárpótolja
Migliot, megfizeti a gráci kamarának a kikötött
bért; megfizeti a magyar harmincadot és a vá-
mokat is. Így az ő tőzsérkedése mind Magyaror-
szágra, mind az örökös tartományokra hasznosabb
lesz, mint az idegen Carlo Miglio-é!

Zrinyinek ez ajánlatát Bécsben nem fogadták
el. Talán ő maga sem remélte, hogy az appaldot,
vagyis a marhahajtás kizárólagos jogát reábizzák.
*Hiszen a Habsburgok háromszázados uralma alatt
a magyarországi marhakereskedés kizárólagos
jogát appaldo és monopolium alakjában mindig
idegeneknek adták. Soha abban magyar embernek
részt nem adtak. És az idegenek érdekében a ma-
gyarokat törvényadta joguktól: a szabad kereske-
déstől is megfosztották. Hogy három századon át
ilymódon mily rengeteg összeget vontak el a ma-
gyar kincstártól és a magyar alattvalóktól, azt
ma már kiszámítani sem lehet.*

Zrinyi Miklós tehát minden eredmény nélkül
távozott Bécsből. Jogait azonban sem ő, sem fivére

Péter fel nem adta. Azaz hogy tovább is kereskedtek. Amikor azonban Miklós bán és Péter megosztották birtokaikon, a tenger mellett fekvő jószágok Buccharival együtt Zrinyi Péterre szálltak s így azontul ő üzte ott a kereskedést.

Ebben az ügyben — írja az udvari kamara — október 29-én a velencei császári követ Portia gróf azt jelentette, hogy a Zrinyiek agense Francesco de Cosmi Velencében van és sok gonosz praktika mellett megjelent az állami kollégiumban s ott panaszt emelt őfelsége ellen; mert a Velencébe szánt ökröket a tengeren konfiskáltatta. S mivel ez a konfiskálás a velencei joghatóság alatt álló tengeren történt, a szenátus azt igen rossz néven vette s Portia grófot kérdőre vonta. Egyuttal a bécsi velencei követet is megbizta, hogy tiltakozzék ez eljárás ellen.

Ugy látszik, hogy Velence tiltakozásának volt némi eredménye. Ugyanis Bécsből kiadták a rendeletet, hogy ezentul csak szárazföldön szabad konfiskálni a Zrinyiek marháit.

A velencei hiradás szerint a Zrinyiek négyezer ökör hajítására alkudoztak ekkor a velenceiekkel. Ezt — írják kamarai tanácsosok — *fölségsértésnek* („*crimen laesae majestatis*“) vagy közbékesség megrontásának kell venni.¹³⁵⁾ Brosovich Ferenc szerzetes¹³⁶⁾, a Zrinyiek alkalmazottja, 300 ökör kivitelének védelmére már kapott is Velencétől három fegyveres hajót és egy gályát.

Mikor a két Zrinyi testvér — írják tovább a tanácsok — megosztották a birtokokon, Bucchari és a tenger mellett fekvő jószágok Zrinyi Péternek jutottak. Ő hajlandó Buccharit és vidékét hasonló

¹³⁵⁾ „In poenam fractae pacis publicae.“

¹³⁶⁾ Vinodolban volt a Zrinyiek jószágának gubernátora. Egyébként Brosovich minorita barát volt.

értékű birtokkal elcserélni. Azonban Zrinyi a kikötő évi jövedelmét 150.000 forintra becsüli. Ő, mint állítja, minden ökör után 8 tallért kap. Magát a kikötőt évi 1000 tallérért bizonyos Galilei nevű olasz bírja bérben. A kikötő ellen legutóbb is general mandatum-okat bocsátottak ki, ennek ellenére a két Zrinyi gróf katonasággal kísérteti a marhahajtást. Ők őfelségének hű vazallusai, de azért fegyveres csapatokkal állanak ellen s Velence segítségét is igénybe veszik. Őfelsége tehát rendelje el, hogy hagyjanak fel a marhakereskedéssel, Bucchari és Buccharica kikötőket tartsák zárva, semmiféle monopoliumot ne üzzenek, a fiskus jogaiba ne avatkozzanak s a monopolium jelenlegi bérlőjének: Carlo Miglionak semmit se ártsanak; mert máskülönben őfelsége minden tisztsgüktől megfosztja őket. Brosovich minorita szerzetes a Zrinyiek parancsára a napokban marhaszállításra Velencéből hadihajóját kért s kapott is. Velence különben ki is jelentette, hogy Bucchari kikötő szabadságát fegyverrel is kész megvédeni s ha a fegyveres hajók e célra nem volnának elegendők, gályákat bocsát oda. Ez de facto meg is történt. Ezért erősebb eszközöket kell a Zrinyiek ellen, főleg Zrinyi Péter ellen alkalmazni, mert ő Velence támogatását igénybe veszi s Porto Ré mellett most is négy hadibárka áll. Ez őfelsége kamarájának véleménye szerint *felségsértés*.¹³⁷⁾ *Ezért a titkos tanáchoz, valamint a haditanácshoz rendeletet kell bocsátani, hogy Zrinyi Pétert állásától felfüggeszék, börtönbe vessék s a főbenjáró pört ellene megindítsák.* Mivel pedig Velence a magyar királyság kikötőjébe őfelsége akarata ellen fegyveres hajókat küldött, a velencei ambasziator (követ) előtt ki kell jelenteni, hogy őfelsége az ilyes-

¹³⁷⁾ Crimen laesae majestatis.

mit ezentul nem türi. A Porto Re mellett álló hadibárhák azonnal távozzanak; mert ha ez meg nem történik, öfelsége megtiltja országainak a Velencével való kereskedést!

Az udvari kamarának e felterjesztésével egy napon (november 21-én) Piccolomini, Slavata, Colorado és kilenc társuk a titkos tanács nevében jelentette, hogy ez év kedvező hónapjaiban a Zrinyiek több mint tizenkétezer ökröt szállítottak hajókon Velencébe. A harmincadot megfizették ugyan, de minden ökör után 8 tallért kaptak. A Zrinyi-birtokokon, főleg Veglia-sziget fenyérein avagy fűvelőhelyein most is 4—5 ezer marhájuk vár elszállításra. Nem is kell sokat vesződniök, mert a velencei kereskedők maguk jönnek Bucchariba. A szállítás Bucchariból, mivel vám nincs, igen olcsó. Ezért megy tönkre a többi kikötő. *Am Magyarország miatt nem mehet tönkre öfelsége többi tartományja!*¹³⁸⁾

Ha az uralkodó hallgatott volna udvari kamarája és titkos tanácsosai javaslatára, akkor a vitéz Zrinyi Pétert már 1652-ben börtönbe vetették volna és főségsértés miatt el is ítélték volna, mert törvénytárgya jogával élni és kereskedni merészelt!

Amíg Magyarország legérdemesebb családját és a magyar alattvalókat minden eszközzel igyekeztek megakadályozni a szarvasmarhakereskedésben: addig az idegen alattvalóknak nemcsak megengedték, de a magyar kincstár nagy kárára még harmincadmentességet is adtak nekik. A sichelbergi uszkókoknak például (ex Styriaca expeditione) Magyarországon harmincadmentességet adtak. Rauch Dániel, a derék nedölcei harmincados, e kiváltságlevélnek helyt nem adott;

¹³⁸⁾ Közös pénz. levélt. Venedig című gyűjtemény, 1650 november 21.

mert nem magyar hatóság, hanem Steierország adta az uszkókoknak a privilégiumot. „Mindazonáltal — írja Rauch Dániel — mivel csapatosan szoktak járni, ugyan erőszakkal is eljártak dolgokban. Ez oláhokat¹³⁹⁾ uszkókoknak hívják és az sumbergi vagy németül sychelbergi jószágokban Kránic országában laknak. Százanként is árulják az marhát. Mások is kereskednek az ő társaságuk alatt“.¹⁴⁰⁾

Ugyanez a Rauch Dániel a magyar kamarához intézett jelentésében kimutatta, mennyi kárt okoznak az olasz appaldatorok a kincstárnak. „Könnnyű nékik (az appaldatoroknak) — írja Rauch — kereskedniök ilyen formán, úgyannyira, hogy *egy meghitt emberemtől értettem azt csak az elmúlt napokban, hogy képtelen légyen az ő nyereségök... Igy szokott az lenni, quando deflectitur ab ordine communis, jöllehet én mint és hogyan voltam a principio ezen disordo ellen, az igen nyilván való dolog*“.¹⁴¹⁾

Bár Zrinyi Péter kereskedése ellen később is küzdöttek az ausztriai hatóságok s az uralkodók egyik generalia-t a másik után adták ki ellene, megakadályozni mégsem tudták, mert Zrinyi és kikötője védelmet talált a magyar országgyűlésen.¹⁴²⁾ Hiszen országszerzte ismeretes volt, hogy

¹³⁹⁾ T. i. vlachókat. E félvad nép szemmeltartására Zrinyi Péter és Zrinyi Miklós 700 katonát tartottak. (Laybachi tartományi levéltár 1654 április 30. Wichovicsics jelentése Fiuméből.)

¹⁴⁰⁾ Orsz. Levélt. Relationum etc. 7. fasc. 19. nr. 1659 április 18.

¹⁴¹⁾ U. o. Rauch a magyar kamarához 1658 aug. 3. Nedölce.

¹⁴²⁾ Laybachi tartományi levélt. 1654 január 21. Suppancsics jelentése Fiuméből, aki megírja, hogy a királyi rendeletek hiábavalóknak bizonyultak, „wegen

Zrinyi Péter hőiesen küzd a török ellen s nagyszámú katonaságot tart a saját költségén. Tudott dolog volt az is, hogy Zrinyi személye és a magyar törvény ez ügyben elválaszthatlan.

Erdemes megemlítenünk, hogy Zrinyi Péter kereskedéséről szóló jelentésekben 1654 április 24-én olvassuk, hogy Zrinyi Péter hadinéppel megrakott hajókkal, ő maga a saját török bergantin-ján a török ellen indult. Két zengi vajda is vele hajózott ötszáz emberrel.¹⁴³⁾

Ugy látszik, hogy a későbbi években Zrinyi már nemcsak Velencébe, de más olasz városokba is szállíttatott szarvasmarhát. Az 1657. évben jelentik például, hogy Zrinyi ágense, a szerzetes Cosmo, nem törődve a császári tilalommal, szarvasmarhát szállított Anconába s onnét 2000 arany értékű gyapjuszövetet hozott Bucchariba.¹⁴⁴⁾

Ennek a következménye egy újabb császári tilalom volt. Miként a többi császári pátensnek, úgy ennek sem volt semmi eredménye. Az 1668 május 12-én kiadott pátensben maga Lipót császár írja, hogy fegyveres csapatok kísérik az áruval terhelt szekereket és a szarvasmarhát Zrinyi kikötőjébe. *Ez már — írja Lipót — nyílt összeesküvés!* Ezért megújítja ez előbbi tilalmakat a Bucchariba és Buccharicába vivő utakra. Akit az utakon talál-
nak, annak áruit el kell kobozni s őt magát mint közönséges gonosztevőt kell büntetni.¹⁴⁵⁾

der Herrn Grafen Zerín Opposition und bei der Kron Hungarn suchenden Protection ihres Portens“ etc.

¹⁴³⁾ U. o.

¹⁴⁴⁾ U. o. Suppancsics Ádám jelentése Fiuméből, 1657 december 1.

¹⁴⁵⁾ Steierországi tartományi levélt. 1668 máj. 12. „Ich Leopold“ etc. Érthetetlen e rendelet, mert hiszen Lipót császár 1668 március 3 (Ebersdorf) kiadott pátensében megengedte Zrinyi Péternek és nejének,

E pátens kiadása után nemsokára Zrinyi Pétert tömlőcbe vetették s mint összeesküvőt ki is végezték. Birtokait elkobozták, Bucchariban lévő tárházait kifosztották. A tengermelléki jószágok idegen kézre kerültek s az ausztriai kormányzéseknek már nem kellett attól tartaniok, hogy Magyarországból szarvasmarhát szállítanak Velencébe.

Ime láttuk, hogy Magyarország legérdemesebb családját miként üldözték egy századnál tovább csak azért, mert törvényadta jogukkal éltek, kereskedtek s így hazájuknak használtak. De ha a Zrínyiekkal így bántak az ausztriai kormányzések és az uralkodók, gondolhatjuk minő bánásmódban részesültek a magyar tózsérek, akiknek nem volt módjukban fegyveres csapatokkal kíséretetni folt-marháikat.

Amint már említettük, az 1643—1648. évre újra megkötötték a szerződést Carlo Miglioval. Eszerint ő minden kihajtott ökör után 2 frt 30 kr.-t tartozott fizetni a *gráci Hofpfennigamt*-ba. A szerződés szerint Németbirodalomba, Tirolba és Salzburgba csakis Miglio engedélyével szabad marhát marhát hajtani. Az olaszországi hajtás Miglio kizárólagos joga s legalább harmincezer marhát köteles Magyarországból kihajtani.¹⁴⁰⁾

Amint látjuk, az országgyűléseken elhangzott sérelmeket és panaszokat megint semmibe sem vették. S nemcsak újra olaszra bízák az appaldot,

Frangepán Katalinnak, hogy mindennel szabadon kereskedhetnek s factoruk: Uzolini Péter által üzhetik a kereskedést. (Közös pénz. levélt. IIung. 14.740. fasc. Nos Leopoldus etc.)

¹⁴⁰⁾ Steierországi tartományi levélt. Itt vannak az olasz appaldatorok szerződésai.

de a király még hozzá rendeletet bocsátott a harmincadosokhoz, megtiltván nekik, hogy Migliótól harmincadosot követeljenek¹⁴⁷⁾ s a szerződést az öt év lejártával újra megkötötte véle.

Mivel akitől minden kitelik, az mindent mer, elérkezettnek látták az időt arra, hogy a magyarok kezéből teljesen kiragadják a marhakereskedést.

Mivel a harmincéves háború Németország jó részét elpusztította, a magyar szarvasmarha eladdig nem hallott keresletnek örvendett. Ez az idő tehát szerfölött alkalmasnak látszott a rég tervezett általános monopólium behozatalára és a magyar tőzsérség tönkretételére. Az 1651. évben aztán megalapították az úgynevezett *Kaysersliche Ochsenhandlung*-ot 120.000 forintnyi tőkével. Ez összeget 12 százalékos kamattal az udvar és a bécsi kamara tagjai adták össze. Hogy Magyarország ne is sejtse a monopóliumot, ravasz fondorlatokhoz nyultak. Az 1651. év augusztus 20-án megjelent III. Ferdinánd kiáltványa (Ruef) még pedig magyar nyelven. A monopóliumról ebben szó sincsen. Ellenben korholja „*az ökrökkel kereskedő tőzséreket*“, amiért kevés marhát hajtának fel s drágán adják és élesen kikel az *előslégvásárlók* (praeemptorok) ellen, akik a török párton lakó tőzsérek, vagyis alföldiek eleibe mennek a hódoltságra és „*sok praktikák és sziny alatt olcsó pénzen, csaknem erővel magok számára megveszik és elfoglalják az ökröket.*“ Magyar kamaránk kérelmére — írja a király — az előslég kereskedő tőzséreket ettől a foglalkozástól eltiltjuk s a hasznot, amit eddig ők söpörtek be „*az közönséges jóra és hazánknak*

¹⁴⁷⁾ Orsz. Levélt. Benignae resolutiones, 66. köt. 1649 július 28. „Miglio pro Carolo boum appalatore literae salvi conductus ad tricesimatores“.

oltalmára, úgymint az végházaknak megfizetésére“ fordítjuk!¹⁴⁸⁾

Amint látjuk, ebben a pátensben szó sincs arról, hogy a magyar marhakereskedést császári monopoliommá tették. Arról sincs benne szó, hogy a hazai tőzséreket eltiltották a kereskedéstől és a kihajtástól. A pátens csak az előzőleg, a vásárokon kívül való összevásárlást tilalmazza. Ámbár ez is törvényellenes; mert az ország jogai közé tartozott a szabad kereskedés.

Hogy a pátensben az igazat nem merték megmondani, az természetes. Hiszen akkor semmi sem lett volna a monopoliumból. Mivel úgy a pátens, mint a megalakítandó császári vállalat Magyarorszában nagy ellenzésre talált volna, tehát el kellett ámitani vezető embereinket.¹⁴⁹⁾ Az udvar e célból Radolt kamarai tanácsost küldé Magyarországra, hogy a nádort, a primást és a magyar kamara elnökét megdolgozza, vagyis inkább, hogy félrevezesse. A primásnál és a kamara elnökénél: Lippay Gáspárnál ez sikerült is. Mindkettő megígérte támogatását; mert egyikük sem sejtette, hogy mi készül a valóságban. A derék nádorispánt: Pálffy Pált azonban nem sikerült megnyerni az ügynek. Radolt először átadá a nádornak a király nyájashangú levelét, aztán előállt a a dologgal. A nádor — jelenti Radolt — mindenféle kifogással állt elő s azt kívánta, hogy írásban adják elébe az ügyet. Ez megtörténvén, a primást, a kamara elnökét és a nádorispánt tanácskozássra Pozsonyba kértem. A nádorispánt azonban nem jött el a ta-

¹⁴⁸⁾ Volt közös pénzügyi levél. Hungarica. A kiáltvány nyomtatásban is megjelent s mindenütt kihirdettetett.

¹⁴⁹⁾ Az udvari kamara világosan megírja, hogy szimulálni kell, nehogy a valóság kiderüljön.

nácskozásra. Kérem felségedet, hogy a nádornak és a primásnak sajátkezűleg írjon.¹⁵⁰⁾

A király engedett a felszólításnak s mind a háromnak írt s aztán a titkos tanácsosokat a nádorral és Radolttal tanácskozásra hívatta Bécsbe. A nádorispánt azonban itt sem sikerült a lábáról levenni. Határozottan ellenezte a kereskedés korlátozását. Ez — úgymind — ellenkezik az ország szabadságával és törvényeivel, határozott sérelemi a nemességre. A magyaroknak megtiltották a bor-kivitelt, ha most a marhakereskedést is megtiltják, az ország lakóira két elviselhetetlen teher fog nehezedni!

A jelenlévők minden kitelhető módon igyekeztek a nádort kapacitálni, de eredmény nélkül. A nádor kijelentette, hogy az artikulusoktól el nem tér s a sérelmeket őfelsége elé fogja terjeszteni.¹⁵¹⁾

Ha a jó nádorispán sejtette volna, hogy a tervezett császári marhakereskedés tulajdonképpen

¹⁵⁰⁾ A király június 21-én meglehangú levelet írt Lippay Gáspár kamaraelnöknek. Julius 3-án meg a primáshoz és a nádorhoz bocsátott levelet (Chare-Palatine!) s melegen ajánlotta jóindulatukba a tervezett vállalatot, mely *a haza javára fog szolgálni!* — A király előző levele Pálffy nádorhoz 1651 június 9-én kelt. „Als ist — írja a király — mein nochmahln gnädigstes Begehren an euch — dass ihr noch weiters uns zum besten hierin gehorsambst cooperirn wollet“ etc. (Hung. Denkbuch 421. kötet.)

¹⁵¹⁾ Relation und Gutachten der in Sachen verordneten geheimen und aderen Räthen als H. Graf Kurzen, Ungnadt und Radolt was mit Herrn Palatino Hungariae wegen Abstellung des Vichsvorkauf in Hungarn und jetzt neu aufrichtenden Ochsenhandlung conferirt. 1651 augusztus 12. (Köz. pénz. levélt. Hung.) A nádor utolsó kijelentése ez volt: „dass er in die Edicta nicht könne consentirn, gleichwohl aber nichts verhindern“.

egy az országra határtalan kárral és jogfosztással járó monopólium akar lenni, akkor bizony még élesebben harcolt volna ellene.

Ugy látszik, hogy maga a király is érezte, hogy e vállalat ámitáson és hazugságon alapszik s ki-kötötte, hogy az ő nevének nem szabad abban nyilvánosan szerepelni. *Ugy kell a dolgot csinálni — írja a király — mintha külföldiek kereskednének. Mindent a legnagyobb titokban kell tartani, nehogy kiderüljön, hogy e vállalat a mi parancsunkra és udvari kamaránk rendelkezésére működik.* Óvakodni kell, hogy Magyarországon a rendeknek ne adassék ok a panasznak.¹⁵²⁾

Megtörténvén minden előkészület a császári marhakereskedés megkezdésére, Sinzendorf — az udvari kamara másodelnöke — és társai százhuszezer forintot adtak kölcsön 12 percentre, mely összegért maga az uralkodó állott jót.¹⁵³⁾

A vállalat vezetését bizonyos Salzer Jánosra és tizenegy társára bízák, akik mind emigráns németek voltak. A nevezettek a magyar kamara előtt esküt tettek, hogy a vállalat nyereségét a végházzal fizetésére fordítják.¹⁵⁴⁾

¹⁵²⁾ Orsz. Levélt. Pozsonyi kamara iratai III. f. 10. csomó 1651 május 20. Ferdinánd király a magyar kamarához: „nullatenus volumus, ut haec questura nomine nostro exerceatur, sed ita instituendam cupimus, ac si eadem per alios extraneos negotiaretur, quare omnia in secreto et summo silentio servari debent“ etc.

¹⁵³⁾ Hungr. Denkbuch, 421. kötet, 100. lap. 1651 július 30. Kayserliche Obligation für Herrn Georg Ludwigen Graven von Sinzendorf — pr. 120 m. Fl. welche zu Aufrichtung der Ochsenhandlung in Ungarn hergelichen etc.

¹⁵⁴⁾ „Ich Hans Salzer schwöre bei Gott dem Vater, Gott dem Sohn und Gott dem heiligen Geist“ etc.

A császári marhakereskedés, vagyis a monopolium behozatalával egyidőben az udvari kamara Carlo Miglioval, az olasz appaldattal is szerződött s bizonyos összeg fejében megengedte néki, hogy évenként 20.000 ökröt hajthasson ki Magyarországból olasz földre.

Íme tehát, ami századokon át a magyar kincstár fő jövedelmi forrása volt, amiből az alföldi tőzséreink éltek, iskolákat és egyházakat alapítottak, teljesen idegeneknek engedték át. A magyar tőzséret eltiltották a vásárlástól.¹⁵⁵⁾ s csak azoknak engedték meg marháik eladását, akik igazolni tudták, hogy állataikat még a császári pátenst megjelenése előtt szerezték. A kihajtást teljesen az engedményes új vállalat végezte.

Magyarország és a magyar kamara csak most jött rá, hogy félrevezették. Először a megyék, majd meg az egész ország felzúdult az új monopolium ellen. A magyar kamara elnöke elkeseredve írta Radolt Kelemen tanácsosnak: „annyira zavarodottak vagyunk, annyira aggódunk, hogy azt sem tudjuk, mit cselekedjünk. *Soha eszünkbe sem jutott, hogy a hazai magyarokat azért kell eltiltani a kereskedéstől, hogy a külföldiek több hasznot vághassanak zsebre!*¹⁵⁶⁾

A nádorispán ugyanez időben jelentette, hogy a császári marhakereskedés ellen temérdek panasz jő hozzája. Győrmegyének és városainak panaszát már felküldte a királynak. „Én magam — írja a

¹⁵⁵⁾ Lippay Gáspár kamaraelnök maga írta 1651 október 10-én, hogy vigyázni kell, nehogy mozgalom támadjon az országban, mert hiszen vállalaton kívül „*omnibus aliis quaestoribus in hoc regno quaestus in vicinas provincias inhiberi deberet*”.

¹⁵⁶⁾ „*Quaestus eo fine inhiberi debeat nationalibus, domesticis et Hungaris omnibus, ut — ipse plus-utilitatis percipiat.*”

nádor — több ízben megmondtam öfelségének, hogy ez a vállalkozás sok fáradsággal fog járni és sok bosszúságot fog okozni.“¹⁵⁷⁾

A királyhoz intézett felterjesztésében a nádorispán elmondja, hogy Győr lakói a marhakereskedésből élnek. Régi szent királyainktól erre vonatkozólag kiváltságleveleket is hoztak s ezeket fölséged is megerősítette. Most e jogokból kiforgatták őket s a kenyeret kivették a szájukból. Hogyan s miből éljenek a szegények?

Győrön kívül — írja a nádor — a többi megye is erősen panaszkodik.¹⁵⁸⁾

Lippay György érsek, akit a király nyájas hangú levele és Radolt mézesmázos beszéde teljesen félrevezetett, szintén megszólalt. Minden jól ment volna — írja az érsek a királynak — ha fölséged a velencei appaldatornak nem adott volna ugyanoly előjogokat. Az egész machinatio most összeomlik s a tervezett üdvös intézmény csapássá lesz, melyből felségedre temérdek kár háramlik s mely máris országos sérelemmé lett. Ha én mindezt föl nem tárom felséged előtt, az egész ország engem vádol, hogy nem tartottam meg eskümet.¹⁵⁹⁾ Az úgynevezett császári marhakereskedőből nem az lett, amire mi számítottunk. Nem is sejtettük,

¹⁵⁷⁾ 1651 október 15. A nádor levele Radolt tanácsoshoz.

¹⁵⁸⁾ 1651 október 12. Malacka. Győr városa és a megye külön is felírt s jelentették, hogy a császári edictum értelmében a marhavásárlástól és a kereskedéstől eltiltották őket.

¹⁵⁹⁾ 1651 szeptember 15. Lippay György a királyhoz: „Si majestati vestrae non detegerem, esset, quod regnum universum in proximis comitiis, vel etiam citius contra me personaret et reus argui possem, non praestiti, quod tot iuramentis majestati vestrae debeo officii“.

hogy az nem egyéb monopoliumnál. Kiragadták a haza fiainak kezéből a marhakereskedést s idegeneknek adták az ország törvényeinek mellőzésével. Az ország jövedelme mód nélkül kevesbedett, a legvirágzóbb harmincadok tönkrementek. A marhahús ára itthon és külföldön emelkedett. A marhakereskedés terén az egész országban zűrzavar támadt.

Könyörgők felségednek — írja a primás — vegye elejét a bajoknak és szüntesse be az egész marhakereskedési vállalatot s eltörölvén a visszaéléseket, állítsa vissza a szabad kereskedést.

Az általános zúgolódás napról napra növekedvén, az udvari kamara Radolt tanácsost újra elküldé Pozsonyba, hogy az esztergomi érsekkel és a magyar kamarával tanakodjék a teendőik felől. Radolt aztán jelentette Bécsbe, hogy a megyékben a zúgolódás általános.¹⁶⁰⁾ Az elkeseredés folyton növekszik. Engedményeket kell tenni az ország lakóinak, ha a császári kereskedést tovább is fent akarják tartani.¹⁶¹⁾ A magyar kamarát meg kell védelmezni a támadások ellen.

Az udvari kamara ezután azt ajánlotta öfelségének, hogy a titkos tanácsosok, a nádor, a primás és a magyar kamara „hauptcommissiot“ tartsanak a magyar rendek lecsillapítása ügyében. Ez meg is történt s ott elhatározták, hogy a rendek lecsillapítása érdekében a kereskedést eltiltó császári pátenst magyarázni fogják.

¹⁶⁰⁾ Az udvari kamara öfelségéhez: „Und ist zwar weniger nicht als das *grosse Clamores* bei unterschiedlichen Gespanschaften wegen erwehntes Ochsenhandel excitirt worden“.

¹⁶¹⁾ Mert nagyon feltűnő: „dass die Ausländer der freien Viechkauf und Austrieb nach ihren Gefallen haben, den Inländern aber ein solches verboten sein solle“.

Ez a magyarázat az új vállalatnak keveset használt. De mégsem az országos sérelem és a megyék felzúdulása buktatta meg a monopoliumot. Minden előkészület nélkül, kevés tőkével indították azt meg s hozzá nem értő emigráns németekre bízta a vezetést. Imígyen már az első évben világosan kitűnt, hogy a monopolium nem hasznot, hanem országos kárt és drágulást eredményez.

A bécsi udvari kamara jónak látta a bajokat őfelsége előtt feltárni. Ez alkalommal a magyarok állítólagos sérelmeit is felsorolta. A magyarok — úgymind — azt hangoztatják, hogy ők a saját hazájukban alábbvaló emberek, mint a monopolium idegen vezetői és kereskedői, mert ezek szabadon vásárolhatnak és hajthatnak ki marhát, ők ellenben nem. A monopoliumból őfelségének nincs haszna. A handgraf-hivatalra és a harmincadokra nagy kár. A végvárok a jövedelemből mit sem kaptak. A bécsi heti marhavásárokon nagyobb a drágaság, mint a monopolium előtt. A bécsi mészárosok is átkozzák a monopoliumot, sőt az egész ország sérelmesnek tartja azt. A monopolium kíméletlen sérelem és csapás a közemberekre. *Egész Magyarország jajgat!* A monopolium az oka, hogy a hus ára Magyarországban is mód nélkül felszökött. Az udvari kamara csak a saját privát haszna miatt támogatja a vállalkozást, mert a kölcsönnek tizenkét százalékos kamatját az ő tagjai söpri be. *A kimondhatatlan gyűlölet — írja végül a kamara — az átok és a pletyka, ami fölségedre és az udvari kamarára száll, egymagában is elég ok volna a monopolium beszüntetésére!*¹⁶²⁾

¹⁶²⁾ E magyar sérelmekre megjegyzi az udvari kamara: „In Hungarn schreit niemand wider diese Handlung, als diejenige Compagnisten, welche vor diesem ihre Finanzerei und umzimblichen Gewinn

E kifogásokat és sérelmeket az udvari kamara igyekezett ugyan cáfolgatni, de kevés sikerrel. Mivel azonban a monopolium kölcsönvett tőkéje már fogytán volt s mivel a bécsiek is átkozták a monopoliumot, 1652 február 1-én nagy tanácsot tartottak afelől, folytassák-e a monopoliumot vagy ne? Mivel 120.000 forintnyi újabb kölcsönre lett volna szükség s mivel a magánosok a jelzett célra még 30 százalékos kamat mellett sem voltak hajlandók pénzt kölcsönözni, az udvari kamara a tanácskozáson azt ajánlotta, hogyha kölcsönt nem sikerül szerezni, a monopoliumot be kell szüntetni! A tanácskozáson a királyon kívül részt vettek: Lobkovitz herceg, Piccolomini herceg, Kurz, Auersperg és Wallenstein grófok, Goldeck, Ungnad kamara elnök és Sinzendorf viceelnök. Mivel életbevágó s páratlanul fontos magyar kérdéstről volt szó, tehát a bevett szokás szerint magyar embert nem hívtak a tanácskozásra. A császár az udvari kamara ajánlatára kimondotta, hogy a monopoliumot folytatni kell.¹⁶³⁾

Könnyebb volt a monopolium fentartását kimondani, mint valósággal folytatni. Ez utóbbihoz ugyanis pénz kellett volna, ezt pedig a monopolium céljára senki sem adott. Mindjárt a fentebbi határozat kimondása után leküldték Magyarországra Richthausen kamarai tanácsost, hogy

darmit getriben. Magnaten und etliche Gespanschaften haben zwar dawider murrirt“ etc. — A rágalmakra meg ezt írja a kamara: „Omnis enim populo inest malignum quoddam et querulum in imperantes, — qui enim odia nimium timet, regnare nescit; *regium autem est audire male, cum faciat bene*“.

¹⁶³⁾ U. o. 1652 február 1. „Concludit imperator auf die weitere Continuation dieser neuen Handlung, wie die Hofkammer rathet.“

megtudja, lesz-e tavaszra és télre elég marha? Richthauser azt felelte, hogy vágómarhában nem lesz hiány. Szerinte azonban a harmincadosok nem veszik figyelembe a császári patenst s a régi tőzséreknek kedveznek. Ezek — írja Richthauser — szentül hiszik, hogy a monopolium rövid idő alatt megbukik s ezért már most nagyban vásárolják a marhát.

Amit a magyar tőzsérek megjövendöltek, az még 1652-ben csakugyan megtörtént. A monopolium csúfosan megbukott. Jövedelmet semmit sem hozott, a végházak vitézeinek egy fillér sem jutott, a harmincadbevétel mód nélkül megcsöppent s a bécsi handgraf bevétele is felényire apadt. A magánosoknak okozott káron kívül tehát a monopolium a kincstárra is súlyos veszteséget jelentett. A bécsi hetivásárookra 1650-ben 43.620 marhát hajtottak tőlünk. A monopolium első évében ez a szám 28.107-re, a második évben pedig 21.521-re olvadt. Érthető tehát, hogy az ausztriaiak és a bécsiek is átkozták a monopoliumot. A bécsi mészárosok összessége még hozzá gazoknak nevezte a monopolium intézőit, akiket szerinte életüktől és vagyonuktól kellene megfosztani.¹⁶⁴⁾

Ha már a bécsiek ilyenformán nyilatkoztak, gondolhatjuk, mint vélekedtek a magyar tőzsérek, akiket a monopolium kenyerüktől fosztott meg.

A király 1652 április 12-én rendeletet bocsátott a magyar kamarához. Bizonyos okokból — írta ebben — jobb időnkig beszüntetjük az új marhakereskedési vállalatot. A kereskedőket

¹⁶⁴⁾ U. o. IIung. Die gesambte burgerliche Fleischhacker alhier zu Wien, 1652.

azonban nem szabad elbocsátani, míg a fölvelt pénzzel el nem számolnak.¹⁶⁵⁾

Bár imígyen a monopolium megszűntnek látszott, a marha összevásárlására vonatkozó tilalom tovább is érvényben maradt. A magyar tőzséreknek tehát nem volt szabad a marhát az alföldiektől összevásárolni. Mivel enélkül nem is kereskedhettek, tehát velük együtt a kincstár is károsodott s a marhahús ára emelkedett. A handgraf élesen kikelt a magyar tőzsérek ellen, akik kompániákba álltak s a marhát összevásárolták. A császári kommissziók ezt több ízben megtiltották s a kompániákat megszüntették. Azonban a tőzsérek újra egybeálltak és szöveteztek. Ezért kemény pátenst kell ellenük kiadni s a handgrafnak meg kell engedni, hogy az ilyeneknek szarvasmarháit a bécsi hetivásárokon konfiskálhassa.¹⁶⁶⁾

Az udvari kamara, hogy a monopolium veszteségét behozza, minden marhára és minden font kimért húsról aufslágot vetett. Ebből 1652-ben 10.764 forint folyt be. Bár már ez az aufslág is drágította a húst, 1654-ben 3 frt 20 krajcár-ra emelték az aufslágot minden marha után s emellett a magyaroknak megtiltották a marhahajtást a külföldre. Ilyen és hasonló intézkedések seregével tették tönkre a magyar tőzséreket. E derék embereket a bécsi és az auspitzi (puszta

¹⁶⁵⁾ U. o. Továbbá Orsz. Levélt. Benignae resolutiones regiae, 66. köt. 1651 február 18. *Boum monopolia circa tollenda.*

¹⁶⁶⁾ U. o. 1652. Pallinger Handgraf, Kammerrath und Schatzmeister in Österreich und Mähren — az udvari kamarához: „dass auch er Hangraf Macht hätte, wann ein solcher Fürkeuffler den Ochsengriss zu Wien mit wenig oder viel Viech besuchen und hieher bringen solches alsobalten einziehen“.

pécsi) heti marhavásárokon senki nem támogatta, senki nem védelmezte. S ha hitelbe adták el marháikat, pénzüket ritkán sikerült megszerezniök, mert hiszen a vásárok mindenható feje: a handgraf nem barátjuk, hanem ellenségük volt! És fogyott folyton a színmagyar tőzsérség száma. Egy részük abbahagyta a veszedelmes és kockázatos kereskedést, más részük pedig koldusbotra jutott. Több kimutatás maradt ránk *a teljesen tönkrement magyar tőzsérekről*. Az egyik például 1655-től sorolja fel őket s mintegy 56 igen előkelő tőzsért említ névszerint.¹⁶⁷⁾ Ezt a kimutatást a bécsi handgraf hivatal készítette, de ez a hivatal csak az előkelőbb tőzséreinket ismerte. A magyar kamarai levelezések azonban a kisebb tőzsérek közül is egész sereget soroltak fel, akiket a bécsi kormányzések intézkedései tönkretettek.

Érdemes megemlítenünk, hogy a handgraf-hivatal kimutatása, minő tőzsérneveket sorol fel. Bizony-bizony még ebben az időben is a magyar név a leggyakoribb. Még a magyaróvári tönkrement tőzsérek is majd mind magyarok voltak. A handgraf-hivatal kimutatásában névszerint ezen koldusbotra jutott magyaróvári nagytőzsérek szerepelnek: Szalay István, Nagy Balázs, Kajdacsy János, Kajdacsy Antal, Székér Gergely, Méhes Tamás, Vay Máté, Vay Mihály, Jankovics Mihály, Tolnay István, Vas Mihály, Balogh István, Cseresnyés Benedek, Kis-Nagy János, Sáfár Péter, stb.¹⁶⁸⁾

¹⁶⁷⁾ U. o. Hung. 14.567. fasc. „Verzeichnuss derjenigen hungarischen Ochsenhandlernahmen, die durch ihren Ochsenhandschaft von Anno 1655. ruinirt und zu Grund gangen sein.“ Actum Wien 1669 Juni 12.

¹⁶⁸⁾ Ezzel szemben Pozsonyban már egyetlen magyar tőzsér sem volt. A tönkrement tőzsérek ezek voltak: Pflueger, Aichinger, Würster, Schuster, Reit-

A magyar tőzsérek koldusbotra jutását még a bécsi handgraf is veszedelmes dolognak tartotta s fájdalmas hangon írta az udvari kamarának: A tőzsérek annyira tönkrementek, hogy a meghaltak adósságnál egyebét nem hagytak maguk után. Az élők pedig, feleségüket és gyermekeiket nyomorban hagyván, szökéssel igyekeztek magukat megmenteni.¹⁶⁹⁾

Az udvari kamara az eféle jelentéseket semmibe sem vette, sőt tovább is folyton oly intézkedéseket tett, melyek a magyar tőzsérség további pusztulását okozták. Már 1665-ben ismét fölvetette az eszmét, miként lehetne az egész marhakereskedést — mint régente — egy társaság kezére játszani, megakadályozván a kereskedésben azokat, akik most a tőzsérkedést űzik.¹⁷⁰⁾

Az 1667. évben az udvari kamara megismételte a fentebbieket. A húsárakat — írta a magyar kamarának — le kell szorítani s ki kell találni oly módot, mellyel a marhakereskedést a magánosok és az olasz appaldatorok kezéből ki lehet ragadni.¹⁷¹⁾

ter, Scholz, Schnabel, Schüssel, Nizinger, Zwetler és Ripstein. Ime az egykori színmagyar pozsonyi tőzsérek mesteriségét ezek űzték.

¹⁶⁹⁾ „dergestalt zu grundtgangen, dass bei den Verstorbenen nichts, als Schulden übrigbliben, die andern aber noch in Lebzeiten Weib und Kinder in Elendt sitzen lassen und sich mit der Flucht salviren müssen.“

¹⁷⁰⁾ K. p. levélt. Hung. 14.558. fasc. 1665 junius 24. Az udvari kamara információt kér a magyartól. Erdemes megemlítenünk, hogy a tőzséreket az udvari kamara monopolistáknak mondja. („Monopolis sive circumforoneis istis, qui mercaturam pecudum in regno Hungariae hucusque proprio solum commodo exercuerunt, abrogetur, sive inhibeatur.“)

¹⁷¹⁾ U. o. 14.563. fasc. 1667 julius 9. Az udvari a

Ime az udvari kamara az olasz appaldók ellen fordul, megfélekedzván arról, hogy valamennyi-
nek létrehozását ő sürgette. S nem sokkal az irat
kelte előtt, ő kötötte meg a szerződést Péter
Martyre Curti appaldatorral,¹⁷²⁾ aki tömérdek
kárt okozott a magyar marhakereskedőknek.

Az 1667. évben megalakult az úgynevezett
keleti kompánia (Orient. Comp.) s élére a szél-
hámos Triangl került. Ez a kiváltságos kompá-
nia a levantei kereskedelmet tűzte ki célul, de
valóságban csempészetrel foglalkozott. S mivel
harmincadot sem fizetett, elemi csapás volt az
országgra. Bár tömérdek panasz ment föl ellene
Bécsbe, az udvari kamara mit sem tett ez ügy-
ben. Sinzendorf állt az udvari kamara élén s ez
az ember — amint tudjuk — csalt, sikkasztott s
részesen lévén a keleti kompániának, minden úton
támogatta azt. Csak például említjük, hogy mikor
a harmincadosok a keleti kompánia csempészetét
észrevették s az árukat lefoglalták, Lipót csá-

magyar kamarához. (Medium in hunc finem excogi-
tandum sit, quo non solum privata *monopolia boum*
in istis partibus Hungariae exerceri solita, sed etiam
nimius quaestus ab appaltatore Venetano hucusque
practicatus — abrogari“ etc.)

» ¹⁷²⁾ A szerződést másodízben 1666 március 22-én
kötötték meg öt évre. Curti 30 ezer marhát hajthat ki
Velencébe és minden darab után 2 frt. 30 kr.-t fizet
a gráci Hofpfennigamtba. Curti már előbb is nagy-
ban kereskedett. Az 1658. évből van a derék Rauch
Dánielnek egy hosszú magyar jelentése, melyben ki-
mutatja Curti gazdagodásának titkát. „*Közönségesen*
tudják már az emberek — írja Rauch — *mi légyen az*
appaldonak mivolta — — — *így könnyű nekik az*
jámboroknak kereskedniök.“ (Orsz. Levélt. fasc. 7.
Relat.)

szár azonnal elrendelte, hogy az árukat vissza kell adni.¹⁷³⁾

A magyar kamara több ízben írt a kompánia csalásai miatt az udvari kamarának és őfelségének s kérve-kérte, respektálják már egyszer a hazai törvényeket. *A keleti kompánia — írja a magyar kamara — a harmincadok hallatlan károsításával szemérmetlenül üzi a csalást.*¹⁷⁴⁾

Az eféle jelentésekhez még annyit kell csatolnunk, hogy Triangel halála után az iratait megsemmisítették, nehogy kitűnjenek a keleti kompánia csalásai.

Hoffkirchen komáromi német generális a haditanácsnak jelentette, hogy a keleti kompánia őfelségének rémitő kárt okoz s *minden kereskedőt tönkretesz*. A legközelebbi országgyűlésen kemény sérelem lesz ebből.¹⁷⁵⁾ Ez a jövendölés be is teljesedett. Az 1681-i soproni országgyűlésen a rendek már keservesen panaszkodtak a marhakereskedés stb. megakadályozása miatt. A keleti kompánia — írták a rendek — nemcsak sérelmes, de káros is az országra és a hazai kereskedőkre. Az idegen tetszése szerint űzheti az összevásárlást, amit az ország lakóinak megtiltottak. Homlokegyenest ellenkezik ez a hazai tör-

¹⁷³⁾ A tatai harmincados tíz bál hollandi szövetet foglalt le a keleti kompániától s mivel csempészárú volt, a magyar kamara a törvény értelmében elrendelte a szövet eladását. Lipót pedig meghagyta, hogy azonnal adják vissza a kompániának a lefoglalt árukat. (U. o. 14.618. fasc. 1681. augusztus 16.)

¹⁷⁴⁾ U. o. 1680 október 4-én írta például a kamara: „*dolosum hunc cum ingenti proventuum tricesimalium defraudatione attentatum actum iam anteaquoque practicare nil pensi duxit eadem compania*“ etc.

¹⁷⁵⁾ U. o. Hung. 14.568. fasc. 1670.

vényekkel. A rendek ezért kérik a keleti kompánia megszüntetését.¹⁷⁶⁾

A keleti kompánia az udvari kamara és őfelsége jóváhagyásával csakhamar megkapta Ausztriának és Bécsnek szarvasmarhával való ellátását is. Nemsokára a bécsi és az auspitzi heti marhavásárokat is bérbe kapta,¹⁷⁷⁾ így aztán a magyar marhakereskedőkkel azt tehette, amit akart. Az udvari kamara pedig mindenben támogatta. Ez a jeles testület egyik fölterjesztésében azt ajánlotta az uralkodónak, hogy végre *teljesen ki kell irtani azokat a tőzséreket, kik összevásárolják az alföldi marhát s azzal kereskednek*. Ilyenek — az udvari kamara szerint — főleg a *gesgowetter* (kecskeméti) és a *tebriczter* (debreceni) tőzsérek!¹⁷⁸⁾

Az udvari kamara ez ajánlata őfelségének tetszését is megnyerte. Mivel a bécsi handgraf is azt ajánlotta, hogy a marhakihajtást be kell tiltani, a keleti kompánia e kívánságát csakugyan teljesítették. Így akarták a magyar tőzséreket teljesen tönkretenni. S ez sikerült is. S ez 1670-ben megjelent császári patens még azt merte állítani, hogy a harmincadjövedelem emelkedni fog.¹⁷⁹⁾

¹⁷⁶⁾ U. o. 14.621. fasc. 1681 október 25. Status et ordines.

¹⁷⁷⁾ U. o. Hoffinanz, 13.824. fasc. „Contract zwischen der Kais. Hofkammer und Orient. Comp. 1670 szeptember 28. A szerződés szerint a kompánia a bécsi vásár fejében évi 54.515 frt.-ot fizet. Az auspitzi heti vásárok bérlete 10.000 frt. volt.

¹⁷⁸⁾ U. o. 14.567. fasc. Hofkammer-Referat, 1669 julius 26.

¹⁷⁹⁾ U. o. Kais. Befehl an das Handgrafenamt, 1670 november 12. (Bármi csalást követett el a keleti kompánia, őfelsége a lefoglalt árukat visszaadatta neki. Az 1673. évben írta például Lipót császár a ma-

Holott a keleti kompánia engedélye nélkül senki sem jöhetett Magyarországra marhát vásárolni. Ez a kompánia pedig nem osztogatta az engedélyt s a harmincadot is alig fizette. Aztán a szerencsétlen Vesselényi-féle szövetség után a császári tisztek harmincad fizetése nélkül ezrével hajták ki az összeharácsolt marhát. Strassoldo és Rabatta például kétezret vittek ki magukkal. A Starhemberg ezred is így cselekedett. Az Altholst ezred ezernél jóval több marhát vitt magával. A nálunk bekvártélyozott ezredekéről meg hivatalosan jelentették, hogy több marhát legeltetnek, mint lovat.¹⁸⁰⁾ A magyar kamara jelentése szerint a császári generálisok maguk állítják ki a szabad útleveleket a tőzsérektől s a lakóktól elragadott marha kihajtására.

A kuruc-labanc világban a császári katonaságon kívül a tömérdek kőborló katona, szabad hajdú, szabad huszár, stb. annyira bizonytalaná tette az utakat, hogy fegyveres őrség nélkül alig lehetett marhát hajtani. A magyar és az udvari kamarához folyton érkeztek a jelentések, kitől mennyi marhát vettek el a katonák. Csak néhányat említünk itt. A kecskemétiak 279 ökröt hajtottak a vásárra. Az érsekujvári császári őrség valamennyit elvette tőlük. A kecskeméti tőzsérek a magyar kamara segítségével nagynehezen kivitték, hogy 4196 tallért igérték nekik kárpótlásul. Az udvari kamara közbevetésére az ígéretet azonban visszavonták.¹⁸¹⁾

gyar kamarának, hogy a keleti kompánia csak transitó-illetéket fog ezentúl fizetni s amit eddig fizetett, azt visszakapja. Kays.-Rescript an die hung. Kammer, 1673 január 27.

¹⁸⁰⁾ U. o. Hung. 14.581. fasc. 1673. április 26.

¹⁸¹⁾ U. o. 14.563. fasc. 1667 szeptember 17.

Az 1672. évben a dévényi német katonák Széles István debreceni tózsér 200 ökrét vették el. Az 1673. évben Szakács György és Fülecs János debreceni tózsérek ökreit a füleki katonák letartóztatták s addig el nem bocsáták, míg a tózsének 200 tallért le nem fizettek. Ujabbán — írja a magyar kamara — a debreceniek 702 ökröt hajtván Pozsony felé, 70 katona elragadta tőlük az ökröket. És a szegény tózséreknak 1000 tallért, két vég gránát posztót, 15 pár karmazsin csizmát, 36 ökröt és 3 lovat kellett adniok, hogy gulyájukat visszakapják.¹⁸²⁾

Ez időben az ilyen esetek napirenden voltak. A katonák és a kóborlók miatt — írja a magyar kamara — a kereskedelem nagy veszedelemben forog. Az utak bizonytalanok s az útonállók nagyon elszaporodtak (1675). Méltán mondták tehát ez időben, hogy a tózsérség rettenetes mesteriség!

Hogy a keleti kompánia és a Lelio di Luca-féle appaldo is mód nélkül nehézzé, sőt néha lehetlenné tette a tózsérkedést, azt nemcsak a magyar kamara, de két bécsi handgraf is kimutatta. Max Gattermayer handgraf egész sereg magyar tózsért sorolt fel, akik az ő szolgálati ideje alatt teljesen tönkrementek.¹⁸³⁾ A másik handgrafnak, Löwenstock Kristófnak tíz évre terjedő kimutatásában olvashatjuk, hogy a keleti kompánia 1677-ig mennyi hasznot vágott zsebre s hogy minden eszközt megragadott arra, hogy a marhakereskedést tovább is kezében tarthassa. Én — írja a handgraf — öfelsege előtt már 1673-ban kifejtettem, minő nagy kárral jár a kincstárra a keleti kompánia marhakereskedése. Az

¹⁸²⁾ U. o. 14.591. fasc. 1675 október 17.

¹⁸³⁾ U. o. 14.567. fasc. 1669.

1678-ban aztán 46.427 forint volt a bevételünk, vagyis 38.690 forintra több, mint a keleti kompánia garázdálkodása első évében, 1676-ban.¹⁸⁴⁾

A magyar tőzsérségnek az is ártott, hogy 1675-ben bizonyos Hass nevű német vezetése alatt Magyaróvárott új vállalatot alakítottak Bécs ellátására s ugyanott több száz szarvasmarha számára istállókat építettek.¹⁸⁵⁾

Az Olaszország felé irányuló marhakereskedést a keleti kompánia átadta Lelio di Luca-nak öt évre.¹⁸⁶⁾ A szerződés szerint 50.000 magyar marhát hajthat ki szabadon („Maut- und Aufschlags-frei“) s ennek fejében fizet Bécsben százezer forintot. A magyar marha után a harmincadnak csak felét köteles megfizetni!

Ezt a Magyarországra mód nélkül hátrányos szerződést 1680-ban újabb nyolc évre meghosszabbították, sőt megtoldották azzal, hogy Lelio de Luca a Németbirodalomba is hajthat magyarországi marhát.¹⁸⁷⁾

¹⁸⁴⁾ U. o. Österreich, 17.442/b. f. H. 17. Ausführliche und wahrhafte Relation 1670 julius 1-től 1680 junius 30-ig. A steierországi kamara 1685 március 31-én a Lelio di Luca féle appaldator ellen kelt ki. Sok kárt okoz a kincstárnak s a kikötött bérnek felét sem fizeti.

¹⁸⁵⁾ U. o. 14.588. fasc. 1675. Über die Einrichtung einer neuen Ochsenhandlung bei der Herrschaft Hung. Altenburg.

¹⁸⁶⁾ Steierországi tartományi levélt. 475. nr. Contract. Herrn Lelio de Luca fünfjährigen Ochsenappaldts. betreff. 1674 december 31. Továbbá Orsz. levélt. Benegnae Reg. Resolutiones, 1674 október 29. 69. köt. Boum appaldus in ditionem Venetiarum.

¹⁸⁷⁾ U. o. Revers von Lelio de Luca 1685. márc. 1. A szerződés fejében ezúttal is 100.000 forintot fizet Bécsben.

A magyar kamara több ízben tiltakozott e szerződések ellen. *Teljesen ki vagyunk merülve* — írják a magyar kamara tagjai — hiszen az ország minden fontos kiadását a harmincadok bevételeiből kell fedeznünk. A Lelio de Luca-féle appaldo nemcsak a harmincadhivatalokra, de a magyar kamarára is nagy veszteséget jelent.¹⁸⁸⁾

Lelio de Luca halála után az appaldot Millesi Simon nevű olasznak engedték át azzal a kikötéssel, hogy az örökös tartományokból csak 4500 marhát hajthat ki, de Magyarországból annyit, amennyit akar. Minden pár osztrák marha után 3 forintot s minden magyarországi marha után fél forintot fizet — Ausztriának.¹⁸⁹⁾

A magyar marhatenyésztésre és a marhakereskedésre halálos csapást mért az 1683. évben kitört nagy háború. A Bécs ostromára vonuló nagy török hadsereg rendkívül sok szarvasmarhát ragadott el. Amit a lakók szigeteken és rejtett völgyekben megmentettek, azt Sobieskinek hazavonuló hadserege vitte magával. Ugy vonult e sereg hazánkon át, mintha ádáz ellenség lett volna.¹⁹⁰⁾

A marhaállomány pusztítását folytatták a császári hadseregek. *Buda ostromakor a Lothringeni herceg parancsára Dunán innen Somogyig, a*

¹⁸⁸⁾ K. p. levélt. 1675 január 3. A magyar kamara az udvarihoz.

¹⁸⁹⁾ Gráci Stadthalterei levéltár N. 595. Contract zwischen einer h. I. Ö. Hofkammer und Simon Millesi, 1701 augusztus 1. Igazában már 1699-ben meg egyeztek Millesivel.

¹⁹⁰⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. „Rationes quibus remonstratur, unde nam charistia respectu antecedentis temporis carentia pecorum sumpserit originem et dietim qualiter foveatur.“ Ugyanerről több hasonló jelentés is van ugyanott.

*Tisza és a Duna között minden szarvasmarhát szabad zsákmányként elvettek a szegény néptől. Az egykorú hivatalos jelentések szerint 70—80.000-re rúgott az így zsákmányolt szarvasmarha száma!*¹⁹¹⁾ A győri tőzsérek jelentették ez időben, hogy a hadi tiszték mindegyike 60, 70, 100, 200, 300, sőt több marhát mint zsákmányt hajtott ki külföldre. E gyászos időtől fogva az alföldi szegény nép marhát többé nem tudott szerezni!

E háborús idők alatt természetesen mód nélkül megrágult a vágómarha. Megérezte ezt Bécs városa is. A drágaságon és a húshiányon úgy igyekeztek segíteni, hogy Magyarországon 1688-ban császári rendelettel limitálták a hús árát. Ily módon hazánkban jóval olcsóbbért kellett adni a hús fontját, mint Bécsben.

Hiábavaló kísérlet volt ez is. Az ökör mindig kevesebb és mindig drágább lett. Az 1695. évben Bécsben a húshiány már elviselhetetlenné lett. Nagy tanácskozások folytak Bécsben, miként lehetne e bajon segíteni. S megint oly intézkedéseket léptettek életbe, melyek maradék tőzséreink kezéből is kivették a kenyeret. Bécsben nem számoltak a hadseregek pusztításával, a hatalmas császári hadak téli bekvártélyozásával s szentül hitték, hogy a drágaságnak oka a tőzsérek nyereségvágya.

¹⁹¹⁾ U. o. 14.746. fasc. 1703. Kecskemét, Kőrös és Cegléd városoknak okozta károkról pontos kimutatások maradtak ránk. Kecskemétről elvittek 1686-ban 989 ökröt, 415 tehenet és 338 lovat. *Kőrös lakóitól Buda ostromakor 1200 ökröt, 1186 tehenet és 163 lovat.* Mindezért a nevezett városok egy fillért sem kaptak. (Consignatio damnorum oppidi Kőrös — továbbá Specificatio quantum oppidum Kecskemét, Specificatio gravaminum Cegléd etc.)

Az 1695. évben császári biztosokat küldtek hazánkba s azok bejárták az egész országot.¹⁹²⁾ A Felsőmagyarországba küldött Aichpühl és Löwenburg jelentették, hogy bár *keresztül-kasul járták az ország e részét, vágómarhát alig találtak*. Még Nagyváradon és Debrecenben is alig van szarvasmarha!¹⁹³⁾ Az egyetlen hely ahol elegendő szarvasmarha volt található: Erdély. A győri tőzsérek itt szokták a marhát vásárolni. Az 1695. évben a győri tőzsérek kezén 4878 vágómarha volt. Erdélyből Győrig egy pár ökör után ötvenöt különféleilletéket kellett fizetni, ami összesen 47 forint 33 krajcár-ra rúgott. Így tehát egy pár ökör magának a tőzsérnek 76—80 tallérjába került. S a Magyarországra küldött biztosok és az udvari kamara azt kívánták, hogy a tőzsérek az ökör párját 55 tallérnál drágábban ne adhassák.

A magyar hatóságok — köztük a nádorispán is — úgy az uralkodó, mint az udvari kamara előtt világosan feltárták az okokat, melyek a drágaságot és a marhabiányt okozták. Észterházy Pál nádor magának a királynak írta, hogy saját maga meggyőződött Bécsben a húsnak mérhetetlen hiánya és drágasága felől. Ennek megszüntetése céljából császári biztosokat küldtek Magyarországra s az a terv, hogy elkobzás büntetése mellett köteles mindenki a marháját Bécsbe hajtani. A külföldre való hajtás ugyancsak elkobzás mellett tilos. Mivel ez az ügy teljesen Magyar-

¹⁹²⁾ A nádor és a magyar kancellária országos sérelemnek mondották e biztosok működését. A kancellária 1695 júniusban írta erről az udvari kamarának: „non modicum regno praejudiciosa videretur“. (U. o. 14.709. fasc.)

¹⁹³⁾ U. o. 14.709. fasc. 1695 április 21. Kassa: Relation in materia des Ochsentribs. (Aichpühl és Löwenburg az udvari kamarához.)

országot illeti — írja Eszterházy — tehát fel kell világosítania őfelségét. A drágaságnak és marha-hiánynak nem a tőzsérek az okai! A hosszú háború alatt teljesen kimerült az ország. Bécs felszabadítása óta a tisztek hihetetlen számban hajtották ki Magyarországból a marhát. Aztán az egész hadsereg hét hónapra át Magyarországon tel el százezer porció van évenként az országra vetve. Egy font hússal azonban a katonák nem elégszenek meg, hanem sokkal többet kicsikarnak a lakóktól. A fiskális jószágokon a tisztek összevásárolják a marhát s oda hajtadják ahová akarják. Az igaz, hogy Győr, Komárom, Buda és Fehérvár vidékén még van néhány ezer marha, de ezeknek nagyobb része is a haditiszteké. *Ami a magyar tőzséreket illeti, van még néhány, de igen kevés s a háború alatt ezek is jobbra teljesen elszegényedtek. Tehát nem ők a drágaság okai. Ami azon tervet illeti, hogy mindenki elkobzás büntetése alatt köteles marháját Bécsbe hajtani, az kivihetetlen. Hogyan lehet valakit arra kényszeríteni, hogy marháját Bécsbe hajtsa s eladja, mikor arra magának is égető szüksége van.*

Könyörgöm felségednek — írja a nádor — ne kényszerítsék az ezernyi teherrel sújtott szegénységet, hogy marháját, melyből él, Bécsbe hajtsa. A nyomoruságban sinylő lakókat ezzel kétségbeesésbe hajtják. Hiszen a földjét sem tudja művelni, ha marháját elveszik!¹⁹⁴⁾

Ugyanílyen hangon ír s a drágulásnak ugyanezen okait sorolja fel Hevenyesi János. A győri viszonyokat e nagyon jól ismerő férfiú még megemlíti, hogy Triangl keleti kompániája igen

¹⁹⁴⁾ U. o. 14.709. fasc. Datum Kismartonii 30. May, 1695. Humillimus perpetuoque fidelis servus Paulus Eszterházy.

sok marhatózsért tönkretett, nem fizetvén nekik. Azonfelül most a vásárookra hajtott gulyákat a hadi tisztek muskatérosokkal vétetik körül s maguknak szakasztják ki a javát.¹⁹⁵⁾

Az illetén és hasonló fölterjesztések mit sem használtak. Június hóban már Pozsony-, Moson- és Győr-megyében kihirdették, hogy a kilencmázsás ökör párjának az ára 49 tallérnál több nem lehet. Aki drágábban meri eladni, marháját elkobozzák. Aki pedig 49 tallérért nem akarja az ökör párját eladni, a kincstár adatja el s az árnak tizedrészét elveszti. Bécs kivételével sehova sem szabad marhát hajtani elkobzás büntetése alatt. Aki otthon tartja marháit s eladni nem akarja, elkobozzák.¹⁹⁶⁾ Egyuttal a kimért hus árát is limitálták, jóval alacsonyabb árt szabván, mint Bécsben.

A császári biztosok maguk jelentették, hogy Debrecenben a kilenc mázsás ökör párja 100—120 forint. Debrecenből Győrig vagy Óváig való hajtás költsége több mint 35 forint. S a bécsi kormány-székek azt követelték, hogy a győri és óvári tőzsérek a kilenc mázsás ökör párját 49 talléron adják. *Ez annyit jelentett, hogy a tőzsér kénytelen a maga vásárolta marhát feledron eladni a bécsiek-*

¹⁹⁵⁾ Orsz. levélt. Kam. levélt. 1695. június 5. Győr. A magyar kancellária is felsorolta a drágaság okait. Ő sem a tőzséreket okolja, hanem a háborút. Az udvari kamara — írja a többi közt — derűre borura adja a hadi tiszteknek a szabad passust s az illetők rengeteg marhát hajtának ki. A *vorspont* és az ágyuk vontatására is számtalan ökröt foglalnak le. Ha mindezeket beszüntetik, olcsóbb s több lesz a marha. (1695 március 29.)

¹⁹⁶⁾ Pénz. levélt. Hung. 14.708. 1695. *Modus et ordo contra fraudulentas praemissiones et detentiones in posterum fiendi.*

nek. Méltán írták tehát a szegény győri tőzsérek, hogy ez az ő végső romlásuk!

Nem mi drágítjuk a marhát — írták a győri tőzsérek — hanem a súlyos vámok, harmincadok, exactiók, aufslágok stb. Főlséged kegyessége s embersége nem engedheti, hogy mi a drágán vásárolt marhát potom áron, vagyis a 60—70 talléros marhát 45—48 talléron vesztegessük. Végső nyomor ül nyakunkon, tekintsen ránk főlséged kegyes szemével. S ha könyörgésünkre mit sem ad, vegye fontolóra azt, hogy mi a marhát főlséged tartományaiiban kölcsönvett pénzen vásároltuk. S ha mi tönkremegyünk s börtönbe kerülünk, hitelezőink is elveszítik pénzüket.¹⁹⁷⁾

A győri tőzsérek e folyamodását a magyar kancellária felterjesztvén, azt a megjegyzést fűzte hozzá, hogy ha a győri tőzséreket tönkreteszik, mindenkit elriasztanak a marhakereskedéstől. Már pedig Bécsset a győriek látják el marhával. De a tőzsérekkel együtt a hitelezők is elveszítik pénzüket. Ebből tehát még nagyobb drágaság fog keletkezni s könnyen megeshetik, hogy Győrött ribillió támad!¹⁹⁸⁾

A jól megokolt felterjesztéseknek és könyörgéseknek vajjon mi volt az eredményük? Az osztrák kancellária kioktatván a magyar kancelláriát, válaszul azt írta, hogy a győri tőzsérek és mészárosok, akik Bécsset marhával látják el, mértéktelen haszonra vágyakozván, az intézkedésnek ellenszegülnek s mint a közélelmezés ostorozói az összevásárolt 5000 ökröt addig nem akarják eladni, míg az árak nem növekednek. A vásárookra tehát egyet sem hajtanak. A császári biztosok rende-

¹⁹⁷⁾ U. o. 14.708. fasc. 1695 július.

¹⁹⁸⁾ U. o. 1695 július 7. A magyar kancellária (Mednyánszky Pál) az udvari kamarához.

teit kijátszák s valamennyi megyét az ő veszedelmes lépésük követésére bírják. Ezért semmi elnézést sem szabad velük szemben gyakorolni, hanem kényszeríteni kell őket öfelsége intencióinak végrehajtására. S akik erre nem hajlandók, azok marháit irgalom nélkül el kell kobozni. A haditanács katonasággal fogja a győri tőzséreket kényszeríteni, hogy a rendeleteket teljesítsék. Akiket bűnösöknek talál, azoknak a katonaság nem engedi meg többé a marhakereskedést.¹⁹⁹⁾

Amit itt az osztrák kancellária írt, az hamarosan megtörtént. A császár már július 28-án meghagyta a haditanácsnak, hogy Győrött katonaságot rendeljen a renitens tőzsérek ellen. Erre a haditanács július 31-én meghagyta, hogy a katonaság a kamarai bizottság rendelkezésére álljon Győrött a marhák konfiskálásában. Mivel a Győrött lévő tőzsérek közt sok katonatiszt is akadt, a haditanács kimondotta, hogy akik marhával kereskednek, tiszti fizetést nem kapnak.²⁰⁰⁾

Közben ugyanez ügyben egyik királyi rendelet a másik után jelent meg s mindegyik szigorúan meghagyta a megyéknek, hogy a tőzsérekkel szemben érvényesítsék a kiadott intézkedéseket.²⁰¹⁾

Mindezek az intézkedések nem többítették a szarvasmarhát hazánkban s így az olesóságot sem hozták meg. Ellenben koldusbotra juttatták azt a kevés magyar tőzsért, aki még marhakereskedéssel tengette életét.

¹⁹⁹⁾ U. o. 1695 július 28. Ad sacram caesaream regiamque Cancellariam Hungarico-aulicam.

²⁰⁰⁾ U. o. 14.710. fasc. Ex consilio bellico, 1695 július 31.

²⁰¹⁾ U. o. Leopoldus etc. Ad universos comitatus regni Hungariae, 1695. die 29. mensis Marc. Továbbá ugyanaz a megyékhez 1695 május 18. stb.

Mivel Magyarországon már nem akadt elegendő vágóókor Bécs számára, máshonnet kellett azt beszerezni. Erdélyben úgy látszik ekkor még elegendő szarvasmarha volt. Maga az erdélyi gubernium állította, hogy *Erdély bővelkedik szarvasmarhában.*²⁰²⁾ Ezért a kereskedők seregével jöttek ide Magyarországból és Ausztriából s bármit kértek a lakók marháikért, szó nélkül megadták.²⁰³⁾

Igy állván a dolog, Aichpühl és Löwenburg biztosok Nagybányán megegyeztek Bethlen Miklós kancellárral, hogy Erdély évenként 6000, esetleg több marhát szállít Bécsbe. Popovics Ferenc bécsi handgraf Naláczy Lajossal ugyanez ügyben alkudozván, abban egyeztek meg, hogy a rendekkel megkötik a szerződést s azontúl semmiféle más marhakereskedőt nem bocsátanak Erdélybe s az adásvevés korlátoztatik. Az erdélyi országgyűlés is kedvezően fogadván a tervet, Bánffy gubernátor s Bethlen Miklós kancellár kimondották a kompánia megalakulását. A belépési díj minimuma 1000 forintban állapították meg. Pénztárosnak Bethlen Sámuel választották meg. „Ez a kereset — írta a gubernátor és a kancellár — bizonyos és hasznos, csak Isten ő szent fölsége dőgtől és fegyvertől oltalmazzon, melyet jó reménységgel és imádsággal várunk ő szent fölségétől.“²⁰⁴⁾

²⁰²⁾ Ugyanott. Projectum de quaestu boum ex Transylvania Viennam 1695. „Transylvania — jelenti Bethlen kancellár — Dei misericordia hactenus miraculose conservatum et *pecudibus abundans regnum.*“

²⁰³⁾ U. o. Bethlen Miklós szerint a kereskedők nemcsak azért jönnek Erdélybe, hogy marhát vásároljanak, hanem azért is, hogy sok rossz pénzüktől szabaduljanak.

²⁰⁴⁾ 1695 július 8. Bánffy gubernátor és Bethlen Miklós Alvinczy Péterhez, akit felszólítottak a kom-

A szerződés tervezete már 1695 február 24-én elkészült s húsz pontból állott,²⁰⁵⁾ de mire végrehajtásra került volna a dolog, a marha ára anynyira felszökött, hogy a szerződésben kikötött árakon változtatni kellett.

Meddig s milyen arányban folyt az Erdélyből való marhahajtás, nem tudjuk. Az évi 6000 darab ökörnél többet Erdély nem adhatott. Ezt Bethlen Miklós már előre kijelentette. Mivel azonban Ausztriának és Bécsnek évenként 28—30.000 marhára volt szüksége, az erdélyi szállítás nem sokat változtatott a helyzeten. Magyarország pedig még kevésbé lendíthetett a marhahiányon. Az 1695-ben kiadott erőszakos rendelkezéseket ugyanis alig lehetett végrehajtani; mert a megyék legtöbbször a tózséreket és a marhatulajdonosokat vette védelmükbe. Így tett legelső sorban Győr-megye, mely 1695 július 3-án tartott gyűlésén kimondotta, hogy a tózsérek végső romlása nélkül nem hajthatók végre a kiadott rendeletek. S ha a kereskedők tönkre mennek, a megyék sem képesek a terheket viselni.²⁰⁶⁾

A császári bizottság erre július 4-én jelentette Bécsbe a megye ellenállását s követelte, hogy Győr-megye újra tárgyalja az ügyet. Az osztrák udvari kancellária a győri püspököt is felkérte a közvetítésre, de ez sem használt. Amint Popovics handgraf jelentette, a megyék nem sokat törődnek a felsőbb rendeletekkel s így Magyar-

pániába való belépésre. Az ezer forintról — írták — „Bethlen Sámuel testimoniálist ad kegyelmednek és az kompánia könyvébe beleiratja kegyelmeddel magával“.

²⁰⁵⁾ Projectum de quaestu boum.

²⁰⁶⁾ U. o. 14.708. fasc. 1695 jul. 3. Extradatum per me Mathiam Sajnovics ejusdem comitatus juratum notarium.

országban a húst drágábban mérik mint Bécsben. A tózsérek tehát nem bolondok, hogy Bécsbe hajtsák marháikat, mikor otthon drágábban eladhatják. Így állván a dolog, a húshiány Bécsben napról-napra nagyobb. A bajon csak úgy lehet segíteni, ha Moldvából és Oláhországból hozatnak vágómarhát.²⁰⁷⁾

A királyi rendeleteknek teljes eredménytelensége miatt I. Lipót nagy komissziót hívott egybe s meghagyta a magyar kancelláriának, hogy a megyéket újra erősen buzdítsa Bécsnek ellátására. A bécsi gyűlésre meghívatta Pozsony- és Győr-megye küldötteit, a kamarákat, a kancelláriákat és Bécs város gisztrátusát.²⁰⁸⁾

Ez a tanácskozás sem vezetett eredményre, mert a bajok orvoslása helyett ezuttal is erőszakkal igyekeztek a drágaságot enyhíteni.

A Bécsbe való marhahajtás tehát egyáltalán nem növekedett. S ami Bécsbe került, azt jobbára Erdélyből, Moldvából hajtották. Az Erdélyből való marhahajtást a többi közt Kézsmárki Thököly Kata kompániája üzte legtovább. E kompánia tagjai voltak Kata asszonyon kívül Apaffy Mihály, Pekry Lőrinc és Thurzó. A vásárlást Cserey Tamás deák és Tóth János eszközölték, akik szintén részesek voltak a kompániában. A kompánia tagjai az egyezséget 1691 január 13-án

²⁰⁷⁾ U. o. 14.710. fasc. Popovics Ferenc János handgraf az udvari kamarához 1695 őszén, kelet nélkül.

²⁰⁸⁾ U. o. 1695 augusztus 21. A király a többi közt ezt is írta a marhahiányról: „ne dicta pernicies et malum imminens altiores radices agat, inelyta cancellaria Hungarico-aulica ad antelatos comitatus pro ablegandis quo citius Viennam deputatis suis rescribet. Eosdemque ad providendum sacrae caes. majestatis residentiae de macellandis interea bobus“ etc.

kötötték meg s 1697 szeptember 13-án megújították.²⁰⁹⁾

Ezenközben Bécsben még mindig tanakodtak, miként lehetne a marhahiányon segíteni. A magyar kamara ismételten kimutatta azokat az okokat, melyek a marhakereskedést úgyszólván lehetetlenné tették.²¹⁰⁾ Az akadályok megszüntetésére, az illetékek, aufslágok és harmincadok mérséklésére azonban Bécsben nem gondoltak. A pillanatnyi nyereség kedvéért tehát ismét a régi eszközökhöz fordultak. Bár a bécsiek a marhadrágaság és a húshiány miatt panaszkodtak, az 1699. évben, majd meg 1701-ben Millesi Simonnak ismét appaldóba adták az Olaszország felé való marhakihajtást.²¹¹⁾

Ez a Millesi-féle appaldo sem volt különb az elődeinél. Ez is nagy kárt okozott a magyar kincstárnak, valamint a magyar tőzséreknek. Ez utóbbiak együtt írták a kamarának, hogy a meghalt Lelio di Luca appaldator sok ezer forinttal adós maradt és semmi remény arra, hogy a tőzsérek ebből valamit megkapjanak.²¹²⁾ A mostani appaldator: Millesi ugyanúgy cselekszik mint előde. A tőzsérekkel szerződést köt bizonyos

²⁰⁹⁾ Orsz. levélt. Kamarai iratok. („Mi Kézsmárki Thököly Kata stb. föltött szándékunk lévén Erdélyben marhák vásárlására beküldenünk . . . Egyeztünk meg a nyereségen, ha Isten ad. A nyereség megyen ötödfél részre“ stb.)

²¹⁰⁾ Országos levélt. Pozsony, 1699. augusztus 30. Felterjesztés a camerale consistoriumhoz.

²¹¹⁾ Gráci Statthalterei levéltár, 595. nr. Contract zwischen einer h. I. Ö. Hofkammer und Simon Millesi, 1699. és 1701. augusztus 1.

²¹²⁾ U o. 14.767. fasc. 1705. „et iam ad hodiernum tot exinde millia flor. passa damna absque omni spe regressus *gebundi suspirant.*“

számú marhára s mikor a szegény emberek nagy költséggel az örökös tartományokba hajtják a marhát, százból kiválaszt huszat s a többit nem fogadja el. A tózsérek, nehogy vissza kelljen a marhát hajtaniok, kénytelenek potom áron átengedni az appaldatornak.²¹³⁾

A magyar kamara mindezt szintén megírta Bécsbe. *Ki tagadhatná — írja a többi közt — hogy ily módon a tózsérek tönkremennek s hogy a kincstár bevétele is apad.*²¹⁴⁾

Rákóczi Ferenc szabadságharca, aztán a spanyol örökösödési háborúk alkalmasak lettek volna arra, hogy a tózsérek jó áron adhassák el marháikat a katonaság számára. Am az olasz appaldo ezt lehetetlenné tette. A Tiszamentén meg a rácok tízezernél több marhát rabolván, alig volt mit kihajtani. Jellemző dolog, hogy a haditanács a tízezer rabolt ökörből ezer darabot őfelsége számára követelt.²¹⁵⁾

Az Itáliában lévő császári hadak részére Buquay testvérek szállították a marhát. Az 1704 június 9-én kötötték meg véle a szerződést. A marhahajtásra vám- és harmincadmentességet kaptak. A kurucok azonban folyton akadályozták őket a kereskedésben. Egy izben például 2000 ök-

²¹³⁾ U. o. Queastores boarii Hungariae továbbá ugyanez ügyben: *Ersuchung an die löbliche österr. Hofkanzlei 1705 május 5.* (Az udvari kamara az osztrák kancelláriához.)

²¹⁴⁾ U. o. 1705 február 9. (*Unde quis negabit per hauc quaestorum ruinam haud parum proventibus regiis decessisse etc.*)

²¹⁵⁾ U. o. Hoffinanz, 13.957. fasc. 1706 március 31. *Ersuchung an d. Hofkriegsrath és Schlick Lipót generalis jelentése 1706 március 31.* Ez utóbbi írja a rácokról, hogy az ellenségnek mit sem ártottak, s csak zsákmányra és a marha elrablására valók.

röt és 300 lovat ragadtak el tőlük. Buquay testvéreken kívül más velenceiek is üzték a marhakereskedést, még pedig úgy, hogy nem a császári hadaknak, hanem az ellenségnek (t. i. a franciáknak) szállították a marhát. Az egyik kimutatás szerint ily módon a franciák 1734-ig mintegy 60.000 ökröt kaptak, a császári hadsereg pedig semmit.²¹⁶⁾ A velencei kereskedők azonban az imigyen szállított marha jórészét nem nálunk, hanem Oláhországban vásárolták.

A szatmári békesség után írják a hivatalos jelentések, hogy Magyarország kereskedelme teljesen tönkrement.²¹⁷⁾ Nem is csoda, hiszen 1683-tól fogva majdnem állandóan folyt nálunk a hadakozás s téli kvártélyon hét hónapon át állandóan Magyarországnak kellett élelmeznie a nagy császári hadsereget. Ilyen viszonyok mellett nem csoda, hogy marhaállományunk mód nélkül megcsappant. Olyan vidékekről jelentik a teljes marhahiányt, amelyek azelőtt a legfőbb emporiumai voltak a marhatenyésztésnek és a marhakereskedésnek. Ilyennek mondják például Debrecent, Kecskemétet, Kőröst s Biharmegyét, ahol a hivatalos jelentések szerint alig volt vágómarha.

A vám- és a kereskedelem ügyében kiküldött bizottság sokat tanácskozott afelett, miként lehetne a polgári kereskedést helyreállítani. Üdvös határozatokat is hozott. Ilyenek voltak például a

²¹⁶⁾ U. o. 15.008. fasc. Species facti seu informatio ad excelsam caes. cameram aulicam.

²¹⁷⁾ U. o. Hoffinanz, 14.011. fasc. a Mauth und Commerzien Hauptkommission jelentése. III. Károly király írta, hogy trónraléptekor a kereskedelem haladklófélben volt. („Gänzlich darinder liegen und ausser Acht gelassen seyndt.“ Hungr. Denkbuch 449. kötet, 363. lap.)

vám- meg a harmincadmentesség és a szabad passzusok megszüntetése, a külföldi fejedelmeknek adott kedvezmények megszüntetése stb. Ezek a határozatok azonban papíron maradtak. A XVIII. században is folytatták azokat a módokat, melyek a magyar tózsérséget tönkretették s amelyek a magyar kincstárnak rengeteg kárt okoztak. Évről-évre növelték a marhahajtás illetékeit, kísérleteztek a monopoliумokkal és az appaldókkal s osztogatták a szabad útleveleket. Az 1714. évben például Eleonora özvegy császárné vám- és harmincadmentes passzust kapott 10.000 mázsa széna, 4500 mérő zab és 400 kéve szalma kivételére. S ez akkor történt, mikor nálunk a nagy szárazság miatt alig volt széna. (1714.)

Milanóban ugyanekkor nagy lévén a húshiány, öfelsége megengedte, hogy 12.000 ökröt hajtsanak ki Magyarországból Milanó számára, még pedig vám- és harmincadmentesen. Tehát Magyarországnak kellett megfizetnie azt, hogy Milanóban elegendő vágómarha legyen!

És ez így ment évről-évre. A Millesi-féle appaldót is minden öt évben megújították; bár a magyar rendek és kormányzések folyton tiltakoztak. Még az udvari kamara is elismerte, hogy Millesi marhakereskedése mód nélkül káros. Sokkal több marhát hajt ki, mint amennyit a szerződés értelmében szabad volna s a kihajtott marhát Olaszországban az ellenségnek adja el; Magyarországból pedig megcsalja a vámosokat és a harmincadosokat.²¹⁸⁾

²¹⁸⁾ U. o. 14.755. fasc. Az udvari kamara irta a magyar kamarának már 1703-ban: „Non absque probabili fundamento delatum nobis exstitit, qualiter vir quidam Italicae nationis, nomine Millesi publico valde pernicioso commercio cum bobus et jumentis

Bár ugyancsak a harmincadosok is többször jelentették, Millesi-nek a hajaszála sem görbült meg s évtizedeken át ő maradt az appaldator. Persze ő is mindent a gráci Bancal-Cassa-ba fizetett s Magyarországnak semmi sem jutott az appaldo béréből.

Mohr János Kristóf báróval is olyan szerződést kötöttek Bécsben, hogy vám- és harmincadmentesen hajthatja ki Magyarországból a marhát „őfelsége szükségletére“. Az 1712. évben Mohr így módon 1400 marhát hajtott ki.²¹⁹⁾

Mivel Ausztriában még mindig óriási jövedelemnek tartották a magyarországi tőzsérek bevételeit, egyik kalandos terv a másik után érkezett az udvari kamarához e jövedelem megkaparítása ügyében. Ezen monopolium-, propolium- és appaldo-tervekkel még az udvari kamara sem tartotta érdemesnek foglalkozni. Azonban olyan figyelemreméltó tervek is érkeztek, melyekkel érdemes volt foglalkozni. Ilyenek voltak első sorban azok, melyek a mit sem jövedelmező koronajószágoknak marhatenyésztés céljára való felhasználását ajánlották. Ilyen volt például Anonymus Compariturus tervezete, aki egy hatalmas, császári s királyi gulya szervezését ajánlotta. Ezen ökörszeminarium (Ochsenseminarium) — írja a névtelen — idővel mérhetetlen mennyiségű

in Italiam exerceat“. Ezt a későbbi években többször megismételte. Az 1724. évben a karinthiai rendek is panaszkodtak Simon Millesi appoldója miatt s kérve kérik annak eltörlését.

²¹⁹⁾ Orsz. levélt. Benignae Resolutiones Reg. 1712 augusztus 3. — Bizonyos Motsch Rudolf báró 1710-ben általános marha-monopolium behozatalára tett ajánlatot s ennek fejében hetenkint ötezer forintot ajánlott az udvari kamarának.

hússal fog szolgálni. A haszonból ő 2000 aranyat kíván a maga számára s ennek fejében ő vezelné az ökör-levelezést. (Ochsen-Correspondenz.)²²⁰⁾

Ennél komolyabb ajánlat volt Strobel János Gyöngyé, aki mögött a jeles Mednyánszky Pál állott. Strobel, illetve Mednyánszky a hatalmas fiskális jószágoknak 10—14 mérföldre terjedő legelőit marhatenyésztés céljára kívánta felhasználni. Istállók helyett a náddal fedett szállásokat ajánlották. A tűzéség és szekerészet 10—12 ezer ökrét itt egy krajcár nélkül eltartanák. Ha már elegendő marha lesz, minden évben sok ezret el lehetne adni. *Mivel a külföldi országoknak és fejedelmeknek semmi sem oly kedves, mint ha megengedik nekik, hogy magyar marhát hajtsanak ki, ezeket is könnyen ki lehet majd elégíteni.*²²¹⁾ Az udvar szükséglete is fedezve lesz. Ezen császári gulya megalapításához kell először 500 borjas tehén, 500 tinó, 12 bika és 300 hizlalni való ökör.

Károly király ezt a tervezetet 1718 augusztus 14-én jóváhagyta és 12.000 forintot utalványozott a mű megkezdésére. Ez alkalommal a király Mednyánszky Pál bárót, a szepesi kamara adminisztrátorát és a fentebbi vállalkozás igazi tervezőjét szokatlan dicséretekkel halmozta el²²²⁾ s

²²⁰⁾ U. o. f. III. 20. nr. Projekt wegen Erzeugung der Ochsen in Ungarn, in materia des aufrichtenden armenti caes. regii. 1718.

²²¹⁾ „Denen auswärtigen Potentaten und Ländern nichts lieber und angenehmer, als wan ihnen die Gelegenheit und Erlaubnuss das hung. Viech, absonderlich die Ochsen hinauszutreiben vergönstiget wird“ etc.

²²²⁾ „Caeteroque hoc in negotio laudabilem zelum tuum et oeconomiae intelligentiam, dexteritatem perhibendi uberem nancisceris campum atque occasionem.

együttal kinevezte őt a vállalat igazgatójává és főfelügyelőjévé.²²³⁾

Ezenközben Bécs városa állandóan panaszkodott, hogy nincs elég marha s a város tanácsa nem tudja hússal ellátni a lakosságot. Ennek az örökös panasznak az lett a következménye, hogy újra eltiltották a német birodalomba való marhajajtást, ami a kincstárnak 200.000 forintnyi kárt okozott.

Az 1719. évben Bécs városa erősen panaszkodván a marhahiány miatt, Győrből jelentették, hogy az úrnapi vásáron 3636 darab volt a felhajtás, de csak 1391 darab kelt el, a többit visszahajtották. Szereden ugyanakkor 4000, a pesti vásáron meg 8000 ökör volt. A bécsiek tehát vásárolhattak, ha akartak volna.

Érdekes e vásárokon megjelent tőzsérek neveivel foglalkoznunk. Az 1695. évből ismerjük az összes győri tőzséreket név szerint. Negyvenegyen voltak akkor s 4878 ökör volt a birtokukban. Mindannyija magyar volt. Az 1719. évi győri vásáron szereplő harminchárom tőzsér között már alig találunk magyart.²²⁴⁾

Igy vagyunk másutt is. Eltűnnek a magyar tőzsérek és idegenek lépnek örökükbe. Ezek legtöbbje a török területről hozzánk költözött görögök, örmények, bolgárok, oláhok és rácok közül valók voltak. Ezek az ország délkeleti részén pusztákat

²²³⁾ An die univ. Bancalitet. 1718. augusztus 14. Strobelnek egyelőre ezer aranyat utalványozott a király.

²²⁴⁾ Bécsi pénzügyi levélt. 17.405. f. 9. 1719. július 19. „Consignatio boum“ etc. A tőzsérek közt ilyen nevéek szerepelnek: Chader, Penicz, Holzer, Saboczon, Hiemer, Pauer, Poschos, Kindl, Freind, Franko, Testelmayr, Sajnovics stb.

béreltek s marhatenyésztéssel és tőzsérkedéssel foglalkoztak. Az örmények közt a legtehetősebb a *Gorove*-család volt. Gorove Kristófnak például egyszerre 1500 eladó ökre, 200 darabból álló ménese és 200 tehénből álló gulyája volt. Az oláh tőzsérek legtöbbje Biharmegyében élt s a legelőkelőbb köztük *Szebenyi László* volt. A bolgár marhakereskedők közt a leghatalmasabb a *Bibics*-család volt. Bibics Jakab megszerezvén Kovácsházát, nemességet kapott kovácsházi névvel. Tudott dolog, hogy a Bibics-család nagy kulturális alapítványokat tett nálunk. Az idegen tőzsérek közt szerepelnek a *Harucker*-ek, a *Karácsonyi*-ak és a *Thököly*-ek is.²²⁵⁾

Érdekes jelenség, hogy a görög tőzsérek a legnépesebb magyar városokban laknak, majdnem mindegyiknek magyar vezetőkes neve van, bár igen soknak a családja Törökországban lakott.

Mivel a későbbi török békeségek a török alattvalóknak sokkal nagyobb kedvezést biztosítottak a kereskedelem terén, mint a magyaroknak, ennél fogva a görög, örmény, rác, bolgár kereskedők száma nálunk folyton szaporodik.²²⁶⁾ S ezek a bevándoroltak teljesen elnyomják a még meglévő magyar kereskedőket. Felső-Magyar-

²²⁵⁾ A leghatalmasabb marhaliferáns Csekonicus ezredes volt, aki a napoleoni háborúban marhát szállított a hadseregnek. Az 1799 július 5-én kötötték meg vele a szerződést. Az első évben 56.846, a második évben 70.177 darab marhát szállított. A háború végén Csekonicus követelése 4,264.284 forint volt. (U. o. Bankale, 11.427. fasc. 1809. Itt vannak Csekonicus számadásai.)

²²⁶⁾ Amíg a török alattvalók három százalékos vámot fizettek, addig a magyarnak hatszor, hétszer annyit kellett fizetnie!

ország kereskedői 1724-ben együttesen írták, hogy a török alattvalók teljesen kezükbe kaparították a kereskedelmet s cikkeikkel a magyar ipart is hamarosan tönkreteszik. Azelőtt — írják — virágzott a magyar kereskedelem. Magában Kassa városában húsznál több oly nagy kereskedő volt, akik az adónak és a városi terheknek egyharmadát maguk viselték. Ma már csak három kereskedő tengődik közülök, a többi teljesen tönkrement. Az országos vásárokat a görög kereskedők sokasága miatt a magyar kereskedők már felkeresni sem merik.²²⁷⁾ Ránk kereskedőkre tehát a végromlás vár, de a hazai iparosokat is ilyen veszedelem fenyegeti.

Arra kérik tehát öfelségét, hogy a török alattvalók mással mint török árukkal nálunk ne kereskedhessenek.²²⁸⁾

A hazai kereskedőknek illetén elnyomása és pusztulása megfelel a valóságnak. A XVIII. század első feléből több kimutatással rendelkezünk a magyarországi kereskedő tőzsérekről. Sajnos! magyart már alig találunk közöttük. Az 1719. évben, aztán 1721-ben név szerint felsorolták azokat a tőzséreket, akik Bécsbe marhát hajtottak. Az 1721-ben például 18 tőzsér 2135 darab ökröt vitt a bécsi vásárookra. Egyetlenegy magyar tőzsér sem volt köztük.²²⁹⁾

A helytartótanács 1743-ban összeiratván a tőzséreket, csak örményeket, bolgárokat, oláho-

²²⁷⁾ „Loca anniversariis nundinis conspicua ob multitudinem Graecorum amplius ne frequentare audemus“ etc.)

²²⁸⁾ Quaestores partium regni Hungariae superiorum in communi. (Debreceni városi levéltár.)

²²⁹⁾ Pénzügyi levélt. 14.867. fasc. 1721. Specification deren Schlachtochsen“ etc.

kat, görögöket és rácokat sorol fel név szerint. Magyar tőzsért egyáltalán nem említ.²³⁰⁾

Méltán írta tehát 1715-ben Debrecen városa, hogy a török alattvalók az egész hazát elárasztották s a kereskedelmet kiragadták a mieink kezéből.²³¹⁾

Igy állván a dolog, azok az intézkedések, miket a marhakereskedés ügyében hoztak a bécsi kormányshoz, már nem annyira a magyar, mint az idegen tőzséreket érintették. Ám azzal, hogy a németbirodalmiakat nem bocsátották Magyarországra, a magyar kincstárnak is nagy kárt okoztak. Bár a XVIII. században a kihajtott marhára vetett illetékek már a marha árának negyvenhét százalékára rúgtak, 1720-ban ismét 10 forintnyi új aufslágot vetettek a külföldre hajtott marha párjára. Ezt a királyi rendeletet 1721 június 23-án vissza kellett vonni, mivel a kamarai számvevőszék és a harmincadosok jelentése szerint a tíz forintos aufslágból egy év alatt egyetlen fillér sem folyt be!²³²⁾ Eszerint — mint a magyar kamara jelentette — a tíz forintos aufslág haszn helyett súlyos kárt okozott az országnak.²³³⁾

Mivel az olasz appaldo még mindig folyt s mivel szép hasznot hajtott az appaldatoroknak, több vállalkozó az Ausztria és a Németország felé irányuló marhahajtás appaldojára is tett ajánlatot. Az 1723. évben például „*Leopold Wilhelm*

²³⁰⁾ Orsz. levélt. Kancelláriai levélt. *Diversae sortis et nationis boum quaestorum*, 1743 szeptember 24.

²³¹⁾ „Totam fere patriam nostram inundassent et replevisent quaestusque commoditatem ipsis er'puisent“ etc. 1715. Debrecen város levéltára.

²³²⁾ Pénzügyi levélt. 14.873. fasc. 1721.

²³³⁾ U. o. 1721 október 24. „evidentissimum detrimentum“.

Kochlatsch ein Hungar“ nyújtott be az udvari kamarának ilyen projectumot. Kochlatsch évenként 25.000 ökröt óhajtott Magyarországból kihajtani. Az illetékeken és a vámokon kívül minden pár ökör után még 10 forintot ajánlott az udvari kamarának. Ez a 10 forint tizenkét év alatt 1,500.000 forintra fog rúgni! Ó — írja Kochlatsch — nem fog propoliumot üzni, csak összevásárolja s hizlalja a marhát. A külföldnek évenként 10—12.000 hizott ökröt juttat.²³⁴⁾

Az udvari kamara elég kedvezőnek találta Kochlatsch ajánlatát, de előbb közölte azt a Ministerial Banco-Deputation-nal és a bécsi handgráffal. Mit végeztek ezek Kochlatsch Lipóttal, — nem tudjuk. Talán ez a projectum is arra a sorsra jutott, mint Károlyi Sándoré, aki hat éven át 120.000 darab kilenc mázsás ökör eladását tervezte. Károlyi szerint ez 771.396 forint hasznót hozna. Ha pedig a 120.000 ökröt Bécsben adná el, akkor a tiszta haszon 1,128.000 forint lenne. Az üzlet az 1723. évben kezdődne.²³⁵⁾

A bécsi kormányzések komolyabban foglalkoztak az 1724. évben beérkezett projectumokkal. Ezek a tervek már valóságos monopoliumpok voltak és ismét a magyar kincstár megkárosításával és a szabad kereskedelem megszüntetésével jártak. Így tehát Bécsben kedvezőbben fogadták. Az egyik ilyen projectumot a Bouquai testvérek nyújtották be a consilium regium-hoz. Ők már

²³⁴⁾ U. o. 1723. október 2. Kays. Hofbuchhalterei Bericht, Leopold Kochlatsch wegen des ungar. Ochsenhandels eingerichte Projecta.

²³⁵⁾ Károlyi nemzetség levéltára, 1722 szeptember 5. Pozsony, fogalmazvány Károlyi terve szerint e vállalathoz kellett volna 16 *marhaszedő*, 100 *sörös*, 16 hajdú, 10 kocsis, 10 szekér, 40 ló, 16 katona.

ajánlatuk első pontjában feltételül kötötték ki a szabad kereskedés megakadályozását. A két testvér évenként 64.000 marhát akart külföldre hajítani s minden darab után fél tallért ígért a kincstárnak.²³⁶⁾

E minden tekintetben hátrányos tervet Bécsben elfogadhatónak tartották s a Bouquai testvérek utasítást kaptak, hogy alapítsák meg kompániájukat s aztán jelentkezzenek, hogy az egyezséget jóváhagyás céljából őfelsége elé terjesszék.²³⁷⁾

Még mielőtt ez ajánlatot elfogadták, bizonyos Perger Lipót Vilmos is nyújtott be hasonló tervezetet, amely a kincstárra nézve sokkal kedvezőbb volt. A magyar kamara nem ellenezte ugyan e tervet, de azért megírta Bécsbe, hogy az 1651. évi monopolium csúfosan megbukott s a kincstárnak nagy károkat okozott. A szarvasmarhakereskedést most az országban főleg rákok, görögök, arnauták, németek és katonai officálisok végzik. Perger minden ökör után egy tallért és 150.000 forint harmincadot kész fizetni. A marhavásárlás a megyék megbizottjainak felügyelete alatt történnék. Ezért a kamara nagyon ajánlja e terv elfogadását.²³⁸⁾

A Perger Lipót Vilmos tervezte monopolium

²³⁶⁾ A Bouquai testvérek Serajevóból költöztek hozzánk s nagyban úzték a marhakereskedést. Az egyik Bouquai (Antal) már 1701-ben magyar nemes volt. Legalább Savoyai Eugen herceg 1701 november 30-án megdicsérvén őt, *nobilis Hungarus*-nak írja. (Pénz. levélt. 15.008. fasc.)

²³⁷⁾ U. o. 1724 szeptember 30.

²³⁸⁾ U. o. 1724 február 7. és egy másik felterjesztése 1724 szeptember 30. Ez utóbbiban is a Perger-féle terv elfogadását ajánlja, mert ez kedvezőbb, mint a Bouquai testvéreké.

vagy appaldo ügyében a királyi ügyek igazgatójának: Grassalkovics Antalnak véleményét is kikérték. Grassalkovics szerint mivel *a marhakereskedést úgysis külföldiek, aztán görögök és rácok üzik, tehát az új appaldo nem szolgálhatna praejudiciu-mul.*²³⁹⁾

Hosszas tárgyalás után Bécsben megállapították a Perger-féle vállalat pontjait s az udvari kamara leküldte azokat Pozsonyba, hogy a helytartótanáccsal és a megyékkel közöljék.²⁴⁰⁾

A projectum szerint Perger évenként 60.000 marhát hajt ki külföldre. Ebben a számban nem foglaltatik az, ami Bécs ellátására szükséges. A harmincadon és a vámon kívül minden ökör után 45 kr.-t, az udvari kamarának évenként 15.000 frt.-ot fizet. Perger mint *császári direktor* vezeti az appaldot és *császári pecsétet kap*. A szerződés tíz évre szól. Perger császári pátenseket kap s mindennemű védelmet a csempészek, az ellenállók és a zugolódók ellen. *Marhát csakis a Perger kompániájától szabad vásárolni!*²⁴¹⁾

Amíg Bécsben ilyen szerződésekkel igyekeztek azt az immár csekély jövedelmet elvonni Magyarországtól, melyet a megcsappant marha-

²³⁹⁾ U. o. 1724 március 5. Grassalkovics jelentése a camerale consiliumhoz.

²⁴⁰⁾ Országos levélt. Benignae Resol. 1725. november 8. Die Überlassung in Appalto derer sowohl Schlacht- als Zucht-Ochsen aus dem Königreich Ungarn und deme incorporirten Landen etc.

²⁴¹⁾ Bécs város levéltára: Alte Registr. 1729. A. 7/. Puncta mit der Pergerischen Societät errichtenden Fleischkontrakts. Perger 100.000 frt.-ot köteles letenni. Érdemes megemlítenünk, hogy *a Perger-féle kompánia tagjai magyar mágnások voltak, valamint Bécs város magisztrátusa.* (U. o. Alte Registr. 60/1729. Per imperatorem Wien, 1729 augusztus 5.)

kivitel hozott harmincadban: addig a magyar rendek, nem tehetvén egyebet, mint súlyos sérelmet hangoztatták a szabad kereskedés megakadályozását. Az 1729. évben például a karok és rendek követelték a marhakereskedés szabadságát mind Velence, mind más országok felé. Követelték az úgynevezett passbrief-ek eltörlését, valamint azt is, hogy kiki annyi marhát hajthasson ki, amennyit akar.²⁴²⁾

Sokszor elhangzott már az országgyűléseken az ilyen követelés, de mint azelőtt, úgy ezután sem lett annak semmi eredménye. Mária Terézia uralkodása alatt is csak úgy folytak a dolgok, mint azelőtt. A németbirodalmi városok kérvették öfelségét, engedné meg nekik a Magyarországon való vásárlást. Hasztalan volt minden kérés. Ellenben a Millesi-féle appaldo kérés nélkül is megkapta az Olaszország felé irányuló kizárólagos marhahajtás jogát. Kivüle még másokkal is kötöttek eféle szerződéseket. A Thaler és az Eineder-féle kompániákat például mindenféle kedvezésekben részesítették, hogy Bécsel a fenyegető háborúra való tekintettel, elegendő marhával lássák el.²⁴³⁾

A magyarországi (de már nem magyar) lőzséreket a külföldieknek adott kiváltságok és előnyök arra bírták, hogy ők is monopolium-szerű

²⁴²⁾ Pénz. levélt. Hung. 14.955. fasc. Postulata dominorum regni Hung. statuum: boum item commercium intuitu quoque statuum imperii et Venetorum ac aliorum exterorum absque ullo per sollicitationem passualium literarum ponendo impedimento et ad determinatum numerum restrictione admittendum“ etc.

²⁴³⁾ Bécs város levéltára: Hauptarchiv, 1/1741 szeptember 20. Az említett két kompánia előleget is kapott, hogy azonnal ezer ökröt hajthasson Bécsbe.

kereskedést üzzenek. Elég példa lévén előttük, alaposan megtanulták a módját. A négy legnagyobb tőzsér: Rasák, Hasich, Tschader és Leffler egyesülvén, olyan hatalmas kompániát alkottak, hogy szarvasmarhát alig lehetett mástól vásárolni, mint tőlük.²⁴⁴⁾ Embereikkel az egész országot behálózták s összevásároltak mindent s társukká tettek mindenkit, akinek nagyobb számú marhája volt. A marhavásárokon aztán ők uralkodtak. A győri úrnapi vásáron például 1727-ben több ezer eladó marha volt, de egyetlenegy tőzsér sem akadt ott a nevezett négy ember kompániáján kívül. Így aztán olyan árat követelhettek, aminőt akartak. A bécsi, pozsonyi, a soproni, a nagyszombati, bazini, modori mészárosok a nevezett monopolisták ellen szigorú rendeleteket kértek. Az udvari kamara erre kiadta a Lipót-féle 1688. évi patenst, mely a bécsi mészárosoknak nagy előnyöket biztosítván, az előleg vásárlást betiltotta. Maga III. Károly király is adott ki rendeletet a monopoliumok ellen, de viszont azt is hangoztatta, hogy a bécsi mészárosok a hús árát akarják emelni, azért panaszkodnak annyira a monopoliumok ellen.²⁴⁵⁾

Ezek a rendeletek keveset használtak. A Rasák, Hasich, Tschader és Leffler jól szervezett

²⁴⁴⁾ „Ex diversis in magno numero consistentibus usurariis hominibus conflatae societates, uti sunt Rasakiani, Hasichiani, Tschaderiani et Leffleriani, qui — — — *nocivum monopolium exercerent*“ etc.

²⁴⁵⁾ Per imperatorem, Wien, 1727 8. Juli. Továbbá: An die hung. Kammer 1727. julius 26. A különféle városok panaszos levelei 1727 junius 28. — Ugyanitt vannak a harmincadosok jelentései ez ügyről. (Pénzügyi levélt. Hung. 14.935. fasc. 1727.)

kompániája tovább is nagy haszonnal űzte a marhakereskedést, illetve a monopolium-szerű kereskedést.

Az ő példájukra később más ily kompániák is alakultak. Ilyen volt például a *Postl Mátyás*-féle hatalmas kompánia, mely a hétéves háború alatt hetenkint négyszáz ökröt szállított a hadseregnek. Az 1760. április 15-ig imígyen 18.000 ökröt hajtott ki a hadsereg részére. Mellékesen persze a városok számára is elegendő marhát szállított. Mária Terézia ezt a *Postl Mátyást* minden vám és harmincad fizetése alól felmentette úgy Magyarországon, mint az örökös tartományokban.²⁴⁶⁾ Gondolhatjuk, mit vesztett ezzel Magyarország harmincadban és vámokban!

Alig hogy a békekesség helyreállt, Bodenthal udvari tanácsossal kötöttek szerződést Bécs és Ausztria hússal való ellátása ügyében. A *Fleischlieferungs-Direction*, illetve annak feje Bodenthal a marhavásárlás kizárólagos jogán kívül sok más kiváltságot is kapott, de a várákozásnak mégsem tudott megfelelni. A szerződés 1774 február 1-én járt volna le, de már ezelőtt erős mozgalom indult meg a Bodenthal-féle monopolium megszűntetésére. Ófelsége 1773 szeptember 15-én csakugyan felmondotta a szerződést s 1774 február 1-től a bécsi mészárosok újra szabadon vásárolhattak marhát.²⁴⁷⁾

Bécs érdekében 1773 január 23-án ófelsége megtiltotta a szarvasmarha kivitelt hazánkából a

²⁴⁶⁾ Mária Teréziának, a magyar kancelláriának, valamint az udvari kamarának erre vonatkozó iratai és *Postl* szerződései a Pénzügyi levélt. Hung. 1759. és 1760. f.-ban van. *Postl Mátyás* komáromi német tőzsr volt.

²⁴⁷⁾ Bécs város levélt. Alte Registratur.

római birodalomba, Bajor-, Szászországba, Szi-
léziába és Salzburgba.²⁴⁸⁾

Ugyanezen év végén őfelsége meghagyta a magyar kamarának, hogy a terjedelmes legelőket ne engedje betelepíteni, hanem hagyja meg azokat legelőknek marhatenyésztés céljára.²⁴⁹⁾

Bécs érdekében 1778 február 28-án újra be-
tiltották a szarvasmarhának külföldre való haj-
tását s Magyarországot teljesen elzárták külföldi
vásárlóitól.²⁵⁰⁾

Mindezen intézkedések és monopolium-kisér-
letek a magyar tőzsérséget már alig érintették.
Az egykoron oly népes és hatalmas kereskedő-
osztályunk helyébe már régen idegenek léptek. A
bécsi kormányzések édeskeveset törődtek azzal,
hogy egy minden iziben magyar s amellet or-
szágfentartó kereskedőosztályt juttattak ferde és
haszonleső intézkedéseikkel pusztulásra. Ők Ma-
gyarországgal szemben három századon át a gaz-
dasági kizsákmányolás politikáját űzték s ez a
politika nem ismert s nem respektált magyar tör-
vényt, magyar jogot s magyar nemzeti érdeket.

Am ez a politika tőzséreinkkel együtt virágzó
marhakereskedésünket is tönkretette. Hasztalan
volt minden kísérlet, marhakereskedésünk egy-
kori virágzását soha többé vissza nem nyerte.
Csak a megfakult írások hirdették, hogy egy-
koron kisebb határmenti városkánk sokadal-
maira egyszerre 20—25.000 marhát is hajtottak.
Végleg letűnt már az az idő, mikor Nürnberg
városa azzal dicsekedhetett, hogy évi 70.000 mar-
hát hajtanak piacára.

²⁴⁸⁾ U. o. Intim. Dekret. 1773 január 23., 30. és
február 3.

²⁴⁹⁾ U. o. 1773. december 29.

²⁵⁰⁾ U. o. Alte Registratur, 1778 február 28. Hof-
dekretum az alsóausztriai Regierung-hoz.

VII.

EGY HŐS KAPITÁNY HALÁLA

Egy hős kapitány halála

A nemesek a hódoltság területén birtokukat mind elvesztették. A hódítók a jobbágyokat, az iparosokat és kereskedőket nem bántották, a nemeseket azonban elűzték. Ezeknek tehát igen ösztövéreül állt a sorsuk. Egy szál karddal s egy-két lóval jöttek a királyi területre s karddal keresték kenyerüket. Mivel nekik volt legtöbb okuk a törököt gyűlölni s vesztett otthonukat siratni, ádáz dühvel harcoltak a hódítók ellen. És sokan közülök kardjukkal és vitézségükkel szereztek új birtokot. Amit tehát egyfelől a szerencse elvett tőlük, másfelől helyrehozta.

A menekült nemesség a királyi terület nemesivel és főnemeseivel egylelkű testületté lett. Ha valamikor, úgy a XVI. században el lehetett mondani, hogy a nemesség a magyarság elitje s hogy kastélyai és kúriái a nemzeti érzésnek, a hazafias felbuzdulásnak és áldozatkészségnek igazi menstvára!

A másfélszázadig tartó harcok azonban mód nélkül apasztották a nemesek számát. A hiányt tehát új elemmel kellett pótolni. Amint Mágócsy Gáspár írta 1562-ben: a fából is embert kellett volna csinálni. A célt úgy érték el, hogy a kiválóbb elemet seregével nemesítették. Lett légyen valaki katona, iparos, jobbágy vagy kereskedő, ha kivált társai közül, ha bármi téren kitüntette magát, nemessé tették. Egy török fej beszolgálataása egyenlő volt a nemesi levéllel. Aki hosszabb

ideig derekasan szolgált, aki a harcban kitüntette magát, nemességet kapott. A magyar lovasságnál minden főlegény (altiszt) a gyalogságnál minden vajda és a legtöbb tizedes nemes volt. A nemeslevél adományozása oly gyakori volt, hogy a bécsi kormányzások a XVII. század vége felé már azt hirdették, hogy a magyar kancellária valamennyi csizmadiának nemeslevelet osztogat. S ez állításban volt is némi igazság. A kis Komárom városában például 33 kuriális nemes lakott. Ezek közt 21 iparos és kereskedő volt. A polgári telkeken lakó s többnyire újabb nemesek 217-en voltak, akik között 160 volt iparos és kereskedő. A városnak tiz csizmadiája mind nemes volt!

A kiváló elemnek a nemesi rendbe való sorozása mind politikai, mind kulturai szempontból nagyjelentőségű dolog volt; mert a kiválás tette lehetővé, hogy a napról napra fogyó nemesség, az országot és az alkotmányt védelmező ezen rend régi erejét megtarthatta. Annak a körülménynek, hogy a nemesi rend bárki számára nyitva állt, egész sereg kiváló embert köszönhetünk. Vannak íróink, hőseink, politikusaink, akik ifjú korukban még jobbagykodtak s később mint nemesek a nemzet hálájára érdemesekké tették magukat. Azaz, hogy rajtuk is teljesült a régi mondás: a szilaj lángnak nemes kő ad tűzhelyet.

Eörsy Péter is, akiről itt szólnunk, a szegénység és a névtelenség sorából került ki és maga küzdötte föl magát a nemesi rend legendás hősévé. Mivel évkönyveink alig tudnak róla, érdemes őt tollra vennünk. Eörsy Péter Komárommegyében született s úgyszólván még gyermekkorban volt, mikor a katonai pályára adta magát. Mint közhuszár kezdte a hadi életet, de tudásával, vitézségével és emberségével gyorsan emelkedett. Arra a kérdésre, hogy hol kezdte és hol folytatta katonai

szolgálatát, adatok hiányában felelnünk nem lehet. Annyi bizonyos, hogy a XVI. század nyolcvanas éveiben mint huszárcapitány szerepel Pápán, ahol a derék Majthényi László, Gyulaffy Mihály s Horváth Balázs voltak lovaghadnagyтары. Ezek Eörsy Péterrel együtt Nádasdy Ferenc (a hős fekete bég) kardja alatt küzdöttek a dunántúli harcokban. Eörsy Péter szolgált még Érsekújvárott s tán Komáromban is. Pálffy Miklós, a kitünő hadvezér és kerületi generális felismervén Eörsy nem mindennapi tehetségét és vezérségét, megtette őt helyettesének s nem egyszer a legnehezebb feladatokkal bizta meg őt.

Eörsy Péter kortársai — főleg Nádasdy Ferenc és Pálffy Miklós — valamint a hazai török basák leveleikben elégszer foglalkoznak vele s így nem nehéz dolog képét rámába foglalnunk. Minden ízében lelkes magyar volt ő, aki hitte, hogy hazáját sikerül a török iga alól fölszabadítani. Tehát a török ellen való küzdelmet tüzte ki élete céljául. Nemes elhatározás volt ez, melyet híven követni dicsőség.

Eörsy Péternek célja eléréséhez meg voltak lelki és testi tulajdonságai. Acélkarú, rettenthetetlen vitéz volt, akinek tűzön, vizen, járatlan helyeken átalutja volt. Rajta is teljesült a régi mondás: aki a dicsőség útjára tévedt, nem ismeri a félelmet. Bár nagyon jól tudta, hogy a szerencse bátor szívvel társalkodik, azért mindig óvatos volt s addig nem lépett a vízbe, míg követ nem látta. A legfontosabb végház őrzése lévén rábízva, szeme-füle mindig résen volt. Tudta nagyon jól, hogy a török nagyon ásit Esztergom várára, melynek ő volt a főkapitánya, de sikerült a török minden csalárdságán tuljárnia. Bátran írhatta tehát nekik: *„a róka náthája nincsen rajtunk, hogy meg ne éreznénk csalárdságtok büzilt!”*

Eörsy Péter jól ismerte a végbéli szokástörvényeket s azokat mindig megtartotta. A szomszédságbeliakkal tehát szépen élt s még a budai basával is nyájas hangon váltott leveleket. A kardja alatt lévő katonáit becsülte és szerette. Tudott dolog, hogy a végházak fizetése gyakran megkésődött és sokszor el is maradt. Ilyenkor az elkeseredett katonák a görék előtt való padokon, az úgynevezett *szakállfüstölőben* (avagy *morgó színben*) hatalmas káromlással csesztették meg a nyelvüket s a császárnak és a bécsi uraknak ugyancsak nem sok jót kívántak.

Eörsy Péter ilyenkor nem riaszkodott reájuk, nem is fenyegette őket, hanem pénzes buzát osztott nekik s úgy Bécsben, mint a kerületi generálisnál megsürgette a fizetést. Reánk maradtak azon „*siető levelek*“, miket az ügyben Pálffy Miklósnak írt volt. Mint a gondos atya a gyermekeiért, úgy könyörgött ő éhező katonáiért, akik szegények már alamizsnán voltak kénytelenek vajuszni.

Eörsy Péter nemes szive nemcsak a katonáival szemben mozdult meg. Mivel a főbb törökök mind jól ismerték őt, a tizenötéves háborúban a vezérek őt használták a keresztény rabok kiszabadítására. S Eörsy Péter szives-örömet szolgált e téren is. Pontosan tudta, melyik török várban raboskodik ez vagy amaz a vitéz s mindent elkövetett kiszabadításukra. Maguk a rabok is neki írtak s őt kérték meg közvetítésre. Az 1597. évben például Pálffy generális meghagyta neki, írnia meg, micsoda fő rabok vannak török fogságban. Eörsy február 11-én azt felelte Pálffynak, hogy Egerben tizenkilenc magyar fővitéz raboskodik. Ezek írtak is már neki s levelükre választ is küldött. „Sem Budán, sem Pesten — írja — egy fő rab sincsen,

az ki harcon veszett volna el, hanem Szolnokban vagyon Nyáray Gáspár és Kuty Antal.“¹⁾)

Mivel a budai basák s más török urak Eörsy Péternek nemcsak vitézségét, de emberségét is jól ismerték, szívesen egyezkedtek véle a rabok megváltása ügyében.

Eörsy Péter — amint már említettük — először Nádasdy Ferenc harcaiban tüntette ki magát. Országos hírvé vitézzé azonban a tizenötéves háborúban lett. Esztergom hosszas ostrom után elfoglaltatván, e fontos vár élére Eörsy Péter került. Esztergom ekkor valóságos romhalmaz s amellet a legveszedelmesebb végház volt. A török ugyanis mindent megtett, hogy e reá nézve fontos erösséget újból visszafoglalja. De minden kísérlete balul ütött ki. Eörsy éjjel-nappal fegyverben volt s vígan várta a török támadását. Ha pedig sikerült a támadást visszavernie, szélnek cesztette szép, lobogó, zászlóit s ő verte föl a törököt. Pálffynek és Eörsynek reánk maradt levelei hirdetik, hogy az ilyen támadás nagyon sokszor megesett s majd mindig jószerencsével tértek vissza a mieink. Eörsy Péter olykor nagyobb csatát is vívott s ilyenkor fényesen igazolta, hogy a hadvezetésnek is mestere. Az 1602. év őszén például az egri törökök ezerkétszáz lovassal a szerdár segítségére siettek. Háromkornétás (lófarkas) basa vezéri pompával járt előttük. Eörsy Péter a lovasaival megtámadván őket, az egész sereget szétverte s tömérdek zsákmánnyal és rabbal tért vissza Esztergomba. Mátyás főherceg szeptember 4-én maga írta meg az uralkodónak Eörsy Péter jelentése alapján a lovascsata és győzelem lefolyá-

¹⁾ Bécsi hadi levéltár, Feldakten. Esztergom, 1597 február 11.

sát s mellékelte Eörsy levelét, mely a török foglyok vallomását is tartalmazta.²⁾

Eörsy nemcsak lovascsatákat vívott. A nasszadosoknak is ő lévén a kapitánya, a Dunán is gyakran hadakozott a törökök gályáival s nasszádjaival. Pest ostromakor a fővezér Eörsy Péterre bízta a törökök dunai hídjának szétombolását s ő ezt nasszádjaival mesteri módon végrehajtotta.³⁾

Az 1597 május 2-án Eörsy jelentette Pálffy-nak, hogy a törökök hajón gabonát akartak Tatára szállítani. Szabó Vince és Béczel Péter vajdák, akik a Dunán őrködtek, megtámadták a fegyveres török hajót s levágván az őrséget, a gabonás-hajót elhozták. A magyar nasszadosok közül hét esett el. *„Hanem — írja Eörsy — énnekem küldött volt egy átalag vörös bort az pozsonyi bíró. Azt nem tudjuk, ha megitták-e avagy hová tették?“⁴⁾*

Mivel Eörsy Péter emberei folyton kijártak csatára s mivel a hódoltsági magyarok is rendszeren tudatták vele a törökök rezzelődését, Eörsy Péter a legjobban értesült kapitányok egyike volt. Hiszen a szomszéd erősségek kapitányai is elsősorban őt értesítették; mert Eörsy Péter kardja alatt a legtöbb katona volt s így tőle várhatták leghamarább a segítséget. Szógyéni Máté például Nógrádról kér tőle 2—300 embert.⁵⁾ Eörsy András (Péter fivére) Vácról jelenti neki, hogy a török megindult Pestről.⁶⁾ Nagy Enyed kapitány meg azt írja, hogy

²⁾ U. o. („Was die Gefangenen aussagen, ist aus gedacht Eörsy Petern Schreiben hibeI zuvernehmen“ etc.)

³⁾ Erről az egykorú történetírók is megemlékeznek.

⁴⁾ Bécsi hadi levéltár, Feldakten 1597.

⁵⁾ U. o. 1597 április 10.

⁶⁾ U. o. Eörsy, ha kellett, mindig segítséget kül-

„4000 tatár a bácsi mezőben vagy on s csak azt várják, hogy az út szikkadjon.“ (1597. Supremocapitaneo acris Strigoniensis.)

Az imigyen kapott hírek alapján írta volt Eörsy Péter 1597 január 7-én Pálffynek: „Az én kegyelmes uramnak, az nagyságos Pálffy Miklósnak, öfelsége tanácsának és ország kapitányának adassék ez levél kezében. Az minemű keresztény emberink ott bent Budán és Pesten vannak, ugyan maguk közül egy emberüket bocsáttanak ki én⁴ hozzám, az kitől azt izenték, hogy török császár az végeken azt írta, hogy semmit ne féljenek; mert általánfogva minden bizonnyal Szent György napjára itt kint akar személye szerint lenni. Ha penig akkorra ki nem érkezhetnék, tehát minden bizonnyal az mikor az rózsa kivirágzik itt kint akar lenni és azt is írta, hogy bátor az Makumetát soha ne láthassa, hogyha ez megnevezett napra ki nem jő... Jól tudja nagyságod, hogy ez a hely (t. i. Esztergom) mi állapotban vagy on. Az mióta az Isten kezünkbe adta, azolta fogva igen keveset építettenek rajta; most is senki sem épít rajta semmit. Az mióta nagyságod innét kiment, azóta fogva egy lapát földet sem vetettenek egyik helyről az másik helyre.“ De azért — írja levele végén — „az egész vitézlő néppel jó vigyázásban vagyunk.“⁷⁾

Erre a vigyázásra nagy szükség volt; mert hiszen február 11-én Eörsy Péter már azt jelen-

dött az illetőknek. Pálffy Miklós írta például 1597 április 21-én, hogy Eörsy obristleutenantom Kontra Márton Győr alá küldé.

⁷⁾ U. o. Ugyanő írta volt Pálffynak, hogy Bakócz György és Táncczos János kémek többet használnak az ellenségnek; mint nekünk.

tette Pálffynak, hogy a török Esztergom ellen készül.⁸⁾

Említők már, hogy Eörsy Péternek mind a magyar, mind a török előtt jó hira s neve volt. Emberségével és vitézségével szerezte ezt. Bizony még a török szomszédok is azt írták róla, hogy akinek szívében és szemében nem ül az ördög, hallania kell Eörsy jó hírét. Bár a háború szakadatlanul folyt, a budai basák fel-felkeresik őt levelekkel s ügyes-bajos dolgaikat békésen elintézik. Az 1597. év őszén Eörsy például arra kérte a budai vezért, engedné meg, hogy az elmenekült váciak hazaköltözhessenek. Ahmat budai basa nov. 20-án kelt levelében aztán imigyen írt ez ügyről: „Az váciak dolgát az mi illeti, mi abban ellentartók nem vagyunk, hogy haza ne szállanának, ha valami házacskájuk vagyon, ahol megmaradhatnának; . . . de minthogy három basa és tíz szomszéd bég vagyon itt, kiket az csatázástól meg nem tarthatunk, azoktól félték szegények, hogy vagy ómagokban, avagy gyermekökben valami kár ne legyen és mi is attól féltettük szegényeket, azért nem akartuk hazaszállítani; mert mi azt akaránk, hogy faluk, városok épüljenek. Az óbudaikat is biztassa haza kigyelmed.“⁹⁾

⁸⁾ U. o. Az 1597 május 1-én és 2-án Eörsy Péter Pálffynak jelentette, hogy a törökök Vörösvárott várkastélyt akarnak építeni. „Megértheti nagyságod — írja május 1-én — ugyanezen levélvivő embertől, hogy az törökök minémű helyen akarnak kastélyt csinálni, ki az kereszténységnek igen ártalmára leszen és az töröknek igen hasznos leszen, ha meg hagyjuk csinálni . . . Ha nagyságodnak tetszenék, jó volna reája mennünk.“ — Május 2-án kelt levelében is kérte Pálffy, hogy rontassa el a jelzett kastélyt.

⁹⁾ Bécsi állami levélt. Turcica.

Ezután megírja Eörsynek, hogy a kecskeméti, kőrösiek és ceglédiek erősen panaszkodnak a végbeliek ellen. „Legyünk jó szomszédsággal, — írja Ahmat — mert ha mi is úgy kezdünk cselekedni, semmi jó nem következik belőle.“

Levele végén arra kéri Eörsyt, küldené egyik főemberét Budára, szóval akar vele izenni. Bátran jöhet, „még az hajának sem leszön egy szál bán-tása is.“

Eörsy erre Váczi Borbély Györgyöt és a megyeri bírót küldi a basához. Mivel Borbély György jól tudott törökül, a basa szóval is izent s levelet is küldött véle Eörsynek. A levélben a Budán lévő magyar rabok emberséges tartását jelentette. „*Az rabok dolgát az mi illeti — írja Ahmat — titkon tudakozza meg kegyelmed. Ételök, italuk itt szépen vagyon. Azért kegyelmed is szegényöknek az ottvalóknak megadja; mert hiszen azoknak is istenök vagyon, kiknek az másvilágon jutalmát veszi kegyelmed.*“ (1597 dec. 4. Mi Ahmat passa, az hatalmas Istennek akaratjából az győzhetetlen török császárnak főhelytartója Budán és gondviselője Magyarországnak. Tisztöletös és becsületös vitézlő nemes személy, nekünk jó szomszédunk.“ stb., stb.)

Érdemes megemlítenünk, hogy a budai vezér a béketárgyalások alkalmával is Eörsy Péterrel tudatta a törökök kívánságait. Mátyás főherceg például 1600 szeptember 7-én Rudolf császárnak jelentette, amit a budai vezirbasa a békesség ügyében Eörsynek írt volt.

Vezir Mehmet basa augusztus 31-én írta Eörsynek, az ő jó szomszédjának, hogy a török deputátusok a béketárgyalásra Esztergomba jönnek s már útban vannak.¹⁰⁾

¹⁰⁾ Bécsi hadi levélt.

A többször megkísérelt béketárgyalások eredményre nem vezettek. A háború tehát szakadatlanul folyt s Eörsy abban tevékeny részt vett. Legvéresebb harca a törökkel Győrött volt 1598-ban. Győr visszafoglalásáról elég sokat írtak már, de Eörsy Péternek ottan való szerepléséről szót is alig ejtettek. Pedig a legvéresebb harcot ő és az ő katonái vívták s az ő embereiből veszett el legtöbb. Eörsy Péter ezer vízi és szárazföldi hajdu élén küzdött ott. A hivatalos jelentés szerint a győri kapu felrobbantása után a francia Vabecourt rohant be a várba elsőnek. Erre jött Eörsy Péter ezer hajdujával; őt követte Don Lopes s végül Schwarzenberg fővezér jött. Pálffy a huszárokkal a vár körül őrködött.¹¹⁾

Schwarzenberg fővezér március 30-i jelentésében ugyanezt írja s hozzáteszi, hogy Eörsy Péter magyar gyalogosaival nagyon kitüntette magát. („der sich mit seinen untergebenen hungarischen Fussvolk gar wohl erzeigt hat.“)

Mikor Rudolf császár meghallotta Győr visszafoglalását, az idegen tiszteket elhalmozta jutalommal. Eörsy Péter természetesen semmit sem kapott, bár háromszáz emberénél több esett el s a megmaradtak is jobbára sebesek voltak. Pálffy Miklós is így járt.

Eörsy Péter a háború további folyamata alatt is többször kitüntette magát s jelentéseivel több-izben fontos szolgálatot tett.¹²⁾ Az 1600. év május 14-én például Pogrányinak írta, hogy Csáki Ger-

¹¹⁾ U. o. 1598 március 30. Raab. Vabecourt behatolása után — írja a jelentés — „der Obristleutnant zu Gran, der Eörsi Peter“ — rohant a várba.

¹²⁾ Az 1601. év július 6-án Esztergomból megküldte Batthyány Ferencnek a budai basa és a kihája levelét. (Körmendi levélt. Missiles.)

gely és Kalmár István vajdák minő vizi csatában verték meg a törököt.¹³⁾ Az 1601. évben az esküszegő franciákról (akik a törökökhöz pártoltak) részletes jelentést írt Mátyás főhercegnek.¹⁴⁾ Ugyanez év október havában Thurzó Györgynek írta, hogy a váci őrséggel és a saját hadi népével Buda alá vonult. Gutray István alatt a váciak oly szerencsés portyát csaptak, hogy tömérdek zsákmányt hoztak. Ilyen portya és csatázás — írja Eörsy — rég nem volt.¹⁵⁾

Ugyanez évben (szeptember 12.) Mátyás főhercegnek jelentette, hogy a Székesfehérvár felmentésére siető török had alig harmadfélezernyi. Köztük vannak az áruló franciák is.

Érdemes megemlítenünk, hogy Fehérvár ostromakor a budai basa így szólott főembereihez: *Ti kutyák! Oly sokáig alkudoztatok Eörsy Péterrel a békesség dolgában, hogy Fehérvárt imígyen eljátsztátok!*¹⁶⁾

Eörsy az 1602. augusztus 13-án kelt jelentésében részletesen leírta a török sereg állapotát, szándékát és számát.

Valamivel később az a lovascsatát írta le, melyben 1200 egri törököt szétvert huszárjaival.

Mondanunk sem kell, hogy az olyan vitézt és tapasztalt katonát, mint Eörsy Péter, Buda és Pest ostrománál sem nélkülözhatték. Az ő érdeme a törökök pesti (dunai) hidjának szétrombolása.

¹³⁾ Reggeltől estig küzdöttek a mieink s a csatában mintegy kétszáz török elesett. (Hadi levélt. Német fordítása Eörsi magyar jelentésének.)

¹⁴⁾ U. o. 1601 szeptember 24.

¹⁵⁾ U. o. 1601 október 17.

¹⁶⁾ Bécsi állami levélt. „Ihr Hundt, ihr seits mit dem Eörsy Peter wegen des Friedens solang umhgangen, dass ihr dordurch Weissenburg verschertzen werdt“ etc.

Résztvett mindkét város ostromában s Pest elfoglalása után Eörsyre és Strozza olasz tisztre bízták Pest védelmét. Hasszán basa megszállván a várost, Eörsy hősiesen védte azt s embereivel gyakran kiütvén, az ellenségnek nagy bajt okozott. Mielőtt a török abbahagyta volna az ostromot, a fővezér parancsára több német ezred és Eörsy Péter magyarjai rohamot intéztek a török sáncok ellen. Nem tudni, mi rémítette meg Eörsy Péter csapatait, de a legvadabb rémület közt rohantak vissza a pesti kapu felé, hogy a városba menekülhessenek. Eörsy Péter kivont karddal állta útját a megrettent futóknak s néhányat közülök le is vágott. A tolongó és rémülettől üzött tömeg azonban eltiporta a derék embert. Éktelenül elrútitott holttestét alig lehetett fölismerni. Azok a csapatok, melyeket oly sokszor vezetett győzelemre, öntudatlanul okozták halálát! Mikor észbe kaptak s megtudták a szomorú esetet, hőségesen megsiratták vezérüket s hív társukat . . .

Eörsy Péternek családjáról keveset tudunk. Mikor Esztergom főkapitányává nevezték ki, feleségét nem merte a veszedelmes Esztergomba hozni, tehát Eger vidékére vitette. Pálffy annak idején neki adta a lédeci falut s jószágot (officiolatus), abból tartotta feleségét. Mivel Eger 1596-ban török kézre került, semmi adat sem maradt ránk arról, hogy mi történt a feleségével.

VIII.
EGY KERTGAZDÁNK
A XVI. SZÁZADBAN

Egy kertgazdánk a XVI. században

Minél odaadóbban foglalkozik az ember a földjével, annál jobban megszereti. S ha ezt teszi, ha ősei rögéhez ragaszkodik, a hazaszeretet is lépést tart véle. A letűnt századokban, mikor még főúr és nemes egyaránt szeretettel foglalkozott a földjével, nem is könnyen bocsátották azt más kézre! Bizony remegő gonddal őrködtek, hogy a jószág el ne tulajdonuljon. Csak mikor a külföldi és a városi élet fényűzését és multságait megismerték, mikor már nem maguk kezelték birtokukat, akkor kerülnek újra az ősi jószágok; akkor fordul a jobbágy sorsa is rosszabbra.

Vélve se vélnénk, jámbor eleink minő szeretettel foglalkoztak egykoron a kertgazdasággal. A hadas és a zord időben ez volt egyetlen szórakozásuk és egyuttal örömük is. S hála a fáradozásuknak, a XVI. század a magyar kertészkedés aranykora lett. Gyümölcstermelés dolgában a legelső között voltunk. Tőlünk vizik a ritka fajtájú csemetéket és oltóágakat a német tartományokba. Tőlünk kérnek nemesítő galyakat és gyümölcsöt még Németalföldre is. Mária királyné Brüsszelbe is tőlünk hozatja a telelő gyümölcsöt. Vannak eredeti fajaink, mely már a XVI. században egész Európában elterjednek. A mienk már május havában érett cseresznyét, júniusban érett körtét és szilvát küldözgetnek egymásnak.

Ők látják el gyümölcscsel a bécsi udvart s ott rendszeren a magyar kertek termése nyeri el a pálmát. I. Ferdinánd és Miksa királyok hatalmas kertjeikbe magyar csemetéket kéretnek s magyar kertésszel ültetetik el azokat.

A XVI. század családi levelei tömve vannak oltványok, oltóágak küldözgetésével, ma már nem ismert gyümölcsfajok neveivel és sok-sok kertészeti tanáccsal. Boldog volt, aki valamelyik szép és jó gyümölcsfajból oltóágot szerezhett. Egy alkalommal Nádasdy Tamás nádor szép fiatal csemetéket kapott. A csomagot Mérey továbbította s megírta Nádasdynak, hogy alig tudta megállni, hogy egy-két oltóágacskát ne vágjon le róluk. De hát Nádasdy iránt való tiszteletből elnémitotta vágját.¹⁾

Ha valahol kitűnő gyümölcsöt tudtak, menten folyt a kérdezősködés s ha jó szerrel nem kaphattak oltóágot, lopva szereztek belőle. A XVI. század jeles kertgazdái még Erdélyből is szereztek oltóágakat. Gicz Farkas írta 1562-ben Nádasdynak: „Im küldtem nagyságodnak amaz öreg telelő zöld körtvélynek az ágában oltani valót. Makaria körtvélyágot is küldtem. Én soha olyat nem láttam, mint Kapitány István uram házában láttam; mert olyan, mint a Szamosközi alma, vörös, tiszta muskotály, hogy annál jobb

¹⁾ Orsz. Levélt. Nádasdy level. 1562 március 18. Eberhard: „Casparus Pechy ad dom. magn. profecturus ferensque surculos pirorum et pomorum, quos quidem surculos cum vidissem, licet affectus humanus suadebat mihi, ut nonnullos ramos ex eis suffurarer, tamen hunc affectum vincens, eosdem surculos sine omni defectu et violatione ad dom. v. sp. magn. deferri provisi, rogans nihilo minus, dignetur ex eis aliquos ramos mihi mittere“.

muskotály nem lehet. Im annak az ágában is küldtem nagyságodnak oltani valót.“²⁾)

Valamivel későbbben Deberhegyi Ambrus deák írta Nádasdynak, hogy 50 szál fiatal oltoványt küldött. „Az Preznyi Bálint deáktól is kértem nagyságodnak oltoványokat. Lékáról igen szép muskotály fiatalokat hozattam. Bálint deáktól kértem *Wisei Szattör* muskotályalmát.“³⁾)

Ilyen és hasonló levél seregével maradt ránk. A kertészkedési szenvedélyt páratlanul megvilágítják e levelek, melyek egyuttal valóságos kincsei a régi magyar kultúrának.

Igy állván a dolog, mindenki gondolhatja, hogy a XVI. században ugyancsak sok jeles kertgazdásunknak kellett lennie. Hálísten volt is elég, de a mi történetírásunk még egyetlenegyvel sem foglalkozott. E kor családi levelezése még levéltárainkban porladozik. Idáig jobbára csak azok a levelek kerültek napvilágra, amelyek a politikával vagy a hadi dolgokkal bibelődnek. Azokkal a levelekkel, amelyek a kertészetet is érintették, nem igen törődtek. Pedig hát a kertészkedés a műveltség bölcsője; a kertgazdaság a nemzeti műveltségnek mérőfoka. Érdemes hát azokkal megismerkednünk, akik e téren nagyot műveltek és sokat produkáltak; mert ők igazán a nemzeti művelődés derék munkásai voltak.

Kávásy Jób neve ismeretlen. Tetteiről sem találunk semmit évkönyveinkben. Egyszerű köz-

²⁾ Orsz. Levélt. Nádasdy level. 1562 február 8. Petheő Benedek Béla Mindszentről írta 1559-ben Nádasdynak: „Küldtem őt négely *veres makariát*, hat négely muskotálalmát, egy négely száraz muskotálalmát“.

³⁾ U. o. 1568 november 15. Keresztur.

nemes volt. Őseitől öröklött birtoka a szép Zalában, Boncsodföldén feküdt. Fiatalabb korában, a kor szokása szerint a kardot forgatta s Nádasdy Tamásnak volt a jargaló vitéze. Mint ilyen, megjárta Erdélyt, melyet akkoron *tündérországnak* hívtak. Majlád Istvánnal együtt ő is majdnem rabhá esett. Szerencsésen hazavetődvén, szegre akasztotta a kardját s az ekeszarvát fogta meg. Megmondhatatlan vesződéssel rendbehozta a birtokát s hozzáfogott a kertészethez. Honnét szerezte az ismereteket, nem tudjuk. De sokat kellett járnia és tanulnia; mert az eféle ismereteket nem szokták ám a mente ujjából kiverni! Már pedig Kávásy Jób uram ugyancsak értett a kertészkedéshez. Még legkiválóbb főuraink sem röstelték az ő tanácsával élni. S amire őt kérték, azt jó szívvvel megcselekedte. Gyümölcsöse csakhamar nagy hírre vergődött. Kertjében meghonosította a legkitünőbb hazai fajokat: az előérő muskotálykörtéket, a teelő almákat, a lószemű szilvákat, a híres *Kozma-*, *Zelenka-*, *Makaria-*, *Zalaura-körtéket*. Sőt akadtak olyan fajok is, amelyek csak az ő kertjében voltak találhatóak. És Kávásy uram folyton dolgozott. Már hajnalsetétekor talpon volt, hogy dinnyevetését a fagytól és a dértől megóvjja. Oltogatott s ápolta csemetéit és terebélyes fáit. Ősszel nagy gonddal tette el télre a kertje termését. Még télen is, mikor köd és zuzmara borította lombtalan fáit s hóharmat a szunnyadó földet: azon forgatta elméjét, hol szerezhethet jó magokat és oltógalyákat. S ha megérkezett a füvetkihozó áldott kikelet, reákel a dologra.

És az ő kertje csakhamar nagy hírre vergődött s gyümölcsével mindenütt tisztességet vallott. Ha a Nádasdyak, vagy a Batthyányak pompás gyümölcsessel akartak az udvarnak kedves-

kedni, Kávásy uramhoz fordultak. Akinek kiváló dinnyemagra volt szüksége, csak őtőle kért. Aki nem átallotta jártát, maga ment hozzá csemetékért. S Kávásy uram nem is panaszkodhatott amiatt, hogy a küszöbje megmohosodik.

A kertészkedés sok örömet és elismerést szerzett neki. De minél szebb lön a kertje, minél híresebb a gyümölcse, annál nagyobb lett az aggodalma is. Hadas idők jártak. Száguldó török csaták kalandoztak mindenfelé és a saját katonáink is pusztítottak. Kávásynak attól kellett tartania, hogy egy napon az ő kertjét is eltapossák, az ő szép birtokocskáját is megdulják. Pedig neki kész halál lett volna otthonától megválnia. Hogy tehát birtokát a száguldó csapatoktól megóvja, latorkerttel vette körül s ahogy csak tudta, megerősítette, így aztán, ha hirtelen riadás támadt, nem kellett futnia. Hiszen aki úgy szerette a földjét s annyi gonddal művelte azt, mint Kávásy, annak kész halál lett volna kertjét és szőlőjét pusztulva látnia. Birtokának megerősítését Batthyány Boldizsárnak is megírta. Mivel levelében egész gondolatvilágát föl tárja, érdemes lészen azt megismernünk. „Az mint az én kicsiny elmémmel ítélhetem — írja a szegény ember — úgy tetszik, hogy nemcsak egy-két része az szegény romlott országunknak, hanem ugyan mindenestül az tűz közepében vagyon. Kioltania igen keveset látok, kinek oltani kellene. Olyat azonban sokat látok, aki gyujtja. Azért bizodalmas uram, az én szegény elmém nyughatatlan megmaradásunk felől. Ha magam volnék, nem volna annyi gyötrelmem és búsulásom; de az Uristen házastársal és apró gyermekekkel szeretett . . . Im csináltam valami palánkokskát ez végre, hogy ne lennék olyan mint az nyul, hogy mindgyárást csak egy lövést

hallva is az én édes örökségemből, házamból, kit az régi jámbor fejedelmek az én eleimnek nem pénzekül, hanem vérök hullásáért és halálukkal adtak — kelljen elfutanom.“⁴⁾)

Ilyen megkapó hanggal találkozunk többi levelében is. Az 1575. év november 14-én például különféle gyümölcsöt és szőlőt küldvén Batthyánynak, a többi között imígyen írt volt: „Sokat gondolkoztam rajta — bizony penig gyakorta sírva — kihez és hova fogjam fejemet, ha az édes hazámat el kell hagynom, ki helyébe én soha mást nem tanálok . . . Az többi gyümölcs között egynéhány almát is küldöttem. Ez is muskotályalma, de előbb érik a többinél. Kiváltképpen mikor az fáján vagyon, akkor jó. Immár most megpuhult s nem oly jó. Csak látásért küldtem.“⁵⁾)

Eféle levele Kávásy uramnak egész sereg maradt reánk. Jó ismerőseit elhalmozza gyümölcscsel, csemetékkal, oltóágakkal és magokkal. Sok oly dolgot terjeszt el, amit csak ő ismert, sok oly gyümölcsfajt küldöz szét, ami csak az ő kertjében volt található. Nagy érdeme van tehát neki abban, hogy akkori kertészetünk oly nagy virágzásnak indult. Az 1571. évben (Imre király napján) fiatal fáin termett muskotályalmát küldött volt Batthyánynak. „Emlitém nagyságodnak — írja — hogy énnálam öreg muskotályalma vagyon, ki természet szerint nagy lészen. Az ize is más, hogy nem mint az közmuskotályalmá-

⁴⁾ Körmendi levélt. Missiles, 1575 augusztus 3.

⁵⁾ U. o. Az 1576 szeptember 18-án írta Batthyánynak, hogy igen kevés szőlője termett, de vígasztalja magát, a vizet is jó meginni, „mert az Isten nemcsak arra teremtette az vizet, hogy mossanak vele, hanem etiam propter bibendum“ (azaz ivásra is).

nak.“ A következő évben (1572) újra küldött ebből a nagy muskotályalmából Batthyáynak is, meg Nádasdy Ferencnek is.⁷⁾

Az 1575. évben ritka oltványokkal kedveskedik Batthyáynak. Megírta neki, hogy a csemetéket úgy kell ültetni, hogy délre legyenek. „És — úgymond — az ágainak mindeniknek mint egy iznyit el kell metszeni az hegybe; így jobban megfogamzik.“

Mivel Kávásy Jób uramnak dinnyéi is messze földön híresek voltak, boldog-boldogtalan tőle kért jófajta dinnyemagot. Az 1575. év őszén meg legnagyobb kertészgazdánk: Batthyány Boldizsár is hozzá fordul magért és barackoltványokért. Kávásy aztán imígyen válaszolt neki: „Ez esztendőben afféle jó dinnyéim csak egy sem volt; mert nem lón magom. *Barackfáim bizony jók voltak. Ide mifelénk senkinek olyanok nem voltak, mint énnekem.* De mind kertemből, mind szőlőmből kiaszának. Apró fiatalja elég vagon, de még nem teremnek. Im küldtem egynehány Zelenkát, valami fiatal fán termett.“⁸⁾

Ami oltványokat Kávásy imígyen főurainak küldözgetett, azok csakhamar tovább terjedtek. Batthyány és Nádasdy ugyanis az uralkodóháznak és az ausztriai főuraknak kedveskedtek azokkal. S ha ugyanők a királyi asztalra akartak nemes gyümölcsöt küldeni, Boncsodföldről kértek. Ott, Kávásy kertjében, mindig akadt ilyen.

⁷⁾ U. o. „Küldtem kevés muskotál almát, középhe hat alma vagon papirosba takarva. Az másféle muskatál izivel is. Nádasdy uramnak is küldtem.“ (1572.) Megírta még, hogy ez a ritka alma egy fiatal fán termett.

⁸⁾ U. o. 1575 szeptember 3. Boncsodföldre.

És Kávásy Jób oltogatta a vadfákat, nemesítette a hitvány gyümölcsöt s észre sem vette, hogy e foglalkozás meg az ő lelkét nemesítette. Munkája kedves, fáradozása gyümölcsös volt. Mód nélkül szerette földjét és kertjét. S ez a szeretet napról-napra szilárdabbá tette benne a hazájához való szeretetét is. A kertészkedés az egykoron kardot forgató vitézt szelid, csöndes emberré változtatta, kiben emberségnél egyebet soha nem ismertek.

Nem tudjuk, miféle atyafiság fűzte Kávásy Jóbot Kávásy Imréhez, aki époly jeles kertgazda volt, mint ő és ugyanott, vagyis Boncsodföldön gazdálkodott ő is. Valamint Jób, úgy ez az Imre is a Nádasdy-családdal állott szoros összeköttetésben. Levelei többnyire a XVI. század derekán keltek, tehát mintegy húsz évvel előbb irogatott, mint Kávásy Jób. Az 1553. év december 20-án Kávásy Imre téli gyümölcsöt küldött Nádasdy Tamásnak, még pedig egy véka *muskotályalmát* kötésben, egy általag másféle muskotályalmát, *parasztalmát*, egy kosár *Makariakörtvélyt*, gesztenyét, *belényesi körtét*, szőlőt és *sütő körtét*. Kisérőlevelében megírta, hogy a gyümölcs falevél közé volt csomagolva, oly helyen, hol szél nem fért hozzá. „Hiszem — írja levele végén — nagyságod tudja, hogy az belényesi körtét most nem jó enni, hanem bőjt felé leszen jó.“⁹⁾

Kávásy Imre mikor Boncsodföldről ritka és kitünő gyümölcsöket küldött, egy izben ismeretlen körtefajból is menesztett néhányat Nádasdynak. Ez a nevetlen körte igen kiváló lehetett; mert Nádasdy nádorispánnak is fölkeltette csodálkozását. Legalább Kávásy Imre levelében ezt olvashatjuk: „*Nagyságod meghagyta, hogy ha*

⁹⁾ Orsz. levélt. Nádasdy level.

meghalok is, meghagyjam, hogy az nevelten körtvély ágában küldjenek.“¹⁰⁾

Ugy a két Kávásynak, mint más kortársaiknak leveleiből világosan kitűnik, hogy a XVI. században nálunk az éléskamrák rakva voltak téli gyümölcssel. Hiszen a tél szívében is küldözgetik egymásnak a ma már teljesen ismeretlen téli körtéket és almákat, aztán a jóféle telelő dinnyéket stb. Akiket dolguk Bécsbe vagy Pozsonyba kötöttek, azok hazulról kéri a telelő gyümölcsöt, melynek főleg a nagy bőjtben volt keletje. Bornemissza Pál veszprémi püspök például 1551 december 12-én Bécsből írta Batthyánynak: „Ha csak az gyűlésre hoz vele kegyelmed nekem valami jó sajtokat és jó almát és körtvélyt, hát az sajtban nem sokat ehetem; mert csak ottan leszen az nagy quadragesima. De ha mód volna rajta, hát ugyan mostan kellene az sajtnek elérkezni Pozsonyba, hogy vacsorálhatnám meg az bőjtig.“¹¹⁾

Svetkovics Kata asszony 1573 február 3-án írta Bagody Andrásnak: „Makaria körtvélyt és muskotályalmát és egyébfélét bőven küldj fél egy kocsin. Vagyon Dienesfalvaynak és Iváncsynak is, onnan is kérjetelek.“¹²⁾

Ugyancsak Svetkovics Kata még április hónapban is evett *János vajda almáját* és muskotálykörtét.¹³⁾ Ez utóbbit meghámozva liktárium-módon nádmézben sütötték.

¹⁰⁾ U. o. 1557. E levelében a többi közt leírja, mit csinált ruháival, „hogy az moly meg ne egye“.

¹¹⁾ Körmendi levélt. Missiles. A levél latin nyelven íratott, de a vége magyar.

¹²⁾ U. o.

¹³⁾ U. o. Berczy levele Batthyányhoz: Ujvár, 1575 április 16.

Estván deák 1554 július 20-án egy szapu *fehér szilvát*, persiai barackot, két szapuvál *tengeri barackot*; Komlóssy meg *belendes* körtét küld Nádasdynak. Ez utóbbi megbizásából írta Petrovics János Sennyeynek: „Az Közihegyen (t. i. Lékán) az minemű jó körtvélyfák vannak, szedessen oltóágakat és alaküldje Sárvárra.“¹⁴⁾

Aki az eféle családi leveleket átolvasni nem rösteli, a XVI. század legkiválóbb magyar gyümölcsfajainak neveivel ismerkedhetik meg. Sok, nagyon sok volt ilyen. Örök kár, hogy a XVII. század háborúi és a beszállásolt császári csapatok kertjeinkkel együtt gyümölcsfáinkat is elpusztították. A XVII. század végén készült urbariumok és összeírások már legszebb kertjeinkről is majd mindig azt írják, hogy a katonák kerítését elégették, gyönyörű oltványait és fáit kivágták stb. Mit vesztett ezzel a magyar kultúra, kiki elgondolhatja.

¹⁴⁾ Orsz. Levélt. Nádasdy level. Itt található Estván deák és Komlóssy levele is.

IX.

**A KOMÁROMIAK
A DIPLOMÁCIA SZOLGÁLATÁBAN**

A komáromiak a diplomácia szolgálatában

A hódoltság korában Komárom volt a török, a magyar és a császári követségeknek legfontosabb gyülekezőhelye. Rendszeresen itt, Komárom tövében történt a követségeknek kiváltása. A török követségek, amiknek az emberszáma olykor százakra rugott, többnyire Komáromban szállottak meg, ahol aztán a magyar hadinéppel bor és zene mellett ugyancsak vígan lakoztak. Komáromból aztán huszárjaink kísérték fel Bécsbe vagy Prágába. A Konstantinápolyba vagy Budára igyekvő magyar vagy császári követeknek is Komáromba kellett jönniök, mert Komárom alatt már török vitézek kísérték őket alá. A török naszádosok többnyire Ószőnynél vették naszádjaikra a mi követjeinket s a Dunán viték őket le Budáig; néha még tovább is.

Komárom lévén a magyar naszádosok székhelye, itt mindég elég olyan ember akadt, aki a magyaron kívül még több nyelvet is beszélt. Ezenkívül a naszádos vajdák még a törökkel való érintkezés módját is jól tudták, az utakat is ismerték és a veszedelmet nem félték. A hódoltság korában az ilyen emberek megbecsülhetetlenek voltak a követjárás idején. Ez a körülmény adja értenünk, miért szerepel a hódoltság korában oly sok komáromi ember a diplomácia terén. Nemcsak levélmutatók, kurírok, követkísérők, dragománok, de valóságos portai követek is kerültek innét. Hiszen Zay Ferenc, Nagy István, Palina Pál, aztán Izdenczy András stb. akik

Budán és Konstantinápolyban nem egyszer jártak, a komáromi naszádósok főtisztjei voltak.

Mivel alig mulik el egy esztendő, hogy Konstantinápolyból vagy Budáról követség ne jött volna s mivel a magyar királynak is — akit a törökök nem császárnak, hanem *bécsi királynak hívtak* — majd minden évben kellett rendkívüli követeket küldenie a portára, akik az adót és az ajándékokat vitték oda, gondolhatjuk, hogy ilyenkor minő élénkség és minő sürgés-forgás uralkodott Komáromban.

Tudott dolog, hogy a bécsi udvar és a porta között állandóan folyt a levelezés. A leveleket rendszeren Komáromba küldötték s a komáromi főkapitány továbbította azokat. A követségek részére szükséges utleveleket és hitleveleket is Komáromba küldték a budai basák. A diplomáciai levelezésben természetesen a magyar volt az uralkodó nyelv. A budai basák egyenest megkövetelték, hogy ne latinul, hanem magyarul írjanak nekik. A XVI. században aztán gyakran megesett, hogy diplomáciai ügyekben még a császári követek is magyarul írtak. Ungnád Dávid konstantinápolyi császári követ például 1573 szeptember 28-án Kielmann Andrásnak, „az fölséges római császár főkapitányának Komárom várában“ küldi a bécsi királynak szánt levelét s kéri őt, hogy „kültön küldje oda fel Bécsbe.“¹⁾

A hódoltság korában állandóan Konstantinápolyban tartózkodó orátorok és rezidensek (vagyis követek) az úgynevezett *magyar házban* laktak. (*La maison de Hongrie.*) Az orátorok és rezidensek magukat ugyan a császár követének tartották, de a török diplomácia csak a magyar

¹⁾ Bécsi állami levélt. Turcica. Ungnádnak a budai basához írt magyar levelei ugyanitt vannak.

király követeinek nézte őket. A császári orátorok és rezidensek tehát a portai követek közt azt a helyet foglalták el, ami régi nemzeti királyaink követjeit megillette. Maga Ungnad Dávid írja 1581 szeptember 27-én Konstantinápolyból öfelségének: *als für ein potschaft aines königs von Hungarn halten.* Még a más államok követei is így írnak a császárról: „dem König zu Wien“, — *at Kyral di Vienna*“, — *„della porte de Kyral de Vienna*“ — *„lettera missiva che si ho da scriver al Kyral di Vienna.*“

Mindezt tudván, megértjük, miért kellett a császári követeknek állandóan magyar nemzeti ruhában járniok Konstantinápolyban. Másféle öltözetben a szultán nem is fogadta őket.

Az orátorokon és rezidenseken kívül majdnem évenként rendkívüli követ (internuncius) is ment a portára. Aztán az ügynevezett levélmutatók (tabellarius), levélvivők, avagy kurok is fel- és alájártak. Levélmutatóknak azokat hívták, akik nemcsak a király levelét vitték, hanem szóval is tárgyaltak a basákkal és tárgyalásaikról írásbeli jelentést is küldtek Bécsbe. Ezek a levélmutatók körülbelül a török csauszokkal állottak egy rangban.

A különféle követeknek, levélmutatóknak, kuroknak és dragománoknak a politikai és társadalmi ismereteken kívül főleg a nyelvekben kellett jártasoknak lenniök. Rendesen a latin, magyar, török és horvát nyelvek ismeretét kívánták meg tőlük. Nem utolsó dolog, hogy az ilyen emberekben Komárom mindig bővelkedett. A XVI. században szinte szokássá vált, hogy ha Budára vagy Konstantinápolyba ügyes embert akartak küldeni, legelőször Komáromba írtak. És itt mindig elegendő akadt. Nincs még egy város, melynek a török-magyar diplomáciai összeköt-

tetéseken oly nagy része lett volna, mint Komáromnak. A reánk maradt diplomáciai iratok egész sereg oly komáromi férfiút sorolnak fel, akik vagy mint rendkívüli követek, vagy mint levélmutatók Budán és Konstantinápolyban forogódtak.

Csak például említjük, hogy Horváth Péter komáromi naszádos vajda harminckétszer küldött Konstantinápolyba. Az 1576. évben ez a derék vajda lóháton tette meg az utat Konstantinápolytól Regensburgig.²⁾

Gyakran járt követségben Pozsgay Zsigmond komáromi naszádos kapitány is. Az 1544. évben például mint követet küldötték őt Budára és Konstantinápolyba Jeromos egri préposttal egyetemben. Rendkívül és tanulságos követi jelentésük reánk maradt.³⁾

Pozsgay Zsigmond az 1549. évben is követséget vezetett a portára. Ezuttal Karamaniában is járt s Schoniumból küld Bécsbe jelentést a szultánnal folytatott tárgyalásairól.

Az 1550. évben a követséggel ismét több komáromi naszádos ment alá. Közülök leginkább kivált Tóth Pál, aki a következő évben már mint tabellarius (levélmutató) járt Konstantinápolyban.

Ugrinovits Vitus naszádos kapitány is több ízben viselt követséget Budán is, Konstantinápolyban is. Ugyanezt mondhatjuk Zay Ferenc naszádos főkapitányról is, ki követségének embereit a komáromi naszádosokból válogatta össze. (1558.)

²⁾ Volt közös pénzügyi levélt. Gesandtschaft an der ottomanischen Porta 1576.

³⁾ Bécsi állami levélt. Turcica.

Az 1553. évben a király két tabellariust küldött a törökökhöz. Az egyik: Horváth Péter Konstantinápolyba, a másik: Molnár Mihály Budára ment. Mindkettő komáromi vajda volt s mindkettő derekasan elvégezte föladatát.

Az 1557. évben Nagy Iván vajdát bocsátá a király igen kényes megbizatással Budára. Mivel az út ezidőben igen veszedelmes volt, Paksy János komáromi kapitány a királytól katonai kíséretet kért Nagy Iván részére. Ugyanez évben a portára küldött nagy követséget Zay Ferenc és Verancsics püspök vezették.

Ismert dolog Zay Ferencnek és Verancsics püspöknek konstantinápolyi követsége; de az már teljesen ismeretlen, hogy kik voltak a követség tagjai. Mint rendesen, úgy ez alkalommal is a kíséret tagjait a komáromi naszádosokból és huszárokból válogatták össze. Mikor a követség szerencsésen visszaérkezett, Zay Ferenc és Verancsics Antal jutalomra terjesztették fel a követség tagjait s a fölterjesztésükben valamennyit névszerint felsorolják s megírják, kinek mit kell adni. A legtöbben zsoldjuk emelését kérték és kapták. *Suhó Jakab, a hős, Szondy Györgynek fítestvére* Nagy Imrének, a megszökött vajdának komáromi házáat kérte. *Szentgothárdy Márton sok iskolán forogván már, azt kérte, hogy küldjék ki őt a paduai egyetemre.* Orlenovics Balázs, aki magyarul, törökül, németül, horvátul, olaszul és latinul beszélt, zsoldjának havi 8 frt.-ra való emelését kérte. Kun Benedek, Vajda Tódor naszádos vajdákat fizetésük emelésére ajánlották. Szabó László vajda is fizetése emelését kérte. Ennek a Szabónak a fivére Tóth Pál, három évig volt Konstantinápolyban s később Szigetvárott esett el. Kivüle a törökök még két fivérért ölték meg. Kőmives János, Orjaváry Márkus, Cserneky

Gáspár, Oláh János, Nagy Máté, Mikulics Márton, Ocsárovics János, Farkas Gáspár, Bakonyi László naszádosok száraz vajdaságot kértek. Dalmady András (Várady Pál érseknek kedvelt kamarása), aztán Gadóczy Gábor, Baranyay János, Zalay Ambrus, Balogh Lukács, Hortyányi János, Bakonyi László, Moré György, Gyurics Balázs, Kósa Gáspár, Vidus Péter huszárok részint hátralekos zsoldjukat, részint fizetésemelést kértek. Karomi Lukács és Rác János magyar nemességet kértek. Ezeken kívül a követség tagja volt még Borbély Miklós sebész.

Paksy komáromi főkapitány 1558 február 3-án jelenti Bécsbe, hogy őfelsége levélmutatója (tabellarius regiae majestatis) Komáromba érkezett Berhám csausz-szal együtt s itt Komáromban írta meg jelentését.⁴⁾

Az 1563. évben ismét követség küldése válván szükségessé, a magyar tanácsosok ismét három komáromi embert ajánlanak e célra a királynak, Mind a három naszádos vajda volt. (Bakay Miklós, Palinai Pál deák és Molnár Mihály.) A király a követség vezetőjévé Palinai Pál deákot nevezte ki, de mellé rendelte Csaby Ákos vajdát is, akiről megjegyezték, hogy nagyon ügyes és alkalmas ugyan, de csak magyarul és latinul tud. E két követ 53.621 forintot, 22.000 tallért és temérdek arany- meg ezüstmiveket és órákat vitt Konstantinápolyba. A követség 84.436 forintba került.

Az 1564. évben fontos politikai ügyben Budára és Konstantinápolyba kellett alkalmas ember. A király ezuttal is Petheó János komáromi főkapitányhoz fordul, hogy e célra alkalmas embert ajánljon neki. Petheó uram Hamza János, Szabó László, Molnár Mihály és Borbély

⁴⁾ U. o. Turcica.

Miklós vajdákat ajánlja. A két utóbbiról ezt írja: „*baide fain, geschickt, armb gesellen.*“ „Palinai Pál diákot és Maróti Nagy István hadnagyomat is — írja Petheő — igyekszem mindenáron rávenni, hogy az idei konstantinápolyi követséget elvállalnák. Palinai azonban erősen menti magát. A multkori veszedelmes utjáért is csak 50 forintot kapott fölségedtől, pedig 200 forintnyi kiadása volt. Csaby Akos is alkalmas volna követnek, ő is nemes ember, igen ügyes és már többször volt Konstantinápolyban.“⁶⁾

Az 1564 május 16-án Petheő ismét írt a királynak. „Csaby és Hamza János — írja — végre elfogadták a megbizatást. Ez a Hamza egyszer már volt követségben s koldussá lőn, mert utközben mindenét elragadták s fölségedtől idáig semmit sem kapott kárpótlásul. Holnap mindkettőt fölküldöm fölségedhez.“

Az 1567. évben De Wyss, Veráncsics és Teuffenbach követsége július 6-án 13 török naszádon indult el Komáromból. A legügyesebb komáromiak ezuttal is résztvettek a követségben. Szabó László vajda is ezek közé tartozott ugyan, de ökigyelme De Wyss orátorral keményen összetűzött. De Wyss aztán tőle telhetőleg igyekezett őt befeketíteni.

Az 1574. évben ismét Csaby Akosnak kellett Budára mennie, Isten a megmondhatója, hányadszor. Nem szivesen tette meg az utat; mert 1566-ban a konstantinápolyi útja alkalmával sok kellemetlensége volt. (Hosszuhoty György követségében.)

Az 1582. évben Nyáry István rendkívüli követ népes kíséretével Komáromból indult a portára. Izsánál szállt a török naszádokra s a Dunán

⁶⁾ U. o.

hajózott Esztergomig, hol zenével, ágyúlövessel stb. fogadták őt és kíséretét. Konstantinápolyba érvén, ott is nagy ünnepek között történt a bevonulása. Nyáry Preinerrel, a császári rezidenssel jelent meg Szinán nagyvezér előtt. A nagyvezér páratlan szivességgel fogadta Nyáryt, Preiner követre pedig rá se hederített. S hogy még jobban bosszantsa Preinert, azt kérde Nyárytól: „miért nem választanak a magyarok Rudolf helyett magyar királyt?”

Szinán nagyvezér ezután szidta a németeket s magasztalta a magyarokat. Én — mondá a nagyvezér — hadat indítok s megvédem a magyarságot mindenki ellen.

És ezt a német Preinernek végig kellett hallgatnia! Ő maga írja aztán Szinánról Rudolf császárnak: „*die teutsche Nation auf das höchste verkleinert, die ungarische entgegen usque ad sydera extollirt.*” Ennek a hálátlan bestiának — írja ugyanő — ugyancsak kár ajándékot küldeni!

A konstantinápolyi utazással járó sok kellemetlenség és veszedelem miatt a komáromiak mind jobban és jobban huzódtak a követi megbízásoktól. Az 1583. évben Csaby Ákos írja, hogy szegyenletes és gyalázatos szitkokat kell a basáktól őfelségére hallania a nekik küldött csekély ajándékok miatt. (*multa convicia, opprobria atque enormia blasphemia contra auctoritatem caesareae majestatis etc.*) Ez mégcsak hagyján, de hát még különb dolog is megesett a szegény követeken. Krekovitzra például így kiáltott Szinán basa a fogadtatáson: „*du hundt hast ain guet gemach.*” Aztán vasraverette őt.

Ha mint külön rendkívüli követek és tabellarisok ritkábban is szerepeltek a komáromiak, azért a követségek tagjai között később is mindég akad komáromi naszádos. Hiszen a követjárás

középpontja később is Komárom maradt. Az utolsó komáromi követ Izdenczy András volt, aki 1640-ben indult Konstantinápolyba. Az ő idejében jött divatba, hogy az idegen államok követeinek térdenállva kellett a szultán kaftánját megcsókolniok, Izdenczy volt az egyetlen, aki már a budai basa előtt kijelentette, hogy ő bizony nem veti magát alá e szertartásnak. S nem is tette.

A bécsi udvar ezután mindég jobban és jobban mellőzte a magyarságot a diplomáciánál. I. Lipót uralkodása alatt már szóba se jött, hogy magyar embert küldjenek Budára vagy Konstantinápolyba. A régi időknek csak egy emléke maradt tovább is érvényben. A császári követségeknek ezentul is magyar ruhát kellett ölteniök. Mikor 1649-ben Schmidt ment Konstantinápolyba követnek, Bécsben a tiszteletére nagy bankettet adtak. Erről írja aztán Csáky László, hogy csak herceg és gróf volt ott. *„Magyar — írja — ott több nem volt Schmidt uram köntösénél. A fő követségre való köntösöket itt hagyatta csináltatni, noha még nem biztos az útja. Akkor szolgált nekünk az ily követség, mikor német szabók szabták még vont aranyból az magyar köntösöket az követeknek, ha az földön vonszódott is az ujjal Együgyübbek és sincerusabbak voltak ugyan az emberek, de jó legény az kovács is! Lám jó patkókat csinál s úgy hiszem most is jól reá fejezi az mi őrajta áll. Volenti non fit injuria.“⁶⁾*

⁶⁾ Kőrmentdi levélt. Missiles, 1649 december 22. Bécs. (Batthyány Adámhoz.)

x.

**ZRINYI MIKLÓS
ISMERETLEN LEVELEI**

Zrinyi Miklós ismeretlen levelei*

Déli napfénynek kellett volna lennie, mely az egész magyar földet megvilágítja s minden magyar szívébe meleget áraszt. De csak lidércfény volt ő, mely kísértetiesen libegett a romok között. A saját kora tette őt ilyenné. Zrinyi Miklósnak a költőnek és a páratlan magyarnak kiáltó szava elhangzott a pusztában. Nemzete nem hallgatott legjobb fiára. Őt, aki valamennyi kortársát messze felülmulta, mellőzte olyanokkal szemben, akiknél még az árnyéka is többet ért. Nemzete nem őt, hanem Vesselényit választotta meg nádornak. Legkitünőbb hadvezérünk volt ő s olyanok igyekeztek őt a generálisságból kitűrni, akik a hadvezetéshez mit sem értettek. Bizonyára fájt néki a mellőztetése, de nem zúgolódott, sőt — veszélyben lévén a haza — kezet fogott azokkal is, akik ellene agyarkodtak. És hirdette lelkes igéit és küzdött és másokat buzdított, hogy végső romlásra jutott hazánk védelmére keljenek. Szava orákulum volt; mint az idegből lőtt nyilnak, szív-fogdosó szavának úgy kellett volna hatnia. De hasztalan kiáltá nemzetének: *„Minden szerencsétlenségnél följebb való az, hogy lássa az ember nemzetének, hazájának utolsó veszedelmét.”* Kortársai vak szemmel nézték a veszedelmet és

*) Ezen a címen a *Budapesti Szemle* két füzetében egész sereg Zrinyi-levelet közöltünk. Az itt ismertetett levelek azonban újabb levéltári kutatásunknak eredménye.

siket füllel hallgatták a szilaj híreket. Sőt akadtak, kik a fellobbant tűzre száraz fát hordottak, a sebekre olaj helyett epét öntöttek.

S hányan voltak, kiket az ő elhaló reménye hazája jövőjében szomorú siralomra hívott? Hány magyar szivre szitott tüzet nemzeti becsületünk e legnagyobb védője, nemzeti géniuszunk e megtestesítője?

Meg nem értve, célját el nem érve mindig jobban és jobban erőt vett rajta a búbanat és a keserűség. Az emberektől titkolta s így csak Isten és az ő szomorú lelke tudta, mennyire elmerült a bú örvényében. S minél közelebb jutott élte alkonyához, annál sötétebb borulat nehezedett nagy lelkére. És elköltözött anélkül, hogy nagy céljait elérhette volna. És gyors feledés lőn bérére. Sírját sohasem vette körül tömjénfüst, sohasem borította virág. Jó ideig nem is foglalkozott véle senki.

Pedig mi gyönyörűség őt közelebről megismernünk, őt, aki mint ember, mint író s mint magyar, egyaránt nagy! Gondokkal felhőző homlokát tövisszoszorúval fonta körül a kora. Szárnyaszegett lelke mégsem szünt meg értünk küzdeni. Elméjét sem verhették láncra s így oly örökséget hagyott ránk írásaiban, mely féltett kincse lehetne minden művelt nemzetnek. És sok írása még mindig a levéltárakban rejtőzik. Gyöngyöket halászgat a tenger fenekéről, aki az ő írásait napfényre hozza. Hiszen minden sora fénysugár nekünk, mely szétfoszlatja az ő nagy alakját borító homályt.

Fáradtságos kutatás után ismét jó csomó ismeretlen levele akadt kezünkbe. Amily örömet kelt Zrinyi e leveleinek föltalálása, épp oly szomorúságot szerez az olvasásuk. Hiszen valamenynyin bizonyos fájdalmas hang, méla szomorúság

ömlik végig. Az olvasóra olyan hatással vannak, mint az őszi levélhullás. Oly ember írta ezeket, kinek szive rakva volt tövises gondokkal, bánattal és keserűséggel. Élete orsóját úgy forgatta, hogy lelki és szellemi nagysága előtt minden kor fiának meg kellett volna hajolnia. S mégis folyton éreznie kellett, hogy a nemzetet rontó vad torzsalkodások közepette nagy célját el nem érheti. Elismerés helyett ezernyi túszurást kellett elszenvednie itthon s nagy küzdelmében szemben találta magát az európai politika irányával. Ez és a saját temperamentuma teszi érthetővé, miért hajlott mindig a búskomorság felé s miért látott mindent oly igen sötétben.

Tudott dolog, hogy Zrinyi Miklós nagy tisztelője volt Rákóczi György fejedelemnek s véle levelezett is. Többször megesett, hogy Rákóczi nem neki, hanem rokonának: Batthyány Adám generálisnak írt s az tudatta aztán a levelet Zrinyivel. Így pl. 1654-ben Rákóczi Batthyáynak írta volt: „Gróf Zrinyi Miklós uram florentiai herceg számára kérvén *erősen futó lovakat*, őkegyelme ily bizvást parancsát nagy jó néven vettük. Küldtünk is, kiket itélünk futóbbaknak lenni. Ha egyebet is parancsolna, abból ismernők meg az mi atyafiságunkba való bizodalmt.“¹⁾)

Mikor Rákóczi György megkezdte szerencsétlen és végzetes lengyelországi hadjáratát, többször írt Batthyáynak, aki aztán Zrinyivel közölte a fejedelem levelét.

Az 1657. év január havában írta például: „Im indultunk Isten áldásából, hogy az lengyel atyafiaknak ily romlásra tért állapotjokban szolgál-

¹⁾ Kőrmendi levélt. Missiles, 1654 szeptember 28. Fogaras. Rákóczinak itt közölt levelei eddig ismeretlenek.

junk mi, mint igaz magyar s kegyelmed atyafia; mig élünk tiszta szivvel szolgálni akarunk kegyelmednek, csak parancsoljon kegyelmed“ stb.²⁾

Valamivel későbbben már Lengyelországból írta: „Jó ideje kegyelmed levelét nem láttuk. Távollétünkben is akarjuk kegyelmedet levelünkkel köszönteni . . . Már jó ideje Lengyelországba bėjöttünk, még 27. január. Azolta voltak csatázások, kik Isten áldásából nekünk szolgáltak. *Az magyarokat lengyel uraim nem akarják, noha bizony mi az ő javukért jöttünk, de úgy látjuk ellenségnek tartanak sokan.* Potoczki az generál, San Vislukezi meg Prussiából elfutott hadat gyűjti volt . . . Homonnai és Barkóczy uramékkal mulatjuk magukat.“³⁾

Rákóczi szerencsétlen hadjárata rettenetes csapás volt Erdélyre. Zrinyivel együtt sokan örökre elveszettek hitték Erdélyt. Hogy mit szenvedett e csapás miatt Zrinyi Miklós, azt tollal nehéz volna leírunk. Nyögve szenvedett — mint maga írta — s szive állandóan rettegésben volt. S főleg az bántotta, hogy akadtak szereplő magyarok, kik közömbös szemmel nézték a veszedelmet. Ekkor írta Ruchich barátjának e sorokat, melyeknek ma is meg kell indítaniok az olvasót: „Nem csoda, hogy a töröknek étvágya támadt Erdély leigázására; mert hiszen a gyermekek is összefutnak a vihartól ledöntött fa ágainak összeszedésére . . . Ah mily közel a veszedelem s mily rosszul állnak ügyeink. Bárcsak semmit se fogadtunk volna Dán-nak, vagy legalább megtartottuk volna fogadásunkat, úgy most hivségünk szeplőtelen tudatában támogathatnók Erdélynek dőlni készülő fáját, mely minket is

²⁾ U. o. Dés, 1657 január 7.

³⁾ U. o. Priborcz, 1657 március 3.

veszedelembé ránt. *Hallgatva nyögők!* . . . Vajha meghallgatna a király! Kérdés nélkül mondanám neki Ajax szavait: minek a szószaporítás, tettekben nyilatkozunk.“

Majd meg imígyen kesergett Erdély vesztén: „Bécsben voltam. Láttam az új királyt, láttam az új udvart, az új minisztereket — de semmi új nem volt ebben. Csak az emberek és a nevek mások, de a szokás ugyanaz. A becstelen békeség után való vágy is ugyanaz. A tespedésnek bálványozása is a régi. *Bár csak oroszlánszívű miniszterei volnának királyunknak, akkor tán nem keseregnénk, hogy elvesztettük az ország karját, Pannonia jobbát, a keresztény országok védő bástyáját: Erdélyországot!* Két árnyékfejedelem van ott: Rédey és Barcsay, a nép meg rabságban. Erdély bizonyára a legszerencséletlenebb ország; mert baja megszámlálhatatlan s ha a végtelenben volna legvégső, az lenne bizonyára a legnagyobb is, hogy a szabadulásra nincs remény. Volna, aki akarna segíteni, ha tudna. Van, aki tudna segíteni, ha akarna; de olyan, aki akarna is s tudna is, nincsen senki. Sőt többet mondok, van olyan is, aki e romlásokon nem siránkozik s nem gyászol. Van, aki e tűzvészben gyönyörködik, hogy melegeghessék mellette. Én nem álmodom, habár paradoxokat beszélek. Vajjon istentelenséggel vádolnának-e, ha Lucanussal így kiáltanék: Istenek! oh hát magatokkal mindent elveszteni kívántok? Mivel csak a kis gondok hangosak, a nagyok pedig némák, tehát én is hallgatom.“ (1658 dec.)

Mély erkölcsi érzés nélkül igazi hazafiság nincsen. S ha azt látjuk, hogy Zrinyi minden írásából mérhetetlen haza- és fajszeretet szólal hozzánk, akkor némileg sejthetjük, minő erkölcsi világ fogta el az ő szívét. Még a kétségbeesés zord

napjaiban sem nézhette henyélő szemmel romlásunkat. Még ekkor is zokogva kiáltá nemzetének: „*Ne romoljunk el egybenkulcsolt kezekkel!*”

A hazaszeretet mellett most talált leveleiben is az égő hit Istenében szólal hozzánk. Érezte, hogy ahol elfogy az emberi reménység, ott kezdődik az isteni hatalom működése. Istenét vallja egyedüli erősségének, belé veti reményét, neki ad hálát minden győzelme után.

„A bünösök óhajítása — írja egyik levelében — nem teljesült. Isten nemcsak egészségemet adta vissza, de meg is vigasztalt a törökök confusiojával . . . *Nem határozhatom el magam a pozsonyi utra (t. i. az országgyűlésre); mert még mindég sok pénzért vettem meg ott a bánatot. De hacsak valamicskét használhatnék hazátnak, elmennék.*”

Alig van levele, melyben hazája megszabadításával nem foglalkoznék. A szabad haza kecsgető képén jártatja folyton elméjét. Minden tettét, minden küzdelmét ennek szenteli. Mint az éhmadár a szemes szérűre, úgy siet ő a veszélyeztetett vidékek védelmére. A virágnevelő tavasztól kezdve az őszi levélhullásig mindig résen van, hogy ott csapjon le, ahol legnagyobb a veszedelem. Mindig felnyilt szemmel vigyázott s éjjel előálomkor vagy hajnalsetétekor akárhányszor utban találjuk őt katonáival. Ki tudná megmondani, hány álma szakadott félbe imigyen?

Mivel minden csatájáról, minden török hírről értesítette Batthyány Adám dunántuli generálist, egész sereg levele áll rendelkezésünkre. Az 1643. év nyarán írta volt például az alábbi levelet:⁴⁾

⁴⁾ Az ezután következő Zrinyi-levelek a körmendi Batthyány hercegi levéltárból valók.

Édes Bátyámuram! Isten áldja meg kegyelmedet. Engemet az betegség az ágyban nyomott meg, sokat azért kegyelmednek nem irhatok. Én bizony úgy cselekedtem volna, az mint kegyelmed kívánsága, hacsak érthettem volna, de az kegyelmed levelébül semminemű akkori szándékát eszemben nem vehettem. Ányos Péter uram az én szándékomat kegyelmednek megbeszéli és azt is, mely igaz, jóakaró szolgálja és atyafia Gr. Z. Miklós.

Ularia, 16. Sept. (1643.)

Amint látjuk, egy dugába dőlt támadásról és egy készülő harcra ír itt Zrinyi. Az 1645. év május 18-án már ismét arról írt, hogy Batthyányhoz készül, de „Sok dolgaim miatt — írja — s itt való gonosz hírek s nyughatatlanságim miatt nem érközhetem.“

Valamivel későbbben az alábbi levelet írta Batthyáynak:

Illustrissime Comes, Domine etc.

Hogy az nekem szóló leveleket kegyelmed nem neheztellette kezemhez küldeni, azt kegyelmednek édes bátyámuram köszönöm. Mindjárt akkor én is választ irtam volna, de az kegyelmed katonája semmit sem akarván várakozni, mingyarást elment. Im azért most magam katonámat küldvén kegyelmedhez, akarám kegyelmedet egészségében látogatnom, kívánván kegyelmed felől minden jó híreket hallani.

Valami leveleket is küldtem kegyelmed kezéhez; mivel kegyelmednek jobb alkalmatossága vagyon reá. Kérem szeretettel kegyelmedet, oly bizonyos ember által küldje meg kegyelmed palatinus uramnak. Kegyelmed énnekem is parancsoljon s míg Isten éltet, kegyelmednek szeretettel szolgáló atyafia maradok. Ajánlom Istennek kegyelmedet. D. Csáktornya 26. juli 1645.

Kérem szeretettel édes bátyámuram kegyelmedet, ne vegye gonosz néven, hogy ily confidenter küldöm kegyelmedhez palatinus uramnak szóló leveleket. Kegyelmed nekem is parancsoljon, szeretettel mindenbül szolgálok kegyelmednek.

Servitor et frater parat.

Gróf Zrini Miklós.

Ez év szeptember havában már ismét a török ellen intézendő támadásról ír Batthyánynak. Levele imígyen szól:

Illustrissime etc.

Örömmel hallottam az kegyelmed egészséges visszajövetelét; kívánnám, ha magamnak alkalmatosságom volna az kegyelmed látogatására; de mivelhogy az török untalan csatázása miatt nincsen, nem akarám elmulatni, hogy kegyelmedet ez levelemmel ne látogassam és minden időbeli kész szolgálatomat mint kedves bátyámuramnak ajánljam. Amellett bizván az kegyelmed jó atyafiságos akaratjában, kérem szeretettel, mivelhogy most egy kis módunk vagyon az töröknek megcsillapításában, ne bánja, ha Keglevich Péter uram ökegyelme egynéhány jó katonával általjön Muraközben. Én is viszont az mikor fog kívánnatni szolgálatom, kész vagyok kegyelmednek nagyobb szolgálattal is lenni. Ezzel ajánlom sok szolgálatomat kegyelmednek. Csáktornya, 4. szept. 1643.

Bessenyei uramra sok panaszom leszen kegyelmednél; de most nem akarom búsitani kegyelmedet, tudom, kegyelmed mint igaz ur s nekem jóakaró atyámfia, bátyám nem fog tovább eresztetni igazságot kérni. Első más alkalmatossággal írok kegyelmednek felőle.

C. Nicolaus a Zrin.

Az 1647. év nyarán több csatározásról tudósította Batthyányt. Julius hó 6-án például így adta elő a légrádiak csatázását:

Illust. etc.

Aldja meg Isten kegyelmedet minden jókkal. Hogy kegyelmed édes bátyámuram mind az maga egészsége felől s mind peniglen az ország állapota felől tudósított, megszolgálom kegyelmednek. Ennekem mostanában egyéb új hireim nincsenek, hanem minapában az szegény légrádiak általmentenek volt 68 lóval, melyeket még az partnál eszében vevén az török, mind gyaloggal s lovaggal kigyűttek. Hármat levágtanak bennök s tizenegyet elevenen fogtak el. Nevezetes legény több egynél nem veszett, hanem egy Thót György nevű, mely azelőtt az kegyelmed szolgálja volt; a többi mind közlegény volt. Mentenek ezután is fel törökök mintegy 80—90 lóval, de az lestől tartván, nem ütöttem reájok. Mindazonáltal ezután ha mi hireim lesznek, kegyelmedet szeretettel tudósítom édes bátyámuram. Kérem kegyelmedet, ezen levelembe includált levelet Leonora császárné öfelsége secretariusának egy jámbor szolgálja által küldené kegyelmed az savanyú vízhez. Megszolgálom kegyelmednek. Kegyelmed is parancsoljon édes bátyámuram, valamiben tudok, nagy szeretettel szolgálom kegyelmednek. Isten éltesse kegyelmedet sokáig jó egészségben. Datum Csaktornya, 6. juli 1647.

Servitor et frater paratissimus.

Comes N. a Zrin.

Néhány nappal később több levélben foglalkozott a török ellen tervbe vett támadással vagy harccal, melyet Batthyányval szövetkezve akart végbevinni. Augusztus hó 11-én már örült, hogy Batthyány Eszterházy Lászlóval együtt hozzá készül. E hír vételekor írta az alábbi levélet:

Illustrissime Domine etc. Megszolgálom kegyelmednek, hogy levele által látogat, sőt Lippay uramnál is hogy jó emlékezettel volt kegyelmed. Örömet olvastam az kegyelmed levelében ide való jövetelit együtt Eszterházy László urammal, kít kérem kegyelmedet, ne is mulassa el az szegény szolgáját s atyafiát meglátogatni. De ha kegyelmednek most alkalmatlan volna is, kérem adja tudtomra, én tartozásom szerint az kegyelmed szolgálatjára magam megyek. Azonban maradok kegyelmednek édes bátyámuram holtig kész szolgája

Csáktornya, 11. aug. (1647?)

G. Z. Miklós.

Zrinyi úgy látszik csakugyan maga ment Batthyányhoz, hogy vele megbeszélje a tervezett támadást a török ellen. Szeptember 1-én ugyanis azt írta Batthyáynak, hogy szándékuk megbeszélésére maga megyen fel és szerdán Ujváron leend, „hogy jobb móddal és rendesebben effectualhassuk szándékunkat.“⁵⁾

Zrinyi szeptember 9-én azonban már ismét Csáktornyán volt s onnét jelentette Batthyáynak: „Bizonyos legyen kegyelmed benne, ha csak négy nap így szolgál az idő, az török fölmegeyen rabolni. Azért jó volna, ha kegyelmed közel szállana az Rábához. Az Eszterházy lováról se feledkezzék kegyelmed, kérem igen.“

Október hó elején ismét közös vállalkozásuk ügyében írta e levelet:

Salutem et servitiorum parat. commendationem. Az kegyelmednek én hozzám való jóakarátját egynéhányszor izben eszemben vettem immár, az mostani kegyelmed leveléből is legfőképpen,

⁵⁾ Nova Curia (Ujudvar) 1647 szeptember 1.

melyet én is, ha élek, igyekezek kegyelmednek megszolgálni. Örülök az kegyelmed jó egészségének s kívánom Istentől, hogy kegyelmed abban sokáig megmaradjon. Édes bátyámuram! ezen órában volt szándékom, hogy kegyelmed szolgálatjára elmenjek, de azt gondoltam, hogy az kegyelmed szándéka mindjárt elhiresedik az én odavaló menetelemmel. Hanem im két emberséges szolgálomat küldtem kegyelmedhez és azok által szóval izentem kegyelmednek, ha lehetséges édes bátyámuram aszerint cselekednék kegyelmed, bizony igen jó volna. Ha pedig kegyelmednek külömb szándéka vagyon, úgy is kérem kegyelmedet szeretettel, csak az szolgálaim által adja tudtomra, kegyelmedtül úgysem akarok elmaradni s tudom, hogy kedve szerint szolgálhatok is kegyelmednek, valamennyire tehetségem leszen. Az Uristen tartsa kegyelmedet sok esztendeig jó egészségben. Csáktornya, okt. 8. (1647.)

szolgálók míg élek

C. Z. Miklós.

Ha a rossz idő vagy egyéb véletlen miatt dugába dőlt a közös terv, Zrinyi ugyancsak bosszankodott. Ilyen esetkor írta ezen levelét:

Illustrissime etc.

Sok szolgálatomat ajánlom kegyelmednek köteleseképpen s mint jóakaró bátyámuramnak.

Az kegyelmed levele tegnap estve érkezék hozzám. Hogy tudósít hírekről, igen megszolgálom kegyelmednek. Minden szándékunkat mind nekünk, mind az töröknek elrontá ez az rossz idő. Bizony az mely éjjel kezdett (t. i. esni), csak meg nem bolondultam bosszuságomban. De ha az Isten úgy akarta, talán kétképpen örömmé

téríti meg kikeletre, vagy talán hamarább is. Azt gondolnám azért, most nem kellene félnünk. Mindazonáltal ha kegyelmednek valami hírei lesznek, kérem adja tudtomra. Az kegyelmednek szóló leveleket kegyelmednek visszaküldtem, kegyelmed égettesse meg; mert nem jó volna elhiresedni az dolognak. Magam pedig maradok mig élek mint jóakaró bátyámuramnak

kész szolgálja és öccse

G. Z. Miklós.“

(Kelet nélkül. 1647 őszén, s. k.)

Gyakran megesett harc közben, hogy a vitézek a zsákmányon vagy egyéb dolgon civódásnak ereszkedtek. Az is előfordult, hogy a katonák tettei miatt Batthyány generális Zrinyi Miklóst támadta, még pedig igaztalanul. Zrinyi ugyanis mindig a méltányosság és az igazság oldalán állott. S ha a közjó azt kívánta, még a saját kárával sem törődött, hanem engedett. Ilyen ügyben írta volt az alábbi levelet:

Illustrissime etc.

Szolgálatomat ajánlom kegyelmednek, mint jóakaró bátyámuramnak!

Az kegyelmed levelét böcsülettel vettem édes bátyámuram. Bánom, hogy kegyelmedet nem jól informálták az kiskomári vitézek; mert ha azon panaszkodnak, hogy az légrádiak fenyegetik őket és szidták is, a légrádiak pedig azon panaszkodnak, hogy töröktől nyert marhájukat és három törököt is elvettek tőlük. Az gabonát azért mondják, hogy nem szokás gabonát elvenni; az törököt pedig azért, hogy ő közülök is volt egynehány köztük. Azon panaszkodnak kiskomáromiak, hogy légrádiak oda szaladnak és ők vallják ká-

rát az török miatt. Im veheti eszébe kegyelmed, micsodás békességet akarnak ők magok tartani az törökkel; nem akarják, hogy beszaladjon az szegény legény, magok is pedig csatára járnak. Lám édes bátyámuram örömet látta kegyelmed üket; hiszem azért vagyunk körösztenyek, hogy egyik az másik nyavalyáján meginduljunk, nem hogy helyt ne adjunk kerített városunkban az, melyet nem egyébre csináltak. De ha komáromiak sem Isteneket, sem lököket nem akarják tekinteni, se pedig magok emberségeket, ám tegyék be az kapukat légrádiak előtt, fogják pártját az töröknek, meglátják, hogy megcsalatkoznak barátságokban s magok vallják kárát. Légrádra is szaladhatnak más végbeli vitézek s olyankor úgy kell cselekednünk minékünk is. Bizony tudom, hogy kegyelmed is bánta volna, hogy az Hajmási fölverésekor, az mely katonák Légrádra szakadtak, ha nem bocsátottuk volna be Légrádra! Kiskomári kapitány sem vicegenerális; nem kérhet más végházbeli katonának nyereségéből semmit is. Talán illetlen is volna, hogy mi tartjuk a szolgát s ők akarnának hasznot belőle. Soha nem is volt ez az szokás. Kérem kegyelmedet, mint szerelmes bátyámuramat, megértvén az dolgot, tétessen satisfactiot az légrádi vitézeknek felül megirt dologról. Én is valamibül tudok, örömet szolgállok kegyelmednek mint jó-akaró bátyámuramnak.

Csáktornya, 14. szept. (1647.) s. k.

Holtig kész szolgálja

G. Zrinyi Miklós.

Elsimulván ez ügyben az ellentét, Zrinyi és Batthyány ismét közös támadásra készült a török ellen. Előzőleg azonban tanácskozásra jöttek egybe.

A közös vállalkozás előtt Batthyány szerencsés viadalban vett részt s győzelmét megírván Zrinyinek, az imígyen válaszolt néki:

Illustrissime etc.

Kész és köteles szolgálatom ajánlása után kívánok Istentől kegyelmednek minden jókat megadatni.

Örülve láttam az kegyelmed levelét és az jó szerencsáját. Isten szaporítsa sokra és tegye ezerré.

Annyival inkább lehet kegyelmed öröme és mindnyájunknak, az kegyelmed jóakaró szolgálainak ez az kegyelmed szerencséje, mennyivel ártalmasabb profetiákat jövendeltek az kegyelmed irigyi avagy ellenségi. Istennek adjunk hálaikat mindenekről. Én is szolgálaimmal Berzencze alá jártam ez elmúlt csötörtökön. Az Isten nem rendelte nagy szerencsénket; mert noha szintén az kapuból hoztak ki az katonák egy öt esztendő gyermekét, ugyan nem akart kijönni bolondul az török utánna, hanem mind az berek mellett gyalogjával együtt (...?), úgy hogy 6—10 lónál többet nem nyerhettünk; mert gyalog futott el az urak az berekben és egy törököt, az gyermeknek atyját (fogtuk el). Evvel békességesen hazatértünk.

Édes bátyámuram! Az Isten ilyen szép praeludiumot adott az mi nagy szerencsénknek, ne hagyjuk abban, kövessük az szerencsénket meddig friss, nem fogyatkozunk meg az Isten irgalmában, az mely meghagyja látnunk az fölfuvalkodott ellenségünknek gyalázatját.

Én kegyelmedtől várok valamit valamiképpen és valahová parancsol kegyelmed, punctualiter szolgálak kegyelmednek s mentül hamarább cse-

lekszik kegyelmed, annál jobbat remélhetünk. Kérem kegyelmedet, ne hagyjon el magától, hanem szolgáltsaon velem. Isten éltesse kegyelmedet sok esztendeig jó egészségben.

Csáktornya, 27. okt.

Kegyelmednek, míg élek, vagyok szolgálja
és öccse

G. Z. Miklós.

(1647. évi levelek közt.)

Közben Batthyány Zrinyinek katonáira panaszkodott, Zrinyi pedig Batthyány vitézei ellen tett panaszt, irván imígyen:

Illuſtrissime Comes etc.

Édes bátyámuram! Kelletik kegyelmedet ezen levelemmel requirálnom. Ez elmúlt napokban jobbágyimtól a csákániak öt lovukat lopták el. Az egyik lopó és lator Kánya várában szökött, Tót Mihók a neve; az másik ugyan Csákányban lakik s Baláskó Mártonnak hijják. Annakokáért kegyelmedet szeretettel és atyafiságosan kérem, hogy kegyelmed ezen levelem megvívó szegény emberimnek az megnevezett latroktól elvitetett és ellopott lovait adassa meg kegyelmed és tétessen satisfactiot szegényeknek s az latrokat érdemek szerint büntesse meg kegyelmed, mely kegyelmed jóakarátját megszolgálom kegyelmednek. Kérem is kegyelmedet, énnekem kegyelmed parancsoljon, mindenekben igaz és szeretettel szolgáló atyafiát találja kegyelmed. Isten éltesse kegyelmedet kedves, jó egészségben.

Datum Csáktornya, die 20. Juni 1649.

S. p.

C. Nicolaus a Zrin.

Rövid idő múlva e levél kelte után Zrinyi és Batthyány ismét valami haditerv ügyében akartak összejönni. Erről Zrinyinek alábbi levele szól:

Illustrissime etc.

Szeretettel vettem édes bátyámuram az kegyelmed levelét, melyre hogy kegyelmednek ekkoráig választ nem adhattam, arrul kegyelmedtől bocsánatot várok. Nem is egyéb az oka, hanem arra véltem, hogy kegyelmeddel szemben lehetek és kegyelmeddel mindeokról bővebben beszélhetek. Hogy kegyelmed palatinus uram levelét más levelekkel együtt hozzám küldette, kedvesen vettem kegyelmedtől s meg is szolgálom kegyelmednek. Kérem is kegyelmedet szeretettel, parancsoljon és szolgál-tasson velem. Mindenkor igaz és szeretettel szolgáló atyafiát találja meg kegyelmed. Ezzel Isten éltesse kegyelmedet kedves jó egészségben.

Datum apud Acidulas (t. i. a savanyúvíz mellett) 26. julii, 1649.

C. Nic. a Zrin.

U. i. Most evvel az alkalmatossággal végezhetünk jót, ha kegyelmed akarja.

Ugyanez év nyarán Zrinyi jobbágyait megint megkárosították Batthyány vitézei. De Batthyány ezuttal teljes elégtételt adott Zrinyinek. Erről szól ezen hálálkodó levél:

Illustrissime Comes, Domine Frater observand. etc.

Aldja meg Isten kegyelmedet sok javaival. Vettem az kegyelmed levelét jóakaró bátyámuram és jókedvvel értöttem, ahol azt írja kegyelmed, hogy szegény kárvallott embereimet meg-

elégítette, az latrokat is megbüntette kegyelmed. Ugy vagyon, hogy Turós Miklós pinzit némi-nemű jobbágyomnak adosságáért arrestáltattam, de az kegyelmed kérésére fölszabadítom azon pinznek arrestumát, az jobbágyomat is elküldöm Turós Miklóshoz, ha adóssá teszi, contentálja adosságáru. Ahol kegyelmed négyszáz tallérig való adosságát praetendálja Szücs György ellen, mostanában oda föl olasz kereszkodó társaságnál lévén, azon adosságru nem szólhatok véle. Mihelyen megérközik, azontul megparancsolom, contentálja kegyelmedet. Ha pedig azon adosság végött valami oly mentegetési volnának, azontul azokat irásommal megjelentöm kegyelmednek. Kegyelmed engem tartson szolgáló öccsének. Isten éltesse kegyelmedet sokáig jó egészségbe.

Csáktornya, 2. szept. 1649.

I. D. V.

Servitor et frater addictissimus

Comes Nicolaus a Zrin.

E levélhez egy másik van csatolva, melyet Zrinyi a fentebbivel egy napon írt volt. Ez a levél arról a tervezett támadásról szól, melyet Batthyány Adám generális Zrinyivel együtt akart végrehajtani. A rövidke levél így szól:

Szolgálók kegyelmednek édes bátyámuram!

Mivelhogy kegyelmed oly resolutióval van, hogy Rakicsánra jöjjön, azért ha lehet, jöjjön kegyelmed ez jövő szerdára. Én is akkorra ott leszek estvére. Én inkább vetném le kanizsaiaknak (t. i. törököknek) az szarvokat, ha lehetne, de ha kegyelmednek másképpen tetszik, legyen úgy. Én jó katonákat (t. i. lovasokat) hozok ma-

gammal, titkon is tartom az dolgot, de bizony az holdtöltét meg kell várunk; mert nehéz haddal sötétben járni. Kérem kegyelmedet, ezt az vizlát levelemmel együtt Pálffy Miklós uramnak küldje; de ne adjanak neki semmit többet kegyélnél; mert mindjárt megvész.

Csáktornya, 2. szept.

Isten maradjon kegyelmeddel és én maradok kegyelmednek szolgálója, öccse

Gróf Zrini Miklós.

Amint Zrinyinek eddig közölt levelei mutatják, ő mindig udvarias és szerény volt. Sohsem érezte nagyságát s bár utolérhetetlen magasságban állt Batthyány Ádám fölött, a közjó érdekében mindig érvényesülni engedte Batthyány hiuságát; lehetőleg mindig teljesítette kívánságát s ha közös tanácskozásról volt szó, nem restelte fáradságát s ő sietett Batthyányhoz. Még mikor igazságos követeléssel kellett előállnia, Zrinyi akkor is szerény kérés alakjában adta azt elő. Mennyi szép vonás, mennyi megkapó emberség szólal meg néha leveleiben, azt csak az tudja, aki az ő leveleit legalább nagyjában ismeri. Ő a hatalmas ember, az ország legkitünőbb fia, egy egyszerű jobbágy érdekében is kész sikraszállni. S hányszor ír és fáradozik egy-egy szegény katonája érdekében? Hányszor fojtja vissza keservét, mikor igaztalanul bántják őt. S mily türelmesen viseli az Istentől reá bocsátott keresztet.

Alig akadt végbeli kapitányunk, aki a katonái fogta török rabot másnak engedte volna át. Zrinyi e tekintetben is kivétel volt. Mikor Batthyány Ádám a légrádi vitézek fogta török rabot maga számára követelte, Zrinyi szó nélkül átengedte neki, csak a maga szegény katonái érde-

kében állt elő holmi igen szerény kéréssel. Erről szól az alább következő levél:

Illustrissime Comes, Domine et Frater etc.

Szeretettel s böcsülettel vettem édes bátyám-uram az kegyelmed levelét, melyet kegyelmed az török rab felől ír, kit az elmúlt napokban az légrádiak fogtanak meg, az mely immár sarcon is volt, kit minapiban meg is küldöttem volna kegyelmednek Szecsődy uram által, ha őkegyelme annyira nem sietett volna elmenni tülem. Mindazonáltal valamikor kegyelmed jámbor szolgáját érette küldi, mingyarást megküldöm kegyelmednek. Az mely rabot midőn megfogtanak volna az légrádiak, fegyvert találtak nála, az ki egyéb-iránt rabnak nem volna szabad, sőt Pandur Mátyás több társaival együtt instált azon nálam, hogy kegyelmednek commendáltam volna őket, mutatná kegyelmed hozzájuk minden jóakarátját s fáradságokat hiába ne hagyná. Kegyelmed én-nékem nagyobb dologban is parancsoljon, mindenkor igaz és szeretettel szolgáló atyafiát találja kegyelmed. Ezzel Isten éltesse kegyelmedet sok esztendeig kedves jó egészségben.

Csáktornya, okt. 2. 1649.

Ill. Dom. V.

Servitor et frater parat.

C. Nicolaus a Zrin.

Mivel Batthyány katonái újra és újra erőszakoskodtak és fosztogattak Zrinyi falvaiban, őkegyelme ezuttal kissé erősebb hangon írt Batthyáynak. Ez időben Zrinyi felesége súlyos betegségben szenvedett s hősünk aggódva vir-

rasztott ágya mellett. Ez a körülmény érthetővé teszi Zrinyi elkeseredését s leveleinek ridegebb hangját. Batthyány azzal vádolta Zrinyit, hogy Hashághy Balázsnak elvette a hadnagyi tisztét és gabonáját. Zrinyi erre azt felelte, hogy Hashághy nem is volt hadnagy, a gabonáját pedig adóssága fejében vették el. „Ha — írja Zrinyi — akárminthet volna az dolog, én visszaadnám neki a gabonáját, ha én tartottam volna meg, de mivelhogy adósságért van, nem szolgálhatok kegyelmednek abból, hanem más dologból és nagyobbul is örömezzek szolgálhatok kegyelmednek . . . Az mi commissionk ön-saruba öltözött, csak alig járunk benne. El nem mulatom ott is, az mit szolgálhatok.“⁶⁾

Batthyány nem elégedett meg e válasszal, hanem fenyegetve követelte a megszökött Hashághy gabonáját. Mire aztán Zrinyi imígyen válaszolt neki: „Megirtam azelőtt is kegyelmednek, hogy szökött szolgának nincsen marhája és egy szóval én bizony nem adatom vissza gabonáját; mert azt szolgálatjáért adták volt, nem elszökéseért. Hogy pedig kegyelmed igaz emberim tartóztatásával fenyeget, kegyelmed lássa mit cselekszik. Én sem aluszom el dolgomat. Én semminek oka nem akarok lenni. Tartsa és éltesse Isten jó egészségben.“⁷⁾

Az indulatos Batthyány Adám e levélre ismét sértő hangon válaszolt, de Zrinyi igazságának tudatában nem engedett. A katonai kihágások ügyében pedig a következő levelet írta Batthyánynak:

⁶⁾ Csáktornya, 1650 augusztus 2. A varasdi commissióról van itt szó.

⁷⁾ Datum Varasdini, 11 aug. 1650.

Illustrissime etc.

Egynehányszor írtam immár kegyelmednek, hogy kegyelmed az maga alatta való katonáit megfenyítette volna, hagynának békét szegény jobbágyimnak; mivelhogy mind magyarnak s mind töröknek adóznak, nem kellene ennyi mód nélkül való inségeket cselekedni rajtok. Kérem azért kegyelmedet, parancsolja meg kegyelmed az maga katonáinak, hogy eféle mód nélkül való inségeket, injuriákat és hatalmaskodásokat ne cselekedjenek jobbágyimon és az mint levelemben includált supplicatioból megérti kegyelmed, mennyi mód nélkül való dolgokkal háborgatják az kegyelmed katonái jobbágyimat; mert ha nem supersedeálnak eféle mód nélkül való cselekedetüktől, kénytelen leszek módot keresni, hogy jobbágyimat megoltalmazzam, vagy hogy szintén öfelségét is meg kell találnom felőle. Kegyelmed parancsoljon, az mibe tudok, szeretettel szolgállok kegyelmednek. Tartsa, éltesse Isten kegyelmedet jó egészségben.

Datum Csáktornya, 30. aug. 1650.

C. Nic. Zrini.

Batthyány nagyon felfortyant e levél vételekor s durva hangon válaszolt Zrinyinek, aki aztán e szomorú és megható levelet intézte Batthyányhoz:

Illustrissime etc.

Nem tudom édes bátyámuram, miért illet kegyelmed annyi bosszúsággal és gyalázzattal, minduntalan fenyegetőzvé. Ez az dolog mihozánk nem illik, sőt nagyobbért sem kellene kegyelmednek ezt cselekedni. Ha én azt írtam kegyelmednek, hogy császárnak panaszolok, azért nem kellene kegyelmednek haragunni. Urunk

őfelsége igazat tenne köztünk. De nem az végre irtam, hanem azért, hogy szünjék meg kegyelmed bosszútétellel.

Az minemű szerencsétlenségbe vagyok most, szerelmes feleségem az éjjel meghalván, inkább vigasztalást várnék kegyelmedtől, hogy sem ily rűt levelet. Az Isten megveri azt, aki oka ennek az mi háborúságunknak. Én az én részemről azoknak az rossz szolgáltnak tulajdonítom, az kik tülem elszökvén, kegyelmedhöz állottak s nem szűnnek meg az kegyelmed fülét én felőlem való rossz informatiokkal tölteni. Ugy legyen, mint Isten akarja. Az kegyelmed szentpéteri szolgáltnak, gondolja meg kegyelmed, hogy tehesek igazat, holott két esztendővel ezelőtt lett az dolog. Én nem voltam ura akkor Torniscsának; tudja kegyelmed, az ki volt. Amiatt több csin-talanság is esett. Isten bizonyságom, soha kegyelmed ebének tudva nem vétettem, nemhogy emberének. De ha vétettem, kész vagyok eleget tenni s kegyelmedet megkövetni. Ne illessen tehát kegyelmed édes bátyámuram annyi bosszúsággal, gyalázatos levelekkel, főképpen most atyámfiától, mely nehezen kell szenvednem, az kitől jót várnék, mikor az feleségem halála miatt vagyok búban. Gondolja meg kegyelmed! Maradok az kegyelmed szolgáló öccse

Csáktornya, 23. szept. (1656.)

G. Zrini Miklós.

Zrinyinek ez érdekes levele világosan megmondja, hogy felesége szeptember havában halt meg. Életírói tehát hibásan teszik az asszony halálát április havára. Ugy ezen, mint Zrinyi többi levele is életíróinak sok tévedését igazítja helyre.

Ugyanez év december 6-án írta Zrinyi a feleségének temetésére hívó levelét. Batthyányhoz intézett illetén levelében szomorúan jelezte, hogy feleségének temetése szent Tamás napján leend a szent Ilonáról nevezett monostorban. Meghalt ő — írja — az én meg nem szünő fájdalomra s lelkemnek örök szomorúságára! („*cum incessabili dolore afflictioneque animi mei perpetua*“).

Zrinyi Batthyánynak sértéseiről hamar megfeledkezett.⁸⁾ A haza védelme megkivánta, hogy Batthyány generálissal együtt működjek. S ha a hazáról volt szó, akkor Zrinyi minden másról megfeledkezett. A nevezett év október 25-én már a következő levelet írta Batthyánynak Csáktornyáról: „Szeretettel vettem édes bátyámuram az kegyelmed levelét, az melyben mit írjon kegyelmed az légrádi két kalauzról, megértettem, hogy t. i. az elmúlt napokban Kiskomáromban mentenek volt és az kiskomáriakkal csatára alámenvén, néminemű agát fogtanak s azon agát mind az én s mind az kegyelmed hire nélkül in praejudicium nostrum el is adtanak. Mely rossz cselekedeteket azon kalauzoknak elhigyje kegyelmed, hogy semmiképpen el nem szenvedem, csak végére mehessek, kik voltak azok, sőt kérem is tudositson felölök. Én Istennek kegyelmességéből holnap postán Grácba akarok menni és az jövő vasárnapig mind ott leszek. Ha kegyelmed valamit parancsol, vasárnapig ott találhat kegyelmed és vasárnap onnét Bécsbe megyek. Oda is, ha

⁸⁾ Az 1650. évben a szalafői jobbágyok török adót vivén, a tolvajok 300 tallért elragadtak tőlük. Batthyány erre azt írta, hogy a muraköziek voltak a tolvajok. Zrinyi erre 1650 december 3-án megírta, hogy Suan pribék és társai s nem a muraköziek voltak a rablók. Ez a Suan Deryén lakik s a kaproncai kapitány kardja alá tartozik.

mit parancsol kegyelmed, Coenens Jánosnak, az öreg császárné öfelsége secretáriusának includálja kegyelmed az levelet. Engemet kegyelmed mindenben kész szolgáját találja. Isten éltesse kegyelmedet jó egészségben. D. Csáktornya, 25. okt. 1650.“⁹⁾)

A következő években, kibékülvén Batthyányval, levelei többnyire hadi vállalkozásairól és a haza védelméről szólnak. Ilyen például az alábbi levél:

Szolgálok kegyelmednek édes bátyámuram és Istentől minden jókat kívánok. Kérem kegyelmedet, ne skandalizáltassék kegyelmed és ne botránkozzék, hogy annyi török híreket írok kegyelmednek. Isten Itája, hogy nem örömet írnek hiába; de az ellenség dolgát nem tudhatni olyan bizonyosan, mint az magunkét. Azt mindazonáltal bizonyosan tudjuk, hogyha untalan vigyázunk, úgy jó szerével mind helyére hozza fáradságunkat.

Bizonyosan elhigye kegyelmed, hogy evvel az elmúlt holdvilággal nagy szándékok volt az törököknek, de az sok esős üdő mulattatta el velők. Bizony első holdteltével előveszik s akkor fog kettelni (így!) az vigyázás. Én mindenkben az kegyelmed ítéletéhez conformálom magamat és ha lehet édes bátyámuram, valahol szembe is legyünk, hogy mindenekről végezhesünk. Mindenkor megmutatom kegyelmednek, hogy kegyelmednek vagyok igaz szolgája és öccse.

(Csáktornya, 21. szept. az év hiányzik, 1653?)

G. Zrini Miklós.

⁹⁾ Ez év november 14-én Bécsből írta volt Batthyáynak, hogy Rákóczi Lászlóval együtt lévén, pénteken indulnak hazafelé. Kéri Batthyányt, hogy szolgálai számára adna szekeret Rohoncztól Rakicsánig.

Ugyanezen hónapban a következő levelet bocsátotta Batthyányhoz: „*Néminemű német egy levelet hozott hozzám, melyre választot kérvén, hirtelen felnyitottam és mikor olvastam volna, vettem eszembe, hogy nem nekem szól s nézvé az titulust, tehát az kegyelmed titulusa vagy rajta. Kérem azért kegyelmed megbocsásson; mert én még csak egy szegény ember levelét sem nyitottam fel örömet és készakarva, nemhogy ilyen jóakaró atyámfiaét és barátomét, az mint kegyelmed; melyet ezen levelemben includálván megküldöttem kegyelmednek in specie. Kegyelmed engem tartván gráciájában, parancsoljon, mindenkor szeretettel szolgáló atyafiát találja kegyelmed (bennem). Isten éltesse kegyelmedet sok esztendeig jó egészségben.*“¹⁰⁾

Tudott dolog, hogy a király a harminc éves háború alatt s később is keményen tiltotta a török ellen való harcot. Ez a tilalom azonban nem akadályozta a törököt abban, hogy támadólag lépjen fel. A mieinknek tehát akarva, nem akarva védekezniök kellett. S ha ezt tették, Bécsből ugyancsak korholták őket. Zrinyinek is többször volt része eféle korholásban. Mikor egy ízben a katonái 300 marhát ragadtak el a kanizsai törököktől s több rabot is ejtettek, Zrinyi méltán vetette fel a kérdést: „*vajjon mit mondanak erre a németek? Kétségkívül azt, hogy én vagyok a háború okozója!*“

Mikor a törökök Muraköz ellen intéztek újabb és újabb támadást, Zrinyi a következő érdekes levélben tudatta azt Batthyányval:

Illustrissime etc.

Énnekem gróf Puchaim uram úkegyelme egynéhányszor mondotta, hogyha valami híreim

¹⁰⁾ Csáktornya, 10. szept. 1653.

lesznek, kegyelmednek tudtára adjam. Egyéb hirt nem tudok írnia kegyelmednek, hanem hogy az törökök untalan infestálnak s háborgatnak bennünket, az mint tegnap is bőrhajókkal által akarván jönni Muraközben, szolgálaim közel lévén Légrádhhoz, megértvén az törökök szándékát, utánnuk mentenek s majd tizenöt elesett bennök, nevezetes legényekben Pandur Mátyás és Suppanics. De az törökökben három avagy négy annyi veszett, az mint kegyelmed ezután is meghallja; és nem rossz törökök vesztek, hanem az javába és feles. *Ófelsége minékünk erősen tiltja az csatát, az török pedig mind eljár az csatázásban. Az mint látom, ugyan érzékenytelennek kell lennünk!* Ezt akarám kegyelmednek értlésére adnom és maradok kegyelmednek mindenkor szeretettel szolgáló atyafia. Isten éltesse kegyelmedet sok esztendeig jó egészségben.

U. i. Stumberger uram nekem semmit nem írt. Ha fog írnia és minemű conditiokat proponál, meglátom, az kegyelmed kedveért az mit cselekedhetem, cselekszem.

Csáktornya, 1654. jni 12.

Comes Nicolaus a Zrin.

Néhány nappal e levél kelte után Zrinyi Bathánynak egyik követelésére a következő, udvariass levelet írta volt:

Illustrissime Domine Comes et Frater obs.

Az minemű fületlen pribék felől ir kegyelmed énnekem, én immár egyszer kegyelmednek arrúl választot adtam, hogy annak az egy lovánál több semmije sincsen s azt az lovat is törököktől nyerte. Én magam is elhittem, hogy azon pribék elég latorságokat tett s ezért kellett beszöknie Kanizsára, de azután megbánván cselekedetét, hogy bement, izent énnekem, hogyha nem

bántanám, kijönne az körösztyények közé. Kinek aztán úgy lettem kegyelemmel, kiváltképpen azért, hogy az több pribékek is kijöjjenek. Az mi pengig az kárvallott emberek dolgát illeti, én örömet satisfactiot tétetnék nekik az kegyelmed kedviért, de annak ez világon az egy lovánál több semmije nincsen. Nem tudom, miképpen tétessék satisfactiot. Egyébiránt én kegyelmednek mindenben örömet szolgálók és maradok kegyelmednek mindenkor szeretettel szolgáló atyafia. Isten éltesse kegyelmedet sok esztendeig jó egészségben. Datum Chaktorniae die 17. Junii 1654. P. S. Irja kegyelmed, hogy szécsiszigeti tisztviselőim kegyelmednek nem engednek, de nem írja kegyelmed, miben engedetlenek, hanem csak generaliter ir felölök, hogy engedetlenek. Kegyelmed tudósítson azon dologról s meghagyom nekik, hogy illendő dolgokban engedelmesek legyenek; de kérem szeretettel, maga ajánlása szerint ezen suplicans Mónár János jobbágyomnak tétessen kegyelmed satisfactiot és ne háborgattassék.

Servitor et frater paratissimus.

C. Nic. Zrini.

Tudott dolog, hogy Zrinyinek sok irigye, sok gonoszakarója akadt kortársai között. Hiszen úgy szokott az lenni, hogy az érdemet árnyékként követi az irigység. Bár ő megvetette az irigységet és a szégyent; azért a gonoszság szolgálói sokszor megkeserítették napjait. „*Néhány rosszakaróm — írja — bűnnel vádol, Isten a tanum, hogy ártatlanul . . . az igazság idővel kiderül s a hazugság megszégyenül.*“

A bűnösök óhajítása — írja máskor — nem teljesült. Isten nemcsak egészségemet adta vissza, de meg is vigasztalt a törökök confusiojával!

Mikor azzal vádolták őt, hogy a varasdi kor-mányzóságra törekszik, csak úgy félvállról vetette oda nekik: „nem vagyok oly bolond, hogy egészséges létemre a bélpoklosok közé óhajtsak vonulni!“

Azonban Zrinyi is ember volt s bizonyos rágalmak őt is indulatba hozták. Sőt maga is megvallotta, hogy e rágalmak féregként kinözzák belsejét. Csoda-e aztán, ha hirtelen haragjában erősen kikelt rágalmazói ellen. „Nem férfiembernek — írja — hanem asszonyoknak illendő dolog, hogy mást rágalmazzon hátamegett . . . Bizony ha száz mérföldre leszen is, de megkeresem s megbizonyítom, hogy hazudott mint az ebi!“

Az eféle felindulása és haragja azonban elcsillapult benne. Maga is belátja, hogy a haragja mit sem használ. Sóhajtván írja tehát: „*Allj mellett Istenem, adj hosszú türelmet s fékezd haragomat, hogy a tiedet ne vonjam magamra.*“¹¹⁾

Az alábbi levelet Zrinyi Miklós akkor írta, mikor a hirtelen harag és indulat teljesen elfogta. Csakis ezzel magyarázhatni meg a levél tartalmát, amely imígyen szól:

Illustrissime Comes etc.

Édes bátyámuram! Nagy biztomban és szükségemben kellekik kegyelmedet levelem által megtalálnom ilyen állapotról és dologról: Volt nekem egy Légrádi Horváth András nevű szolgám fogva Kanizsán, kinek szabadulása sok busulással és fáradsággal lett meg. Egy jó törököt adtam be Kanizsára érette, azután (a törökök) megbánván, hogy érette kieresztették Horváth Andrást, visszaküldték az törököt és Horváth

¹¹⁾ Ruchich barátjához intézett latin levélben írja ezt.

Andrást visszakérték s hozzá még 600 tallért. Látván én ezt az szokatlan és illetlen dolgot, nem küldtem be Horváth Andrást. Azonban az kik ezések voltak Horváth Andrásért Kanizsán, az elmúlt napokban kapunyitásnak előtte megnyitván az tömlőcöt, Szilágyit és Horváth Miklóst öltözetenül kirántván az tömlőcből, rettenetesül elverték, úgy annyira, hogy az hus mind elment lábokról nyavalyásoknak. Azután megint tizenégyet huztak elő s minthogy már fel voltak öltözve, késsel metélték le róluk nadrágjukat és holtzámgig verték őket s azokról is mind elesett az hus, kettő penig megholt bennük az rettenetes vereség miatt. Mivelhogy azért énnekem kevés kanizsai rabom vagyon; mert kit elajándékoztam bénnek, kit szolgálímért adtam; azért az köröszteny rabokon való köz vereségért rajtok elegendő bosszuságot nem tehetek. Kérem kegyelmedet nagy szeretettel édes bátyámuram, mivelhogy kegyelmednek feles kanizsai rabjai vannak, az én holtig való szolgálatomért cselekedjen kegyelmed annyi gratiát, rántassa elő kegyelmed őket és verettesse meg úgy, mint ők cselekedték a szegény köröszteny rabokkal és azután küldjön be kegyelmed közülök Kanizsára, izenvén nekik, hogy azért cselekedte kegyelmed, hogy ők így cselekedtek az szegény rabokkal. Hitemre meg igyekezem szolgálni kegyelmednek ebbeli hozzáam való jóakarátját és ha valamely török az vereség miatt az kegyelmed rabjai közül meghal, olyan jó törököt adok kegyelmednek helyette, kinek annyi leszen az sarca, mint annak lett avagy volt volna. Ezt édes bátyámuram az körösztenység kedviért és javáért cselekszem s elhitem bizonyosan, hogy kegyelmed is azért cselekszi, kinek maradok holtig szeretettel szolgáló atyafia és köteles szolgálja. Isten éltesse kegyel-

medet sok esztendeig kedves jó egészségben.
Datum Csaktornya, 9. aug. 1654.

C. Nic. Zrini.

u. Édes bátyámuram! Káldy uram által bő-
vebben izentem kegyelmednek.

E levélre meg kell jegyeznünk, hogy a kani-
zsai törökök a végbeli szokástörvény szerint jár-
tak el s nem a törökök, hanem Zrinyi szegte meg
a törvényt. Ami a magyar rabok kegyetlen kín-
zását illeti, az egyáltalán nem felelt meg a való-
ságnak. Maguk a törökök iratták az eféle dolgok-
kat a rabokkal, hogy ily módon siettessék a ki-
váltásukat. Bizonyára Zrinyi is hamar megtudta
ezt; mert a török rabok kínzása elmaradt.

Zrinyi még a tél szívében is támadta a
törököt, vagyis akkortájt is hadakozott, mikor ez
a legnagyobb nehézséggel járt. Ezekről a por-
tyázásokról több levele szól. Az 1656. év őszén
meg Batthyányval és Nádasdy Ferencsel egye-
sülve próbált szerencsét. Ennek előzményéről szól
eme levél:

Illustrissime etc.

Kivánta szerencsés sok jókkal áldja meg
Isten kegyelmedet. Az kegyelmed levelét édes
bátyámuram megadták. Hogy pedig assecuráljam
kegyelmedet, akarék kegyelmednek irnia, hogy
minden bizonnyal ott leszek, hatodik napjára is
ezen holnapnak oktobernek, ott lehetnék, de mivel
az Murán tul lassan akarok jární, úgy irtam
kegyelmednek, hogy hetedikén ott leszek, kibem
semmi fogyatkozás nem leszen én részemrül.
Kérem kegyelmedet, titokban tartsa kegyelmed
igyekezetünket! Ezen concludált, Nádasdy urnak
szóló levelet küldje meg kegyelmed, tartván kö-

teles szolgáló atyafiának. Éltesse Isten kegyelmedet kedves jó egészségben.

Ex Csaktornya, 1. octob. 1656.

C. Nic. Zrini.

U. i. Ha szükséges leszen, hatodik napján is ott leszek, csak kegyelmed küldjön előmbe.

Ez évben kezdte meg Zrinyi Miklós a Széchy-örökség megszerzésére vonatkozó fáradozást. Édesanyja Széchy leány lévén, az örökséghez világos jussa volt. Az ügyvédi teendőket ez ügyben a derék Vitnyédy végezte. Meg kell jegyeznünk, hogy a szécsiszigeti jószágot Zrinyi pénzen vásárolta meg Batthyánytól, még pedig tisztán abból a célból, hogy könnyebben védhesse a török ellen azt a vidéket. Nem tudjuk, mit követelt Batthyány e jószágból, Zrinyi a következő levéllel felelt e követelésre:

Illustrissime Comes etc.

Servitiorum meorum paratiss. commend. Vettem az kegyelmed levelét, értvén mit írjon kegyelmed benne. Jól emlékezhetik kegyelmed édes bátyámuram az köztünk való végezésünkről, mikor kezemhez vettem a szécsiszigeti jószágot, kihez képest az kegyelmed levelében megírt dologból nem kedveskedhetem kegyelmednek. Édes bátyámuram ne is kívánja kegyelmed tőlem atyafi szolgájától; mivel az minemű jussal cum omnibus t. i. liberis et oppignoratiis portionibus azokat az kiknél az egész jószágból néminemű rész zálogban volna, maga kegyelmed conteltatván, nekem engedte kegyelmed azon jószágot, oly jussal magaménak tartván, nem cselekedhetem. Sőt kérem szeretettel kegyelmedet, hogy ezen méltó és törvényes kívánságomat legitimálja kegyelmed, kiben nincs is kétségem. Kegyelmed

parancsoljon nekem, atyafia szolgájának, szeretettel szolgállok kegyelmednek, kívánom szerencsés hosszú életét kegyelmednek.

Ex Csáktornya 1656 januar 9.

frater addictissimus

C. Nicolaus a Zrin.

A szécsi örökség megszerzéséhez Zrinyi Miklósnak egy csomó oklevélre lett volna szüksége. Ez oklevelek azonban rokonának, Batthyány Ádámnak a kezében voltak. Ezek átadását kérte Zrinyi a következő levélben:

Illustrissime d. Comes, frater mihi observ.

Kivánta szerencsés sok jókkal áldja meg Isten kegyelmedet. Nem kételkedem abban semmit édes bátyám uram, hogy juthat eszébe kegyelmednek, ezelőtt valahány esztendővel maga adott okot arra kegyelmed, hogy az Széchy familia igazságában boldog emlékezetű asszonyom anyám igazságos alkalmatosságával úgy lehetne részem, az mint kegyelmed atyafiaival azon jószágoknak egy részét bírja. Ezen kegyelmed szavaival gondolkodván, jóakaróimmal is közölvén, az kegyelmed atyafisága és segítsége nélkül azon igazságos dolgomban elő nem mehetek; mivel semmi levelek nálam nincsenek az melylyel igazságomat tudhatnám bírám előtt megbizonyítanom. Aféle levelek pedig nyilván tudom kegyelmednél megvannak, el is hittem, semmi kára nem következhetvén abból kegyelmednek, abbeli szükségemre meg nem tartja tülem. Kegyelmedet nagy bizodalommal mint jóakaró uramat s atyámfiát kérem, ha többet nem is, az adjudicatat, mellyel kegyelmednek mint leányág azon jószágban való részét törvényesen megnyerte, az midőn az terminus lészen, adja köl-

csön. Assecurálom kegyelmedet tökélyetes atyafisággal és jó emberséggel, az terminus után kegyelmednek fogyatkozás nélkül megadom és ha ezen levelem nem elégséges, arról magános oly assecuratiot adok, az mineműt kegyelmed maga fog kívánni. Mindezekről Vitnyédy István uram által izentem szóval bővebben kegyelmednek. Elhittem, az ő szavainak hitelt adván, igaz atyafiságában meg nem fogyatkoztat és ökegyelnét jó válasszal bocsátja vissza. Tartsa és éltesse Isten kegyelmedet kedves jó egészségben sok esztendeig.

Datum Csáktornya, 1657 juni 1.

Frater par.

Nic. a Zrin.

Alighogy e levélnek nesztét vették Batthyány rokonai, mindent elkövettek, hogy Adám urat rávegyék az oklevelek kiadásának megtagadására. Batthyány Erzsébet, Adám úr nővére például imígyen buzdítgatta bátyját:

„Ha eddig ki nem fakasztották is, de nem-sokára vagy maga Zrinyi Miklós uram, vagy belső meghitt embere: Vitnyédy István megkisértik kegyelmedet az Batthyány familia az Széchy jószágban való igazságinak s praetensioinak leveleiről, kiket szegény asszonyunk anyánk holta után az dobrai osztályokért kezéhez vett kegyelmed, hogy t. i. avval vinnie elül az menyire lehetne Széchyné asszonyom ellen való pörös igyekezetét Zrinyi Miklós uram. Az ki ha úgy lenne, tudom, hogy Isten mind okossággal, mind lölkiismerettel s mind maga véréhez való szeretettel annyival áldotta meg kegyelmedet, hogy maga és familiája nyilván való kárával és praejudiciumával másoknak hasznót s előmenetelt nem csinál és sem Zrinyi uram maga unta-tására és törekedésére, sem Vitnyédy mézes és

szapora beszédire vagy privilegiumos, vagy pörfolytató leveleit az felül említett igazságunknak ki nem adja.“ (1657 aug. 26.)

Batthyány Ádám ezuttal nem hallgatott rokonaira s Zrinyinek átadta a kívánt iratokat. December havára az ítélőmester már a tárgyalást is kitűzte. Ekkor írta volt Zrinyi Batthyány-nak a következő levelet:

Illustrissime Comes et frater etc.

Servitorum meorum paratissimam commendationem! Az kegyelmed atyafiságos segítségéből leszen osztályos törvényem az tekintetes Széchy familiával, úgymint véreimmal, az intercessatus atyafiakkal. Igen alkalmatlan ugyan az idő, de mivel hogy úgy tetszett az (ítélő) mesternek, már meg kell lenni. Tovább való kegyelmed atyafiságára vagyon szükségem és nagy biztomban szeretettel kérem, mint jóakaró uramat s bátyámat, kegyelmed engedje meg rakicsányi kastélyát, hadd lehessen ottan szállásom, hogy onnét mehessünk be Muraiszombatba, az hová az (ítélő) mester terminált. Elhitem, hugom: Forgách Zsigmondné asszonyom az maga részére is ha szállok jóakaróimmal, nem fogja nehezeltetni. Kegyelmed válaszát elvárom. Tartsa Isten jó egészségben kegyelmedet.

Datum in arce Csáktornya, die 5. dec. 1657.

I. D. Vrae

servitor paratissimus

C. Nic. a Zrin.

Ez az utolsó levele Zrinyinek, amit találunk sikerült. Batthyány Ádám halála után elvesztette hű társát, aki hadi vállalataiban mindig segítségére volt s szívesen harcolt vele. Batthyány indulatos ember lévén, sokszor nagyon is kiméltelen

volt Zrinyivel szemben. De Zrinyinek szelidsége, udvariassága és engedékenysége őt is jobb észre hozta. Batthyány generális halála után már nem volt Zrinyinek igazi segítő társa. Egyedül kellett küzdenie, egyedül küszködnie a törökkel s magyar ellenségeivel. Nem ok nélkül kiáltotta tehát: *„Szegény magyar nemzet, annyira jutott-e ügyed, hogy senkinek ne keseredjék meg szive romlásodon“?*

XI.

AZ OLTÁRMESTERSÉG ÉS AZ
ISPOTÁLYMESTERSÉG

Az oltármesterség és az ispotály- mesterség

Volt már idő — nem is egyszer — mikor a sirom-rívom, a szenvedés és a pusztulás általános volt a földön. Volt idő, mikor nem egy ajkon kélt a sóhaj: teljességgel elveszünk! Igen, sötét borulat nehezedett nem egyszer az országra, de mindig akadtak, akik egyéni lelkesedésükkel erőt, hitet, reményt csepegtettek a csüggedőkbe. E lelkes hazafiak küzdöttek fegyverrel, áldoztak tehetségük szerint, ébren tartották a nemzeti szellemet s hirdették a múlt emlékeit, jól tudván, hogy a régi nagyság emlékeinek visszaálmódása csodás lelkiert ad s irányítja az emberek gondolkozását. Ugy a XVI. században, mint a XVII.-ben Zrinyi Miklósig hány és hány nagy emberünk akadt, akik nyíltan bevallották, hogy múltunk emlékeinek tanulmányozása ébresztette bennök a hazaszeretetet, a tettvágyat, a hitet a nemzet jövőjében. Igenis! a legnehezebb időkben a múltunk volt a legnagyobb kincsünk; a múltunk volt az, mely jobbaink lelki életének és gondolkodásának irányt szabott; a múltunkból merítették a lelkesedést, a reményt, a hitet egy jobb jövőben. És küzdöttek és áldoztak másfél századon át, hogy újra megszerezzék azt, ami elveszett.

Tudott dolog, hogy a hódoltság korát írónk igen sötét színekkel festik. A vezető főurakat önzőknek, pártoskodóknak mondják, akik a saját jobbágyaikat is nyomorgatták s egy sóhajtnál

többet nem igen tettek e szegény országért! Ha a végbeliek levélváltását s a bizalmas családi leveleket olvassuk, egészen más világ tárul elénk. A főurak legnagyobb része katonaságot tartott a saját költségén s harcolt a török ellen. Nem a saját szenvedélyük, hanem az udvartartásuk emésztette föl a jövedelmüket. Ez udvarokban pedig egész sereg nemes ifjú és lány nevedett papok és mesterek vezetése alatt. Innét, a főuri udvarokból került ki a nemzetfentartó elem! Ezért mondták a főuri udvarokat „vitéségünk s emberségünk oskoláinak“.

A hódoltság korában gyakran megesett, hogy vetni sem lehetett. Rossz esztendők is akadtak s az éhhalál nem tartozott a ritkaságok közé. Mit tettek ilyenkor az önzőknek nevezett főurak? Külföldről hozattak gabonát s azt osztották ki a szegénység között. (Egész sereg ilyen eset ismerünk!) Aztán egy-egy úr naponként 100—150 éhező embert látott el étellel. Csak például említjük, hogy [az 1586. évben nagy aszály miatt alig termett gabona]. A szerdahelyi jobbágyok megírták a magyar kamarának, hogyha mindnyájukat örök tömlőre vetteti is, az adót nem bírják megfizetni. *„Cselekedjék ti nagyságtok oly Isten szerint — írják a szerdahelyiek — mint az szomszédságbeli földesuraktól látunk cselekedni, ki eféle adónak megengedésével, ki pedig egy-néhány száz mérő buzának kiosztásával táplálja a szegény jobbágyit.¹⁾*

Az egész országban szokás volt az is, hogy a földesúr vetőmagot s élésre való gabonát adott a jobbágyoknak a következő aratásig, még pedig mindenféle kamat nélkül.

Egész sereg kiadott és kiadatlan végrendelet

¹⁾ Országos levélt. Kamarához intézett levelek.

áll rendelkezésünkre, melyekben az urak nemcsak elegendik jobbágyaik minden tartozását, hanem még gabonát is osztatnak ki közöttük. Még Dobó Ferenc is, aki íróink valótlan állítása szerint vérig nyúzta a jobbágyait s így gazdagodott meg (?), végrendeletében elengedi jobbágyainak minden adósságát, gondoskodik a szegény diákokról, saját szolgáliról és ispotályt alapít a szegények számára.

Ha rossz termés volt, ha éhség fenyegette a szegénységet, egy-egy főuri család 100—150 szegényt táplált. Batthyány Ferencné például 1570-ben s később is drága pénzen szerzett gabonát jobbágyainak. Egy ilyen alkalommal írta, hogy kapuja előtt 100—150 nyomorult áll naponkint, kiket táplálnia kell. „Én — írja — Óvár tartományába vettem volt negyedfélszáz köből kölest az én szegényeim szükségire. Az én jószágomból ki nem hagyom vinni az gabonát, hogy az mi szegényeink ne éhezzenek.“²⁾

A hatalmas Homonnai Drugeth Imre végrendeletében az Uristenért kéri örököseit, hogy a szegény népnek, a jobbágyoknak nyomorúsága és bántása ne legyen. Ha — írja ugyanő — a jobbágyak a törvény ellen vétének, bocsássanak meg nekik; mert ha ez világ szerint a bűnösöknek megbocsátanak, az Uristen is megbocsátja bűnöket.³⁾

Aki nem rösteli fáradságát, ezer és ezer ilyen adatot találhat írott emlékeink között. Sajnos, vannak írók, akiknek szemükre a való előtt hályog húzódik s fejüket tudós pozdorjával töm-

²⁾ Körmendi levélt. Missiles, Batthyány Boldizsárhoz írt levele.

³⁾ Drugeth Imre 1540. évi végrendelete. Eredetije a homonnai levéltárban van.

vén teli, éktelenül támadják a régi földesurakat, minden intézkedésüket gonoszra magyarázzák és nem látják a humanizmus ezernyi megnyilatkozását.

Hogy a földesurak nem nyúzták, nem zsarolták jobbágyaikat, világosan kitűnik abból, hogy ahol a háború és a beszállásolás nem tette tönkre a falvakat, ott a jobbágyok folyton gyarapodtak és gazdagodtak. Méltán írta Kerecsényi László 1555-ben Szigetvárról: „Elébb jobb volt a szolgáló ember dolga, mert az föld ép volt, az *szegénység gazdag volt* s mindent bőven hordotlak az vásárra.⁴⁾

Mikor a török Gyórt elfoglalta, a császári csapatok Csallóköznek és az esztergomi érseknek falvait úgy elpusztították és kiélték, hogy a legtöbb helyen sem ház, sem lakó nem maradt. A királyi biztosok minden faluról följegyezték, hogy mennyi kárt okoztak azokban. Voltak falvak, melyeket a katonaság véletlenül elkerült. Ezekben jólét és gazdagság uralkodott. Zsigárd nevű faluról írják például, hogy a jobbágyok házaiban lábas jószágot, szárnyas majorságot a legnagyobb bőségben találtak. Vannak itt jobbágyok — írták a királyi biztosok — kiknek száznál több ökrük és tehenük van az apróbb állatokon kívül.⁵⁾

Ha más vidék felé nézünk, ott is ilyen állapotokat találunk. Az 1600. évi összeírás szerint Hosszúmezőn 86 jobbágy élt, ezeknek volt 885 disznaja, 561 marhája, 50 lova és 463 birkája. Rahó faluban ugyanekkor 12 jobbágy lakott, ezeknek volt 844 birkája, 64 tehene, 18 disznaja és

⁴⁾ Orsz. levélt. Nádasdy level.

⁵⁾ Volt közös pénzügyi levélt. Hung. 1597. „Comperimus quosdam ex ipsis centum etiam et plura habere pecora saltem majora“ etc.

12 lova. Visk lakóinak meg 1391 lova, 742 szarvas-marhája s 862 disznaja volt.⁶⁾

Tudott dolog, hogy a jobbágyi rendnek utolsói az úgynevezett *páston ülők* vagy *szemeten lakók* voltak. Ezeknek az embereknek egy lábnyomnyi földjük sem volt és markukkal szolgáltak s mégis majd mindegyiküknek volt tehene és lova. Sőt Gecet faluban az egyik pástonülőnek (Kohol Jakabnak) nyolc ökre, négy tehene, négy tinója, négy sertése és két lova volt.⁷⁾

Ilyen és eféle adatot bármennyit felsorolhatunk oly vidékekről, hol német, török és tatár nem járt. Tehát bizonyos dolog, hogy a békességes helyeken a jobbágyság gyarapodott és gazdagodott.

Batthyány Ádám generális 1650-ben Körmennd népét felmentette minden jobbágyi teher alól s a tizedet is elengedte nekik. Ennek fejében szerződésileg kötelezte őket, hogy török veszedelem idején fegyverrel tartoznak szolgálni.

A felszabadított emberek azt találták, hogy jobb rájuk nézve a jobbágyi, mint a polgári állapot. Ezért 1690-ben a régi állapotba való visszahelyezésüket követelték, írván a többi közt imígyen: „Az mi a privilégiumot illeti, megírt holdog emlékezetű urunk s atyánk (t. i. Batthyány Ádám) mint örökös úr szabad lévén örökjével, az jobbágyi szolgálatból fegyverrel való szolgálatra fordítván az városnak állapotját, megeselekedhetette ideig, de nem örökösen . . . és posteritásunk praejudiciumára és sérelmére az várost az jobbágyi szolgálatból nem eximálhatta.“⁸⁾

Körmennd lakói tehát követelték, hogy földes-

6) U. o. Hung. 1600. Conscriptio.

7) Orsz. levélt. Urb. et Conscr. 1683.

8) Körmenndi Batthyány levéltár, Missiles etc.

urok helyezze őket vissza a jobbágyi állapotba. Batthyány Adámnak hasonló nevű utódja 1700-ban teljesítette a kérést s megsemmisítette az 1650. évben kötött egyességlevelet.⁹⁾

Sokáig, nagyon sokáig folytathatnók így, mert hiszen elegendő oly adat áll rendelkezésünkre, melyek egészen más világításba helyezik a leszólt főuri rend gondolkozásmódját, valamint a jobbágysággal szemben való viselkedését. De igazában nem erről, hanem a régi végrendeletekben és alapítólevelekben megnyilatkozó szellemről akarunk szólni. Seregével áll az ilyen rendelkezésünkre s a legtöbbjük tán sohasem fog napvilágot látni. Pedig mennyi nemzeti érzés, mennyi kegyelet nagyjainkhoz, mennyi ember-szeretet s milyen mély hit szólal azokból hozzáink! Hány derék, lelkes és áldozatrakész emberünknek nevét tudjuk meg azokból! Szemmel láthatjuk bennök, hogy szívük be volt vetve a szeretet magvaival s hogy tehetségük szerint igyekeztek a nyomor és a szenvedés enyhítésére, az erkölcsök javítására, a hitélet növelésére s a műveltség terjesztésére.

Rég eltűntek ők, alapításaik is elpusztultak, de azért nagyon is rászolgáltak arra, hogy az emlékezés szellőjét meglebbentsük jeltelen sírjuk felett. Hiszen az a hit kísérte őket oda, hogy jót tettek, az a meggyőződés, hogy nemzetüknek használtak.

A sötétnek nevezett XVI. században, amikor a mindent betöltő hit volt a jónak és a nemesnek forrása, minden tört érzésnek a vigasza, amikor jobbaink még azt tartották, hogy a szív sohasem áll közelebb az Istenhez, mint mikor áldozatot hoz: igen sokan akadtak nálunk — egy-

⁹⁾ U. o. 1700.

háziak úgy, mint világiak, akik a nyomor enyhítésére szegényházakat (ispotályokat) alapítottak, a hitélet növelésére pedig oltármesterségeket fundáltak.

Mi volt az az oltármesterség és az ispotálymesterség, arra akarunk itt felelni.

Az oltármesterség rég elfeledett magyar szó, melyet még nyelvtörténeti szótárainkban is hiába keresünk. Pedig a XVI. és a XVII. század irott emlékei ugyancsak sűrűn emlegetik az *oltármestereket* (altarista vagy magister altaris) és az oltármesterséget (altaria). Bár maga az oltármesterség középkorbeli intézmény, azért még a XVI. században is elégszer találkozunk oltármesterségek alapításával vagy a régi alapítás megújításával.

Az oltármesterség valamelyik egyház oltárának javára szóló alapítás volt. Rendesen egy-egy kőház s valami ingatlan tartozott az oltármesterséghez, vagyis körülbelül annyi, hogy az oltármester megélhetett belőle. Az oltármesterség tehát bizonyos javadalommal járó egyházi tiszttség volt, mellyel bizonyos kötelességek és funkciók voltak összekötve.¹⁰⁾

Az oltármesterségek alapítólevelei világosan előírják az oltármesterek kötelezettségeit. Ilyenek például: az istentisztelet elvégzése a kikötött napokon, a népnek tanítása, Isten dicsőségének előmozdítása, megemlékezés az alapítókról, stb.

Az illetén alapítólevelek tágas mezőt adnak gondolatainknak. Az alapítók ugyanis föltárják

¹⁰⁾ A XVI. században az oltármesterek büszkén viselték e tisztet. Mindig kiírják a nevük mellé. Barnabás pap például Konstantinápolyból küldött nagyértékű diplomáciai jelentéseit így írta alá: „*Barnabas presbiter et altarista*“. (Bécsi állami levéltár: Turcica 1529.)

bennök érzéseiket, gondolkodásukat. Akad akár-hány alapítólevél, amely megkapó történetet ad elő. A legtöbbjükben ezernyi emlékezést találunk nagyjainkra, főleg szent királyainkra s az Árpád-ház női szentjeire. Az Árpád-ház szentjei iránt nyilvánuló kegyeletnek és tiszteletnek ország-szerte igen nagyoknak kellett lennie, mert hiszen az oltármesterségek túlnyomó részét az ő emlékükre és tiszteletükre alapították.

Figyelemreméltó jelenség az alapítólevelekben az a nagy tisztelet és ragaszkodás, melyet a késő utódok egyik-másik kiváló ősük iránt tanúsítanak. Csak például említjük, hogy a nemes gondolkozású és jótékony Sulyok György a pécsi székesegyházban Szent Imre tiszteletére oltármesterséget alapított. Ez oltármesterséghez tartozó szőlők, ház, kaszálók stb. a mohácsi csata után elpusztultak. Ám a Sulyok testvérek a boldog emlékezetű alapító iránt érzett kegyeletből 1539-ben újra alapítják az oltármesterséget s a pécsi püspök: Eszéki János a Sulyok testvéreknek engedí a kegyuraságot.

Ahány oltármesterség akadt nálunk, annyi-féle volt az illető oltármesterség dotációja is. Voltak nálunk oltárok, melyekhez szántóföldek, vóta-dézszmák, quarták, szőlők, malmok, mus-dalymakkos erdők, halastavak stb. tartoztak. A bevett szokás szerint az oltármesterséghez még külön lakóház is tartozott. Munkács XVI. századi összeírásai például rendre felsorolják az ottani oltármesterek házeit.¹¹⁾ Oláh Miklós érsek

¹¹⁾ Közös pénzügyi levélt. Hung. 14.361. fasc. 1570. „Sequuntur domus altaristarum: domus parochialis, domus Nicolai praesbiteri altaristae, domus altaris Corpus Christi, quam nunc Lucas Porkolab possidet, domus altaris Concept. beatæ Mariae virginis, quam

a végrendeletében kétezer forintot hagyott a nagyszombati, keresztelő Szent Jánosról nevezett oltármesterség házának. (1568.)

Az oltármesterségek javára nagyobb pénz-alapítások is tétettek. Ez összegeket aztán rendszeren kiadták kamatra. Selmechánya városa például 1520-ban adta ki az ottani oltárok tőkéit kamatra.

Bevett szokás volt ugyan, hogy az oltármesterséget csak addig bírhatta az oltármester, amíg nagyobb egyházi méltóságra nem emelték,¹²⁾ de azért igen sokszor találkozunk oly esettel, mikor egyik vagy másik kanonok oltármester is egyúttal. A király például 1613-ban Szilkovits György bathi apát úrnak és egri kanonoknak adta a Szent Erzsébetről nevezett egri oltármesterséget, minden javaival egyetemben.¹³⁾ Az is gyakran megesett, hogy egy-egy oltármester több oltármesterséget tartott a kezén. Gyarmathy Mihály papnak például Tordán egyszerre három oltármestersége is volt. Az 1570. évben Porkoláb Lukács pap is Munkácson három oltármesterségnek volt az ura.

Az oltármesterséget vagy a megyés püspökök, vagy a kegyurak, vagy az alapító családok adományozták. Természetesen a király, mint leg-

similiter parochus Lucas Porkolab possidet etc. . . .
Sunt in Munkacs quinque domus altaristarum ad quas pertinent vineae septem“.

¹²⁾ 1520-ban a szepesi káptalan kijelenti, hogy a Szemercsényi Miklós alapította oltármesterséget kanonokoknak nem adja s ha az oltármester kanonokságot kapna, le kell mandania az oltármesterségről. („Quod altare praedictum nulli de medio canonicorum per nos capitulum conferatur“ etc.)

¹³⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 14.443. fasc. Ex cancellaria S. Majest. Hung. Linz, 1613 november 23.

főbb kegyúr, szintén gyakorolta az adományozás jogát. Mátyás királyunkról tudjuk, hogy 1466-ban az erdélyi oltármesterségek adományozását az odavaló püspökre bízta. I. Ferdinánd, aztán Miksa király igen sokszor gyakorolták kegyuri jogukat és sok oltármestert neveztek ki. Emellett nem egyszer a városok kinevezési jogába is beavatkoztak. Sopron városa mint kegyur a király egyenes óhajtására sem akarta az oltármesterséget Pacsa Tamásnak átadni. A király három ízben is felszólította a várost s harmadizben kegyuraságának elvesztésével fenyegette meg, ha Pacsa Tamásnak át nem adja a soproni oltárséget. Ugy látszik, hogy ez a Pacsa Tamás igen kiváló ember volt; mert a királyon kívül Nádasdy Tamás és Zalaházy egri püspök is támogatták.¹⁴⁾ I. Ferdinánd peresztettnek nyilvánítván Sopron városát, 1535 szeptember 1-én végre átadatta az oltármesterséget Pacsa Tamásnak.

Ugy ezen, mint egyéb adományozásból is kitűnik, hogy az oltármesterségeket többnyire kiváló embereknek adományozták. Számos példa van rá, hogy irodalmi, tudományos és politikai érdemnek fejében leszen valaki oltármesterré. II. Lajos pld. a lósi plébánost (Soproni Jánost) ajánlja oltármesterségre tudományos érdemei fejében. (1526.) Oláh Miklós az egri Szentkeresztről nevezett oltármesterséget Verancsics Antalnak adja. I. Ferdinánd király a győri székesegyházban lévő Szent Demeterről nevezett oltármesterséget a kiváló tudósnak: Gaspycz Gergelynek adományozza. (1548.) Ótordai Milye János (borostyánkoszorús) valószínűleg ugyanilyen alapon három oltármesterséget birt a tor-

¹⁴⁾ Bécsi állami levélt. Hung. 1535. február 25. Nádasdy levele Zalaházy Tamáshoz.

dai egyházban. (Ez oltármesterséghez kőház, szőlő, halastó, három kőre forgó malom stb. tartozott.)

A XVI. század első felében az uralkodóház még nagyon is számon tartotta az oltármesterségeket. Ha a kegyuraság hosszabb ideig nem töltötte be az oltármesterséget, a király nevezett ki erre alkalmas egyént. Így töltötte be Ferdinánd király például 1535-ben az egyik soproni, 1548-ban pedig az egyik győri oltármesterséget. Ugyanő többször intézkedett, hogy a jogtalanul eltulajdonított javakat visszacsatolják az illető oltármesterséghez. Az 1547-ben például meghagyta a huszti kapitányoknak: Brodaries Mátyásnak és Mekesey Istvánnak, hogy a huszti oltármestereknek évenként megadják azt a sőt, amit a szent királyok rendeltek azok részére. Schwendi Lázár fővezér a beregszászi egyház két oltármesterségének javait világiak kezére juttatta. Az egyiket (Kozma és Damjánról nevezettet) Bocskay Miklósnak, a másikat (Szentkereszt-ről nevezettet) pedig Szalay Ferencnek adta. Az 1575. évben királyi rendelettel mindkét oltár javait ismét egyházi kézre adták.¹⁵⁾

Ha az oltárok elpusztultak, a javak olykor visszaszálltak az alapítókra. Ez főleg akkor esett meg, ha maguk az alapítók még éltek. Az ujudvari szegény polgárok (jobbágyok) írták például Nádasdy Tamásnak: „Továbbá volt egy oltármesterség, kihez volt szőlő és az pap meghala, az ki az oltármesterséget birta és nagyságod az

¹⁵⁾ Pénzügyi levélt. Hung. 14.366. fasc. „Zwen Rectoratus Altarium zu Beregszasz, so bisher in weltlicher Hand gewest, widerumben zu der Kirchen Lelesz gnedigist conferirt lassen“ etc.

velálnak (t. i. a falunak) engedte vala az szőlőt és immár az szőlőt mi kapáljuk velául (faluul).“¹⁶⁾

Lossonczy Istvánnak, a temesvári hősnek derék özvegye: Pekry Anna írta 1568-ban: „Két malombéli részünk van, kinek egyike volt az szentmihályi oltárhoz, az második penig az *ispitályi mesterséghez*. Mostan az oltármesterségek elpusztultanak. Adjuk böcsbe az jámbor jobbágyunknak: Tóth Mihálynak (a malmot). Fizessen böcsképpen hat forintot, de úgy, hogy az malmokat el ne hagyja pusztulni és mikor az oltármesterségek helyre állának, okvetlen megbocsássa az oltároknak.“¹⁷⁾

Ha a régi alapítóleveleket lapozgatjuk, azt találjuk, hogy alig akad nevesebb családunk, mely kisebb-nagyobb alapítványt nem tett egyik vagy másik oltár javára. Várdai Pál és Oláh Miklós esztergomi érsekek e téren jó példával jártak elől s nemcsak alapításaikkal növelték az oltármesterségeket, de azon is eleget fáradoztak, hogy az oltármesterségek jó kezekre kerüljenek. Jellemzi a kort, hogy még szegény jobbágyok is akadtak, akik tehetségük szerint gazdagították az oltárokat. Bacsó Simon jobbágy például 1522-ben a veszprémi egyház Szent László oltárának hagyta szőlőjét. Talán az ilyen eseteknél is megkapóbb, hogy a községek lakói nem egyszer ingyen mivelték az oltármesterségek szőlőit és földeit.

A mohácsi veszedelem előtt Magyarorszában még rendkívül sok oltármesterség volt. Akadt kisebb városunk is, ahol hat-hét oltármesterséggel találkozunk. Pécssett, míg a török el nem fog-

¹⁶⁾ Országos levélt. Nádasy fogalm.

¹⁷⁾ Nemzeti Múzeum, Forgách levéltár. 1568 augusztus 5.

lalta, egész sora volt az oltármesterségeknek. Az 1543. évben a pécsi püspök jelentette a királynak, hogy a pécsi oltármesterek közül az egyiket Istvánffy Pálhoz küldötte. Istvánffy az ebéden megrészegedvén, az oltármestert úgy megverette, hogy az negyednapra meghalt. Mikor Istvánffy kijózanodott, a megye egész nemességével könyörgött kegyelemért.¹⁸⁾

A mohácsi csata után következő korszakban azonban seregével pusztultak. I. Ferdinánd csőselékhadakat küldött Magyarország elfoglalására s e hadak előtt semmi szent nem volt. Jó csomó hivatalos jelentés mondja, hogy a templomokat feltörték s kirabolták, a papokat öldösték s mindent elragadtak, ami kezük ügyébe került. Révayról jelentik, hogy mikor Szapolyai serege elől megszaladt, szekereiből kelyhek, szentségtartók stb. hullottak ki! Hogy az úgynevezett szabad legények vagy szabad hajduk s a náluk még rosszabb vallonok és rác hajduk hány templomot fosztottak ki s mi mindent pusztítottak el, arról eleget írnak évkönyveink. Közmondássá vált, hogy ahova vallon és rác hajdu teszi lábát, ott vagyon nincs többé. A templomok feltörésének a következménye volt, hogy sok egyházi műkincset kótyavetyére vetettek. A XVI. században akadt egy nagyműveltségű püspök: Abstemius Bornemissza Pál, aki az áruba bocsátott egyházi műkincseket összevásárolta s visszaadta azoknak az egyházaknak, amelyekből elragadták. Az óbudai egyháznak kelyhét, szentségtartóját, pergamenre írott evangéliomos könyvét, melynek tábláját a keresztrefeszített Krisztusnak, Szűz Máriának és Szent Jánosnak arannyal és

¹⁸⁾ Bécsi állami levélt. Hung. (unum e numero rectorum altarium etc.)

ezüsttel írott képe diszitett s belől is a szenteknek arannyal és ezüsttel festett képei ékesítettek, megvásárolta. Ugyancsak megvette ezen egyháznak kalcedonból készült remek kandellabereit, egyházi ruháit stb. Mindezt — írja Bornemissza püspök — Varkucs Tamás és katonái hordták szét s ő nagy költséggel és nagy fáradsággal szerezte vissza a világiak kezéből.¹⁹⁾

Különféle templomokból való misekönyveket, breviáriumokat, egy hatalmas s művészi aranykelyhet (ingens sacrum aureum opus) azért vásárolt meg, hogy azok Magyarországon maradjanak.

A gyulafehérvári egyháznak sok erdélyi műkincset megszerzett s az ugyanott levő Szent Anna oltárának adományozott.

Végrendeletében mind felsorolja azokat a műkincseket, amiket nagy munkával sikerült a világiak kezéből visszaszereznie s valamennyit visszaadni rendeli azoknak az egyházaknak és oltároknak, melyekhez eredetileg tartoztak.²⁰⁾

Bornemissza Pál püspök nemcsak mint politikus és műértő vált ki kortársai közül, hanem mint nagy tudású humanista is ritkította párját. Nagy könyvtárt szerzett magának, sokat írt és dolgozott. Sajnos, úgy leveleti, mint politikai íratok még a levéltárakban kopnak.²¹⁾ Ő egyike volt azoknak, akik nemcsak sok oltárt gazdagítottak, de sok oltármesterséget is megmentettek a pusztulástól.

¹⁹⁾ „Magna cura magnisque sumptibus per me olim a profanis manibus recuperatae“ etc.

²⁰⁾ Nagyérdekű és terjedelmes végrendelete a közös pénzügyi levéltárban található. (1577 szept. 2.)

²¹⁾ Csak az Országos levéltárban hetvennél több levele van, miket legnagyobb részt Nádasdy Tamás nádorispánhoz írt.

A XVI. században — amint tudjuk — napirinden volt az egyházi javaknak elfoglalása. Az oltármesterségek ingatlanai imigyen hamarosan világiak kezére jutott. Az új hit terjedésével is lépést tartott az oltármesterségek pusztulása. Ervényesült a régi magyar mondás: ahol egyik tért foglal, ott a másiknak tágítania kell.

Mondanunk sem kell, hogy ezek a körülmények jelentékeny hatással voltak a kath. hitélet, de meg az általános műveltség hanyatlására; mert hiszen az oltármesterségek pusztulásával a lelki tanítók száma fogyott. Schwendi Lázár fővezér írta 1566 április 5-én Ungvárról a királynak: „Az egyházakra és az iskolákra is gondot kéne viselni. Magyarország bajai között nem az utolsó, hogy az iskolákat elhanyagolták, schol sincsenek plébánosok és káplánok, akik a népet oktatnák és vezetnék. Száz faluban alig akad egyetlen pap s így a nép tehetetlenül tévelyeg.“²²⁾

A paphiány miatt is sok oltármesterség javai gazdátlanokká lettek. A végházak kapitányai aztán ezeket rendezően a maguk javára használták. Így állván a dolog, a király az ujonnan nevezett kapitányok utasításaiba bevétette, hogy az oltármesterségek javait elfoglalniok nem szabad. Ungnád Kristóf egri főkapitány utasítása például világosan megírja ezt, sőt az egri oltármesterségeket is felsorolja. Rákóczi Zsigmond egri főkapitánynak utasítása is szigorúan meghagyja az oltármesterségek kimélését. Ekkor az egri egyházban már csak ezen oltármesterségek

²²⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 14.350. fasc. („Nam inter caeteras calamitates regni Hungariae haec non est ultima, ut ubique scholae negliguntur, nullibi fore parochi et concionatores ad manum sint, qui populum instituere et docere possint“ etc.)

voltak: Szent Máté, Szent Katalin, Szent István király, Szent Imre herceg oltárainak mestersegei.²³⁾ Az Ungnád-féle utasításban a fentebbieken kívül még a Mindenszentekről nevezett oltármesterség is szerepel.²⁴⁾

Ezek az utasítások sajnos csak írott malasztok voltak. Kevés kapitány akadt, aki azokhoz tartotta magát. A végházakban uralkodó nagy nyomor és fizetlenség egyenest kényszerítette a tiszteket, hogy a másé után nyuljanak.

Hogy mily sok oltármesterség volt egykoron hazánkban, azt még a XVI. század derekának írott emlékei is eléggé hirdetik. A pusztulás e korában például a veszprémi székesegyházhoz még mindig tizennyolc oltármesterség tartozott. Ezeken kívül a veszprémi káptalan még tizenhárom más oltármesterségnek volt kegyura s így adományozója. (1550.)

E század végén kiütött nagy háború, aztán meg Bocskay felkelése és az ezzel egybekötött belső zavarok idejében seregével pusztultak el az oltármesterségek. A XVII. század írott emlékei közt már alig találkozunk az oltármesterségekkel. Nemcsak a királyi rendeletek hallgatnak ezekről, de még végházak kapitányainak utasításaiban is hiába keressük már az oltármesterségekre vonatkozó intézkedéseket. A XVII. század első évtizedeiből egyetlen irat akadt csak kezünkbe, amely az oltármesterségről szól. Az 1613. évben bocsátotta ki ezt a király és szól az

²³⁾ U. o. 14.372. fasc. 1588 május 14. Instructio Sigismundi Rákoczi Obristen zu Erlau. („Altaristis et caeteris ecclesiaeticis personis liberae eorum quartae etc. relinguantur“ etc.)

²⁴⁾ U. o. 14.390. fasc.

egri (Szent Erzsébetről nevezett) oltármesterség adományozásáról az egyik kanonok javára.²⁵⁾

Az oltármesterséggel rokon intézmény volt az ispotálymesterség. Valamikor alig volt városunk, ahol ispotály ne lett volna a szegénység részére. Még a XVI. század írott emlékei is egész csomó ispotályról szólnak. Pedig ebben a században már sok helyen elpusztultak a szegényházak. Az új hit terjedése előtt az ispotály mindig valamelyik egyházhoz tartozott; élén egyházi férfiú állott s az ispotályt épügy, mint az oltárt valamelyik szentről nevezték el. A leggyakoribb volt a Szent Erzsébetről való elnevezés. A XVI. század iratai az ispotálymesterséget rendszeren egynek veszik az oltármesterséggel. Pekry Anna például 1568-ban oltármesterségnek mondja az ispotálymesterséget is. A veszprémi (Szent Katalinról nevezett) ispotályt 1550-ben az oltármesterségek között sorolják fel. Zolthay István a beregszászi ispotálymester 1549-ben az oltármesterek közé sorolja magát is. Ez a Zolthay a beregszászi Mindszentről nevezett oltármester-ségnek hagyja Fóris nevű szőlőjét és drága egyházi felszerelését azzal a kötelezettséggel, hogy az illető oltármester az ispotálynak Mária Magdolna tiszteletére szentelt templomában minden héten misét mondjon. Egyik peres iratban ez a Zolthay felsorolja a beregszászi oltármestereket is.²⁶⁾

²⁵⁾ U. o. 14.443. fasc. 1613 november 23. Linz. Ex cancellaria suae majest. Ilung. (Die Alterey Sanc Eliabeth.)

²⁶⁾ A szent Mártonról nevezett oltármesterség Farkas János, a Corporis Christi oltármesterség Kálmáncsehy Imre, a Szent László királyé Soklyossy István deák, a szent Annáé Oroszy Máté, Szűz Máriáé Mócsy Pál kezén volt. Ezekon kívül még öt oltármesterség volt a beregszászi egyházban.

A XVI. század ispotályairól tudnunk kell, hogy azokban a szegények ruhát, élelmet kaptak és valläserkölcsei oktatásban részesültek. Bizonyos időközökben ki is kérdezték őket s büntetés szállt azokra, akik az imádságokat nem tudták.

A török betelepülésével sok ispotályunk elpusztult. A hadas idők is fogyasztották azok számát. Azonban az új hit terjedésével a humanizmus szokatlan erővel törvén előre, az emberszeretet s a jótékonyosság sok-sok helyen hatalmas arányokat öltött. Protestáns főuraink közt alig akadtt, aki ispotályt nem alapított a magyar nemzet szegényei számára. A Forgách, Thurzó, Homonnai Drugeth, az Alsó-Lindvai Bánffy, Nádasdy, Dobó stb. családok nem egy-egy, hanem számos ispotályt alapítanak. Csak például említjük, hogy a Forgách-, illetve Thurzó-család urodalmaiban majd minden nagyobb községnek megvolt a maga ispotálya. Thurzó Ferencné²⁷⁾, aki később Forgách Imrének a felesége volt, a XVI. században a trencsényi urodalomban férjével egyetemben nemcsak iskolákat és egyházakat, de ispotályokat is alapított. A trencsényi, teplái, báni, kubrai stb. ispotályok számára aztán Forgách Imre és felesége, Zrinyi Kata, regulákat is írtak.²⁸⁾ Ezek például a szegényekről így szólnak: „Aki nem akar közülök imádkozni, egyet se tartsanak köztük. Ha valaki nem tudja az imádságot, hitnek ágazatait, az isteni parancsolatot, napot kell hagyni nekik, hogy megtanulja. Ha nem akar tanulni, üzzék ki onnét.“

A regulamentum előírja a szegényházakban élő férfiak, asszonyok és leányok ruházatát is. S

²⁷⁾ Zrinyi Kata.

²⁸⁾ Orsz. Levélt. Urb. et Conscript. 64. fasc. 35. no. 1588. Trencsény összeírása.

a többi közt megemlíti, hogy Szent Imre napján²⁹⁾, karácsonykor, husvétkor és pünkösd napján valamennyien három tál étket — köztük sáfrányosat is — bort és sört kapjanak.

Ha protestáns főurainknak és asszonyainknak végrendeleteit lapozgatjuk, igen sok ilyenféle ispotály-alapítással találkozunk. A Homonnai Drugeth-családnak ispotályairól például számos irat szól. Az alsólindvai Bánffy-család szegényházairól Bornemissza Péter prédikátor uram is dicsérettel szól. Még a fősvény hírében állott Dobó Ferenc is ispotályt alapított „*a magyar nemzeti szegényei számára*“. Thurzó Ferenc (volt nyitrai püspök) s felesége még a trencsényi hévizekben is fürdőházat és szállóházat fundált a szegények számára.

Említők már, hogy a katolikus ispotályok vagyis szegényházak élén rendszeresen egyházi férfi állott. I. Ferdinánd király 1544-ben megerősítvén a besztecebányai Szent Erzsébetről nevezett ispotálynak (*ecclesia sive hospitale divae Elisabeth*) II. Lajos király adta levelét, kimondja, hogy az ispotálymesterség tisztségét jóra való pap viselje³⁰⁾, s főleg arra legyen gondja, hogy minél több szegény nyerjen ott elhelyezést.

Négy évvel később (1548) Ferdinánd újra megerősítette ez ispotály alapító levelét. Ekkor az ispotályhoz huszonnégy jobbágyság és két vízi

²⁹⁾ Forgách Imre névnapján.

³⁰⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 14.370. fasc. Bécs 1544 december 16. („Et dum rectoratus ipse hospitalis praefati vacuerit, bono semper et hospitali presbytero provideatur.“) *Ez az ispotály már Mátyás királyunktól is kapott kiváltságlevelet* 1466-ban. (et ius patronatus hospitalis sanctae Elisabeth in dicto folio etc.) Közös pénz. levélt. Neusohl, 15.372. fasc.

malom tartozott s huszonnégy szegény lakott benne.

Az 1573. évben Miksa király is megerősítette a szegényház privilégiumát. Miksa király is kimondotta, hogy az ispotálymesterséget egyházi férfúra kell bizni.³¹⁾

Igy volt ez más ispotályokban is. Katholikus pap volt az ispotálymester Veszprémben, valamint Beregszászon is. Ez utóbbi ispotályról 1566-ban már azt jelentették a királynak, hogy ott a szegényekkel vajmi keveset törődnek s a szepesi prépost az ispotály javát egyik szolgájának adományozta.

Besztercebányán is sok panasz merült fel. Maga az esztergomi bibornok-érsek 1613 január 13-án a királynak panaszkodott a nevezett ispotálymesterség helytelen kezelése miatt. S a király megparancsolta a városnak a ispotálymesterség betöltését.³²⁾

Nem ok nélkül történt, hogy a királyi rendeletek állandóan egyházi férfiakat követelnek az ispotályok élére! Ugyanis amint egyházi férfiak hiányában más kézre került a szegényház vezetése, hamarosan a szegények vallották kárát. Méltán írta Pécsnek nagy püspöke, Telegdy Miklós: „Mostan az ispotályoknak jövedelme csak Isten tudja hova kél. Az ispotálymesterek és egyéb ragadozók osztoznak sok helyen véle s vendégeskednek belőle.“

Valamint a régi oltármesterségek, úgy az ispotálymesterségek is a XVI. század derekán

³¹⁾ U. o. 1573 augusztus 8. („*in ecclesia seu hospitali divae Eliabeth fundata, vacante rectoratu eiusdem, idoneum praesbyterum, rectorem scilicet*“ etc.)

³²⁾ U. o. 1613 május 3. Ersetzung des Rektorats beim Neusolerischen Hospital.

kezdenek pusztulni. Katholikus részről ujakat alig alapítanak. Elmult már az idő, mikoron (a Teleky codex szerint) „a nagy gazdagsággal rakatának ispotályokat, oltárokat“. A XVI. század végén kitört a hosszú török háború, aztán Bocskay felkelése. Másfélévtizedig a török csak úgy pusztította, mint a császári sereg. Csak kevés oly városunk akadt, amelyiket a háború csapásai megkíméltek. És pusztultak az ispotályok, pusztultak az oltárok. Pedig ha valamikor, úgy ebben a nyomorúságos időszakban lett volna a legnagyobb szegénység támogatására.

A XVII. század végén már alig találkozunk ispotályok alapításával. S ha a főiri családok részéről történik is alapítás, az csak igen rövid életű volt. Az 1698 január 1-én például a nemeslelkű Rákóczi Erzsébet alapított ispotályt Kistapolcsányban. Az alapítólevélben írta volt a többi közt: „Azon napon, amikor Istenben elnyugodott édesatyám, gróf Rákóczi László 1662-ben Várad alatt az kereszténységnek természet szerint való ellensége: a török által a kereszténységért kiontottá véréét és ugyanottan vitéz módon lett halála, az ónagysága lelkeért Szent László napján adatik nekik (t. i. az ispotály szegényeinek) egy ebéd stb.“

Az ispotályok elpusztulásával a szegénység nagy barátjai is hamar feledve lőnek. Az írott emlékeken kívül csak egy-egy magasztaló sírfelirat őrizte meg nevüket — legalább egy ideig. Szép és érdemes dolog volna az ispotály-alapítók neveit mind kiásnunk a feledkenységből; mert bizonyos dolog, hogy bennök a szenvedő magyarság legigazibb barátait ismernők meg.

XII.

A VÁROSOK HÚSSAL VALÓ
ELLÁTÁSA RÉGENTE

A városok hússal való ellátása régente

A török betelepülése után marhatenyésztésünk nem kisebbedett. A XVI. századból ránkmaradt harmincadkimutatások világosan mutatják, hogy a magyar marhakiállítás e század végéig állandóan emelkedett. A bécsi hetivásárokon közönséges jelenség volt 10—12 ezer magyarországi szarvasmarha. Itthon is akadt olyan országos vásárunk, melyen 20—25 ezer marhát bocsátottak áruba.¹⁾ Nincs tehát mit csodálnunk azon, hogy az örökös tartományokon kívül még a németbirodalmi városokat és felső Olaszországot is mi tartottuk hússal. Kövér legelőink, széles baromjáróföldeink, városi és pusztai nyomásaink seregével akadtak. Széna és só is volt nálunk elég. Göbolyösgazdáinknak tehát nem főtt a fejük amiatt, hogy hol jártassák lábas jószágukat. S akinek kaszálója nem volt, *fűbocsátáskor* (a kaszálók kiosztásakor) ingyen kapott annyit, hogy egy hétig egy kaszával a maga szükségire kaszálhatott. S ha az így gyűjtött szénája nem volt elegendő, marháit a szénásgazdákhoz adta, akik 1—3 forintért addig tartották, míg a legelők kiöldültek.

Szénás, vagyis hizlalt marha tehát elegendő volt nálunk a szállásokon és a legelőkön. S nem is volt drága. A mohácsi veszedelem után az ökör

¹⁾ Oláh Miklós olyan debreceni tőzsért is említ, akinek kilencezer ökre volt!

ára nálunk jó ideig 5 forint volt. Később ugyan emelkedett ez az ár, de nem a marhahiány, hanem a töméntelen vám, harmincad, hídpénz, aufslág, fúpénz, kövezetvám, vásárpénz, illeték stb., stb. miatt, ami együttvéve igen gyakran többre ment, mint a marha ára. Hiszen volt idő, mikor csak az aufslág-nak nevezett illeték 24 tallérra rugott minden bokor szarvasmarha után.

Ne gondoljuk, hogy a külföldi tőzsérek és mészárosok azért törték magukat a magyarországi marha után, mert ez olcsó volt. Hiszen megvették ők szívesen bármi áron is. *A magyar szarvasmarha azért volt kelendő, mert jóságra és minőségre hozzá hasonló Közép-Európában nem akadt.*²⁾ Bizony nemcsak itthon, de külföldön is gyakran mondogatták, hogy „ilyen marha nem minden bokorban hever!” A németbirodalmi városok rendszabása szerint ha magyarországi marhát vágtak, a székekben semmiféle más marhahúst nem volt szabad kimérni.³⁾ Ily módon a mészárosok nem csalhattak s magyarországi marhahús fejében nem adhattak másféle silány húst. Kedvelték is mindenfelé a magyar

²⁾ Ezért a birodalmi városokban a magyarországi marhahús jobb áron kelt, mint a helybéli. Augsburg városa például Lajos pfalzi gróf kérésére 1602 június 29-én azt feleli, hogy a magyarországi marhahús ára Augsburgban 12 denár, a helybéli marha (Landochs) husa pedig 7–10 denár fontonkint.

³⁾ Münchener birodalmi levéltár: Die Commercial- und Marktverhältnisse 1437–1699. — *Neugemachte Fleischordnung* 1599: amíg a mészárszékekben magyarországi marhahús van, másféle marhahúst kimérni nem szabad, „damit nichts ungerechts das nicht ungarisch Fleisch ist under gewegen“. — Augsburg városának hatalmas terjedelmű (XVI. századi) mészáros rendszabálya ugyanezt mondja.

szarvasmarhát s ha 3—400 „egyszörű fejérszöjke“ magyar marha érkezett valamelyik birodalmi városba, olyan volt a bevonulásuk, hogy a császárok is megirigyelhették.⁴⁾

A nagy iparúzó német városokra nézve természetesen életkérdés volt a magyarországi szarvasmarha. Aki ezt kétségbevonná, csak olvassassa el azt a rengeteg levelet, határozatot és intézkedést, amit e tárgyról a nevezett városok jegyzőkönyvei megőriztek. Nürnberg, München, Augsburg, Strassburg, Ulm, Passau, Regensburg stb. városok három századon át állandóan leveleztek egymással a hussal való ellátás ügyben. Számtalanszor összegyűlnek s tanácskoznak, mi módon vásárolhatnának magyarországi szarvasmarhát. Nem egyszer országos mozgalmat indítanak a bécsi udvartól elrendelt igazságtalan vámok ellen s állandóan küzdenek a szabad kereskedelem mellett. S teszik ezt akkor, mikor a bécsi udvar és kormányzékei elzárták előlük Magyarországot, hogy imígyen a magyar marhakereskedelem minden hasznát Ausztria zsebelje be. III. Károlynak az a büszke mondása, hogy a magyarok külföldre csak azt hajthatják, ami nem kell Bécsnek, már ő előtte is sokszor érvényben volt. S ha e szokáson olykor némi változás állott be, azt csakis a németbirodalmi városok állásfoglalásának köszönhetjük. Ezek a derék városok nemcsak azzal hajtottak hasznot Magyarországnak, hogy bőségesen jó áron vásárolták a szarvasmarhát, hanem azzal is, hogy a németbirodalmi gyűléseken sikra szálltak az ujonnan kivetett igazságtalan marhavámok ellen. S a császárok nem egyszer kénytelenek voltak engedni

⁴⁾ Nürnberg és Augsburg városok jegyzőkönyvei számos ilyen bevonulást megörökítettek.

s az újabb harmincadot és vámot eltörölni. Így történt ez például 1546-ban I. Ferdinánddal s később Rudolf császárral is.⁵⁾

Ugyancsak a németbirodalmi városok küzdöttek a marhamonopolium ellen is. Az uralkodóház és a bécsi kamara ugyanis kézre akarván keríteni az egész magyar marhakereskedés jövedelmét, több ízben kísérletet tettek az állami monopoliummal, de úgy, hogy e monopolium jövedelméből Magyarországnak semmi se jusson. Ez a monopolium úgy II. Ferdinánd, mint III. Ferdinánd alatt ugyan csúfosan megbukott, de a magyar tőzsérekre azért halálos csapást mért. Az olaszországi apaldo azonban már nem volt ily rövid életű. Ez ugyanis három századnál tovább tartotta magát. Az olasz apaldatorokkal kötött szerződés úgy szólott, hogy évenként husz harmincezer szarvasmarhát hajthatnak ki Magyarországból szabadon s ennek fejében évenként 30—40.000 forintot fizetnek a gráci kamarának. Mit jelentett ez? Azt, hogy a magyar kincstár három századon át 30—40.000 forinttal megkárosított. De még más baj is volt. Az olasz apaldatorok ugyanis akadályozták a németbirodalmi városokat a marhavásárlásban. E városok sürgetésére aztán a birodalmi rendek és fejedelmek követelték a magyarországi kereskedés szabadságát és az olasz apaldatorok megfékezését. Rudolf uralkodása alatt ez sikerült is nekik. A ne-

⁵⁾ Augsburg és Nürnberg városa vitte 1546-ban a mozgalmat az újonnan kivetett másfél forintos vám ellen. („Und sonderlich die frei und Reichstett alle, ode doch die meisten, auch die so das *ungarisch Fleisch* nit gebrauchen, ebensowohl, als die so es haben und brauchen müssen zu unz zugen“ etc. Augsburg város levélt.)

vezett császár ugyanis 1598 február 20-án orvosolta a birodalmi városok sérelmeit s megengedte nekik, hogy a bécsi magyar hetimarhavasárokon és a magyar végházak körül szabadon vásárolhassanak szarvasmarhát. Csak azt kötötte ki, hogy a vásárolt marhát az alföldi tőzsérek hajdui nem hajthatják Bécsnél tovább.⁶⁾

Ez az eset megisméltódott 1624-ben is. Ekkor a bécsi udvari kamara az ugynevezett *Kayserische Compagnia* kezére játszotta a marhakereskedést s neki kizárólagos elővételi jogot adott a marhavásárlásra. Ez a kompánia természetesen nem türte, hogy a birodalmi városok a magyar tőzsérektől vásároljanak, hanem kényszerítette őket, hogy csakis a kompániától vegyenek. Igen ám! de ez a kompánia minden bokor marhára 24 birodalmi tallér „aufslágot“ vetett.⁷⁾ s így a marha árát majdnem megkétszerezte.

Mivel ez a huszonnégy tallérnyi „aufslág“ maga után vonta a husznak módfelett való megdrágulását, a birodalmi városok addig irtak, addig küzdöttek, míg sikerült nekik ezt is eltörölniök. Maguknak is használtak ugyan ezzel, de nagyot lendítettek a magyar tőzsérek sorsán is.

A birodalmi nagy városokban a mohácsi veszedelemig hushiány nem igen volt. Nürnberg városa maga írja, hogy eladdig hetvenezer mar-

⁶⁾ Augsburg város levéltára: Rathsprotokoll. Prága, 1598 február 20. („dass die Alphedien und Leibstraf keiner über Wien aufwerts lassen wollen“).

⁷⁾ Ulm város tanácsa Augsburg és Nürnberg városok tanácsához 1624 június 25 és július 11. („Die neue Gesellschaft zue Wien auf jedes Paar ungarische Ochsen so daselbst verkauft, 24 Thaler Aufschlaggeld gesetzt, die man ihnen geben müsse“. Augsburg város levélt. III. fasc.)

hát hajtottak fel évenként, még pedig jobbára Magyarországból s akkor még nem kellett a népnek bőjtölnie!⁸⁾

A mohácsi veszedelmet s annak következményeit azonban csakhamar súlyosan érezték a birodalmi városok. München már 1527-ben erősen panaszkodik a magyarországi marha elmaradása miatt.⁹⁾ 1528-ban pedig a hus rohamos drágulását jelenti. Nürnberg városa 1528-ban szintén a hallatlan drágaság miatt panaszkodik. A hus fontja akkor már hat dénárra szökött, de a következő (1529.) évben már tizenkét dénárért sem lehetett hust kapni.¹⁰⁾

Amint Magyarorszában a békesség helyreállott, a birodalmi városok hussal való ellátása egyszerre megjavult. De azért időről időre mégis újra beállottak a szűk esztendők. Ha Magyarorszában háború dúlt, vagy ha egyéb okok miatt a marhahajtás szünetelt, a birodalmi városok kénytelenek voltak nagy nehézséggel és költséggel silány lengyelországi marhát szerezni. Az 1571. év őszén Ulm, Augsburg és Nürnberg városok együtt tanácskozáván a hussal való ellátás dolgában, a többi közt a szükség okául ezt hozták

⁸⁾ Nürnbergi királyi kerületi levéltár (Kreisarchiv), 1571 augusztus 13. Ulm, Augsburg és Nürnberg tanácskozása.

⁹⁾ Münchener birodalmi levélt. 10. Fach. Victualien-Polizei, 1527 („inbesorgen ist der Gang und Kauf des hungarischen Viehs werde nun in dieser des hungarischen Reichs Eroberung und Kriegseuffen gar verhanden und gespert“ etc.)

¹⁰⁾ Nürnberg város levéltára, 1528. jk. Ez évben a városi tanács maga süttetett kenyeret a lakosság részére. (Nürnberg város levéltára nem tévesztendő össze a nürnbergi kerületi levéltárral (Kreisarchiv). Ez utóbbi jóval nagyobb, mint a városi.

föl: „Magyarország, ahol a legkitünőbb szarvasmarhát tenyésztik, napról napra pusztul s már nem tenyészt annyi szarvasmarhát, mint az előbbi időkben. A birodalmi városok népessége napról napra növekszik, ezzel szemben Magyarországé folytonosan fogy.“¹¹⁾

De már néhány év múlva maguk a birodalmi városok jelentik, hogy bőséggel van magyarországi szarvasmarha s az árak is nagyon alacsonyak. Az augsburgi hatalmas mészáros cég 1587-ben arra kérte a várost, hogy a városi sörházakban hizlalt teheneket ne vágassa le helyben; mert itt senkinek sem kell; mivel jó magyarországi marhahúst is kaphat bárki.¹²⁾

Ez a boldog állapot azonban csak a tizenöt-éves háború kitöréséig tartott. Aztán mindég nehezebb és nehezebb esztendőök következtek. Az állapotok a békesség helyreálltával sem javultak; mert ekkor az ausztriai kormány a marhahajtást megakadályozta, természetesen nem Magyarország, hanem Ausztria érdekében! Az udvari kamara semmibe sem vevén Magyarország jogait, még a magyar főuraknak sem engedte meg, hogy szarvasmarhát hajtassanak külföldre.

Mivel a XVI. és a XVII. században évenként százezernél több szarvasmarhát hajtottak ki az

¹¹⁾ Nürnbergi kerületi kir. levélt. 1571 augusztus 13. („Aus Ursach dass das Ungerlandt, da das best Vieh gezeugelt wirdt, teglich an Leuthen verödiget und soviel Viehs darinnen nimmer gezogen wirdt, als zuvor; und auch das Reich mit dem Volk teglich auf, dagegen aber im Ungerlandt abnimbt“.

¹²⁾ Augsburgi város levélt. (II. fasc.) 1587 május 21. („seitmal jetziger Zeit, weil das hungarisch Vieh [dem Allmächtigen sei Lob!] kein Mangel an Fleisch in dieer Stadt nit erscheint oder ist“ etc.)

országból, azt kellene hinnünk, hogy itthon városainknak a letűnt századokban husdrágasággal alig volt bajuk s hogy hushiányról szó sem lehetett. Az igaz, hogy szarvasmarhában ritkán volt hiány, de azért a városaink mégis nehezen s drágán jutottak hushoz. Hadas idők jártak nálunk állandóan. A török és a császári seregeken kívül szabad hajduk, kóborló martalócok és zsványok állták az utakat s mód nélkül veszedelmessé tették a marhahajtást és a kereskedést. Aztán a marhadög sem volt ritka dolog nálunk. S derék télben, forró nyárban a takarmányhiány is gyakran kísértett. A lánckereskedés, meg az árdrágítás sem volt ritka dolog. A sok kuszmér, komplár, kupec, fisér, kufár stb. is elszaporodván, a marha árát néha úgy fölverték, hogy az emberséges ember semmit sem vásárolhatott. Városi jegyzőkönyveink nem egyszer írják: „*azon egy vásárban öt-hat kézen is megfordul egy darab marha*“. Az a szokás is járta, hogy a kupeczek az Alföldségről vásárra menő tőzséremberek elé mentek és foltszámra megvették tőlük a marhát, mielőtt a tőzsérek a vásárra érték. Ezt hívták akkor *elősleg vásárlásnak*. Mások meg a vásárokon falkaszámra vették össze a marhát. Ezt a csalafintaságot meg *összvevességgel való vásárlásnak mondották*. A régi országos és városi statutumok az ilyetén vásárlásokat keményen tiltották ugyan, de a kupeczek ezzel nem sokat törődtek. Fitymálgattak ezek minden regulát s a maguk hasznán kívül egyébbel nem törődtek, azt tartván, hogy „rokonuk a kas és barátjuk az erszény“.

Ime — amint látjuk — a husdrágaságot a letűnt századokban is ugyanazon körülmények idézték elő, melyek manapság. Hogy a drágaságban olykor a mészárosoknak is volt részük, mon-

danunk sem kell. Bizony a mészáros uraimékra mindig nagy volt a harag s jámbor cleink álnok nemzetségnek tartottak minden mészárost. Sőt a hentesekről is azt mondogatták, hogy egy ebbel jobb a szücs a vargánál. Azaz, hogy a hentes és a mészáros mindig egy huron pendül. De hát a husdrágaságnak mégsem ők voltak igazi okai. Városaink és megyéink ugyanis a mészárosokat könnyen megregulázták. Hatalmas fegyver volt a kezükben. Ugy hitták, hogy *limitáció*. Minden évben kétszer megsabták (limitálták) a hus maximális árát. S amelyik mészáros árdrágításra adta a fejét, azzal ugyancsak eljáratatták az ebek táncát. Ha pedig hamis mértékkel igyekezett magának némi hasznot teremteni, olyan száz pálcát verettek rá, hogy három ökörért sem vette volna föl.

Nem érdektelen megismernünk azokat a módokat, amikkel a hazai és a külföldi városok a husdrágaságot enyhíteni igyekeztek. Említők már, hogy az elősleg és az összvességgel való vásárlást keményen tiltották. A marhavásárokon az első két napon csakis kicsinyben volt szabad vásárolni. Nagyobb számmal csakis a községi székek számára lehetett venni. A limitáció itthon és külföldön egyaránt imigyen esett meg: a község vett egy marhát s azt levágtván, kimérette. A faggyú és a bőr árának beleszámításával aztán megtudta, hogy mennyiért adhatja a hus fontját. Erre megállapította azt a maximális árt, melytől a mészárosok el nem térhettek. Ha ez utóbbiak zúgolódtak s nem akartak marhát vágni, akkor a község maga vágatott. Ilymódon a mészáros uraimékat hamarosan jobb észre hozták. Debrecen városa például 1663-ban megdorgálván a mészárosokat, a többi közt ezt vétette a jegyzőkönyvbe: *„fölöltébb való az ő rossz emberségek*

*és versengések; pénzen is pironzással adnak emberséges ember házanépének húst.*¹³⁾

A város erre kimondta, hogy a hus fontját két pénzen kell adniok s ha nem vágnak elegendőt, a város fog vágatni. Mivel a mészárosok nyakaskodtak, Debrecen város csakugyan maga vágatott. Erre aztán a mészárosok is megijedtek s nagy szomorúan írták volt a városnak: „Hagyjon le az tiszteletes tanács az husvágásról; mert övék lévén az mesterség, igen megfogyatkoztak; csak immár is ők lévén az elsők, nehéz lenniök utolsókká.”¹⁴⁾

A bölcs tanács erre ilyen választ adott a mészárosoknak: „Vagyon végezés felőle, tartsák ahhoz magokat. Senki nem tiltja tanult mesterségektől őket. Vágjanak ők is valamennyit akarnak. Nem lehet az város népit éheztetni!”

Pestmegye egy izben három pénzben állapította meg a hus fontját s bármint zugolódtak is a mészárosok, feljebb nem ütötte az árakat. Ehelyett így vigasztalta a mészárosokat: „Az Isten majd füvet ad s mingyárt megócsódik az marha. A mészárosoknak sem lehet mindég nyerni; nyertek tavval eleget!”

Külföldi városokban csakugy, mint nálunk, az ugynevezett *székbírák* vagy *húslátó mesterek* ellenőrizték a marhavágást. Az ő hirük nélkül egyetlen marhát sem volt szabad levágni. Az esett marhák húsát is csak akkor volt szabad kimérni, ha a húslátó mesterek megengedték. A debreceni rendtartás szerint, ha valaki a látóbírák hire nélkül vág, a húst elkobozzák. Ennek fele aztán a skóláé, másik fele pedig az ispotályé. A kecskeméti székbíráknak joguk volt maguk

¹³⁾ Debrecen város jegyzőkönyve, 1663.

¹⁴⁾ Ugyanott.

számára 600—600 font hust vinni a városi szék-ből. A komáromi rendtartás szerint a hites dékán mindennap végigjárta a székeket s a rossz és silány hust lefoglalta. „Két hiteles ember rendel-tetik a mészárosok mellé — írja a komáromi ta-nács — egy az városiak közül, egy az seregfél közül, kiknek hire nélkül marhát le ne meré-szeljenek vágni.“¹⁵⁾

Ha a városok maguk vágattak, akkor a szék-bírák vásárolták a marhát s ők árulták ki. A székbíráknak minden vásáron elsőbbségük volt és szükség idején rekvirálás útján is szerezhettek marhát.

Hogy a mészárosok olcsón adhassák a hust, a hazai és a külföldi városok megengedték a faggyú árának az emelését.¹⁶⁾ Innét van az a különös jelenség, hogy a nyers faggyúnak az ára három századon állandóan megegyeszer akkora volt, mint a legjobb marhahúsé! A németbiro-dalmi városokban például 1553-ban a hus fontja 3, a faggyúé 6 és fél pénzen járt. Az 1599. évben Münchenben a hus fontja 8, a faggyúé 14 dénár-

¹⁵⁾ Komárom város 1648. évi jegyzőkönyve.

¹⁶⁾ A húсарakra álljon itt e néhány adat: Nürnbergben 1504-től 1521-ig a hús ára 4—5 dénár volt; 1570-ben 10 dénár, 1634-ben 10 dénár, Augsburgban 1506—1512-ig 5 schwarzpfennig volt a hús fontja. Az 1536. évben (ain Pfundt guets hungerisch Ochsenfleisch soll verkauft werden umb 5 D.), 1622 15 fillér, 1675-ben 14 dénár, 1677-ben 4 kr., Münchenben 1527-ben a hús fontja egy krajcár volt, 1599-ben 8 dénár, 1623-ban 20—21 dénár, Passauban 1584—6-ig 8 dénár, 1616-ban 10—11 dénár, Ulmban 1598-ban 10 dénár, Strassburgban 1721-ben 5½ kr., 1724-ben 5 kr., Regensburgban 1740-ben 6 kr. Mindezen városokban a tehénhús és a bikahús jóval olcsóbb volt, mint a marhahús.

ron kelt. Württembergben és Frankföldön 1627-ben a hus fontja 4, a faggyúé 8 dénáron járt. Komáromban 1648-ban a tehénhus fontját 3, a faggyúét 7 pénzen mérték. Az 1661. évben ugyanitt a tehénhus fontja pünkösdig 3, azontul 2 és fél pénz volt; ellenben a faggyú fontját 7 pénzen mérték. Győrött 1744-ben a marhahus fontja 5 krajcár, a faggyúé 10 krajcár volt. Ugyanitt az ó-háj fontja 15, az új-háj fontja pedig 13 krajcáron kelt. Kecskeméten 1730-ban 2 és fél, 1749-ben 1 és fél pénzen adták a hus fontját. A faggyú ára itt is még egyszer akkora volt. Debrecenben 1677-től 1700-ig a tehénhus fontja 2—5 dénáron járt. A faggyú itt is még egyszer oly drágán kelt.

Ilyen kimutatás hazai levéltárainkban ezrével akad. Még többet találunk a németbirodalmi városok levéltáraiban. Ezekben a városokban a husellátás már a XVI. században nagyszerűen volt szervezve. Münchenben a Victualien-Policei, Augsburgban, Nürnbergben, Strassburgban stb. az úgynevezett *ökörhivatal* (Ochsenamt) az ő tisztségviselőivel mindenre kiterjedő gonddal intézte a husvágás és kimérés ügyét. Az ökör-hivatal alá tartoztak a *Marktknecht*-ek és a *Kastenknecht*-ek, akik a városba hajtott magyarországi szilaj marhák megköltözésével foglalkoztak.¹⁷⁾

Az *ökör-hivatal* intézte a passzusok megszerzését, a mészárosok pénzbeli segítségét, a próbavágásokat, a limitációk ellenőrzését, a befolyó jövedelmek kezelését stb.

¹⁷⁾ „Mit hereintreibung des hungerischen wilden Viehs und Stier . . . belangendt das Anfachen und Einbinden der ungerischen wilden und haimblichen Ochsen“. (Az augsburgi kilenc Marktknecht utasítása 1588-ból.)

Nem kis dolog volt ez; mert a mészárosok mindig drágán, a városi tanács meg olcsón akarta a húst kiméretni. Ezért a küzdelem állandóan folyt. München városa például 1527-ben kimondotta, hogy a marhahús fontját egy krajcáron kell adni. A mészárosok azonban erről hallani sem akartak. Passau városa a renitens mészárosokat, akik a limitáció ellen tiltakoztak, keményen megbüntette. Amint maga a városi tanács írta: „Gar mit *Crucifix*, welche bei uns die höchste hungerliche Gefencknuss ist, etliche Tag mit Wasser und Brod abgestraft.“¹⁸⁾ Ez azonban amint a tanács maga írja — mit sem használt.

Nürnberg városa még tovább ment. Itt már nemcsak az árszabást áthágó mészárosokat büntették, de azon vásárlókat is, akik a megszabott árnál többet fizettek. Az 1603. évben például a mészárosok követelték a hús árának emelését. A városi tanács erről hallani sem akart. S erre volt is oka, hisz olyan összegekkel támogatta a mészárosokat, hogy azok ekkor is 28.727 forinttal tartoztak a városnak, illetve az ökör-hivatalnak. Vannak — írja a városi tanács — akik 5 krajcárt fizetnek a mészárosoknak egy font husért. Ezeket meg kell figyelni s a mészárosokkal együtt keményen megbüntetni.¹⁹⁾

De ne gondoljuk, hogy a birodalmi váro-

¹⁸⁾ Passau tanácsa München városához 1602 október 11. (Müncheni birodalmi levéltár, 10. Fach, Vic-tualien-Polizei.)

¹⁹⁾ Nürnberg kerületi levélt. 1603. A városi tanács szerint a parasztok is drágítják a húst; mert erősen fogyasztjuk s amellett nem dolgoznak. („Die Bauernknechten draussen nichts thun, als fressen und saufen“ etc.)

sok csak büntették a mészárosokat! Ezzel ugyanis a husdrágaságot meg nem szüntették volna! Ők csak azon voltak, hogy az ok nélkül való drágítást megakadályozzák. Egyébként pedig a marhavásárlásban a mészárosokat minden kitelhető módon támogatták.

A birodalmi városokban az ökör-hivatalon kívül még faggyúhivatal (*Unschlittamt*) is volt. A faggyú-üzlet ugyanis a nagyobb német városokban községi monopoliium volt, mely évenként nagy hasznot hajtott. A befolyó jövedelmet azonban nagyrészt arra fordították, hogy a husdrágaságot lehetőleg enyhítsék. Ezért ha a husárakat lenyomták, a faggyú árát viszont emelték. Az 1570. évben például a nürnbergi mészárosok arra kérték a városi tanácsot, hogy a császár itt tartózkodása alatt a hus árát emelhessék s a faggyút a város magasabb áron vegye át. A tanács — mint rendesen — előbb próbavágatást (*Ochsenprob*) rendelt el.²⁰⁾ Az 1602-ben a város a faggyú árát felemelte s viszonzásul a mészárosok a hus árát leszállították.²¹⁾

Az Ochsenamt és az Unschlittamt jelentékeny jövedelemmel rendelkezvén, a marhát vásárló mészárosoknak évenként jelentékeny összeget adott kölcsön, még pedig kamat nélkül s törlesztésre.

Mindkét hivatal számadáskönyve évről évre pontosan elszámolt a kiadásokról és a bevételekről.²²⁾ Nürnberg városában például az 1610. évben

²⁰⁾ Nürnbergi kerületi levélt. Rathsprothokoll, 1570.

²¹⁾ U. o. 1602.

²²⁾ Lásd ugyanott az *Ochsenamtsrechnung* és az *Unschlittamtsrechnung* című könyveket.

a faggyúhivatal 9978 mázsa faggyút vett be. Ennek mázsája 10—12 forinton kelt el. A hivatal bevétele ez évben 103.352 frt. volt. Az 1630. évben 10.758 mázsa faggyú folyt be. Mázsánként 10—14 forinton kelvén el, a bevétel ez évben 138.808 frt. volt. Az ökör-hivatal bevétele 1620-ban 137.660 frt.-ra, 1631-ben 128.180 frt.-ra rúgott. Az 1650. évben már csak 3132 mázsa faggyú folyván be, a bevétel 52.452 frt volt. A faggyú mázsája ekkor 13—16 $\frac{1}{2}$ forinton kelt. Az ökör-hivatal bevétele ugyanekkor 68.635 frt.-ra rúgott. A következő évtizedekben a század végéig a faggyú ára rendszeresen 10—14 frt. közt ingadozott, de a bevétel évről évre kevesbedett. Az 1688-ban 5666 mázsa faggyú után a bevétel 49.032 frt volt. Az ökör-hivatal ugyanezen évben 10.481 frt.-nyi bevétellel számolt el. Az 1693-ban a faggyú ára mázsánként 18—24 frt.-ra szökött fel. Befolyt 43.004 frt. Az 1694-ben az ökör-hivatal 13.629, a faggyú-hivatal 45.285 forintot vett be.²³⁾

A bevételek csökkenése s a faggyú árának felszökése összefüggésben volt a magyarországi nagy háborúkkal és a nálunk beállott marhiánnyal.

Amíg a magyar szarvasmarhahajtás szabad volt s a németbirodalmi városok szabadon vásárolhattak, sem az ökör-hivatalra, sem a faggyúhivatalra nem volt szükség. De mikor a magyarországi szarvasmarha fogyott s mikor a bécsi kormány a szabad kereskedést Magyarországgal lehetetlenné tette, a nevezett hivataloknak ugyancsak meggyűlt a dolguk. Hiszen az adók, vámok

²³⁾ Amíg 1693-ban a faggyú mázsája 18—24 frt volt, addig 1690-ben még 10—11 frt-nál többet nem adtak mázsájáért. Az 1689. évben is 11—13 forinton adta a város a faggyú mázsáját.

és a regáliák folytonos növekedése, no meg a marha ritkulása mindég nehezebbé és nehezebbé tették a vásárlást. A mészárosok tehát a maguk erejéből nem indulhattak vásárlásra. A városok ezért nagy összegekkel támogatták a vásárolni induló mészárosokat. S hogy kevesebb hus fogyjon, már a XVI. században behozták az úgynevezett hustilalom-napokat is. Ilyenkor a mészárosok fejenként 40 frt.-ot kaptak.²⁴⁾

Mondanunk sem kell, hogy a mészárosok pénzbeli támogatása főleg azért történt, hogy a hus ára ne emelkedjék. Passau város tanácsa írja például 1560-ban: „Hires volt e város mindig arról, hogy jó és elegendő hus volt benne kapható. A magyarországi szarvasmarha azonban egy idő óta érezhetően hiányzik. Pütkösdre azonban megkezdődnek a magyar vásárok s így a viszonyok hamarosan javulni fognak. A mészárosok minden vásárolt ökör után egy koronát²⁵⁾, a silányabbak után egy forintot kapnak, hogy a husárak ne emelkedjenek. Ezenkívül minden szombaton 325 frt.-nyi segélyt is kapnak.²⁶⁾

Augsburg városa 1576-ban 20.000 forintnyi segélyt adott a mészárosainak, mikor azok magyar szarvasmarha vásárlására indultak.²⁷⁾ Ugyanez történt 1594-ben is. Az augsburgi mészárosok ez év szeptemberében 571, októberében pedig 1643 magyar marhát vásároltak. A város első ízben csak hatezer forinttal akarta támogatni a mészárosokat. Erre harminchét mester kijelenté,

²⁴⁾ Augsburg városa már 1573-ban két hústalan napot rendelt a szokásos böjtnapokon kívül.

²⁵⁾ Nem a mai koronát kell itt értenünk.

²⁶⁾ Burgermeister, Richter und Rath zu Passau, 1560 augusztus 24. (Müncheni birodalmi levéltár.)

²⁷⁾ Augsburg városi levélt. Rathsprothokoll 1576.

hogy rendszeren 50.000 frt.-on szoktak egy-egy vásáron vásárolni, tehát legalább huszezer forintot kérnek. A tanács erre minden mészárosmesternek 300 forintot kínált.²⁸⁾ Az 1597-ben tizezer, 1621-ben pedig harmincezer forintra támogatta Augsburg városa a mészárosait. Passau városa 1560-ban a szokásos kölcsönön kívül minden vásárolt ökör után 1—2 forintot adott a mészárosainak. Ugyanez a város írja 1598-ban, hogy a mészárosainak jelentékeny összeget adott vásárlásra. (Auch eine starke Fürlag an Geld). Strassburg, München, Regensburg városok ugyanezt művelték, ha a mészárosaik magyar szarvasmarha vásárlására indultak.²⁹⁾ Bár Bécsben hetenkint volt marhavásár, azért itt is megesett, hogy a mészárosok 20—30 ezer forintot is kaptak a várostól. Pedig III. Károly a bécsieknek a regáliákat is átengedte s kimondotta, hogy csak azt a magyarországi marhát szabad külföldre hajtani, ami a bécsieknek nem kell! Ha — írja Károly király 1720-ban — a bécsi mészárosoknak nincsen pénzük, adjon nekik a város.

A hatalmas Nürnberg városában legtöbbször becsülték a magyar szarvasmarhát. Ha a mészárosoknak sikerült ilyent vásárolniok, 20—30 ezer forintot is kaptak egy-egy évben.³⁰⁾ A városi jegyzőkönyvek évről-évre megemlékeznek erről. De olykor nem említék meg a segélyösszeget. Az

²⁸⁾ U. o. 1594 szeptember 16. Kauf der Ochsen und Stier etc.

²⁹⁾ Die geheime Ráth der Stadt Strassburg, genannt die Fünfzehn címen a város levelei Augsburg és Nürnberg városához a húskérdés dolgában.

³⁰⁾ A városi jegyzőkönyvek szerint például 1604-ben 28.727 frt-ot, 1693-ban 15.700 frt-ot, 1729-ben 30.000 frt-ot kaptak a mészárosok.

1702. évben írja például a jegyzőkönyv: „Denen Metzgern zu dem ungarischen Ochsenkauf mit einem ergiebigen Vorlehen aus dem Amt zu verhelfen“.

Ami a XVI., XVII. és XVIII. században a birodalmi városokban a husellátás biztosítása érdekében történt, azt a magyar városok is utánozni igyekeztek. A mi szegény városaink persze nem adhattak a mészárosaiknak oly összegeket, mint a birodalmi városok, de azért szükség idején ők sem vonták meg magukat az eféle támogatástól. Kecskemét városának „Számviteli könyve“ szerint például 1598—1602-ig a mészárosok fejenként segítséget kaptak.³¹⁾

Bár a birodalmi városok mészárosai a bécsi heti magyar marhavásárookra tömött erszénnyel jöttek, azért mégis sokszor megesett, hogy üres kézzel mentek haza. Ulm város tanácsa írja például 1680 május 28-án, hogy a Magyarországba küldött mészárosai elegendő marhát vásároltak ugyan, de a bécsi udvari kamara a passzust megtagadta. Így tehát a városban két hétig nem le-szen hus.³²⁾

Nürnberg városa írja 1715-ben, hogy mészárosai néhány száz ökröt vásároltak Magyarorszá-gban. Azonban Bécsben lefoglalták. Minden követ meg kell mozdítani — írja a város — hogy a marhákat visszaadják.

Az 1724. évben Nürnberg amiatt panaszkodik, hogy Strassburg városának ezer magyar ökröt sikerült vásárolniok, az ő mészárosaik pedig üres kézzel jöttek haza.³³⁾

Az 1767. évben a nürnbergiek marháit Bécs-

³¹⁾ Kecskemét város levéltára.

³²⁾ Ulm tanácsa Augsburg városához. (Városi levélt.)

³³⁾ Nürnberg kerületi levélt. 1724 július.

ben ismét lefoglalták. De a város minden lehető elkövetett, hogy a továbbhajtást megengedjék.³⁴⁾

Ilyen esetekben Nürnberg városa attól sem riadt vissza, hogy a bécsi intéző köröket megvesztesse. Az 1622-ben például Bécsből nem akarták elbocsátani a vásárolt magyar marhákat. Erre Nürnberg tanácsa két hordó finom bort küldött a bécsi handgrafnak s megírta az ottani agensének, hogy az ajándékot ne kiméeljék.

Mindez adatok világosan hirdetik, hogy a le-tűnt századokban a hazai és a külföldi városok minden lehető megtették, hogy a hussal való el-látást biztosítsák s az árdrágítást megakadályoz-zák. Ez a törekvésük — amint láttuk — nem rit-kán nagy áldozattal járt, de lehetővé tette, hogy szegény és gazdag polgár egy áron juthasson ugyanolyan minőségű hushoz.

Mind a hazai, mind a birodalmi városok kö-zött Bécs volt hus dolgában a legjobban gondozott város. Az uralkodók mindent elkövettek, hogy Bécs mindig jó és olcsó hussal legyen ellátva. Azzal persze semmit sem törődtek, hogy intézke-déseikkel Magyarországot súlyosan károsítsák. A magyar tózsér nem annak adhatta el ökreit, aki legtöbbet ígért értük, hanem kénytelen volt Bécsbe hajtani s ott elkótyavetyélni. A birodalmi városok-at, vagyis a legjobb vásárlókat, a magyarországi marha vásárlásában vagy korlátozták, vagy egé-szen eltiltották attól. S bár Bécs jutott ily módon legkönnyebben marhához, a mészárosokat még így is pénzzel kellett támogatni, hogy olcsón mérhessék ki a hust. A pénzzel való támogatás a XVII. században kezd lábrakapni. Az 1624. évben

³⁴⁾ U. o. 1767 július 21. „Unter dessen ist in Wien Erkundigung einzuziehen, ob keine Hoffnung vor-handen das ungarische Rindviehe herauf getrieben werde.“

például tizenhárom bécsi mészáros tizezer tallért kapott kölcsön kamat nélkül.³⁵⁾ Ez az összeg később folyton növekedett. Az 1720. évben a mészárosok már 200.000 frt.-tal tartoztak a kincstárnak s mégis azt írták, hogy további segítség nélkül tönkremennek. Ugy látszik, hogy ez az állításuk valóságban alapult; mert a magyarországi tőzsérek is jelentették, hogy a bécsi mészárosoknak olyan olcsón kell a húst kimérniök, hogy minden pár ökörre 15—20 forintot ráfizetnek!³⁶⁾

Igy állván a dolog, a mészárosok azzal fenyegetőztek, hogy abbahagyják a mesterségüket. Erre a kormány kimondta, hogy a gazdag mészárosokat ezer arany büntetéssel és botozással kell a további vágásra kényszeríteni, a kisebb vagyonú mészárosokat pedig pénzbeli segítséssel kell támogatni. Ezentul a bécsi mészárosok tehát minden pár ökörre 4 frt. segélyt kapnak. S hogy könnyebben juthassanak marhához, minden külföldre hajtott márhára újabb 10 forintnyi aufslágot vetettek.³⁷⁾

Ily módon akarták lehetetlenné tenni, hogy a magyarországi marha külföldre jusson.

A 4 forintnyi segélyt 1728-ban 6 frt. 40 kr.-ra emelték. S emellett még kamat nélküli kölcsönt is adtak a mészárosoknak.³⁸⁾ Ez az összeg rendszeren 30 ezer forint volt évenként.³⁹⁾

Ime ilyen és ezekhez hasonló intézkedésekkel érték el, hogy Bécs városa mindig legolcsóbban juthatott a legjobb hushoz, de ennek az árát szegény Magyarországnak kellett megfizetnie.

³⁵⁾ Bécs város levéltára: Hauptarchiv.

³⁶⁾ U. o. Alte Registratur 1720. Bécs tanácsa a N. Ö. Regierunghoz.

³⁷⁾ U. o. Alte Registratur, 1720 márc. 2 és márc. 5.

³⁸⁾ U. o. 35. 1728.

³⁹⁾ Már 1729-ben ennyit kaptak.

XIII.

**KÜZDELEM
A RÉSZEGESKEDÉS ELLEN**

Küzdelem a részegeskedés ellen

A részegeskedésnek is megvannak a maga századai s e századokban külföldön csak úgy, mint nálunk, módnélkül dühöngött az ivás szenvedélye.

Mint a legtöbb korszakos bűnnek, úgy a részegeskedésnek is fő képviselője és terjesztője a zsoldos hadi nép volt. Hozzánk — főleg a XVI. században — majd mindig olyan csőcselék zsoldosokat hoztak, akik még a templomokat is feltörték és kirabolták. Egész csomó katonai jelentés és szabályzat maradt ránk, melyek szerint a császári zsoldosok már reggel az italharcnak ereszkedtek s a fenés bor miatt éjjel-nappal részegesek voltak. Ugy éltek ezek a szeszes italokkal, mint a jól megéhezett ember a kenyérrel.

A magyarság között a XVI. században jobbra az urak és a végbeli vitézek ittak mértéktelenül. Maga a nép csak később követte példájukat. Innét van, hogy törvényhatóságaink legnagyobbbrészt csak a XVII. században kezdik meg a harcot a részegesek ellen. Mondanunk sem kell, hogy e harcban a papság megelőzte a törvényhatóságokat. Egész csomó oly prédikáció maradt ránk, melyeknek szerzői a részegséget ostorozták. A nevezetesebbek közül megemlíthetjük Pázmány Pétert, aki szerint a részegség minden bűnnek a bölcsője és kútfeje. Pázmány szerint a „haza szabadulásáért annyi részegítő köszöntések lettek, hogyha egy nagy völgybe vinnék a török császár erejét és reá eresztenék azt a bort, me-

lyet sok részegeskedésben megittanak Magyarország szabadulásáért, nem kellene sem vizözön a török veszedelmére, mind borban halnának meg.“

A jó Szenczi Pál *A részegesek jajos pohara* címen adta ki prédikációját, melyben nagy erővel ostorozta a részegséget s kimondotta, hogy ég és föld szenved a részegek gonoszságát.

Egy másik derék prédikátor: Szentpéteri István a *Hangos Trombita* című munkájában, amely mennydörgős tanítás volt a részegek részére, a többi közt ilyen kifakadásokat bocsátott a szelek szárnyára: „Aki mértékletességet, józanságot követ itt Magyarországon, nincsen annak kenyere... A magyar tanács délig fejfájó, szédelő, délután részeg.“

Ugyanő így kiáltott nemzetéhez: „Vagyon hangos trombitám, melyet oh vajha valaha megfuválhatnék a részegeskedésnek hagymázától megkámporodott fejü amgyar világnak... Kiálts hangos torokkal, ne kedvezz. Mint a trombita emeld fel a te szódat és mondd meg az én népemnek az ő vétjét és Jákob házának az ő bűnét.“

Az egyházi férfiak csak ostorozták azokat, akik Bachusnak és Silenusnak áldoztak, a törvényhatóságok ellenben büntették is. Azonkívül mindent megtettek, hogy a korcsmák és a bormérőpincék idejében zárva legyenek. Országos szokás volt nálunk, hogy mikoron a takarodót megharangozták, avagy mikor az estvéli dobolás megesezt, minden italmérő helyet be kellett zárni. Télen esti nyolc, nyáron kilenc órakor kellett ennek megtörténnie. Istentisztelet alatt sem volt szabad bort mérni. Vasár- és ünnepnapokon pedig a muzsika és tánc volt tilos. Mivel a legtöbb ember rovásra itta a bort, a törvényhatóságok korlátozták a korcsmai hitelt. S aki tartozását nem

fizette meg, megbotozták. Debrecen városa például a következő végzést hozta: „Az, kiknek rezidenciájuk s jószáguk nincsen, bíró uram hozassa maga eleiben s ha az város borát megitta s nem fizethet, solvat de dorso si non de bursa“.¹⁾ Azaz, ha az erszényéből nem fizet, fizessen a hátával! Van ilyen törvényhatósági végzésünk is: „akik nem dolgoznak s mégis isznak, mint valóságos tolvajok elfogattassanak; ilyeneknek bort adni nem szabad.“

Abaujmegeye 1614-ben a szepsi vargákra mód nélkül megharagudván, kimondotta, hogy *a szepsi vargák igen kamacsok; „ideo az mi vármegyénkben lévő falusiak és mezővárosiak sehol az szepsi vargáknak bort pénzért ne adjanak!“*

Az italmérést korlátozó sokféle rendelet hadilábon állott a városok és a földesuraknak érdekében. A városoknak és a földesuraknak főjöveldmi forrásuk ugyanis a bormérés volt. Ezért egész csomó rendelet hagyta meg, hogy a korcsmákban elegendő bor legyen. Az udvarbírák is utasításul kapták, hogy a korcsmák üresen ne álljanak. A falvakra kivetett bormennyiséget a falu népének már csak azért is meg kellett innia, mert máskülönben készpénzzel kellett a földesurat kielégítenie.

Egyszóval az érdekelt felek egyrészt korlátozták az italmérést s büntették a részegeseket, másrészt meg rajta voltak, hogy minél több bor folyjon a csapon.

Ami a részegesek büntetését illeti, már a XVI. század első felében találkozzunk törvényhatóságokkal, melyek a mértéktelen ivást szigorúan tiltották és büntették. Körmöcbánya tanácsa például 1537-ben kimondotta, hogy a védelem

¹⁾ Debrecen város jegyzőkönyve, 1671.

(sauffen) szigorúan tilos; mert a részegség minden emberi ész, értelem és erkölcs megfosztása s a részegesekből úgy ömlik a különféle vétetek, mint a szökőkútból a víz!²⁾

Besztercebánya 1563-ban már a papság mértéktelen ivása ellen is végzést hozott. („Hinausstellung das überflüssigen Weinsauffen“) s ebben kimondotta, hogy nem csak helyben, hanem minden városban gúnyosan emlegetik a papság ivását, s félő, hogy a nép is követni fogja példáját!³⁾

Nagybánya városa 1661-ben a következő végzést hozta: „a sélyei prédikátor a részegséget elhagyja s az Isten székiben úgy föl ne álljon, az hosszas, unalmas könyörgést elhagyja, lakodalmaiban is magát jól viselje.“⁴⁾

Kolozsvár városa már 1585-ben perpetuumban (örök végzésben) mondotta ki, hogy esti nyolc óra után bort mérni és adni senkinek sem szabad. Három évvel később pedig megtoldotta e rendeletet azzal, hogy a rikoltozókat, a dőzsölőket és részegeseket harangozás után az örök tömlőbe vigyék s a bíró ítélje el őket.

Ilyen és hasonló rendelkezést a XVII. században majd minden törvényhatóságunk adott ki. A részegség büntetése majd mindenütt a ketreche (kalodába) való zárás és a megbotozás volt. Aki borittában, részeg korában még szóbeli mocskolódásra is vetemedett, vagy aki megkeményítette magát a szófogadatlanságban, azt bizony néha úgy mebotozták, hogy elbágyadott az ütés miá.

Kassa városa 1616-ban megállapította, hogy a deákok éjjel igen kezdettenek sétálni, részeges-

²⁾ Corpus statutorum.

³⁾ U. o.

⁴⁾ U. o.

kedni és táncolni. Egy évvel későbben írta a tanács a polgárokról: „Farsangolnak, csillaggal járnak, sőt még asszonyi állatok is éjjel farsangolnak, a férfíui ruhában öltözvén, karddal járnak! Mely dologért az Uristennek haragja száll reánk, ha elszenvedjük.“

Ezért a tanács az ilyeneket a cirkálókkal elfogatta és keményen megbüntette.

A székely statutumok szerint az éjszakának idején dőzsölőket, virdítókat, ordítókat a kalodába ütötték s ott tartották.

Mivel a korecsmai dőzsölés muzsika nélkül nem igen eshetett meg, a cigánynak nagy keletje volt. Nem is került sokba; mert két máriásért egész napon át vonta. Debrecen például 1610-ben 15 napi fogházzal büntette azt, aki muzsikáltatott s a muzsikásokat is kalodába tétette. Az 1719-ben pedig egy Hatházi nevű embert, amiért a tilalom ellen hegedült, azzal büntették, hogy hegedűjét a farán furatossal (büntető lapáttal) összetörték.⁵⁾

Régi szokás szerint falugyűjtéskor és céhgyűlés idején inni is szoktak. Ez is tilos volt s ha valaki a céh gyűlésekor vagy más összejövetel idején megrészegedett, nemcsak ő, hanem maga a céh is a törvény színe elé került. 1604. évben Komáromban Kelemen György az imbolyogva hazatartó Csonthó Gáborhoz így szólott: „Hol lakozál?“ „A jámbor szabókkal“ — felelé Csonthó. „Elég istentelenekkel ittál — felelé Kelemen uram — ha azokkal ittál.“⁶⁾

Ebből aztán hatalmas per keletkezett; mert a becsületes szabócéh nem hagyta magán a gyalázatot.

⁵⁾ Mindkét adat Debrecen város jegyzőkönyvéből való.

⁶⁾ Komárom város jegyzőkönyve, 1604.

Debrecenben is volt ilyenforma eset. Egy fazekasmester 1669-ben részegség miatt a törvény elé került s ott a hitit tette le, hogy többet bort nem iszik és az ekléziát megköveti. A fazekascéh is megidézttetvén, a tanács kimondotta: „Kérdjék meg miképpen és ki itatta s részegítette meg a fazekasmestert. Annakutána az törvény eligazítja dolgát s az tisztcs céh gyalázatban nem marad más ember vétkeért.“⁷⁾

Még a hivatalt viselő személyekkel is megcsett, hogy a sok italtól alaposan eláztak. Rozsnyó városa 1603-ban kimondotta, hogy aki a bíró lakomáján illetlen és részeg, 12 frt. büntetést fizet s a pénzt Isten nevében igyák meg a többiek!⁸⁾

Kassa városa jelentette 1630-ban: „A hadnagy helyében mást kell keresni, az ki józanabb és érdemesebb volna az mostaninál“. Ugyanekkor a *kapudeákat* és a *koldusbirót* is elcsapták a nagy borital miatt.

Debrecen tanácsa szabályozván a vőfélyi tisztet, kimondotta, hogy ha a vőfély a lakodalomban lerészegszik, a gazda 1 frt.-tal büntetheti őt.

Ugyanitt a polgárság a titokban ivó deákokat az uccán e szókkal szokta fogadni: „*Kád alá deák*“. A deákok panaszára a tanács eltiltotta „e mocskos szokat.“

Régi magyar mondás szerint asszonyfán is elkél a bor, azaz, hogy az asszonyok is jó kedvvel megisszák a bort. Szentpéteri uram tanítása szerint asszonyaink: „akármely nagy bilikum vagy duska töltessek számukra, de megivásától nem igen irtóznak, sőt a férfiakkal a boritalban

⁷⁾ Debrecen város jegyzőkönyve 1669.

⁸⁾ Corpus statutorum.

ugyan csatáznak s nagy iható torokkal kérkednek: úgy megiszom a bort, mint a vizet“.

Városi jegyzőkönyveink igazat adnak Szentpéteri uramnak. Egész sereg olyan asszony büntetéséről szólnak, akik mód nélkül elmerültenek az italban ugyannyira, hogy sokszor nem is reflektálhatták magukat, hanem idestova heverték!

A részeges asszonyokat természetesen csakugy büntették, mint a férfiakat. Kecskemét város jegyzőkönyvében olvassuk például, hogy Bodri Kata, Csira Pila és Bálint Pöre kofák irtóztató korhelyek lévén, mindegyikre 40—40 botot verettek. Fogarasmegye a részeg asszonyt első ízben 1 forinttal büntette, másodsor megcsapatta és a ketreche záratta.

A XVII. században és a XVIII. század elején a törvényhatóságok, mindig sűrűbben és sűrűbben bocsátják ki a rendeleteket a részegesek ellen. Tehát bizonyos, hogy a korhelykedés nem szünőben, hanem növekedőben volt. Ennélfogva a testi fenytést is súlyosbították. Kecskemét vidékén a pásztorokra, akik csobolyával hordották a bort a csárdákból, negyven botot verettek. Szentes városa mindazokra, akik korhelykedés céljából kóboroltak, 30 pálcát üttetett. Gáspár Péter részegen éjjel azt kiáltozta, hogy jön a török! Komárom tanácsa ezért „kegyelemből“ száz botütésre ítélte őt.⁹⁾ Debrecen város Turi Jánost, aki részegen lámpás nélkül kóborolt, a nyakvasnál levonatta s a furatossal hatvanat veretett rá.

Borsodmegye 1683-ban kimondotta, hogy a részegség minden bűnnek a kútfeje. Ezért aki szántsándékkal a részegségnek adja magát, akármely nap és helyen is, mindannyiszor keményen megcsapattatik. Éjszaka — mondja a

⁹⁾ Komárom jegyzőkönyve, 1648.

rendelet — mindenki jőzön és csendesen járjon. Nyugodalomra való harangozás után a korcsmárosok senkinek sem adhatnak bort. Aki muzsikáltatja magát, a muzsikással együtt keményen megpálcáztatik. Gömörmege 1690-ben meghagyta a kapitányoknak, hogy az éjjel dorbézolókat fogassák el s keményen büntessék. Pózsony-, Vas-, Szepes-, Esztergom-, Abauj- stb. megyék szintén ilyen rendeleteket adtak ki. Krasznamegye még 1718-ban is ilyen végzést hozott: „Részegeskedő, részegségében ujongató és kiáltozó vasárnap reggeltől estvéli harangozásig a nyakló-kalodába tartassék.“ Kecskemét városa 1773-ban determinálta, hogy „minden csapszék-ből a muzsikások vasárnap és ünnepeken tíz óra-kor és minden asszonyok is hazatakarodjanak tizenkét korbács büntetése alatt. Köznapokon pedig sem muzsikások, sem asszonyok takarodó harangozás után a csapszékben ne találtassanak hasonló büntetés alatt.“

Törvényhatóságaink illetően végzései seregével maradtak ránk. Állandóan küzdöttek a részegeskedők ellen, de ezt a csunya bünt teljesen kiírtani nem tudták.

XIV.

KERTJEINK A XVII. SZÁZAD
ELSŐ FELÉBEN

Kertjeink a XVII. század első felében

A renaissance korának olasz díszkertészete a nyugati országok hatalmasait magával ragadta. Fejedelmek és várurak olasz módra csináltatják és alakíttatják kertjeiket. Kapva kapnak az olasz mestereken, főleg az olasz kertészeken. Ez utóbbiak mindenütt jó kenyérre és bőséges fizetésre találnak. Magyarországot is azon államok között találjuk, melyek a renaissance kertészeti ujitásait legelőször meghonosították. Ismerjük Mátyás királyunknak, Vitéz János érseknek olasz módra alakított gyönyörű kertjeit. Tudjuk, hogy az egykori krónikások elragadtatással írták le e kertek szépségeit. Azonban az olasz díszkertészet nálunk nem verhetett mélyebb gyökereket. Bár a kertészkedési kedv nálunk igen nagy volt, az idegen ujitáson nem igen kapkodtak. A magyar kertgazdáknak nem volt ínyére az amugy is népszerűtlen olasz fényüzés. Különben is a XVI. század gazdasági viszonyai nem engedték meg a nagyobb költséget. Kinek is lett volna módjában az örökös hadakozás idején kertjét szökőkutakkal, vizesésekkel, szobrokkal, loggiákkal stb. ékesíteni? Isten látogató keze nehezedett országunkra; a határtalan ziláltság közepett a legtöbb magyarnak asztalát sem volt mivel táplálni. Hogyan telt volna fölösleges fényüzésekre?

A régi hagyományokhoz való ragaszkodás és az új viszonyok teremtette helyzet egyaránt arra

ösztökélte a mieinket, hogy a díszkertészet helyett az úgynevezett haszonkertészetet űzzék. S így is történt. A XVI. században az urak és a jobbágyok egyformán azon voltak, hogy minél több és minél hasznosabb gyümölcsöt és veteményt termeljenek. Szerették ugyan a virágokat is, de ezeket is veteményes kertjeikbe ültették. Külön virágoskerttel a XVI. században nálunk alig egy-két főúr dicsekedhetett.

A XVI. század kiadatlan leveleinek egész tömege hirdeti, hogy a haszonkertészet terén a mieink bámulatos eredményt értek el. Gyümölcsünket a külföldi fejedelmek bámulva szemlélik és magasztalják. A bécsi udvar tagjai és az örökös tartományok urai nálunk szerzik be gyümölcsfacsemetéiket. Mária királyné még Brüsszelbe is tőlünk vitet oltóágakat. Némelyik magyar gyümölcsfaj egész Európában elterjed. S amint Miksa király levelei mutatják, a hazai gyümölcsfajok magyar nevei a külföldön ismeretessékké lesznek.

A XVI. században kertjeinkből sok virág és gyógyító fű is került külföldre. A török virágok például legnagyobb részét a mi közvetítésünkkel jutnak az örökös tartományokba és Németországba.¹⁾ A Habsburgoknak leghíresebb kertje a XVI. században az úgynevezett „*Neugebäude*“ volt. Ez az olasz módra készült óriási kert korszakot alkot a német kertészet multjában. A német műveltségtörténet írói foglalkoznak is vele eleget, de azt egyikük sem említi, hogy Miksa király a magyar kertekből viteti oda a csemetéket. Ha a királynak Veráncsics püspökhöz, Batthyányhoz, Nádasdy Ferenchez írt leveleit a német írók

¹⁾ A Batthyány és a Nádasdy család levelezései erre elég példával szolgálnak.

ismerték volna, könnyen megfelelhettek volna arra a kérdésre, honnét szerezte be Miksa király a Neugebäude ültetvényeit?

Amit Miksa király tett, azt cselekedte Rudolf is, mikor prágai kertjeit csináltatta. S a magyar kert fái ezuttal is becsületet szereztek kertgazdáinknak.

Az ilyen és ehhez hasonló adatok egész tömege hirdeti, hogy a XVI. század a magyar kertészkedés aranykora volt. Kertjeink termésével soha annyi dicsőséget nem arattunk, mint ebben a században.

A tizenhatéves háború leirhatatlan pusztításai után azonban beállt a hosszú hanyatlás. Műveltségünk minden ágával együtt kertjeink is pusztulásnak indulnak. A hadviselő felek s a beszállásolt seregek kivágják s eltüzelik kertjeink pompás fáit. A XVII. század nemzeti fölkelései, aztán a nagy török háborúk meg a végbeli harcok sok helyen lehetetlenné tették a kertészkedést. Hiszen tudjuk, hogy ha valami, úgy a kertészkedés a békeséges idők foglalkozása s egyuttal áldása is.

Politikai, társadalmi és hadi viszonyaink értenünk engedik, hogy a XVII. században hol fejlődhetett nálunk virágzóbb kertgazdaság. Ilyen hely volt elsősorban Pozsony és vidéke, aztán távol keleten az erdélyi fejedelmek hatalmas uradalmi. Ezeken a helyeken indul meg a XVII. század első felében az a lelkes és dicséretes mozgalom, melynek célja a régi magyar kertészkedési kedv újraélesztése volt. Akik e mozgalmat keltették és élesztgették, a németalföldi és olasz hatás alatt keletkezett bécsi és prágai udvari kerteket vették mintául. Azaz díszkertészetet létesítettek virágágyakkal, utvesztőkkel, vizeséssel és szökőkutakkal stb. A kertészkedés terén tehát újra

felvették azt a fonalat, mely Mátyás királyunk halála után megszakadt. S a magyar kertet ismét odáig juttatták, hogy a külföldi utazók és botanikusok magasztalva írtak róla. Sajnos, nálunk senkinek sem jutott eszébe, hogy e kerteket leírja és lerajzolja.²⁾ A legtöbbjükről csak annyit tudunk, hogy volt. Egy-két családi levél odavetett szava az egész, ami reánk maradt. Ez pedig nem elég, hogy a homályosságot eloszlassa. A kép tehát, melyet díszkertjeinkről adhatunk, igen homályos és fogyatékos. Arra azonban mégis elegendő, hogy meggyőzően hirdesse haladásunkat, a szép és a nemes után való törekedésünket.

Nem a véletlen munkája, hogy a XVI. és a XVII. században azok a főasszonyok és főurak a legkiválóbb magyar kertgazdák, akik a hazájukhoz való szeretetben és a nemzeti erényekben leginkább tündököltek. Hiszen a hazai földnek gondos művelése és szépítése mérhetetlenül növeli a családi rőghöz való ragaszkodást. Emellett nemcsak a szelid örömöknek, hanem sok lelki tulajdonságnak is kiapadhatatlan forrásává létszen az.

Ennél meglepőbb jelenség, hogy a XVI. és a XVII. században azok a legszenvedélyesebb kertészeink, akik úgyszólván egész életüket a harmezőn töltötték. A Zrinyiek, Batthyányak, Nádasdyak, Bánffyak, Széchyek stb. a XVI. század legkiválóbb csatavezetői voltak. S mégis páratlan szeretettel foglalkoznak kertjeikkel s még a csata-

²⁾ Lippay György érsek pompás pozsonyi kertjéről készültek rajzok és lenyomatok. Ezeket egy antikvárius annak idején felajánlta a Nemzeti Múzeumnak, de mivel igen magas árt követelt, a Múzeum nem vásárolta meg s így e nagyértékű képek külföldre kerültek.

mezőkön sem feledkeznek meg azokról. Ilyen jelenséggel találkozunk a XVII. században is. Thurzó György, Pogrányi Benedek, Bethlen Gábor, Rákóczi György, Zrinyi Miklós, Wesselényi Ferenc stb. e korszak legjelesebb vezérei voltak. Ki hinné, hogy ezek még a hadakozás közben is a kert csöndes örömeire gondoltak? Ki hinné, hogy akik a hadban a rombolás és a pusztítás vezetői, ugyanazok a csatatervek mellett kertjeik tervezgetésével és szépítésével foglalkoznak?

Nem állítjuk, hogy ez a különös jelenség csak a mi földünk sajátja. Másutt is így volt ez. Wallensteinről tudjuk, hogy még csatái közben is maga írja a legapróbb részletekig, mit és hogyan csináljanak pompás kertjeiben. A hős Nassaui Móríc is a hadi téren szerezte babérait, pedig jelesebb kertész volt, mint hadvezér s nagyobb örömmel foglalkozott a virágokkal, mint az öldökléssel.

Ime! az örök emberit, a szépet, a felemelőt, a virágok szeretetét, a kert örömeit a legádázabb harcok sem tudták a lelkekben elaltatni! Akik a halált osztogatták s a pusztítást végezték, az életre s az építésre gondoltak. Az öldöklés és a rombolás közepett is a békességes foglalkozás után való vágyakozás izgatja őket. Az emberi lélek természetes hajlamai tehát a természetellenes viszonyok közt sem ülnek el.

*

Íróink sok szép dolgot írtak már Bethlen Gáborról. Mi olyat említünk róla, ami eddig mindenki figyelmét elkerülte. Bethlen Gábor szerette a kertet; gyönyörködött a virágokban s élte nyugodtabb napjait kertjeiben kívánta eltölteni. Ő volt az első ember Magyarországon — s talán külföldön is — aki a háború alkalmával seregei-

nek szigorúan megtiltotta a kertek kivágását és elpusztítását.³⁾

Tehet-e hadvezér ennél dicséretesebb és humánusabb dolgot?

Bethlen még táborozása alkalmával sem feledkezett meg a kertjeiről. Hol a feleségét, hol meg a tisztjeit nógatja leveleivel kertjeinek gondozására.

Tudjuk, hogy Bethlen Gábor áldottlelkű felesége: Károlyi Zsuzsanna, korának egyik legkiválóbb gazdasszonya volt. Ő maga süt az urának kalácsot és kenyeret és küldi utána a táborba. Még mint Magyarország választott királynéja is együtt fonogat udvarának nemes leányaival. S táborozó férjét arra kéri, küldene neki lent és kendert; mert már kevés a lányoknak a fonni-valója.⁴⁾

Hogy Bethlen Gábornak „édes Zsuzsikája“ a kertgazdasággal örömet foglalkozott, mondanunk sem kell. Szerette a virágot; szerette a kertet s örömet dolgoztatott benne. Bár semmi szükség sem volt a biztatásra, azért Bethlen Gábor nem egyszer ajánlja neki a kertek gondozását. Az 1621. év augusztus 17-ikén is imígyen ír neki a táborból: „Az fejérvári, kiskfaludi kerteket szerelmes asszonykám parancsold meg igen, csináljanak igen szép kerteket belőlök; lássanak valóban hozzájok. Radnótra is elmenj s ott is hagyj mindent jó állapotban; mert az lehetne legkedvesebb lakóhelyünk még, ha élhetnénk. Fogarasha is elmenj.“⁵⁾

³⁾ Kemény János is megemlíti ezt. (Lásd önéletrajzát Rumynál.)

⁴⁾ Károlyi Árpád: Bethlen Gábor levelei, Budapesti Szemle 1880.

⁵⁾ Tört. Tár. 1879. 214. lap.

Gondolhatjuk, hogy a jó asszony mindent megtett kertjeinek szépítésére. A mód sem hiányzott ehhez. Bethlen Gábor nagy összeköttetésével bármit megszerezhetett a kertjeibe. Sokat látott, sokat tapasztalt volt s emellett kiváló ízlése is volt. Tehát a kertjeit bizonyára olyanokká tette, hogy méltókká lettek a palotáihoz. Örök kár, hogy Bethlen Gábor kertjeiről alig tudunk valamit. Az egyes uradalmakról ránk maradt összeírások csak megemlítik a kerteket, de hogy mi minden volt bennök, arról hallgatnak.⁹⁾

A XVII. században egyetlen főasszonynak sem volt annyi kertje, mint Lorántffy Zsuzsanna fejedlemisszonynak. S ennek a minden ízében nagy asszonynak valamennyi kertjére volt gondja; mindegyikét jó rendben tartotta s mindenikben örömmel foglalatoskodott. Nemcsak a tudománynak volt lelkes hive, nemcsak a szegény diákokat dajkálgatta: a virágjait is mód nélkül szerette. Ki merné tagadásba venni, hogy a kertészkedésnek és a virágoknak szeretete jótékony hatással volt Lorántffy Zsuzsanna lelkivilágára? S hol találta volna fel a békességet, a megnyugvást és a vidámságot, ha nem a virágjai között? Mi növelte a boldogságát, mi mélyítette az érzéseit s mi erősítette a magyar földhöz való ragaszkodását, ha nem a kertjeinek szeretete? Hiszen sehonnét megelégedettebben és vidámabban nem irogatott, mint a kertjeiből, a virágjai közül. S férje, Rákóczi György fejedelem, ha örömet akart neki szerezni, virágos kertjeit dicsérette. Az 1640. évben írja például a feleségének

⁹⁾ Bethlen Gábor gyulafehérvári udvarának fizetési lajstromában olvashatjuk: „Jakab Jánosnak, itt való *lugaskertbeli kertésznek* fizetése 60 frt. Az alsó kertbeli kertésznek 26 frt. stb.

Gyulafehérvárról: „Mind az kis kertben s nagyobbik kertedben édesem az virágok szépen vannak! Noha már egyebütt az filemilék nem szólnak, de a te filemiléd ma is megmutatá jóságát; mint tavaszkor, szinte úgy szóla hajnalban!“

Mivel Rákóczi György is nagy barátja volt a kertnek, a feleségének mindenben segítségére volt. Semmi áldozatot nem sajnált, ha a kertjébe kellett valamit megszereznie. Jellemzi kertszeretét, hogy még hadakozás idején is a kertjei jártak az eszébe. Egy alkalommal például a figyelemreméltó sorokat írta a feleségének: „Az elmúlt szerdán valék egy kertben ott Morvában; vagyon hatvan esztendeje, hogy kezdtték volt építeni, kinek mását nem hiszem senki szeme láthatta. Én csak helyét is elmémmel se egész Magyarországbán, Erdélyben azt kit láttam, fel nem találhatnám s meg nem tudom hirtelen írni mind szépségit, alkalmatosságát. Ha lehetne, azon volnék, az kertészét elvitethetném fiával együtt.“ Nem tudjuk, sikerült-e ez Rákóczinak, de ha sikerült, bizonyára a felesége örvendett legjobban.

Mivel Lorántffy Zsuzsannának egyik büszkesége volt az olasz gyümölcsfa s mivel a narancs-, citrom- és gránátalmafa kezeléséhez külön kertész kellett, Rákóczi ilyent is próbált szerezni. Mikor Maurer Mihály követét Konstantinápolyba küldte, meghagyta neki, hogy a már jelzett két kertészt, akik az olasz gyümölcsfákkal tudnak bánni, keresse fel s tárgyaljon velök.⁷⁾

Meglepő jelenség, hogy Rákóczi a rizsvetéssel is kísérletezni akart. Maurer szerzett neki Szófiá-

⁷⁾ I. Rákóczi György és a porta, 512. lap. Maurer 1640 dec. 14-én jelenti urának: „Az két kertésznek, ki olasz gyümölcsfákkal tudna bánni, felkeresésére is gondom lett volna, ha ott bent tudtam volna“.

ban rizskásavető embert s elküldé Erdélybe, megírván gazdájának, hogy vetni való rizskását Szófiából kell hozatni.⁸⁾

Lorántffy Zsuzsannának sok kertje lévén, hol itt, hol amott kertészkedett. Egyik kertjéből a másikba ment s nem ritkán fájó szívvel tette ezt. Mikor Fogarásból sietve távoznia kellett, az urának írta: „Ugyan szánom, hogy oly keveset gyönyörködtem az sok szép gyümölcsbe: csak egyszer voltam az kertbe.“

Mikor a munkácsi uradalmat megszerezték, Lorántffy Zsuzsanna oda is elment, hogy azt jó karba hozza. „Az mire Isten segít édes jó uram — írja Munkácsról — én is azon leszek, hogy meglátszanék, hogy itthon vagyon az gazdaszszony.“ Aztán hozzáfog a gazdálkodáshoz és a kertészkedéshez. Annyi dolga akadt, hogy még az urának sem igen írhatott. Szépíti a kerteket, csináltatja a halastó zugóját, vettet s munkáltat otthon és künt a földeken.

Kezdelben nem igen volt inyére a hegyekkel borított vidék, mert őkegyelme a sík földet szerette, de aztán ehhez is hozzászokott. „Én — írja az urának — immár ugy megszoktam a szép térföldeket; már nehezen leszen, hogy odabe (Beregbe) hamar megakad az szemem az hegybe.“ Valamivel később már azt írja, hogy „ennél szebb kilátó hely nem lehet!“ S boldogan adta férjének tudtára, hogy a szép munkácsi kertben ebédelget.

Rákóczi Györgyöt a politikai ügyek intézése teljesen lekötvén, ránézve nagy szerencse volt,

⁸⁾ U. o. Maurer jelentése, hogy egy rizskásavető embert szerzett s elküldé Erdélybe. („Rizskásavető emberek — írja Maurer — kegyelmes uram nem Konstantinápolyban, hanem Sofiában laknak“ etc.)

hogy Lorántffy Zsuzsannára mindent rábízhatott. Mivel tudta, hogy a gazdálkodást jobb kezekre nem bízhatja, mint a fejedelemszölyére, még a tisztjeinek is keményen meghagyta, hogy a fejedelemszöly minden parancsát teljesítsék. „Könnyebben szenvedem — írja Rákóczi — ha az mi parancsolatunk mulik el, mint az övé.“

Es Lorántffy Zsuzsanna parancsolt is elegend. Minden uradalmában megkivánta, hogy gazdasága és kertje másoknak is mintául szolgáljon. Gazdatisztjeihez bocsátott leveleiben és utasításaiiban figyelme mindenre kiterjed. A vetésre, aratásra, szüretre, gyümölcszedésre stb. utasításokat és rendeleteket bocsát ki. Kertészekről gondoskodik; liktáriumok és virágvizek készítése, gyümölcs-aszalás, álló szőlő eltevése stb. mind az ő intézkedései alapján történik. Különösen sokat ír pataki jószágának tiszttartójához, királydaróci Debreczeny Tamáshoz. Elkészült a rostély — írja például neki — csináltassa fel a kis kertben. A csatorna is kész, azt is helyeztesse el. Jobb borsót vettessen, mint tavaly. „Meghagytuk — írja a fejedelemszöly — Lengyelországból öregszemű, vetni való borsót hozzanak. Immár 1sten kegyelméből kinyilik az idő is s idejekorán kellene provideálnunk.“

Majd meg jó tudós kertészről gondoskodik a fogarasi egyik kertjébe. (A másikban, a lugaskertben ugyanis jeles kertésze volt.) Aztán csőfúró mesterekkel dolgoztat ugyanott. Ezek csinálták a csurgóhoz való facsöveket.

Tudni akarja, mint dolgoznak a buzamosó asszonyok. S csak akkor nyugszik meg, mikor megírja neki a tisztje, hogy a buzamosatáson szorgalmasan dolgoztat s a malom padján járattja a mosott buzát.

Maga a fejedelemszöly intézkedik kertjei

termésének beküldéséről s meghagyja, hogy a téli gyümölcsöt kézzel szedjék. „Gyümölcs is van itt az jószágban — jelenti neki gyulafehérvári tisztje — a jószágban is szedtettem azok kertjeiben, kik pestisben elhaltak. Szépen leszen öreg *Ponyik alma*, *Páris alma*. Körtvély ebben az esztendőben nem termett . . . Az gyümölcsöt, melyet itt szedtettem, kézzel szedtettem le.“⁹⁾

Ugy látszik, hogy a fejedelmi asztalra igen sok gyümölcs kellett, mert a többi jószág kertjeiből is erősen szállítják a téli gyümölcsöt.¹⁰⁾ Csiki Mihály uram például Előmálról jelenti a fejedelemasszonynak, hogy állószőlőt 129 cseberrel kötözték föl. „Tán — írja — elegendő is lesz.“¹¹⁾

Maga Lorántffy Zsuzsanna küldözgeti mindenfelé a nemes oltóágakat, miket másoktól szerzett volt s maga is kéret ilyeket. Derbeczeny Tamás jelenti például 1646 március 19-én Patakról: „Az oltóágakat elhozták. Az kertészek kezükbe adattam, meghagyván nekik, eloltsák őket, ha az hideg meg nem veszi.“

Gondja volt a megtelepedett új keresztyénekre. Még pataki majornénak is ilyent alkalmaz. Megtudván, hogy a Bethlen Ferenc számára hozott új keresztyének között jeles kertész is van, meghagyja Debreczenynek, hogy menjen végire, mi állapottal hozták ki. „Mentől több barackkltáriumot csináltasson kegyelmed — írja ugyanezen levélben — mivel sem itt, sem oda le barack nin-

⁹⁾ Országos levélt. Rákóczi levélt. Csiky Mihály jelentése 1647. szept. 30. Gyulafehérvár.

¹⁰⁾ U. o. Alvinczy Pál deák például az örményesi kert gyümölcsét küldi fel s megjegyzi, hogy az itt való szükségre is eleget hagyott. (Örményes, 1647. febr. 22.)

¹¹⁾ U. o. 1647 október 2. Előmál,

csen. Csak szárazon csinálják. Szilvának is ha szerét tehetik, csináltasson azt is kegyelmed.¹²⁾

Mivel Lorántffy Zsuzsannát minden érdekelte, ami birtokain történik, a tisztjei rengeteg sok levelet és jelentést írtak neki. Ezekben persze sokszor szomorú dolog is akadt. Ballingh János írja például május 11-én Munkácsról: „Esők, havak, hidegek járnak itt. Ha feltisztul, dér is lesz s a szőlőben kár lenne. A vetemények szépen nevedednek.“¹³⁾

Alvinczi Pál deák június 2-án jelenti, hogy nagy köeső volt. „A szőlő — írja — csak feketén áll. Az fáját is nemkülönben hasogatta meg, mintha fejszefokkal rontották volna meg. Semmiféle kerti vetemény nem maradt. Annyira megsimitotta a földet, nem is tetszik, hogy vetemény lőtt volna benne. A füvel is az szerint bánt.“¹⁴⁾

Az efféle szomorú jelentés szerencsére ritkaságszámba ment. Sokkal gyakoribb a biztató, a meglegedést keltő jelentés. Mindenféle téli gyümölcs és állószőlő van elég — jelentik például Fogarásról 1648 őszén Lorántffy Zsuzsannának. „Mint az arany — írták neki Mádról — sárgálék az szőlő. Ha egy éjjel dér érhetné, mind jobb s mind több lenne az bor.“¹⁵⁾

Mivel a fejedelmi háznak rendkívül sok hazai és külföldi ismerőse volt, s mivel mindenki tudta, mennyire szereti Lorántffy Zsuzsanna a virágot és a nemes gyümölcsöt, aki csak tehetett, ilyesmivel kedveskedett neki. Egyik olasz fákat, a másik hazai oltóágot küld neki. Ez ilyen, az amolyan virággal kedveskedik neki. A portán járó

¹²⁾ U. o. Lórántffy Zsuzsanna levele Váradról, 1645 szeptember 16.

¹³⁾ U. o. 1644 május 11.

¹⁴⁾ U. o. 1644 június 2. Örményes.

¹⁵⁾ U. o. 1650 október 18. Lévay István jelentése.

erdélyi követek török virággyökereket s hagymákat hoztak viszonzásul a küldött sólymokért. Mivel ezidőben már nagy hirre vergődtek a németalföldi nemesített tulipánok és a dupla nárciszok, Lorántffy Zsuzsanna ilyeneket is szerzett magának. Bizonyos Jancsovics vásárolja neki a hagymákat. Az 1646 őszén írt leveléből tudjuk, hogy már előbb is küldött Lorántffy Zsuzsannának tulipa-gyökereket. A nevezett év őszén ismét 131 kiválóan szép tulipánhagymát és 12 teljes virágú sárga nárciszt küld. Jancsovics uram megírja, hogy a nárciszokat a többiektől külön kell ültetni. A narcissust — írja — holdtölte előtt kell ültetni és Szent Márton nap tájba száraz trágyával befödni s husvét tájba szabad csak felnyitni.¹⁶⁾

Lorántffy Zsuzsanna különösen kedvelte a sárospataki kertjeit. A híres „Gombos-kert” szép nyári házával együtt még állt az ő idejében. Itt, ahol egykoron a lantosok és a hegedűsök mondtak éneket, ahol a róluk nevezett lantospince bora még mindég nem fogyott ki, itt élte Zsuzsanna asszony a legszebb éveit, itt tartózkodott legszívesebben s itt ápolgatta a virágjait legtovább. Bár az ő idejéből Sárospatakról több nagy terjedelmű összeírás maradt reánk, egyik sem tartá érdemesnek a kert virágait tollra venni. Pedig hát e kertben minden megvolt, amit Erdély fejedelme megszerezhetett s amit Lorántffy Zsuzsanna a tisztelőitől kapott. Hogy igen magas színvonalon állott itt a kertészkedés, azt abból is következtethetjük, hogy Lorántffy Zsuzsanna még déligyümölcsöket is termelt pataki kertjében. Az 1636. évben például ő maga írja Rákóczi

¹⁶⁾ M. Tud. Akadémia Évkönyvei IX. d. 1872. 63. lap.

Györgynek: „Kegyelmednek Patakon termelt pomát (t. i. gránátalmát) küldtem; adja Isten édes uram, sok esztendeig ehessék kegyelmed ezután is benne.“ Rákóczi megköszönvén a pataki kertben termelt pomagránátot, a többi között ezt írja a feleségének: „Adja az Uristen, hogy sokszor küldhess édesem. Itt az urak igen csodálják!“¹⁷⁾

Annyit tudtunk a pataki virágos kertről, hogy igen sok rózsza volt benne. A vár tárházában ugyanis ott szerepel az aszú rózsalevél, a rózsacéct és a kilenc üveg rózsavíz. Mivel ezenkívül gyöngyvirágvíz, levendulabor, fodormentavíz, pápafűvíz, fejrőliliomvíz, hársfavirágvíz, chelidoniumvíz, majoránavíz, eufroziavíz, stb. is akadt ottan, legalább azt is tudjuk, hogy Lorántffy Zsuzsanna a kertje virágjaiból micsoda vizeket készített magának.¹⁸⁾

A Rákóczi-család levelezésében nagyon gyakran szerepel a pataki kert, tehát bizonyos, hogy a család minden tagja kedvelte azt. Ha Lorántffy Zsuzsannát a dolgai másfelé vitték, az övéi folyton tudósítják őt pataki kertjéről. Rákóczi feje-

¹⁷⁾ Nemcsak Patakon, de Munkácson is termelt ilyen gyümölcsöt. Az 1636 október 31-én írja például, hogy két pomát küld, „ki Munkácson termett“.

¹⁸⁾ Urb. et Conscript. 113. f. Invent. Sárospatak, 1634. Az összeírás igen sok olyan dolgot sorol fel, amiből kifejlett kertgazdaságra következtethetünk. Ilyenek például a virág- és fű-vizeken kívül a sózott cékla két dézsában, sós egres átalagban, költő egres más átalagban, sós ugorka, haságos-, gyalult- és fojtottkáposzta, fél hordó fejrérépa, torma, retek, aszu-som, szárasztott petrezselem, ánismag, salátamag, szekfüves birsalma-liktárium, szekfüves körtvély-liktárium, görögdinnye-liktárium, szilva-liktárium, barack-liktárium stb.

delem például 1641-ben Patakon megfordulván, azonnal megírja Zsuzsanna asszonynak: „Házadat, kertedet megjártam.“ Más alkalommal a fiának írja, hogy Zsuzsanna asszony pataki kertjeit jó módjával megépítse! Ez izben Rákóczi Zsigmond is értesíti az édesanyját, hogy a pataki kis kert rostélyát most csináltatja.

Lorántffy Zsuzsanna pataki kertjével méltán vetekedhettek a fogarasi szép kertek. Ezek közül a veteményes kert az 1632. évi összeírás szerint „köröskörül sasokban rótt deszkával“ volt kerítve. A kert ajtaja félszer, vassarkos, pántos, zsindelyes volt. A kapun belül állott az első kertészház, benne almárjom a veteménymagvak számára. A második kertészházban is volt veteménytartó almárjom husz tolóládával. A kertészház pincéjében fejes káposzta (sózott) négy káddal, gyalult káposzta hat káddal, egy cseber sós ugorka, teljes viola öt fazékkal, teljes szekfű négy fazékkal, másféle virág két fazékkal. Ugyanitt volt a fővénybe rakott petrezselyem, a fővénybe rakott retek és cékla.

A második kertről ugyanez összeírás ezt mondja: „Ez második kert szilva- és meggyfacsemetékkal meg vagyon rakva lugasformán. Vagyon benne két olajfa fiatal, virágos tábla három. Ezen kert is éppen deszkával vagyon bekerítve, az fele sendelyezett. Ezen kertben vagyon csatornás által folyó patak hat kis tóval.“

Nagy kár, hogy az összeírás nem mondja meg, minő virágok voltak a három virágos táblában. Erről csak a tárházban őrzött virágvizek adhatnak némi fölvilágosítást. Itt ugyanis a következő vizek állottak: a kerti rózsavíz, parlagi rózsavíz, spikinárdvíz, turbulyavíz, lómentavíz, istenfájavíz, porcfűvíz stb. Bizonyos, hogy ezeket a kertben nevelt virágokból készítették.

Fogarasnak összeírása az 1637. évből is ránk maradt. Ebből láthatjuk, hogy a veteményes kertet időközben átalakították s külön virágos kertet is csináltak. Az összeírás különben így szól minderről: „Veteményes lugaskert, melybe káposztát szoktak plántálni. Az veteményes kert köröskörül sasokban csinált deszkás, sindelyes héjazatú. Ajtaja vassarkos, pántos, parasztzárú. Balkéz felé térvén, vagyon boronákból sas közé rótt, sendelyes kertésznek való házacská . . . Szőlőlugas keresztformára plántált, kávájával együtt. Vagyon egy szép új festékes ablakival, kötéses deszkás folyosójával, deszkás pádimentumával, jó módjával kötésekre épített, sendelyes, nyolcszegű nyári ház, tetején szép pléhes vitorla, két contignatios. Az virágos kertben vagyon négy virágtábla és spikinártos, köröskörül szilvafákkal. Sok szép gyümölcsfa is van benne.“

A fogarasi uradalomnak 1656. évi összeírása is megemlékezik — sajnos, csak néhány szóval — a fejedelmi kertekről. Különösen kiemeli „asszonyunk önagysága veteményes kertjét“, melyben kőből rakott veteménytartó pince, négy gyümölcsaszaló tábla, földbe ásvó gyümölcsstartó holtocská és filegoria volt. A veteménymagvak között említi a német salátamagot, retekmagot, salátamagot, paradicsomvirágmagvat (zacskóval), spinác-, cikória-, kékkáposzta stb. magot.

A Rákóczi-család borsói uradalmának a gyümölcsös kertjei is nagy hirre vergődtek. Nem is csoda, hiszen a nagyszívű Lorántffy Zsuzsanna keze ápolta és fejlesztette azokat is. Az 1638. évi összeírás először a lugaskertet ismerteti meg. „Az kastélyból kijövén — írja — az palánkban egy kis hídon általmenvén, jobb kézre vagyon egy lugaskert mindenképpen ép lugasfaival, mely kertben vagyon külömb-külobmféle gyümölcsfa:

barack, meggy, cseresznye, mogyoró, sóskafa . . . Ezen palánkban az kastélyból kijövén bal kézre vagyon egy gyümölcsöskert az árok parton, melyben vannak gyümölcsfák, úgy mint: alma, dió, körtvély, meggy, cseresznye és birsalma-fák, mely gyümölcsöknek megaszalására ugyanezen gyümölcsöskertben vagyon aszaló kemence. Ezen kertben vagyon egy berkenyefa is. Ezen gyümölcsöskertben való gyümölcsfáknak alját megkaszálhatni, melynek szénáját egyszer és másszor is, amikor az szükség kívánja, vendég lovainak szokták behordani és elkölteni. Ezen gyümölcsökertnek két felől rótt boronájával tapasz nélkül, ép és jó vassarkával, pántjával, releszével, fakilincselével és fabevonójával való ajtaja vagyon.“

Az összeírás ezután az oltványos kertek ismertetésére tér. „Az első oltványos kert — úgy mond — vagyon ezen felül megírt csűrön és majorokon kívül, az mely gyümölcskertben való oltványokat asszonyunk önagysága oltatta be külömb-külobféle gyümölcsfákkal, az melyek immár Isten idejét szolgáltatván, gyümölcsöket hozhatnak. Ezen oltványos kertnek környöskörül vagyon régi sövénye, mely kert (t. i. kerítés) ujonan való épülést kíván. Ezen gyümölcsös vagy oltványos kerten vagyon egy héjazat nélkül való ajtó vaspántjával, sarkával és vasreteszével együtt. A falu végén vagyon egy Peres nevű gyümölcsös vagy szilvás kert, melynek gyümölcsét az udvarban szokták adminisztrálni. Második gyümölcsös vagy oltványos kert vagyon az Bodrog parton minden kertelés és sövény nélkül, külömb-külobféle régi és agg gyümölcsfákkal, melyek, az mint az emberek reá emlékeznek még Zeleméryek idejében oltattak. Ez második gyümölcsös kertnek, az mint feljebb is meg vagyon írva, nem volt szokás, hogy kertelve legyen. Mindazonáltal

az provisor industriája, ha majorság fogyatkozása nélkül *gyepüvel bévágatja.*¹⁹⁾

Szerencsen is volt Rákóczi Györgynek és Lorántffy Zsuzsannának több kertje. Az 1635. évi összeírás azt mondja az itteni veteményes kertről, hogy „elég vetemény volna, de az víz sokat elvesztett benne, az gyümölcsfák is elragyáltak.“ A kertben a többi között ültetett rásza 2000 volt. Gyümölcs- és rózsafák is akadtak.²⁰⁾

A porumbáki kerteket is Lorántffy Zsuzsanna, majd Báthory Zsófia gondozta. A filegoriás díszkerten kívül volt itt egy nagyobb és egy kisebb virágos kert. A lugas kertben kőből rakott haltartó. A sindelyes, vitorlás filegoria két contignatióból állott. Akadt itt külön haltartó kertecske, továbbá veteményes, új lézás kert.

Tíz évvel későbbben Lorántffy Zsuzsanna fejedelemszony porumbáki birtokának a kezelését Torday Péter udvarbíró kezéből kivévén, Ispán Lászlóra bizta. Ez alkalommal új összeírás készült a porumbáki uradalomról. Az összeírás a fejedelemszony főkertjéről ezt mondja: „Filegoriás és virágos kert. Az megirt régi házak mellett vagyon egy filegoriás kert, az mely filegoria két részben áll, alsó és felsőben. Az alsó részen vagyon egy paraszt félszer-ajtó, vassarkos és pán-tos. Vagyon benne három padszék, egy kerek asztal, deszkával van padolva. Az könyöklője deszká-

¹⁹⁾ U. o. 2. f. 34. ur. Invent. universorum bonorum castri Borsiensis. 1638.

²⁰⁾ Urb. et Conscript. 41. fasc. 44. nr. 1635. Ugyanezen uradalom 1648. évi összeírása ezt mondja a veteményes kertről: „a kert be van vetve veteménnyel, de még nem kelt ki, csupán hat ágy fokhagyma és két ágy mogoróhagyma. Kösztétebokor, rózsabokor, fejejliliom alkalmasan vagyon a kertben“. (U. o. 41. fasc. 45. nr. 1648.)

val vagyon becsinálva. Az felső részire megyen fel egy grádics, két felől partosan csinált, kinek hija nincs, mely grádicsnak tizenhét lépcsője vagyon. Az felső résznek vagyon folyosója környöskörül. A folyosója deszkás, partos, környöskörül. Fenn az mennyezeti táblás s iratos. Az ajtaja virágos: reteszfő s egy lakat rajta, benne két padszék, ablak hét. Alatta az filagoriának vagyon egy halas tócska. Az virágos kertben vagyon keresztül épített lugos és hosszában is aszerint. Az régi házak mellett vagyon egy kis virágos kertecske, kiben vagyon hat táblában virágok. Az ház ablakai alatt rózsafák. Az patak az nagy kertből szakad az kis kertcskébe, mely ugyanazon udvaron általfoly. Mellette vagyon még egy tábla virágos. Az táblának kerítése deszka.“

Az új veteményes kertről, mely a major mellett volt, csak ennyit ír: „Kerületi kert, szalmával fedezett; ajtaja deszkából csinált.“ A nagyobbik keret — az összeírás szerint — hosszában és keresztben lugos szelte át s hegyi patak folyt a kerten keresztül. A kisebbik virágos kertben hat tábla virág volt. A ház ablaki alatt rózsafák nyil-²¹⁾ tak.)

Lorántffy Zsuzsanna valamennyi kertje a régi magyar mód szerint négyszögű táblákra és ágyakra volt osztva. A táblák szélét rózsák, gyümölcshezó cserjék és évelő virágok szegték. A nyilegyenes utakat gyümölcsfák és lugasok árnyékolták. Az olasz díszkertekre csak a források, a halastavak és a filagoriák (nyári házak) emlé-

²¹⁾ A Rákóczi családnak Felső-Vadászon is voltak kertjei. Az 1641. évi összeírás fel is sorolja, mi minden volt itt a gyümölcsös, a káposztás, a méhes és a meggyes kertben. Az utóbbiban vörös rózsabokrok is voltak. (Urbar. et conscr. 14. f. 1641.)

keztettek. Ezek különben egyetlen urasági kertünkől sem hiányoztak.

Ezen kor magyar kertjei között nem utolsók voltak a bükösi (fehérmegyei) uradalom kertjei. Az 1655. évi összeírás szerint a gyümölcsfákon s a fekete és veres tengeri szőlőn (ribiszkén) kívül volt itt rózsza, szegfű, basarózsa, zsálya, izsóp, istenfája, tárkony, csillagvirág, harangvirág, boldogasszonymentája, stb.

Ime együtt találjuk itt mindazt, ami a polgári és falusi magyar kertnek ma is legkedvesebb lakója!

Örményes — mint tudjuk — Erdély fejedelmének a birtoka volt. A XVII. század közepén a magánlevelek ezen uradalom kertjeit is sokszor dicsérik. Az 1654. évben készült összeírás a lugas és a veteményes kertek ültetvényeit táblák szerint felsorolja.²²⁾

Az 1648. évből reánk maradt a szentmiklósi (lébényi) urbárium. E szűkszavú összeírás nem foglalkozik bővebben az urasági kertekkel, csupán felsorolja azokat. De a felsorolásból is láthatjuk, hogy a magyar udvarházak szokásos kertjei itt is megvoltak. Az urbárium a szentmiklósi kastély mellett lévő kertekről ezt mondja: „Gyümölcsös kert, mellette jó majorház vagon. Majorház után pajtáskert . . . Mellette egy veteményes kert, item mellette egy kaszáló kert, gyümölcsfák is vannak benne; item egy méhes kert, melyben vagon köpüméh 33. Vagon ismét egy lugos kert, melyben egy kis halas tócska is vagon. Item vagon más veteményes kertecske is az kapu két felén; item vagon egy káposztás öreg kert is.“²³⁾

²²⁾ Az ecsedi várnak öt kertjét is megemlítik az összeírások 1621-ben, de minden részletes leírás nélkül.

²³⁾ Kismartoni ltr. Rep. 25. fasc. k. nr. 535. Szentmiklósi Urbárium.

Tudott dolog, hogy a XVI. században az ország legelső és legkitünőbb kertésze Nádasdy Tamás nádorispán volt a feleségével együtt. Az ő érdemük, hogy a magyar gyümölcsöt a külföldi fejedelmek is megismerték s magasztalták. Utódaik alatt a Nádasdy-család egykoron híres kertjei pusztulásnak indultak. A kivégzett Nádasdy Ferenc jobbára csak pottendorfi kertjeivel törődött. Itt is csak a virágkertészetet üzte. Ránk maradt több külföldön eszközölt bevásárlásának jegyzéke. Hollandiából például tulipánokat, székfűt, nemes kökörcsinét s egyéb ritkább virágokat hozatott.²⁴⁾ Ugyancsak ilyeneket vásároltatott Olaszországban is. Nádasdy elfogatása alkalmával — amint tudjuk — a pottendorfi birtokról is készült összeírás. Ebben szerepelnek például az iratos faedényekben lévő olasz virágok s a cserepekben nevelt ritkább növények.

Ha az Eszterházyaknak is akadt volna olyan kertészeti írójuk, mint Lippay érseknek, bizonyára többkötetes munkában olvashatnók azon pompás kertek leírását, amiket e nagynevű családunk tagjai kastélyaik körül teremtettek. Egyetlen családunk sincs, amelyik a XVII. században virágra annyit költött volna, mint az Eszterházy-család. A galántai, a lakompaki, cinfalvai, a nádosi, a kismartoni stb. pompás kertek reánk maradt rajzai mutatják, minő pompás virágos táblák boríták e kerteket. Sajnos, részletesebb leírás nem igen maradt ránk. A lakompaki összeírásban olvassuk: *„Vagyon nagy roppant virágos, gyümölcsös, vete-*

²⁴⁾ 1665-ben Pottendorfból Binard Pétert és Wibner Györgyöt küldte Hollandiába s meghagyta nekik, hogy jó kertészt szerezzenek s „Blumenstök, Tulipan, Nägl und Animoni Ranunculos“ és egyéb virágokat hozzanak neki.

ményes és füves kert.“ . . . Ugyanebben a kertben vagyon a kertésznek lakóhelye és egy *Paradicsom* nevű szép nyári ház. Ezen mulató nyári háztól nem messze vagyon egy pince, melyben télre való kertí takarmány tartatik. Vagyon ugyanott gyümölcsaszaló kemence.“²⁵⁾

Itt, a lakompaki kastélyban és kertben éltek boldog éveiket Eszterházy István és felesége Thurzó Erzsébet. Ideális családi életük a történetbúvárok előtt eléggé ismeretes.

Kemény Jánosnak és feleségének: a nagylelkű *Lónyay Anna* fejedelemasszonynak Vásárosnamény vára körül is kertjeik voltak, miket Kemény János halála után is nagy gonddal miveltetett Lónyay Anna. Az 1668. évben készült inventárium e kertekről ezeket írja: „Ezen szénás kert mellett napnyugatról vagyon egy *virágos kert*, sövénye romladozott. Az virágos kert mellett tökös kert; sövénye meglehetősen mind körül. A tökös kert végiben a falu felől a Tisza felé megyen le egy káposztás kert, sövénye mind körül jó. Az kastélynak délről való oldalánál vagyon egy kis szőlős kert, gyümölcsös is benne. Vagyon egy külső kert is, veteménynek, hagymának, petrezselemnek és egyébnek való; jó *meggyfákkal lугosokra, táblákra nagyobb részre beülletve*. Sövénye sok helyen romladozott, semmirekelő. Építést kívánna némely helyen. A csűrös kertben liz ágason álló, szarufákra csinált, szalmával fedett, jó új csűr vagyon . . . A kastély mellett való szénás kertben első kazal 18 öl; azon kertben második kazal 22 öl. Ezenkívül vagyon egy kalangya széna; a *csabá-*

²⁵⁾ Kismartoni főlevéltár, R. 65. Urbarium arcis etc. Lanser 1675. Szép kertjeik voltak az Eszterházyaknak Fehéregyházán és Keresztúron is. Ezeknek XVII. századi rajza reánk maradt.

ban (igy!) bérakva 8 öl széna; a cigánykertben 4 kalangya.²⁶⁾

Lónyay Annának ez időben Kertész János volt a naményi kertésze, aki egyuttal a kulcsári tisztet is viselte. Tehát belső ember volt. A szegődsége szerint járt neki készpénz 4 frt., egy abadolmány, három bokor csizma, egy kősó, egy verő disznó, két köből buza, egy fekete süveg, egy ködmön, ingre s lábravalóra 1 frt., napjában három cipő.²⁷⁾

Lónyay Anna jószágán a jobbágyoknak is voltak kertjeik. Az egyik pusztá telekről mondja például az inventárium: Szőke pusztát Sáfrány István rekesztette be tököknek és veteményeknek.

A Gimesi Forgách-család nagykiterjedésű birtokain a XVII. században is jó karban tartott gyümölcsösökkel találkozunk. Forgách Zsigmondnak és Forgách Ádámnak a tiszttartók részére kiadott gazdasági utasításai azt mutatják, hogy a nevezettek a gazdálkodás és a kertészkedés minden ágához jól értettek. A *hertneki vár* udvarbirája részére kiadott ötven fejezetből álló utasítás²⁸⁾ például részletesen foglalkozik a kertészettel is. A nevezett utasítás többi között ezt írja: „Az *kerteket tisztán tartsa mind ott bent az kis kertel, mind ideki az nagy kerteket*. Mindenféle veteményeket elegendőt szerezzen, hogy az föld pusztán ne álljon, úgymint petrezselmet, hagamát, sárgarépat és holmi efélet, azkit konyhára pénzen kéne venni. Mert valamit efélet pénzen veszen konyhára, be nem vétetik számadásába, ha

²⁶⁾ U. o. 90. f. 28. nr. 1668. szeptember 7.

²⁷⁾ U. o. Esztendeje 1667 okt. 27-én kezdődött.

²⁸⁾ Nemzeti Múzeum: Folio Lat. 3566. *Urbarium castrorum Hertnek, Szaláncz et Garam. (Instructio pro provisoro Hertnechiens.)*

gondviseletlenség miatt nem leszen az kertekben. *Az fákat igen szépen megirtassa, nem úgy mint azelőtt. Az kertésznek hiába ne fizessen. Ha kertésznek gondviseletlensége és tunya volta miatt esik valami fogyatkozás az veteményekben, tehát fizetéséből tudja ki. Minthogy az gyümölcsös kertben aggok az fák, sok szép gyümölcs vagyon pedig benne; ugyanazon gyümölcsökből szép oltványokat oltson, hogy mikor kívántatik, az régiék helyére ültessenek. Az gyümölcsöt, azki télre való, megtartsa, azki aszalni való, megaszaltassa, és az jószágból is hozzá küldvén, olykor mikor ára leszen, eladhassuk és abból is pénzt teremhessünk; megtartván mindazonáltal annyit, hogy amikor itt fen lakunk, magunk asztalát tisztességesen beérhessük véle. Minden esztendőben külön-különféle füveknek vizét vétesse s reá vigyázzon.²⁹⁾*

A hertneki porkolábnak kiadott utasítás előírja ugyan, hogy porkoláb a *„kapun üljön és vigyázzon“*, de azért neki is kellett a kertekre vigyáznia. Az utasítás ugyanis ezt mondja: *„Az gyümölcsös kerteknek és veteményeknek mind tisztogatására, kapáltatására, vetésére, gyomláltatására szorgalmatos gondja legyen. Az kerti veteményre és gyümölcsre is gondot viseljen, hogy el ne tékozzák és se titkon se nyilván idestova ne hordják; hanem mikor annak az ideje eljön, szépen és tékozlás nélkül az kastélyba betakarják.“³⁰⁾*

A szalánci vár udvarbirójának ugyancsak 1643-ban kiadott gazdasági utasítása 65 pontból

²⁹⁾ A fű és virágvizek készítése arra mutat, hogy a kiskert már ekkor virágoskert volt.

³⁰⁾ Nemzeti Múzeum i. h. Instructio castellani Hertnekiensis.

áll. Becsületére válik annak, aki írta; mert az utasítás minden része azt mutatja, hogy ahhoz értő jó gazdaember készítette. „Valami kertet is csináltasson — mondja az utasítás — valami jó helyen, kiben mindenféle kerti veteményt: hagymát, petrezselmet, sárgarépát, reket, fokhagymát, ugorkát, salátát és egyéb holmifélet vetessen; kit aztán pénzen eladatván, abból is jó hasznot szerezzen. Rászamagot is bőven vetessen és elegendő káposztát sózasson s abban is pénzen eladasson.“³¹⁾

Szalánci vár falvaiban a jobbágyoknak is voltak gyümölcsös kertjeik. Még a pusztá jobbágytelkek gyümölcsös kertjei is szerepelnek a szalánci összeírásban. Ezekről írja az udvarbíró utasítása: „Az puszták után való kertekben, azonképpen kerthen, szőlőben avagy egyéb helyen alma, körtvély, dió, szilva, meggy és cseresnye terem, azt megaszaltassa és hitős bíróval avagy esküdttel megmérse és az mi hasznunkra tartassa. Mihelyt az gyümölcsnek termését látja, birság alatt mindenütt megtiltsa, hogy el ne tékozzák.“

Az utasítás 52. pontja igen becses adattal szolgál a diókereskedésünkről, amely békésebb időkben meglehetősen nagy volt Ausztria és Lengyelország felé. A magánvámok tarifája például sok helyen megemlíti, mennyi egy szekér diónak a vámja.³²⁾ A szalánci utasítás a többi között ezt mondja: „Az dióval való kereskedés Lengyelországba minthogy felette igen jó és hasznos szokott mindenkor lenni; azért udvarbíró olcsón szüretkor széllel az vidéken feles diót szerezzen s az

³¹⁾ Ugyanott.

³²⁾ Köz. pénz. ltr. Fraknó 1570. és 1589. évi urbárium szerint egy szekér dió vámja 12 dénár volt.

mikor jó módját és alkalmatosságát látja, vitesse be Lengyelországba“.³³⁾

Garam várának szintén voltak kertjei. A Forgách-család itt külön kertészt is tartott. Ennek készpénzfizetése 24 frt. volt. Ezenkívül járt neki karássia-mente, dolmány és nadrág kisznicer posztóból, mentéjéhez szürgomb és dolmányához kapocs zsürzsínórostól, báránybőrbélés, két ing és két lábravaló.

A garami udvarbíró utasítása (1643.) szintén megemlékezik a kerti veteményekről és a gyümölcsről. „Az puszta (jobbágy) házak után való kertekben — mondja az utasítás — és pusztaszőlőkben azminemű gyümölcs terem, azt mi számmunkra megszedesse és ki aszalni való, megasztaltassa, azki pedig tartani való, azt megtartsa télire; abból is pénzt teremtsen.³⁴⁾

Az aszalói udvarbíró utasítása szintén meghagyja, hogy a kerti veteményekből pénzt szerezzen s hogy úr számára termett gyümölcsöt beszedesse és megasztaltassa.³⁵⁾

A hertneki, a szalánci és garami kertek I. Rákóczi György felkelésekor, aztán a kuruc-labanc világban többször elpusztultak. A Forgáchok ugyan újra és újra rendbehozták a kerteket, de a pusztulást azért nem tarthatták föl. Szalánc vára a XVII. század végén már romhalmaz volt. A

³³⁾ Nemzeti Múzeum: Folio Lat. 3566. Urbarium etc. A szalánci várhoz tartozó Ujlak nevű faluban is volt a Forgáchoknak gyümölcsös- és veteményes-kertjük. Az utasítás külön foglalkozik az *asztal-szőlő* megműveltetéséről. Mondanunk sem kell, hogy asztal-szőlő néven a csemege-szőlőt értették.

³⁴⁾ U. o. A garami provisor instructioja.

³⁵⁾ U. o. Instructio pro provisoro Asalovens.

várhoz tartozó kertek azonban még ekkor is megvoltak. Az 1689. évben írják ezekről: „Kastély mellett szép gyümölcsös kert, az kiben táblák is vannak, hajdan veteményes és virágos kertnek valók voltak.“ A másik gyümölcsösben kőből épült mulatóház és fürdőház volt dűledező félben. A régi sáfrányos kertből gyümölcsös kertet építettek. Az „ur kerti — írják — most pusztá állapottal vagyon.“

Szóval a Forgách-családnak a kertjei sem kerültek el a közös sorsot. A XVII. század végén már ezeknek is csak multjok volt, mint a legtöbb magyar kertnek. Nem is csoda, hiszen a hadak jártak és keltek földünkön s az iga nem hogy kisebbedett rajtunk, hanem évről évre nagyobbodott.

Az Erdődyeknek Vöröskő körül igen nagy gonddal ápolt kertjeik voltak. Ezek közül a virágos díszkert filagoriájával, útvesztőivel és lugosaival méltán elhíresedett. Pálffy Miklós 1657-ben e kertbe grottát is készítettett s Zrinyi Miklós utján szerezte be a hozzávaló anyagot. Ez ügyben írta volt Batthyány Adámnak: „Ez levelem vivő jámbor szolgálmat küdvén be Horvátországban bán uramhoz őkegyelméhez néminemű grottához való lengeri eszközök és csigák végett.“³⁶⁾

Tudott dolog, hogy a királyfalvai kert vagy inkább park már a mult században európai hirre vergődött. Itt Királyfalván a XVII. század elején is nagyhirű kertek voltak, de a háborús időben a katonaság a hatalmas gyümölcsfákat mind kivágta. Az 1618. évi összeírás Királyfalván, Gálházán, Lencsehelyen és Vizközben még sok kertet s diófa-erdőt (silva nucum) említ. A gálházai

³⁶⁾ Körmendi levélt. Missiles, 1657 március 17. Vöröskő.

diófákról pedig azt írja, hogy rendkívül régi, hatalmas fák azok.³⁷⁾

Radnóthon már Bethlen Gábornak és Károlyi Zsuzsannának nagy gonddal ápolt gyümölcsös és veteményes kertjei voltak. A radnóthi vár fejedelmi birtokosai később is sokat költöttek itt lévő kertjeikre. A négy urasági kert között legnagyobb volt a Radnóth és Maros közt elterülő hatalmas (spaciosissimus) gyümölcsös. A második gyümölcsös egyuttal veteményes kert volt, melyben virágot is tartottak. E kert közepén kőépület emelkedett, melyen szép kilátással kínálkozó mulatóház (domuncula voluptaria) állott volt. Az 1658. évben a radnóthi kerteket két kertész kezelte. A főkertesznek napi négy cipója, hetenkint 21 kr. készpénze, négy pár saruja, minden óra egy bocskora, három köből buzája és egy ködmöne volt az uraságtól. A mellette lévő „*segidkertész*“-nek naponként négy cipó járt. Ezenkívül egyebet nem kapott. A radnóthi várnak Teremen és Szentpéteren külön-külön kertésze volt. Az utóbbinak évi fizetése 4 frt. volt. Ezenkívül kapott 5 köből buzát, 6 gyapjat, 2 kvárta köleskását, 3 getta kendermagot és bocskorra bőrt.³⁸⁾

A hatalmas és vitéz Dobó Ferenc, akit a leggazdagabb magyar főurnak tartottak, korának egyik legkiválóbb gazdája volt. Mint ilyen, természetesen a kertjeire is nagy gondot fordított. Hatalmas uradalmaiban nemcsak szép gyümölcsösöket, de virágos kerteket is tartott, amelyeket még halála után is kitűnő állapotban találtak. Szered-

³⁷⁾ Volt pénzügyi levélt. Hung. 14.456. 1618. (arbores nucum antiquae et vetustissimae etc.)

³⁸⁾ Köz. p. ltr. 15.483 f. Siebenbürgen, 1658. Conventio sallaristorum ad castrum Radnóth pertinensium.

nye várának 1603. évi összeírása pl. azt mondja, hogy a boldogemlékü Dobó Ferencnek a vár mellett öt jeles gyümölcsös kertje volt. A hatodik gyümölcsösét *Deregnics kert*-nek hívták; ez a falusi majorság körül feküdt. Külön méhes és majorkert is akadt itt s bizonyára ezekben is voltak gyümölcsfák.³⁹⁾

Dobó Ferenc lévai uradalmában is nagyban űzte a kertészkedést. Itt is voltak gyümölcsös és veteményes kertjei, amelyek halála után a hős Kollonits Szigfridre és feleségére: Perényi Zsófiára szállottak.⁴⁰⁾ E kertek a Bethlen fölkelése idején pusztultak el. Azonban a háború lezajlása után újra beültették a puszta kerthelyeket. Hogy külön urasági kertészt is tartottak itt, mondanunk sem kell.⁴¹⁾

A borsmonostrai klostromhoz 1608-ban a szőlős kerteken kívül gyümölcsös kertek is tartoztak. Az egyikben állott a szokásos gyümölcsaszaló ház meg a szilvaaszaló ház, melyet ekkor pintérháznak is hívtak. A régi halastó helyén káposztás kertet csináltak. Akadt itt jeles veteményes kert is, melyben szintén voltak gyümölcsfák.⁴²⁾

Terebesen a várhoz öt kert tartozott. Ezek

³⁹⁾ Köz. p. ltr. 15.425. f. 1603. Urbarium super bonis ad arcem Zeredny. 1603.

⁴⁰⁾ Urbarium arcis Leva 1614. (U. o. 15.424. f. a korábbi összeírások u. o. Hung. 1603 és 1604.)

⁴¹⁾ Nemzeti Múzeum: Kamarai iratok közt megvan a lévai kertésznek szegődsége 1624. márc. 26-áról: Conventi o hortulani cimen. „*Hortulanus Georgius Székely* habuit iuxta conentionales suas in paratis flor. 16, tritici saponis 16, unum par ocrearum, duo paria calceorum, unum pileum, duo lapides salis, per diem vini mediam, per septimanam 4 libras carnis.“

⁴²⁾ Urb. et Cons. 75. f. Nova inquisitio pertinent. arcis Lenka et claustrii Borsmonost. 1608.

között 1612-ben a *meggyeskert*-ben a vár mellett való *lugaskert*-ben, a katonakertben és a barátok kertjének nevezett kertben voltak gyümölcsfák. Az 1612. évben történt felosztáskor *nyári mulató* és *nyári ház tüzelő hellyel* is szerepel ugyanitt. Halas víz is akadt itt; mert a *hiv kut* és a *hiv patak* mi egyébire szolgálhatott volna, mint hal-tartásra?⁴³⁾

Az ungvári dominiumnak a XVII. század elején készült összeírásai öt kertet említenek. Ezek között volt a nagy gyümölcsös, a lugaskert és a különálló *dióskert*. A kertben nem hiányzott a szokásos nyári ház sem. (*Domus aestivalis vulgo lusthaus.*)⁴⁴⁾

Jeszenón és Homonnán is jeles gyümölcsös és veteményes kertek voltak. A homonnai kertben fürdő ház is állott. Az 1623. évben a homonnai kertekben két kertész volt alkalmazva. Ezeknek a fizetése volt 20 köből gabona, 2 disznó, 2 k. sőr és ruházat.⁴⁵⁾

Oláh Miklósnak és másoknak leírásából tudjuk, minő pompások voltak egykoron a diósgyőri várkertek. A XVII. század első felében még mindig volt ott *virágos*, *meggyes* és *kökert*. S az összeírások szerint ezekben igen sok nemes gyümölcsfa díszlett. Az egyik kertben állott a *királyné asszony fürdője* (*balneum reginae*), mely meg a XVIII. században is megvolt.⁴⁶⁾

A XVII. század derekán igen jó karban ta-

⁴³⁾ Köz. pénz. ltr. Hung. 1612. *Divisio domini* Terebes. (Az Orsz. ltr.-ban is föltalálható ez.)

⁴⁴⁾ Orsz. ltr. Urb. 115. és 116. f. 1619. és köv. évekből.

⁴⁵⁾ U. o. 78. f. 28. nr. 1623. és 31. f. 4. nr. 1631. — Az 1639. évben Tarnóczy javai között különösen kiemelik a „*nagy gyümölcsös-kertet*“. (U. o. 64. f. 31. nr.)

⁴⁶⁾ Urbar. et Conscr. 5. fasc. 1682. és 1720.

láljuk a бүkösі (fehérmegeyei) birtokot. Az urasági kertek közül megemlíthetjük a szilvás kertet, melyben 256 szilvafa volt. A második gyümölcsös kertről ezt mondja az 1655. évi összeírás: „új sövénye szalmás, tövises; lészája s támaszai megvannak. A kertbe nyílik az ajtó, ennek melléke szerfa, forgó ajtaja félszer-fenyődeszka; fasarka és fakarja vagyon.“ Volt e kertben gyümölcsaszaló, jóféle almafa 41, körtvély 7, vadalma 2, meggy 6, szilvafa 200, almafa (oltvány) 2. Ugyanitt volt még külön méhes és veteményes kert is. Gyümölcsfák itt is szépen voltak.⁴⁷⁾

A Batthyány-családnak méltán elhíresedett kertjei még a XVII. század első feleiben is jó állapotban voltak. Batthyány Ferencné újabb ültetvényekkel és virágokkal is gazdagította azokat. Ő nemcsak hazai ismerőseit, de a külföldi főurakat is gyakran felkeresi leveleivel s hol virágokat, hol meg ritkább fákat és cserjéket kér tőlük. Hardegg Zsigmond gróftól például méhvirágot és puzspángot kért.⁴⁸⁾ Schultes Kristóf kigyósziszt, sokszor virágzó Kornblummen-t és Wilden Magen-t küld neki.⁴⁹⁾ Petheő Éva fekete meggyet, Farkas János tamariszkus-fákat és *nyul-somot* küld neki.⁵⁰⁾ A spárgát is ismerőseitől kapta s kertjeiben tenyésztését meghonosította. Hogy a gyümölcsstermelést milyen arányban üzte, arra vonatkozólag megemlítjük, hogy 1629-ben egyszerre ötszáz mázsa szilvát adott el.⁵¹⁾

⁴⁷⁾ U. o. 29. fasc. 10. nr. Inventarium curiae nobilitaris de Bükös, 1655 szept. 10.

⁴⁸⁾ Körmendi ltr. Missiles, 1608. május 10.

⁴⁹⁾ U. o. 1621 jún. 24.

⁵⁰⁾ U. o. 1626 március 23.

⁵¹⁾ U. o. Laurentius Grünwald írja 1629 június 20-án Bécshől, hogy az ötszáz mázsa szilvát Strasser megveszi s már írt is Regensburghól.

Széchy Máriáról a magyar írók azt csergetik, hogy kalandokon kapkodó, hiú, szépségre büszke nő volt. Szemére hányják azt is, hogy ide-oda ingadozott, mint a nádszál. Mi más oldalról mutatjuk be őt. Tudjuk, hogy Széchy Mária édesanyja, Homonnai Mária, korának egyik legdolgosabb s legkiválóbb gazdasszonya volt. Birtokait kitünően kezelte s így vagyontól folyton gyarapította. A gazdálkodásra lányait is megtanította s a munkára is reáfogta. Széchy Mária elég hajlandóságot mutatott erre. Szívesen gazdálkodott s kertészkedett. Mikor a birtokait magának kellett igazgatnia, hamar megmutatta, hogy a gazdálkodás terén az édesanyja szellemét örökölte. Az uradalmairól ránk maradt összeírások kétségtelenül bizonyítják, hogy Széchy Mária nagy gondtal és ismerettel intézte a gazdálkodás minden ágát. Mivel minden uradalmában tartott virágos kertet, bizonyos, hogy igen kedvelte a virágot. Tudjuk, hogy nagyon szívesen tartózkodott dévai virágos, lugasos kertjében. A tasnádi, igen jó karban tartott birtokán is volt virágos kertje. Az 1644-ben készült összeírás azonban nem tartotta érdemesnek e kert virágait felsorolni. Mindössze csak ennyit ír: „Virágos kert. Vagyon ötödfél tábla Bajmóczi sáfrány ez kertben, 51 kosár mih, üres kosár 47, petrezselem 2 tábla, vereshagyma két öreg darab, répa s retek egy-néhány darabban“⁵²⁾

Hogy a virágos kertben virágok is voltak, joggal feltehetjük. Ezt bizonyítja, hogy az összeírás a tárházban lévő aszurózsát, továbbá a 21 szeges üvegpalackot is megemlíti, melyekben fű- és virágvizek voltak.

⁵²⁾ Nemzeti Múzeum: Urbarium seu connumeratio etc. Tasnád, 1664 aug. 30.

A nyári házról ezt mondja az összeírás: „Vagyon egy fából csinált, jó deszkás, sindelyes filegoria, melyre megyen fel egy fagrádics.“

A halastó nem a kertben, hanem a Kenye nevű helyen volt. Az összeírás szerint ez „öreg gyalmos, hináros, nádas, sulymos öreg tó volt, melyet nem gyalmolhatni az sok gaztól.“⁵³⁾

A tasnádi udvarházhoz a virágos kerten kívül még répás és veteményes kert is tartozott. Ez a csürkerten felül nyult el. Káposzta, répa s dinnye volt benne. A sövénye körül leszátlan volt. Ugy látszik, hogy a veteményes kert bőven ellátta az udvart mindenfélével. A tárházban ugyanis a többi között volt ez idei fokhagyma 120 koszorúval és rakásban két vékával, mogyoróhagyma, káposzta, liktárium, sós egres, aszu-som, dió, aszu-szilva, alma, körte stb.

Az összeírás gyümölcsös kertet nem említ. Azonban mindjárt az udvarház alatt volt egy nagy kertszőlő, melyben dió, szilva, körte és almafa bőséggel volt. Ugyanitt a Kertalja nevű szőlő még nagyobb volt. Az összeírás a hat urasági szőlőről azt írja, hogy azok „alján, tetején s közepén sokféle gyümölcsfák vannak in genere, melyeken mostan is elég gyümölcs vagyon“.

Megemlíti az összeírás az urasági kertészt is. Németh Jánosnak hívták ezt. Kézpénzfizetése hat forint volt. Ezenkívül kiszniczer dolmány, mente, mente alá való báránybőrbélés, abanadrág, két ing, két lábravaló és egy süveg járt neki. Csizmát annyit kapott, amennyit elnyühetett. Különben az uraság konyháján élt.

Ugy látszik, hogy a tasnádi udvarházhoz

⁵³⁾ A gyalmos tóban való halászatra volt az udvarházban idegetlen álló, idegetlen vagy peregcek nélkül való 41 öles stb.

tartozó falvak népe is kertészkedett. Az összeírás ugyanis azt mondja, hogy a jobbágyok a legumínákból tizedet adnak. A falvak lakói között kertész is akadt.⁵⁴⁾

Széchy Mária és Wesselényi Ferenc egyéb birtokain is jól kezelt veteményes és gyümölcsös kertekkel találkozunk, melyek az elkobzás után a fiscus kezén elpusztultak. Balogváron például volt Széchy Máriának virágos, veteményes és gyümölcsös kertje.⁵⁵⁾

Az esztergomi érsekek már a XVI. században nagy kedvvel üzték a kertészkedést Pozsonyban. Oláh Miklós testamentumában pompás pozsonyi kertjét érseki utódainak hagyta s csupán annyit kívánt tőlük, hogy **legyenek jó kertészek!**

Minden jel arra mutat, hogy utódai megfogadták a jó tanácsot. Veráncsics Antal érsek például e kertben tölté legkellemesebb óráit. Ide, pozsonyi kertjébe hivatgatja jeles barátját: Tronquillust, hogy együtt élvezzék a kert gyönyörűségét. Forgách Ferenc érsek rendkívül sokat költött a pozsonyi kertre. A hegyekből forrást vezetett a kertbe s külön mesterrel kézeltette a szökőkutat és a vízvezetéket. Forgách halála után a pozsonyi polgárok betemették a nagy költséggel épült vízvezetéket.⁵⁶⁾

Mint az esztergomi érsekek általában, úgy Pázmány Péter is sokat adott kertjeire s öröm-

⁵⁴⁾ Az összeírás az udvarház szárnyas majorságát is felsorolja. Volt pedig indiai 27, india-csirke 5, réce 55, lúd 40, majorságyúk kakással együtt 140, dézsma-tyúk 56. Igen szép ménes és tehenészet is volt itt s az összeírás darabonkint felsorolja.

⁵⁵⁾ Urb. et Conscript. 2. fasc. 24 nr. 1671. Balogvár: Hortus triplices pro seminatione apti etc.

⁵⁶⁾ Volt közös pénz. levélt. Hung. 1616. Relatio Johannis Kerekes.

mel kertészkedett bennök. Nagy hirre vergődött pozsonyi és bars-szentkereszti kertje. Tudott dolog, hogy Pázmány Törökországból hozatott csemetéket s oltogatással ő maga szaporította azokat. Pozsonyi kertjéből már június hónapban érett őszibarackot küldött Ditrichstein bibornoknak.⁵⁷⁾ Ugyane kertből küldözgette a pompás dinnyéket. Veresmarty Mihály, aki több ízben látta Pázmányt kertjében dolgoztatni, egyik munkájában felsorolván a kertészettel foglalkozó uralkodókat, az érsekről imígyen írt volt: „Ezeknek a nagy embereknek, kik e világtól ennyiben is dicséretet érdemlettek, nagyságod is ebben közikbe illik, kinek magam is egynéhányszor néztem eféle dolgokban is maga gyakorlását, a gyümölcsfiataloknak jó renddel ültetésekben, a vad fáknak oltásokban, ezeknek összeforradásuk után a szép oltványoknak kezeivel irtogatásokban, egyengetésekben, nevelésükben foglalatoságát.”⁵⁸⁾

Nem tudjuk, vajjon Lippay György érsek ismerte-e Oláh Miklósnak a kertészkedésre vonatkozó utasítását? De annyi bizonyos, hogy e téren szívvel lélekkel követte érseki elődeinek példáját s Lippay érseknek köszönhetjük, hogy a magyar kertészet a XVII. században külföldön is elismerést és magasztalást aratott. Lippay érseknek és néhány főuri kortársának köszönhetjük,

⁵⁷⁾ 1636 június 20. Ez év július 30-án Thurócból írta: „nunc primum humi nascentia fraga ac cerasa maturescunt. Melones autem nullo unquam anno hic admaturantur . . . Mitto boletos, vulgo tartufelos, qui inter hos montes copiose provenire solent“. Végül olyan bort küld, mely a dinnye-evés minden krudelitását ellensúlyozza. (Bécs állami levélt.)

⁵⁸⁾ Ipolyi Arnold: Veresmarty Mihály élete és munkái 616. lap.

hogy a XVII. század derekán Pozsony lett a magyar kertészet méltán elhíresedett gócpontjává.

Zombori Lippay György érsek megalapította nagyszerű pozsonyi kertjét, fivére: Lippay János, a jezsuita atya pedig két magyar könyvével felrázza álmából a magyarságot s hazafias kötelességévé teszi a magyar föld okos művelését s virággal, meg hasznos veteménnyel való behintését. Lippay János nagy lelkesedéssel, tudással és szeretettel írja könyveit s nemcsak a tárgyával, hanem tősgyökeres magyarságával is igyekszik a nemzetére hatni. Első munkája 1662-ben jelent meg ilyen címen: „*Calendarium oeconomicum perpetuum*, azaz esztergomi érsek urunk öngyarságának majorságáról irt lajstroma minden esztendőn által mit munkáltasson az majorság körül megtudhatja.“⁵⁹⁾

Lippay János, mint maga mondja, e jeles munkáját „hazája iránt való szeretetből“ írta. Könyvében a saját tapasztalatain kívül a külföldi irodalmat is fölhasználta. Tömérdek sok olyan dolgot ajánl, amit még ma is haszonnal értékesíthetünk gazdaságunkban. Minden fának, veteménynek és gabonának termeléséről és ültetéséről jó tanácsot ad. Foglalkozik a kártékony rovarok irtásával, a fák és a vetemények betegségeivel, a fűvek s a virágok gyógyítóerejével stb. S magyar gondolkozásával és tiszta magyar nyelvvel igyekszik honfitársaira hatni, mikor szinte páratlan szeretettel ajánlgatja a kertészkedést: „Ne tekintsek — írja nagy szerénységgel — az én együgyűségemet, se ne dorgálják sovány magyarságomat, hanem inkább fontolják meg nemzetségemhez való jóakaratomat, az ki meg nem áll, míg vékony erőm engedi. Most látom,

⁵⁹⁾ Nagyszombat, 1662.

hogy az magyaroknál nagy fogyatkozások vannak az efféle oktató magyar könyvekből. Nem is tudom, hogy valaki írt volna erről az materiáról“.

Hadas idők jártak nálunk akkor, mikoron jó Lippay János e jeles könyvét írta. Az embereknek gondja nem a kerteken, hanem a fenyegető veszedelmen járt. Érezte jó Lippay János is, hogy alkalmatlan időben áll elő a kertészkedés örömcivel. Mentegeti is magát imígyen: „Noha talán csudálkoznak sokan, hogy mostani időben olyan kalendáriummal merek az nemes magyar nemzet elejében járulni, kiben az gazdaságnak munkájára, kerti virágoknak, veteményeknek bajmólódására, szántásnak, vetésnek foglalatoságira indítanám és kézen vezérelném őtet . . . most az szántóvasakból kardokat csinálnak és az kaszából dárdákat. Hadja el kiki mind az ekeszarvát és nyuljon az kardnak markolatához. Nem látjuk-e mindennap és fülünkkel halljuk, hogy a megdühödött pogány ellenség fejünk feletti forgatja éles fegyverét? Országunkat porrá, hamuvá teszi; lakosait pedig, kít kegyetlenül levág, kít iszonyú rabságban viszen? Azért az bölcs mondása szerint siralomban az ének alkalmatlan beszéd, holott az majorság és az ahhoz tartozandó munka nem fegyvercsattogást, se puskaropogást kíván, hanem békességes időt. De ha mélyebben megfontoljuk a dolgot, fölataláljuk, hogy mostani időre való az gazdasághoz tartozandó tudomány. Mert aminthogy nem akkor szokták az szablyát élesíteni és az puskát tisztítani, mikor az ellenség szemünk előtt forog, hanem békességnek idején küll az hadhoz készülnünk, ha azt akarjuk, hogy ellenségünkön győzedelmet vehessünk. Ugy minékünk is, mikor országunk megromlott: akkor küll az gazdaságot

megtanulnunk, hogy aztán rendesebben építhessünk; elvadult kertjeinket módosabban csiníthatassuk, barmainkat szaporíthatassuk és mindenféle majorságbeli állatokat szörözhessünk és nevelhessünk. Mert noha téjjel-mézzel folyó országunknak mondjuk is azmi szegény hazánkat, de ha ahhoz kezünk szennyét nem kenjük, ábrázatunk veritékével nem zsirozzuk: kevés üdő mulva annyi bogácskóró növi el, annyi bojtórján fogja bé, hogy teletszaka annyi kórót talál az ember, kivel ha más fája nem is volt, elég kemen-cét fűthetne!“

Mivel Lippay könyvéhez hasonló gazdasági tanácsadónk idáig nem volt, a jeles munkát hamar szétkapkodták. S tanult belőle minden magyar gazda és kertész. Még olyanok is kedvet kaptak a kertészkedésre, akik eladdig ugyancsak kevés gondot vetettek a kertjükre.

Igaz ugyan, hogy a Lippay kalendáriumában szereplő időjósítások, a csillagok járásának hatása a növények életére, a gyógyító füvek csodás haszna, meg a sok babona kevés hasznot hajtott a gazdáknak, de hát az eféléket nem kell elitelnünk s nem szabad a szerző rovására írunk. Ezek ugyanis a kor felfogásának és ismeretkörének gyümölcsei, amelyeket a külföldi munkákban csakúgy megtalálhatunk, mint Lippay könyvében. Lippay is a XVII. század fia volt s korát ő sem előzte meg századokkal, bár nagyon tanult és olvasott ember volt.

Lippaynak második és nagyobb munkája 1664-ben látott napvilágot. E korszakalkotó kertészeti műnek a teljes címe így hangzik: *Pozsoni kert, kiben minden kerti munkák, rendelések, virágokkal, veteményekkel, fákkal, gyümölcsökkel és kerti csömötékekkel való bajmolódások, azoknak nemek, hasznok, bécsinálások bőségesen magyarul*

nyelven leirattanak. A nagy munka három kötetre terjed. Az első kötet a virágos kertről, a második a veteményes kertről, a harmadik kötet a gyümölcsös kertről szól.

Gazdálkodásra utalt országban ennél hasznosabb könyv alig jelenhetett meg. Sok ismerettel és tömérdek tapasztalattal írt tudományos munka ez, mely világos felfogásával és népszerű előadásával mindenkire nézve élvezetes olvasmány. Hazafias hangja, vonzó előadása és felekölt szelleme még inkább növelik értékét. Bátran elmondhatjuk, hogy ennél alaposabb, megbízhatóbb kertészeti munkája abban az időben egyetlen nemzetnek sem volt — nekünk ma sincsen! Irodalmunk ugyan keveset foglalkozott e nagy munkával, de hát ez mit sem von le Lippay érdemeiből. Irodalomtörténetünk ugyanis nem tudja, hogy Lippay könyve országos és nemzeti célt tűzött maga elé: kertészetünk felvirágoztatását s ezt a célt jórészt el is érte. Szerencse volt, hogy Lippay könyve országos hatást keltett s rövid idő alatt magyar kertgazdáinknak bibliájává lett. Ha lapozgatjuk a XVII. század hetvenes éveiben készült leltárakat és összeírásokat, a *Pozsonyi kert* című munkát még olyan nemeseknél is megtaláljuk, akiknek ezenkívül egyéb könyvük sem volt. Olvasgatta azt, tanult abból mindenki, aki a gazdasággal foglalkozott. S a könyv hatása alatt megújulnak kertjeink; terjed a kertészkedési kedv, gyarapszik a közvagyon s növekszik a földnek szeretete. Igaz, hogy mindez csak rövid ideig tart, de hát ez már nem a Lippay hibája. Ha be nem következik a Wesselényi-féle szövetkezés és annak nyomában a nemesség ellen indított irtó had; ha a kuruc-labanc világ és a hosszú török háború el nem pusztít nálunk mindent, úgy Lippay könyvének

a hatása még nagyobb lett volna és még tovább tartott volna. S fáradozásának a jutalma sok-sok magyar gyümölcsös, virágos és veteményes kert lett volna. Ennél szebb emlék írónak az érdemeit nem is hirdethette volna.

Lippay a könyve elején keservesen panasolja, milyen árva legyen hazánk szép és ékes kertekben. Neki — írja — az a célja, hogy fölélessze a kertészkedési kedvet. Hiszi, hogy e törekvésével megnyeri mindazok tetszését, akik a becsületes és a hasznos munkában gyönyörködnek. „Ne legyen — írja — az magyar nemzet olyan, mint az torma esett féreg; avagy mint az pusztába bujdosó zsidók — az kik noha minden jó izzel teljes angyali eledellel legeltetettek, mégis csak az keserű és bűdös fokhagymákra vágyódtanak — hogy csak szintén az káposztás, répás, hagymás kertekben elégedjék kedve; hanem mutassa meg ebben is Magyarországnak tisztos nemességét, az ő zsiros és tenyésző földjének böcsös erejét. Kinek hogy ez ideig is hírneve annyira nem terjedett, egyéb okát nem látom, hanem az tudatlanságból származott elhagyását; ennek pedig eredeti az magyar kertészek szűk voltából támadott; elannyira, hogy ha csak egy vékony tudomány és együgyű kertészt akarna is valaki tartani, más idegen országokból nagy költséggel köll azt hozatni.“

Tehát jó kertészkönyvet ad a mieink kezére, hogy tanuljanak s taníthassanak másokat is.

A másik cél, amiért könyvét írta, az esztergomi érsek pozsonyi kertjének megismertetése volt. E gyönyörű kert leírásával ugyanis egyrészt a kertészkedési kedvet óhajtotta fölkelteni, másrészt meg az érsek kertjének akart maradandó emléket állítani. „Viseltetem attul is, — írja Lippay — mivelhogy az mi kegyelmes érsek

urunknak ilyen nevezetes és gyönyörűséges kertje, mint a pozsonyi kert, az ki még más országokban is számot tenne, minden emlékezet nélkül, örök feledékenységbe, az maga hamujában temettetnék el: mint az régi magyarországi királyoknak, királyné asszonyoknak, fejedelmeknek szép, rendes, csinos és vigasztaló kertjei. Mert hol vagyon most az királyné asszonyoknak ékes paloták tetein építettett tatai szép ékes kertjeinek emlékezete, avagy csak árnyéka is? Hol az visegrádi gyümölcsös kertnek leábrázoltatott képe?”

Lippay, aki évek hosszú során át Magyarország legdíszesebb kertjében kertészkedett s akinek sokat köszönhetett maga az érsek is, a maga tapasztalatait rakja elének a könyvében. Külföldi írók tudományához csak akkor fordul, ha a maga tapasztalatait és ismereteit elégtelennek tartja. Könyvében a kertészkedés minden ágába s minden titkába bevezeti az olvasót. Igen okos utasításokat ad a kert helyének megválasztására; megjelöli, melyik talajt kedveli ez vagy amaz a virág, fa vagy vetemény. Minden fának, virágnak és veteménynek a leírását adván, az ültetési és növelési módját is megismerteti. E tekintetben bámulatos ismeretei és tapasztalatai vannak. Soknak bizony még ma is hasznát vehetjük. Még a virágok színének, illatjának és természetének megváltoztatásáról is utasításokat ad. Külön szól a kert ellenségeiről, a férgekéről, az egerekről, patkányok stb. irtásáról. Felsorolja az ő korában ismert magyar gyümölcsfajokat s egyenkint leírja azokat. Megtanítja az olvasót az oltás és a szemzés minden módjára; megismerteti azon fogásokat, amikkel korábbi és nagyobb gyümölcsöt termelhetni. Több fejezetben írja le a gyümölcsbefőzés minden módját.

Bár könyvének három kötete a kertészet minden elgondolható részét bőségesen tárgyalja, legnagyobb szeretettel mégis a virágos kerttel foglalkozik. Lelkes szókkal ajánlgatja honfitársainak a virágos kertek alapítását. Kifejti, minő hatással van a virágok szeretete az emberi lélekre; mennyi örömet, mennyi megnyugvást szerez az ilyen kert a zaklatott léleknek. Ezért ajánlja, hogy minden háznak legyen virágos kertje: „hogyan mikor az úr kitekint az ablakon, mint egy paradicsombeli palotában láttassék lenni, ahol külömb-külömbféle szép virágok színes köntösükben parancsolatjára udvaroljanak.“

Lippay a könyvében a fűvek és virágok gyógyító erejével is foglalkozik. Amiket erről mond, ma már jobbára vidám babona számába vehetjük. De ez nem kisebbítheti Lippay könyvének tudományos értékét; mert hiszen az ő korában még a külföldi orvosi és füves könyvekben is komolyan tárgyalják azokat, miket Lippay is előad.

Lippay János jól tudván, hogy a kertészkedés elsősorban az asszonyok dolga volna, ezek számára szakácskönyvet is akart írni. Azonkívül még sok más kertészeti kérdéstről is írni akart. Sajnos, a halál mindebben megakadályozta őt. Már a *Pozsonyi kert* harmadik kötetének a megjelenését sem érte meg. Ezért olvashatjuk a kötet előszavában: „Sok szép dolgokkal akarta még ezen könyvet az istenes páter teljesebbé tenni, de mivel az megkérdelhetetlen halál Isten rendeléséből elébb elmetszette életének fonálát, amit többet kívánnál ezen könyvben, annak tulajdonítsad“.

Lássuk már most Lippay érseknek híres pozsonyi kertjét, melynek lelkes kertésze az érsek mellett a jó Lippay János volt.

Lippay György érsek nemcsak jó kertész volt, de egyenesen művészi mestere volt a kertnek. Olyan színvonalra emelte a magyar kertészetet, hogy a külföldi írók csodálattal szólnak pozsonyi kertjéről.⁶⁰⁾ A kert három részből állott: virágos, veteményes és gyümölcsös kertből. A legdíszesebb a virágos kert volt. Táblákra és kisebb ágyakra osztott kert volt ez. A táblák és az ágyak széleit nyírást elszenvető, puszpáng (kruspán) és illatos növények szegélyezték. Az egynemű virágok jobbra egy-egy ágyba vagy táblába voltak ültetve. Egy-két vegyes tábla is akadt, ezeket cifrás tábláknak hívták, mert sok tarka-barka virág nyilott benne. A rózsafák mellett gombos karók állottak. A színes és mázas cserépgombokat a kerți mesterségben igen ügyes ujkeresztyének készítették. Lippay kertjében 15 fajta rózsát tartottak; természetesen mindegyik fajból sok-sok példányt ültettek. Lippay érsek volt nálunk az első kertész, aki az úgynevezett díszfákat és díszcserjéket is meghonosította virágos kertjében. Ott találjuk a pozsonyi kertben a különféle jezaminokat, a spanyol bodzákat (orgonacserjéket), a laptafákat, a teljes virágú cseresznye-, barack- és meggyfákat stb.

Lippay érseket, mint a legtöbb szenvedélyes kertészt, az úgynevezett botanikus vágy teljesen elfogta. Tehát minden tehetségével azon volt, hogy a kertjét mindenféle botanikus ritkasággal

⁶⁰⁾ Laurembergius például magasztalta a pozsonyi kertet. A Nürnbergben 1664-ben megjelent ily című munka: *Neue und kurze Beschreibung des Königreichs Ungarn* ugyanezt teszi. Brown Edward utazása közben Pozsonyban is megfordulván, magasztalja az érseki kert szépségét, gyönyörű sétahelyeit, tavait, szökőkutait és útvesztőit. (Szamata: Régi utazások 320. lap.)

megrakja. Ennek a botanikus vágynak köszönhetjük, hogy Lippay érsek egész csomó, nálunk eladdig nem ismert virágot, cserjét és fát honosított meg. Maga Lippay János írja nagy munkájában, hogy az érsek úr Indiából, Spanyolországból, Belgiumból, Olaszországból, Törökországból drága pénzen hozatta kertjébe a virágokat. Az anemone nevű keces virágot is ő honosította meg nálunk. Maga Lippay János, a főkertész írja: „Sok számtalan, kimondhatatlan drága szép színekkel ékesített anemonék nemesítik érsek urunk ónagysága pozsonyi kertjét; az ki ennek az dicséretes virágnak Magyarországra első plántálója és behozója . . . Az pozsonyi kertész más főkertészek is ilyen industriával élnek, hogy az anemonét az cifrás táblákon kívül hosszas ágyacskákban ültetik földdé vált, megrostált, ganéjos földbe“.

Az érsek honosította meg a török szagos buzavirágot (*Cyamus Turcicus*), melyet nap után járó sárga virágnak is hívtak. A jó illatú narcisz, a bájos kökörcsin, a gyüszüvirág, a teljes virágú mák és pipacs, a mindenféle színű teljviola (*Leucojum*) stb. meghonosítása, mind az érsek nevéhez fűződik. Tulipánjai olyanok voltak, hogy a tudós Lauremburg is ámulva nézte azokat. Lippay János írja az érsek tulipáiról, hogy „többen találtak ezen dicséretes kertben kétszáz elegyes színüeknél“. Mondanunk sem kell, hogy a botanikus ritkaságok mellett, Lippay érsek a magyar kertek népszerű virágait is bőséggel tartotta a kertjében. Hiszen Lippay János is felforolja az égő szerelmet, az istenfáját, a rozmarint, a bársonyvirágot, a liliomokat, a császárkoronát, a szarkalábat, a harangvirágot, a porcsfüvet (*cyclamen*), a török mézsfüvet, a fejr és a kék virágú levendulát, izsópot, csillagvirágot,

mátrafüvet stb. Sok virágnak a nevét — írja Lippay — „igazán magyarul meg nem találom nevezni, mert sokan is vannak olyan idegen virágok, kiket érsek urunk ónagysága elsőben behozott Magyarországra, az maga pozsonyi kertjében . . . kiket mindez ideig Magyarország a mi időnkben nem ösmért s nem is látott. Azért ne csodálkozzék senki, ha igaz magyar nevét nem tudjuk.“

Christian Minsicht, aki a XVII. század közepén nálunk járt s Magyarországról magyar források alapján jeles könyvet írt,⁶¹⁾ megfordulván Lippay kertjében, néhány szóval leírja azt. E leírásból látjuk, hogy Lippay érsek a bécsi udvari kerteket igyekezett utánozni. A díszkert — írja Minsicht — jó távolkán van a várostól s az érseki palota mellett terül el. Igen szép vízi mesterség (Wasserkunst) díszíti a kertet. Négyyszögű szép halastaván hattyúk és török kacskák uszkálnak. A kertet szőlővel befutott, boltozott lugasok szelik át. Van benne magányos nyári ház és egy elkülönített terület, telve ritka növényekkel és virágokkal.⁶²⁾

A pozsonyi szép kert és Lippay Jánosnak a könyve kétségtelenné teszik, hogy Lippay érsek korának nemcsak legnagyobb virágkedvelője, hanem egyuttal legnagyobb magyar kertésze is volt. Nagy botanikai ismeretei mellett a kertészkedés minden titkát jól tudta. Ismerte a hazai és külföldi gyümölcsfajokat is. Magáról a gyümölcseről mindjárt megállapította a fajt és a nevet is. Mindez egymagában is nagy érdem. S ha tekintetbe vesszük, hogy Lippay érsek kertészkedése

⁶¹⁾ Ch. M.: Neue und kurze Beschreibung des Königreichs Ungarn, 1664. Nürnberg, II. kiad. 1—379 l.

⁶²⁾ U. o. 209. és k. l.

abban a hanyatló korszakban az egész országnak példaadás és fölhívás volt, akkor érdeme még nagyobbnak látszik. Lippay érseknek pompás pozsonyi kertjét az országgyűlések idején nagyon sokan látogatták. A külföldiek aztán messze földre elvivék jó hírét, a magyar főurak pedig utánozni igyekeztek otthon mindazt, amit Pozsonyban láttak. Lippay érsek szívesen szolgált nekik virágmagvakkal és hagymákkal s így a tőle meghonosított virágok hamar elterjedtek az országban.

Azok között, akik Lippay pozsonyi kertjében többször megfordultak, első helyen kell említenünk e korszak legnagyobb fiát: Zrinyi Miklóst.⁶³⁾ S a pozsonyi kert virágpompája reá tette a legnagyobb hatást. Ki is gyönyörködhetett volna jobban a kert szépségében a költőnél? Hiszen minél nagyobb valakiben a lélek és az erkölcs finomsága, annál nagyobb gyönyörűséget talál a szépben, a természet lélekvidító pompájában. Ami a virágnak a napsugár, az a költőnek a virág! S Zrinyi lelkét is elborítá az öröm, mikor a hazai föld legszebb kertjében járogatott. Intő szónak vette, amit látott s csáktornyai birtokán csakhamar hozzáfogott egy díszkert csinálásához. Tudjuk, hogy a kertészeti ismeretet nem szokták úgy a mente újjából kiverni. Tanulni kell azt s amellet igen sokat tapasztalni. De Zrinyi Miklósban megvolt az ismeret is, meg a kellő tapasztalat is. A szükszavú hivatalos irat rideg szavait ismételjük, mikor azt mondjuk, hogy Zrinyi Miklós nagy művészi érzékkel, nagy gondnal és tudással, a saját izlése

⁶³⁾ Fata Tarczaliensia, 15. l. „Gróf Zrinyi Miklós útjában fordul akkori méltóságos esztergomi érsekhez, Lippay Györgyhöz Pozsonyban, kit szinte kertjében találván, kezdé a gróf . . . szomorúan említeni“ stb.

szerint rendezte és ültette be csáktornyai új disz-kertjét! Hatalmas filegoriát, mulatóházat s más kerti épületet is emeltetett benne.⁶⁴⁾ Örök kár, hogy e pompás kertről részletesebb leírás nem maradt reánk. Mi szép volna tudnunk, mik voltak Zrinyi Miklós kedvenc virágai; mit és hogyan rendezett a kertjében? Sajnos, ezekre feleletet sohasem kapunk.⁶⁵⁾

A gyönyörű csáktornyai kert a költő özvegyére és egyetlen fiára szállott. A kapzsi Zrinyi Péter megirigyelte a szép kertet s nem törődve fivére emlékével, erővel elfoglalta azt. A kétségbeesett özvegy eleinte engedékenységgel és bőkezűséggel próbált Zrinyi Péterre hatni. Csak olaj volt ez a tűzre. De hát az özvegy — mint maga írja — nem akarta az ügyét pörre vinni, mivel hős férje emlékének és a Zrinyi-névnek tartozott annyival, hogy Pétert ne adja a világ nyelvére.⁶⁶⁾ Ezért tehát a királyhoz fordult s őt kérte, adatná néki vissza a csáktornyai kertet.⁶⁷⁾

A király 1668-ban kelt végzésében meghagyta az udvari kamarának, hogy a Zrinyi Miklós ül-

⁶⁴⁾ Pénzügyi ltr. Hung. 14.559. fasc. 1665: „Quondam dominus comes Nicolaus alias banus certum hortum prope iam dictam arcem Chaktornyaensem eleganti opere elaborari, inseri et excoli curasset et in eodem certa aedificia crexisset“ etc.

⁶⁵⁾ Vitnyédy István írta 1663 március 18-án Zrinyi Miklósnak, hogy a *kancellár muraközi barackfiatalokat kér*. „Kérem alázatosan Nagyságodat — írja Vitnyédy — ha ellenére nem volna, egy gyalog embertől küldene annyit, azmit elhozhatna.“ (Vitnyédy István levelei.)

⁶⁶⁾ Ezt maga Zrinyi Miklósné írja.

⁶⁷⁾ U. o. Zrinyiné folyamodása a királyhoz.

tette csáktornyai kertet azonnal adassa vissza az özvegynek.⁶⁸⁾

Zrinyi Miklósnak szép gyümölcsöse is volt Csáktornyán. Ezt is nagy gonddal kezelte. Többi birtokán is mindenütt volt gyümölcsöse és veteményes kertje. Ezek fia halálakor mind a fiskusra szálltak — s így hamar elpusztultak.⁶⁹⁾

Tudjuk, hogy a kertészkedés a Zrinyi nemzetségben családi hagyomány volt. Maga a szigetvári hős még hadakozás idején is nagy kedvvel ültetgette a kertjeibe a Batthyány Kristóftól kapott oltványokat, virágokat és fákat.⁷⁰⁾ A lányai: Zrinyi Dorica, Kata, Orsolya, Margit, Borbála, kitűnő kertgazdák voltak. Az ősök jeles példáját követte a minden idők legnagyobb magyar embere: Zrinyi Miklós, a költő. E nagy emberünkről egyik életírója sem tudja, hogy szenvedélyes kertész, a virágnak és a fának nagy barátja volt. Pedig nem lett volna nehéz ezt kitalálniok, mert hiszen a költőt a kert, a virág szeretete nélkül elgondolnunk is alig lehet. S ha tudjuk Zrinyi Miklósunk virágszeretetét, oly vonásokat hüvelyezhetünk ki lelkivilágából, melyek őt még magasabb polcra emelik.

Lippay érseknek példája Pozsonyban több püspököt és főurat magával ragadott. Egymás-

⁶⁸⁾ U. o. „insulana bona, unacum antelato horto, aliisque ademptis totiusfatae viduae comitissae citra ommem cunctationem restituere“ etc.

⁶⁹⁾ Az ozoli kertről írják például: „Hortus palis ligneis circumdatus in medio horti in quatuor columnis est etiam quadriangularis domus chardak dicta . . . Horti circa curiam majores et minores 3. etc. (U. o. Hung. 15.455. f.)

⁷⁰⁾ Zrinyi Miklósnak, a szigetvári hősnek egész sereg kiadatlan levele van, miket ilyen ügyben Batthyány Kristóffal váltott. (Körmendi levélt. Missiles.)

után támadnak a szebbnél szebb kertek. Egy időre úgy látszott, mintha a XVI. század lelkes szelleme támadt volna fel, mintha főuraink és asszonyaink ismét teljes erővel adták volna magukat a kertészkedésre.

A pozsonyi diszkertek között az első helyen emlegetik Wesselényi nádornak és Széchy Máriának páratlanul szép kertjét, melyet az egykorú iratok nádorkert néven emlegetnek. Hatalmas kiterjedésű kert volt ez a pozsonyi vár aljában, a nádori palota mellett. A kert virágos részében voltak mesterséges kutak, szivattyúk, vízvezeték, lovagló-, céllövőhelyiségek, tekepályák és különféle kertészeti épületek. A kerthez nagy gyümölcsös is tartozott, lugasokkal és sorfákkal (spalier).

Ezt a gyönyörű kertet Wesselényi halála után szintén elkobozták s mint fiskuszjószágot a kamara kezelte. Ez időben félig-meddig nyilvános kert volt, mert szabad volt benne sétálni, sőt italt is lehetett benne kapni. A kamara külön kertészt tartott ugyan benne, de a saját bevallása szerint a nádorkert azért évről évre jobban pusztult. Az egyik kertésznek 1682 március 1-én a kamarával kötött szerződése reánk maradt. Ez a szerződés maga is hirdeti, minő elhagyatott és szomorú állapotban volt már akkor Wesselényi nádornak és Széchy Máriának egykor viruló pozsonyi kertje.

A pozsonyi nádorkertnek szomszédja volt a Zichy grófok szép virágos és veteményes kertje, amely szintén nagy hírnek örvendett a XVII. században. Ugyanezt kell mondanunk a hatalmas Pálffy-kertről, melynek jórésze még ma is megvan s ma is Pálffy-kertnek hívják. Ennek a kertnek egyik nevezetessége volt a XVII. században az óriási filegoriás hársfa, mely Pozsony régi képein gótikus toronynak látszik.

Örök kár, hogy e pompás kertekről nem maradt ránk közelebbi leírás és rajz, mert bizonyos, hogy mi is büszkén mutogathattuk volna e rajzokat, amint a nyugati népek teszik régi kertjeiknek rajzaival.

A pozsonyi kertészet felvirágozása magával vonta magkereskedésünk fellendülését is. Ha ezen kor családi leveleit lapozgatjuk, meggyőződünk róla, hogy főuraink és kertgazdáink Pozsonyban vásárolják a virágmagvakat és a hagymákat. Még az erdélyi fejedelmi udvarnak is Pozsonyból küldik a tulipán- és nárciszhagymákat. Mikor Pozsonyban országgyűlést tartottak, alig akad követünk, aki virág- és veteménymagvat nem vásárol Pozsonyban.⁷¹⁾ Ez volt rendszeren a vásárfia, amit asszonyaiknak hoztak Pozsonyból.

A pozsonyi kertészkedés utolsó fellobbanása volt XVII. századi kertészkedésünknek. Az 1670. évtől fogva 1712-ig az összeírások már csak elpusztult kertekről szólnak. A háborús időben a katonaság a kertek fáit tüzelte fel. Innét van, hogy az összeírások szerint csak a levágott gyümölcsfa-törzsnek hirdetik az egykori virágzó kertek létezését.

⁷¹⁾ Thurzó György nádor is innét küldte a virágmagvakat szerelmes feleségének.

XV.

A SZÖKTETÉS

A szöktetés

Az olvasó ne gondolja, hogy valami regényes szöktetésről esik itten szó. A hódoltság korában nálunk a marhaszöktetés is sűrűn járta s erről akarunk egyet s mást elmondani. Mi is volt hát az a marhaszöktetés? Tudott dolog, hogy a magyar, a német és a török minden (eladásra) kihajtott marha után harmincadot szedett. Ez a vám vagy adó súlyos adó volt a tőzsérekre (vagyis a marhakereskedőkre.) Pedig a harmincadon kívül még fűpénzt, usztatópénzt, hidast, kormánypénzt, kövezetvámot, álláspénzt, vásárdíjat, handgrafilletéket, cédulapénzt, unterkeufel-pénzt, liberevendát, libere-vádát stb. is kellett fizetni. Bizonybizonny, a Szent Iván éneke sem volt hosszabb annál a lajstromnál, amit a tőzsérnek különféle címen fizetnie kellett, amíg marháival szerencsésen külföldre ért. Aztán minden harmincadhivatalnál és vámnál meg kellett állnia s a császár zászlója alatt a harmincadost szalutálnia. Ez az ember azután alaposan megvizsgálta rendben van-e a tőzsér „regiá“-ja s egyéb írása?

Amit a marhahajtásról eddig mondtunk, az csak teher volt. De akadt ám veszedelem is, még pedig sok. Azokban a zavaros időkben sok kóborló katona, szabad legény, prédára éhes tolvaj és martalóc leste az utakat s ha módját ejtette, eleragadott néhány kövér és hustartó marhát. Ilyenkor a hajtók (vagy botos legények) a tőzsérekkel együtt hozzát kiáltván, a támadókkal megharcoltak.

Bár az efféle harc, meg a gulyariasztás napirinden volt, a tőzsérek és a botos legények nem annyira ettől, mint inkább a fizetéstől irtóztak. Ezért ezernyi furfanggal és hamissággal azon fortélyoskodtak, hogy a harmincadosok házát észrevétlenül elkerüljék. Nehéz dolog volt ez, de azért az ördög apostolainak, ahogy a hajtókat hívták, elég gyakran sikerült. A harmincadosoknak voltak ugyan lovas látóik (iberrájter-eik), akik az utakat kémlelték; nyomjárók és nyomnézők is akadtak ugyan, de azért sok-sok folt marhát észrevétlenül elhajtottak az orruk előtt.

Aki a harmincadot nem fizette meg, arról azt mondták, hogy *elszökte a császár harmincadát*, vagyis a marhaszöktetés bünébe esett. Az efféle szöktetés nálunk csak úgy megesett, mint a török területen. A budai basák panaszkodnak is amiatt, hogy a tőzsérek a győzhetetlen török császárnak („a földi paradicsom nagyprépostjának“) harmincadját elszökték.

Bevett szokás szerint az illetén marhacsempészet (kontrabanda) valamennyi marha elkobzásával járt, már tudniillik, ha a marhaszöktetőt sikerült volt megcsípni. Musztafa budai basa például 1574-ben Miksa királytól követelte az elszöktetett marhákat, írván imígyen: „valami baromhajtók szökték volt el Marosnál az hatalmas császár harmincadját, mely dolog felől ez levélmutató szözmély bővebben szól fölségednek . . . Tudja jól fölséged, hogy az, ki a harmincadot elszöki, annak marhája császár számára foglaltatik és feje császár kegyelmén marad.“¹⁾

A hódoltság korában a magyarországi marha vad és módnélkül szilaj volt. Az istállót nem ismerte s még télen is a szabadban tanyázott. Em-

¹⁾ Bécsi állami levélt. Turcica.

ber lett légyen a gáton, aki az ilyen vad gulyákat fékezni és vezetni tudta! Ma már el sem hinnők, hogy a hajtók ezerszámra usztatták át a Dunán a marhát s egyéb baj nem történt, mint hogy egy-két ökör megszökött.

A XVI. és XVII. században a marhahajtás három irányban történt. Legtöbbet a bécsi hetivásárra hajtottak. Ide nem ritkán 10—20.000 marhát is hajtottak egyszerre.²⁾ A második irány Cseh-Morvaország volt. Itt a hetivásárokat Auspitz városában (Pusto-Pech) tartották. E város nevét a magyar tőzsérek *Pusztla-Pécs*-re keresztelték. Amint a bécsi, úgy az auspitzai vásárok élén is egy-egy handsgraf (honti gróf) állott. E tisztséget Auspitz városában nem egyszer magyar nemes viselte. A hajtás harmadik iránya Légrádon át Velencébe vezetett. Ide évenként csak 20—30.000 marhát hajtottak Magyarországból.

A bevett szokás szerint a jelesebb *göbölös gazdák*, akik többszáz hizott marhát tartottak, botos legényeikkel maguk hajtatták a *bécsi köre*. A kereskedéssel foglalkozó tőzsérek ellenben előbb itthon összevásárolták a gazdáktól. E célra kiküldötték *göbölyszedő* embereiket a *marhagyűjtéshez*. Az *elősleg vásárlóknak*, a *kereskedősöknek* és a *kufároknak* sokasága miatt azonban nem könnyű dolog volt a marhát összeszedniök. Ha

²⁾ A bécsi hetivásárokon 1549-től 1551-ig elkelt 187.875 marha, majdnem ennyi volt az is, ami el nem kelt. Az 1592. évben június 5-től augusztus 28-ig elkelt 33.445 ökör, visszahajtottak 22.329 darabot. A szempcezi harmincad bevétele 1564-ben 58.660 frt, a szombatié 1575-ben 42.972 frt. volt. Az óvári főharmincad évi bevétele a 16. század végén százezer forinton felül volt.

elegendőt gyűjtöttek, foltba verték s a hizlaló-földre hajtották. Meg kell jegyeznünk, hogy a marhagyűjtéshez csak akkor foghattak, ha a harmincadostól *marhagyűjtő cédulát* váltottak. Mikor a marhát meg akarták indítani, régiát (schédát) kértek s azzal hajtották a marhát a határok felé.

A XVI. és a XVII. században a határok felé vívó külön marhahajtó utaink voltak. Rendkívül széles és hatalmas utak voltak ezek, de majd mindég a vámokhoz, a kelőkhöz és a harmincad-hivatalokhoz vezettek. S ezeket felkeresni nem mindenkinek volt kedve. Inkább választották tehát a rejtett utakat erdőkön, folyókon keresztül, hogy imigyen elkerüljék a vámszedőket és a harmincadosokat. A hajtók, akiket *botos legényeknek* is hívták (mert rengeteg furkósbottal jártak), nagyszerűen ismerték az úgynevezett álutakat. Értették azt is, mit kell rejtegetni s lappangtatni az erdőben s a csalitosokban a folt-marhát. És ezerszer meg ezerszer sikerült nekik kiszöktetniök a gulyákat. Majd minden évben jelent ugyan meg egy-egy császári Generalmandat vagy egy-egy Ruef a csempészők ellen, de a hajtók s a ravaszabb tózsérek ezeket kutyába sem vették.³⁾

A marhaszöktetés tehát napirenden volt.

³⁾ I. Ferdinánd 1546 szeptember 23-án vagy harmadízben adta fenyegető rendeletét a marhacsempészek ellen. (General von wegen der Contrabanda mit dem hungarischen Viech in Österreich.) A következő év augusztus 27-én már ismét új rendelet jelent meg: General von wegen des Viechs so ohn Bezahlung des Dreisigist haimblich durchgetrieben wirdet. E rendelet szerint mindenfelé nagyban folyik a marhaszöktetés. Mint közönséges gonosztevőket kell elfogni az ilyeneket. (Volt pénz. levélt. Österr. Denkbuch 57. kötet 371. l. és 283. l.)

Rengeteg adat áll erről rendelkezésünkre⁴⁾, de hát fölösleges lenne ezeket mind felsorolnunk. Mutatóul azonban adunk néhányat. A harmincadosoknak adott utasítások — úgy a XVI. mint a XVII. században — kivétel nélkül panaszkodnak a gyakori marhaszöktetés vagyis csempészés miatt. Az 1549. évi utasítás például meghagyta a harmincadosoknak, hogy a nyári hajtás idején több lovast (iberrájtert) tartsanak s a marhaszöktetőket még Morvában is üldözzék. Nagy csalások történeke a visszahajtás körül — mondja az utasítás. — Az el nem kelt marha harmincadját ugyanis visszafizették a tőzséreknek. Így állván a dolog, egész sereg oly marha után kéri a harmincad visszafizetését, mely marhák külföldön sohse voltak. Ezért a külföldi vásárokon el nem kelt marhák számára visszahajtási cédulát kell adni (schedas reductorias). A harmincadosok — mondja az utasítás — különösen vigyázzanak a Vág körül, mert itt foly legjobban a csempészet. A marhák egy részét szokás szerint bemutatják a harmincadosnak s amíg ez elvégzi a dolgát, azalatt a nagyobb részét harmincad nélkül hajtják ki.⁵⁾

Az 1569. évben a váradi püspök a marhacsem-

⁴⁾ A volt közös pénzügyi levéltárban vannak ezek.

⁵⁾ U. o. Hung. 14.385. fasc. 1549 április 1. A család egyik formája volt, hogy az eladott marhákról szóló harmincad-cédulát az illető nem szolgáltatta be, hanem ugyanazzal újra marhát hajtott. A handgraf kimutatásában (1549—1553) ilyen kontrabandák szerepelnek: Gasasch Petern von Tshungródo (Kaszás Péter, Csongrád) visszahajtáskor nem jelentkezett a handgrafnál, 12 frt. büntetéspénzt fizetett. Lőrincz Gergely 7 ökröt eladott s ezek cédulájával ismét hetet hajtott Bécsbe. Ezeket a handgraf konfiskálta. Molnár Pál is így járt, öt 12 frt. 80 kr. büntetéssel sújtotta a handgraf.

pészet ellen azt ajánlotta az uralkodónak, hogy a Magyarországon eladott szarvasmarha után is vegyék meg a harmincadot. A bevett szokás szerint ugyanis legnagyobb részét külföldiek vásárolnak nálunk s ezek harmincad nélkül lopva viszik ki a marhát.⁶⁾

A váradi püspöknek ez ajánlatát elfogadták s az 1569. évi országgyűlés proposíciói közt már ott találjuk a fentebbi ajánlatot.

Két évvel később az országgyűlési proposíciók között már ismét szerepel a marhacempészeti ügye. A kamara jelentése szerint ugyanis a török hatósága alatt lévő megyékből és Erdélyből seregesen hajtják a marhát a magyar megyékbe s egy ideig ott legeltetik, aztán hozzácsapván néhány hazai marhát, mint itthon nevelt állatokat adják el a Tisza jobb és bal partján. Imígyen a kincstár elesik a török területről behozott marhák harmincadjától. Az ilyenén csaláson kívül Balassa András, Petheő János, a Homonnaiak, Dobó István stb. birtokairól rejtett utakon viszik ki a marhát és a borokat. Ezért szükségessé vált, hogy az árutakat hatalmas tölgyek kivágásával járhatatlanná tegyék s az utasokat és a kereskedőket a Lengyelországba vezető közutak használatára szorítsák.⁷⁾

Ilyen és hasonló intézkedések édeskeveset ár-

⁶⁾ U. o. A váradi püspök azt ajánlotta, hogy az országgyűlési proposíciókba vegyék be ezt is: „Vectigal sive tricesimae a bobus seu iumentis et pecoribus cuiusvis generis ubique absque personarum delectu in regno exigantur. Exceptis nobilibus, si qui in usum suum proprium et non quaestum boves emant“. (Landtáge in Ungarn című gyűjteményben.)

⁷⁾ U. o. „sanciri deberet ut universae viae eiusmodi clandestinae et falsae in singulorum bonis incisis roboribus clauderentur“ etc.

tottak a marhaszöktetőknek. Folyt az állandóan, bár veszélyes helyeken egymás után állítják fel az új harmincadhivatalokat. Ezeknek az új harmincadosoknak a dolga nem valami irigyendő volt. Az 1556. évben például Ferdinánd király írta volt Erdődy Péternek: „A te kazárvári tisztartód kiadta a parancsot, hogy a harmincadosoknak senki se fizessen! Te pedig meghagytad a harmincadosoknak, hogy tizenöt nap alatt menjenek a fenébe; mert különben halál vár reájok.“⁸⁾

Az 1559. évben a kamara Gábor deákot küldé a szikszói sokadalomra, hogy a kincstár jövedelmét beszédjé. Bebek György azonban megfogatta őt s írásait elvette. A marhatózséreknek és a kereskedőknek pedig meghagyta, hogy ha a kamara embere pénzt követel tőlük, kövezzék meg! Szegény Gábor diák aztán egyetlen fillért sem vitt a szikszói nagy vásárról a kamarának.⁹⁾

A krapinai harmincados jó csomó szöktetett marhát foglalván le, azokat Nagytáborba hajtatta. Am Rátkay Péter kapitány fegyveres erővel valamennyit kiszabadította s a harmincadost derekasan elverette.¹⁰⁾

Az efféle dolog nem ment ritkaság számba. De az sem történt meg sűrűn, hogy a marhaszöktetőket sikerült volna megcsipni. Sok tózsérről és kereskedőről tudták, hogy nagy szerencsével űzi a csempészetet, de rajtaérni mégsem sikerült. Miksa király írja például, hogy Felső vagy Nemes Pulya magyar tózsérei nagyban űzik a kontrabandát (csempészetet) s *csupán 1574-ben hatezernél több ökröt hajtottak ki az országból harmincad fizetése nélkül!* A pulyai nemesek — husznál többen —

⁸⁾ U. o. Denkbuch 385. kötet, 1556. szept. 15.

⁹⁾ U. o. 14.345. fasc. 1559.

¹⁰⁾ U. o. 14.366 fasc. 1575.

fegyveresen kísérték a marhaszöktetőket s megtámadták a harmincados embereit.¹¹⁾

Ugyancsak Miksa király Batthyány Ferencnének írta, hogy jobbágysai harmincad fizetése nélkül csalárd módon nagy számban csempészték ki a szarvasmarhát s a kincstár nagy kárára most is ezt teszik.¹²⁾

Ungnad Adámné ugyanily királyi leiratot kapott. S hogy a magyarányú csempészetnek eleje vétessék, Miksa király elhatározta, hogy Felső-lindván harmincadhivatalt állíttat fel.

Hogy az új harmincadok felállításával a csempészetet meg nem akadályozták, mondanunk sem kell. A felőri harmincados jelentette például 1578-ban, hogy Felőr lakói rettentő rebellis családok s a marhát harmincad nélkül szöktetik ki az országból. Sikerült meglepnem őket — írja — de a gonoszok kardot rántottak s én elszaladtam!

A felőri és a krapinai harmincadosok együttesen is panaszt emeltek Keglevich Máté ellen, akitől annyira félték, hogy saját bevallásuk szerint a harmincadot nem merik szedni.¹³⁾

¹¹⁾ U. o. Miksa király Felső-Pulya, Nemes-Pulya, Középső-Pulya és Kis-Pulya tőzséireiről írja ezt. A tőzséreket jórészt névszerint felsorolja s ezek mind magyar nevéek. („plus quam sex millia boum gregatim sine solutione tricesimae clam eduxissent“)

¹²⁾ U. o. 14.351. fasc. 1567. („magnus numerus sine solutione tricesimae nostrae regiae clanculum et fraudulenter hactenus abactus sit atque etiam nunc abigatur non sine magno damno nostro“ etc.)

¹³⁾ U. o. 1578. — A magyar kamara jelentette 1567 június 25-én a királynak, hogy a Kopcsányon lakó Czobor Imre 241 marhát szöktetett Morvába. A kopcsányiak az ő példájára 242 ökröt szintén harmincad nélkül csempészték ki. (U. o. 14.352. fasc.) — A nagyszombati harmincados jelentette 1579-ben, hogy Horny

Bár minden lehetőleg megtették a marhacsempészet megakadályozására, bizony folyt az állandóan. S akárhányszor megesett, hogy a csempészek helyett a becsületes tőzséreket büntették. Braun Rézmán magyaróvári német kapitány, aki maga is foglalkozott a csempészettel s egyszerre 275 hizó marhája is volt, 1571-ben elfogatta a legkiválóbb magyar tőzsérek egyikét: Kalmár Jánost, aki évenként 12 ezer forintot fizetett a harmincadba.¹⁴⁾ A magyar kamara csak nehezen tudta őt kiszabadítani. Babos Máté és Egerszegi Gergely szakolcai tőzsérek I. Ferdinánd és Miksa idejében hatvanezer forintot fizettek a galgóci és a nagyszombati harmincadba. A magyar kamara szerint derék emberek voltak, kik a kincstárnak nagy hasznot hajtottak, de 1582-ben a csehek és a morvák tönkretették őket. Így járt Borsos Mihály is, aki 118 ökröt adott el egy csaszlaui cseh kereskedőnek s az eladván az ökröket, a pénzzel megszökött.¹⁵⁾

Rédei Máté és Molnár György báthori tőzsérek 172 ökröt hajtottak az auspítzi (pusztapécsi) vásárra s a handgraf mint kontrabandát lefoglalta a 172 ökröt. A magyar kamara azonban kimutatta, hogy a két tőzsér semmi kihágást nem követett el s a harmincadot is becsületesen megfizette. Ezért

György (Czobor jobbágya) 140 ökröt hajtott, de csak 110-et mutatott be a harmincadosnak, a többit pedig elrejtette. Éjjel — írja a harmincados — kiment a rétekre s akkor Horny már a hegyek alján sietett a 140 ökrével. (U. o. 14.377. fesc.)

¹⁴⁾ U. o. Négy év alatt 40.000 frt.-nál többet fizetett ő a harmincadosoknak.

¹⁵⁾ U. o. 14.365. fasc. 1574. — Az 1572. évben a galgóci harmincados a tőzsérektől 339 ökröt foglalt le. Mivel jogtalanul mívelte ezt, vizsgálatot rendeltek el. (Orsz. Levélt. Benign. Res. 1572. 19. köt. folio 138.)

követelte az udvari kamarától, hogy kártalanítsák a két ártatlan embert.

Ha a tőzsérek jelentéktelen emberek voltak s összeköttetésekkel nem rendelkeztek, a bécsi udvari kamarától hiába várták, hogy jogtalanul elkobzott ökreiket visszaadja. A hatalmasok azonban nehézség nélkül célt értek. Az ország egyik leghatalmasabb tőzsére és kereskedője: Thököly Sebestyén 1569-ben nagy kontrabandát követelt el s rajtacsípték. A király azonban egyharmadát visszaadatta néki, miután a harmincadot utólag megfizette.¹⁶⁾ Alaghy Menyhért országbírónak ökreit is kontrabandálták Auspitzban (Pusztapécsett), de ő is visszakapta.¹⁷⁾ Így járt a keleti kompánia is lefoglalt ökreivel.¹⁸⁾ Ellenben a szegény Vargha István tőzsér, bár becsületesen megfizette a harmincadot, semmit sem kapott ökrei után, melyeket a császári katonaság éllemezésére foglaltak le.¹⁹⁾ Ugyanígy jártak a kecskeméti tőzsérek is. Nekik egyenest megtagadták a kártérítést.²⁰⁾

Mivel az ilyen esetek igen gyakran megtörténtek, nem kell csodálkoznunk azon, hogy a tőzsé-

¹⁶⁾ U. o. Denkbuch 396. kötet, 1569. Az 1561. évben Körmeny Gáspár ökreit csempészet miatt Stomfán lefoglalták; de mivel a bécsi mészárosok már megvették, az ökröket visszaadták.

¹⁷⁾ U. o. 14.474. fasc. Hung. és Orsz. Levélt. Benignae Resolutiones Regiae 1629. fol. 4. és 46.

¹⁸⁾ Orsz. Levélt. Benign. Res. Reg. 69 k. Boves orientalis compagniae per tricesimatores detentos restituendos etc.

¹⁹⁾ U. o. még több mint tíz év után is könyörgött a szegény ökrei áráért. (Ben. Res. 1674. 69. k.)

²⁰⁾ U. o. Boum sub disturbio Turcico abactorum solutio oppidanis Kecskemetiensibus denegatur. 1674. 69. k.

rek és a hajtók, ha csak tehették, elkerülték a harmincadhivatalokat, ahol nemcsak fizetniök kellett, de igen sok kellemetlenséggel terhelték őket.

A XVI. és a XVII. században a kamarák jelentése szerint legtöbb marhaszöktetés a Morva folyó mentén történt. Itt bizony évenként több ezer marhát kicsempésztek.

Amíg a hajtók a Morva folyóig értek, a marhát mindenütt *lappangtatták*. Azaz éjjel titokban hajtották s nappal az erdőbe rejtették. A folyóvizekkel nem sok bajuk volt. A XVI. században akadt hajtó, aki Magyaróvár mellett háromszor usztatta át marháival a Dunát s tette ezt a harmincados szemeláttára. De megcsípni mégsem tudták őt. Hires marhaszöktető volt ez időben Vad Bálint nevű marhakereskedő, akit csak egyszer sikerült rajtakapni a marhaszöktetésen. Pécsy Márton jelentése (1563) szerint ekkor is „gaz nyelvével akarta gonoszságának eleit venni“. Különbén — írja a harmincados — Vad Bálint a fenés bor miatt éjjel-nappal részeg fővel jár, de azért erősen állítja, hogy ő nem vitte szökeve a marhát sem éjjel, sem erdőn vagy bokorban nem vitte, hanem az utfélen hajtotta.²¹⁾

A marhaszöktetés a Morva mentén annyira elharapózott, hogy külön tisztet rendeltek oda. De ezzel sem sokra mentek. Az 1584. évben maga ez a tiszt jelenti a kamarának: „Ez tisztnek sok álutai vannak az egész Morva környékén. Az álutaknak vigyázására elégséges nem lehetek.“

Mivel a Morva folyót csak két lovas (über-

²¹⁾ Orsz. Levélt. kamarai levelezések. — Imre Mihály tózsér is értette a szöktetési mesterségét. Egyszer azonban őt is megcsípték s 56 ökrét kontrabandáltak. (Köz. pénz. levélt. Österreich, 16.681. fasc. 1549.)

rájter) látó őrizte, világos, hogy e két emberrel nem sokra mentek. Az 1572-ben ez ügyben Bécsben gyűlést is tartottak s ott kimondották, hogy a két überrájter képtelen a csempészetet megakadályozni. A morva városok, a mészárosok és a kereskedők tárt karokkal várják a csempészetet — jelentik az uralkodónak — s összejátszanak a magyar tőzsérekkel és hajtókkal.²²⁾ Bár a lovasok és a határharmincadok számát növelték, azért nem sokra mentek, mert a hivatalos jelentések szerint a morva urak és városok nem tűrték ezeket a lovasokat s tiltakoztak a határharmincadok ellen. Ha még ehhez hozzávesszük, hogy olykor a harmincadosok is résztvettek a csempészetben, akkor megértjük, mint lehetett a marhát ezrével kiszöktetni. Érdemes megemlítenünk, hogy már a XVI. században hamisították a harmincadcédulákat s hamisított sédákkal hajtották ki az ökröket. Fődes Mihály tőzsért például ilyen harmincadcédulával csípték meg. A vizsgálat szerint a hamisított sédákat zsidók árulták öt forintjával.²³⁾ Az 1560. évben hamisított passzusokkal több ezer marhát csempészték ki. Ebben már a harmincadosok is részt vettek. Megindulván a vizsgálat, a harmincadosok egy része megszökött, a tőzsérek meg senkire sem vallottak. A kamara tehát azt indítványozta, hogy valamennyi harmincadost el kell csapni, a szempcit, az ujhelyit, a sellyeit, a galgócit pedig az ellenőreikkel együtt azonnal el kell fogatni.²⁴⁾

A XVI. században a legnagyobb arányú

²²⁾ Köz. pénz. levélt. Österreich. Denkbuch, 1572. 292—3. lap.

²³⁾ U. o. Österreich, 16.683. fasc. 1551.

²⁴⁾ A vizsgálat iratai a Köz. pénz. levélt. Hung. 1560. találhatóak.

marhacsempészetet a Fuggerek üzték. A két Fugger testvér (Vöröskő és Detrekő urai) a rézbányák bérlői voltak. Hatalmas, dúsgazdag emberek lévén, mindent mertek. Fegyveres csapatokkal ezrével szöktették ki a marhát Magyarországból. Jó ideig üzték már e jövedelmező mesterséget, anélkül, hogy bajuk esett volna. Tán nem is történik semmi sem, ha a harmincadosokat meg nem veretik. A nagyszombati harmincados Bácsy Benedek azonban feljelentette őket és tisztjeiket. Ebből aztán hatalmas pör keletkezett. A király 1558 november 14-én törvény elé idéztette a két Fugger testvért: Antalt és Jakabot. A két „magnificus“ úr azonban rá sem hederített az idézésre. Erre megkezdődött ellenük a törvényes eljárás. A bíróság ezernégyszáznál több tanut hallgatott ki. Ezeken kívül kihallgatták még a Fuggerek tisztjeit: Cziráky Balázs diákot, Kubinyi Kristófot, a Fuggerek ügyvédjét, Lipói Bezenzey Kelement (a Fuggerek titkárját) stb. A Fuggerek és tisztjeik természetesen mindent tagadtak, de rengeteg tanu igazolta, hogy a vádlottak éveken át seregével szöktették ki a marhát. Ekkor már a Fuggerek is jónak látták felszólalni. Írásukban határtalan szemtelen hangon nyilatkoznak nemcsak a delegált bíróságról, de magáról a királyról is. Rakovszky György, a kiküldött kommisszáriusok egyike, a Fuggerek felterjesztéséről azt írta, hogy hamisság és hazugság az egész. Mint Detrekő és Vöröskő urai éveken át csaltak és csempészték. Védelmükre pedig egy betűt sem tudtak felhozni.

Mivel a Fuggerek egyik idézésre sem jelentek meg s írásban sem tisztázták magukat, elítéltettek. Az ítélet szerint elvesztették a detrekői és vöröskői uradalmakat. A két várat fegyveres erővel kellett tőlük elvenni.

Az ítélet kihirdetése után a két Fugger testvér egyszerre megjuhászodott. Együttesen könyörgő és ezuttal már igen alázatos hangú folyamodást bocsátottak a király elé. Elmondták benne, hogy ők a többszörös idézésre betegségük (?) miatt nem jelenhettek meg. Őszintén sajnálják, hogy nem lehettek szemben őfelségével. Ami a marhaszöktetést illeti, ha csakugyan történt ilyesmi, az az ő tudtuk nélkül történt. Egyébként ők sok-sok ezer marhát hajtottak ki Magyarországból, de valamennyit megharmincadlották. Ezért esdve kérik őfelségét, tekintettel az ő nagy érdemeikre, mutassa irántuk királyi kegyelmét s oldja fel őket a súlyos büntetés alól.

Késői megbánás volt ez. A Fuggerekre hozott ítéletet nem másították meg.²⁵⁾

Az eddig említetteken kívül a marhaszöktetésnek még más módja is divott. A fortélyos tőzsérek és a hajtók hamar kieszeltek, hogy némi furfanggal is külföldre csempészhették a marhát. Ugy tettek tehát, hogy 6—8 ökröt fogtak egy-egy szekérbe s így indultak útnak. Az ökrös-szekerek után, melyeken árukat vittek vagy hoztak, nem kellett harmincadot fizetni, mert hiszen ugyanis visszajöttek az országba. Legalább ez lett volna kötelességük. Sajnos! Ezeket az ökrös-szekereket a jámbor harmincadosok sohasem látták többet. A tőzsérek ugyanis az ökröket és szekereket eladták és aztán a pénzzel gyalogszerrel vagy lóháton szépen hazaballagtak. A harmincadosok pedig bottal üthették a nyomukat.²⁶⁾

²⁵⁾ Ez ügyre vonatkozó összes iratok a tanukihallgatással együtt szintén a K. p. levélt. Hung. osztályában vannak.

²⁶⁾ Orsz. Levélt. Benign. Resol. Reg. 1590. De fraudibus boariorum, qui oneribus majorem numerum

Igy tett az a tőzsér is, aki ökrösszeke­rén Morvába ment „adósságkérni“. Bemondta ugyan ökreit a harmincadosnak. De vissza már egy vén gebén jött s volt rá gondja, hogy a harmincadosok házá­nak a táját elkerülje.

De sok más formában is divott a marha­csempészet. S nemcsak tőzsérek, de egyházi és világi urak is foglalkoztak ezzel. A magyaróvári főharmincados jelentette 1613-ban az udvari ka­marának, hogy úgy az egyháziak, mint a vilá­giak, a nemesek és a nemtelenek, sőt a magyar deákok is tudják a módját, mint kell harmincad nélkül mindent kicsempészni. (Ja waist ein jeder hungarischer Deák, er sey nobilis, oder nicht, wann er vom Vicespan oder von seinem Grundherrn ein Passcettl bekommt“ etc. mindent kivihet.)

Említők már, hogy a morva urak és városok összejátszottak a csempészekkel. Együtt fundál­ták aztán ki a szöktetésnek egy más módját. Ők a maguk kevés marhájukat a magyarországi le­gelőkre hajtották s ott a magyar urak és tőzsérek gulyáival összekeverték s aztán mintha vala­mennyi morva marha lett volna, szépen kihaj­tották Magyarországból. A magyar kamara jelen­te 1610-ben a királynak, hogy a morva urak nem engedik az utakat őriztetni s így a csempé­szet folyton növekszik. Kollonits Szigfrid, Pálffy István, Pálffy János stb. a morva marhákat a sajátjaik közt legeltetik (in pascua recipere) s aztán valamennyit harmincad nélkül hajtat­ják ki.²⁷⁾

bovm jungunt et insoluta tricesima eos educunt. 34. köt. f. 98.

²⁷⁾ U. o. Hung. 14.438. fasc. 1610. juli 23. (iste est iudex boariorum, qui quaestorum ingenia, artes et fraudes prooptime addidicit.)

Bethlen járásakor az auspitzai magyar perceptor: Bede Dánielt elmozdították az állásától s hatáskörét a bécsi handgrafrá bízták. Nagy elkeseredést okozott ez intézkedés nemcsak a tőzsérek, de a magyar kamara tagjai közt is. A magyar kamara követelte a derék Bede ott hagyását; ő — írja a kamara — a marhatőzsérek bírása s elődei is azok voltak. Bede alaposan ismeri a tőzsérek észjárását, mesterségét és ravaszságát. Ha ő távozik helyéről, a tőzsérek felhagynak a kereskedéssel.²⁸⁾

A magyar tőzsérek az ellen is tiltakoztak, hogy az auspitzai hetivásárokat Nikolsburgba helyezték át, ahol nincs legelő s az utak rosszak, a bor és a kenyér meg drága. Nekik — írják a tőzsérek a kamarának — megígérték, „ha kítől mi bántásunk lenne, nagyságtok minket az mi régi, szent királyainktól vett szabados kereskedésünk rendiben mindenek ellen kész leszen megoltalmazni . . . s az ki legnagyobb nekünk, senki gondviselőnk és előttünk járó nincsen, az ki miatt az elmúlt esztendőben sok ezer forint károkat szenvedtünk.“²⁹⁾

II. Ferdinánd a bécsi handgraf mellett lévén, a magyar kamara meg Bede Dánielt nem bocsátván el, nagy viszálykodás támadt. Am a király nem engedett; a joghatóságot a német handgrafrá bízta és megparancsolta, hogy Auspitzban (Pusztapécsett) a magyar helyett a császári zászlót tűzék ki.³⁰⁾

Mattyasovszky Mihály halála után, aki 31 évig volt Teschenben magyar perceptor, ezt a

²⁸⁾ U. o. 14.468. fasc. 1625 június 14.

²⁹⁾ Orsz. Levélt. Kamarai level. 1625 február 25.

³⁰⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 14.467. fasc. 1625 június 14.

magyar ellenőrző hivatalt sem töltötték be. Mindezen intézkedések azt eredményezték, hogy a marhacempészet folyton növekedett, a kincstár bevétele pedig apadott. Az 1624 július 27-én, 1625 december 22-én, 1630 március 1-én kiadott Generalmandatok maguk hirdetik, hogy a tőzsérek semmibe sem veszik a tiltó rendeleteket („ganz und gar in Verachtung gestellt“) s rejtett utakon szöknek ki a marhával. *Nagyszerűen értik ezt a tőzsérek és a hajtók* — írja a királyi rendelet.³¹⁾

Évről évre újra kiadták a királyi rendeleteket, de minden eredmény nélkül. III. Ferdinánd király már magyar nyelven adta ki a szokásos Ruef-ot.³²⁾ Ebben szépen elmondja, hogy „a sédákkkal, melyeket régiáknak hívnak, titkon és gonoszul kereskednek s néha két-három rendbéli ökröt is eladnak, semmi harmincadot nem fizetvén . . . *sovány rossz tulkokat*³³⁾ mutatnak be s fő marhát hajtának ki vele, ily mesterséggel megtréfálván harmincad-tisztjeinket.“

Hogy mennyit használt az eféle királyi rendelet, azt ugyanezen évben megmagyarázta a kamara. A morva legelőkre — írja — elkobzás mellett tilos magyarországi marhát hajtani, mégis sok helyen láthatni a nagyszarvú, hatalmas magyar ökröket! (magnum cornutos boves Hungaricos). Temérdek csalás és fortély esik itt meg. Éjjel erdőkön át szöktetik ki a marhát. Többnyire Serényi Gábor, Forgách grófné, Palásthy s Apponyi birtokain szokott ez történni.³⁴⁾

³¹⁾ U. o. Hoffinanz 13.709. fasc. 1630 március 1.

³²⁾ „Mi III. Ferdinánd, Istennek kegyelmességéből választatott római császár“ stb. 1651 augusztus 20. Bécs.

³³⁾ Tulok alatt akkor a terz-nek nevezett harmadfú tinót értették.

³⁴⁾ U. o. 1651. Memoriale.

Ferdinand király a morvai kapitánysághoz intézett rendeleteiben is erősen panaszkodott a gyakori csempészet miatt, mely lényegesen apasztja a jövedelmet. Mivel Auspitz városában lovasság kvártélyozott, a király még ezt is más-hová helyeztette, hogy a tózsérek zavartalanul juthassanak az auspitz-i vásárookra.³⁵⁾

A morva kapitányság 1648. évi jelentése szerint a csempészet a messeritsi és a kremsieri passusokon át folyik legnagyobb mértékben.³⁶⁾

Ugyanez a hivatal jelentette 1650-ben, hogy a marhahajtás felügyeletével Szucsányi Márton bízott meg, de azért Magyarbród és Straznitz körül nagyban folyik a csempészet.³⁷⁾ Ugyanezt jelentette Vajay Pál morva perceptor is.

Mivel az eféle panaszok sűrűn érkeztek, Lipót király 1660-ban patensben hirdettette ki, hogy az auspitz-i vásáron kívül bárhol találnak magyar szarvasmarhát, azonnal mint kontrabandát foglalják le. Ugyane rendelet azt is mondja, hogy a zsidók úzik a csempészetet legnagyobb mértékben.³⁸⁾

Ez sem használt semmit. Vajay Pál Brünnből jelentette 1665-ben, hogy nagymértékben folyik a marhacsempészet. A morva kereskedők s lakók a magyarokkal egyetértve és levelezve, merészen úzik a marhaszöktetést.³⁹⁾

A magyar kamara 1668-ban újra intézkedést sürgetett a marhaszöktetők ellen. A morvák —

³⁵⁾ Brünni tartományi levéltár, 1642 augusztus 18.

³⁶⁾ U. o. a Landhaubtmanschaft jelentése 1648.

³⁷⁾ Brünni tartományi levélt. 1650 január 25.

³⁸⁾ U. o. 1660. szeptember 1. Klagenfurt.

³⁹⁾ U. o. 1665 augusztus Brünn. („pulsiones clandestinas servatis cum Hungaricis incolis correspondentibus exercere“ etc.)

írja a kamara — a magyarokkal egyetértve álutakon hajtják ki a marhát és semmit nem fizetnek. Tömérdek kára van ebből a kincstárnak.

Lipót király erre szigorú patenst adott ki a csempészek ellen, akik titokban álutakon és a Morva folyó rejtett átkelőin hajtják ki a marhát.⁴⁰⁾

Ugyanez évben figyelmeztették a harmincadosokat, hogy éjjel ne adjanak a tőzséreknek sédát, mert sok csalás történik. A tőzsérek és a hajtók egyik furfangja, hogy az ökröket üszőknek és tulkoknak mondják be s ezekért darabonkint 45 krajcárral kevesebb harmincadosot kell fizetniök. Balázs tőzsér például az ikervári harmincados cédulájával 36 üszőt hajtott ki, pedig mind a 36 hatalmas vágó barom volt.⁴¹⁾

Igazában ez időtájt már nem a tőzsérek, hanem a császári tisztek csalásai ellen kellett volna küzdeni. A XVII. század ugyanis a magyar marhakereskedés hanyatlásának a kora. Az általános elszegényedés rohamosan terjedvén, a kóborló és fosztogató katonák, a szabad legények és a martalócok mód nélkül elszaporodtak. Ezeknek a számát nagyban növelték a fizetetlen végbeli katonák. Mindezek zsákmányból élvén, az utakat lesték s az útonjárókat fosztogatták. Fegyveres kíséret nélkül alig lehetett marhát hajtani. Furcsa jelenség, de való igaz, hogy a tőzsérek és az árus emberek a török területen nagyobb biztonságban voltak és szabadabban jártak, mint a magyar király kezén lévő területeken. Számtalan

⁴⁰⁾ U. o. 14.564. fasc. Hung. 1668 április 6. („mutua correspondentia clandestine in Moraviam per avia et devia occultosque Moravae fluvii trajectus impellere“ etc.)

⁴¹⁾ U. o. 1668 április 11.

egykori jelentés igazolja ezt. Csak például említjük a marosi főbíró jelentését, aki 1618-ban azt írta volt a kamarának, hogy a csoportos marhát hajtó tózsérek nem az ország útján járnak, hanem a kaszáló réteken s a marhák mellé a vitézlő népből fogadnak embereket. „Pedig — írja — sem török, sem más nem háborgatja őket valahol az igaz útban járnak. Láttuk is Budán létünkben, hogy elég tózsér ember jár által az hidon, de csak egyet sem háborgatnak közülök. Nem gondolnak velök, bátor, akármely felé hajtanak.“⁴²⁾

A törökök mindig védelmezői voltak a kereskedői rendnek s így nincs mit csodálnunk azon, hogy a tózsérek is baj nélkül járhattak idestova. Persze a királyi területeken egész másképp állott a dolog. Itt a tózséreknek és kísérőiknek valóságos csatákat kellett vívniok az utonálló katonákkal és latrokkal. Mint jellemző adatot felemlíthetjük, hogy a törökök egyetlen évben (1669) hatvanezer szarvasmárha megfizetését követelték, mert ennyit ragadtak el a mieink a hódoltságiaktól.

Az utak bizonytalansága, a végbeli élet bomlása okozta, hogy a marhahajtás a XVII. században évről-évre jelentéktelenebbé lön. Ehhez járult még a bécsi kormánynak kizsákmányolásra alapított gazdasági politikája, mely a magyar tózsérrendet koldusbotra juttatta. Ugyanis a marhakereskedést állami monopóliummá tette. Már 1626-ban történt erre kísérlet, de ez csúfosan megbukott. Az 1651. évben aztán behozták a marhakereskedés általános monopóliumát s kivették a magyar tózsérek kezéből a kenyeret. Bár ez a monopólium is megbukott, I. Lipót újra

⁴²⁾ Orsz. Levélt. kamarához intézett levelek.

kísérletet tett vele. A monopoliumpokkal a kincstár bevételét akarták fokozni, de éppen az ellenkezőjét érték el vele. A magyar tőzsértséget azonban sikerült tönkretenniök. A XVI-ban és a XVII. század első felében a tőzsértség még szinmagyar volt, de aztán lassan-lassan teljesen idegenek lépnek örökségébe. A XVIII. századból rendelkezésünkre áll a magyarországi marhakereskedők teljes összeírása név és nemzetiség szerint. Magyar egyetlen sincs köztük. Legtöbb az örmény, köztük *Gorové Kristóf*, kinek 1500 ökre és 200 lova volt. Az örmények után jönnek szám szerint az oláhok, aztán a bolgárok (köztük a Bibics-család), görögök, rácok és végül zsidók.

Mivel a XVII. században a hódoltság területéről mindég kevesebb és kevesebb szarvasmarhát hajtottak nyugat felé, a húshiányt más országokból kellett pótolni. Jobbára Erdélyből, Oláh- és Moldvaországból hozatták a magyarországinál jóval silányabb és apróbb szarvasmarhát. Mivel Erdély szélein, aztán Szabolcs-, Szatmár- és Abaujmegyékben imígyen a hajtás nagyon megélénkült, a marhaszöktetés itt napirenden volt. A hét szabad hajdúváros lakói a maguk nevelte marha után nem fizettek harmincadot. Sőt még azok után sem fizettek, amiket Szabolcs- és Szatmár-megyékben vásároltak s a Tiszán is át-hajtottak. Mivel e kiváltságból tömérdek visszaélés támadt, Rákóczi György fejedelem 1654 december 17-én korlátozta a hajdúvárosok szabadságát kimondván: „Az mely marha vagy magok majorságában nevededik vagy az megírt két vármegyében vettek, azon túl ha csak Eperjesig, Kassáig vagy azon innét való helyekre hajtják eladásnak okáért, harminccaddal nem tartoznak csakhogy se erdélyi vagy Erdélyhez régtül fogva

tartozó partiumbéli barmot — odavaló emberekkel colludálván, ez két vármegyébe szöktetve ne vigyenek harmincad nélkül; annál inkább oda-felvaló faktorokkal ne cimboráljanak, mintha csak az Tiszán hajtanák által az közel városokra eladásnak okáért és azonban amazoknak kezökbe ejtvén, harmincad nélkül lopják ki, se pedig a Kúnságon ne szöktessék oda fel.“⁴³⁾

Amint a harmincadosok jelentéseiből kiviláglik, Rákóczi György fejedelem ezen intézkedésének alig volt eredménye. A marhaszöktetés tovább is rendszeresen folyt. A XVII. században azonban jobbra a császári tisztek üzték nagyobb mértékben. Ezek a szarvasmarhát természetesen a békés lakóktól ragadták el s aztán harmincad nélkül hajtották ki. Montecuccoli járásakor — amint a megyék jelentették — a császáriak egész megyéket kifosztottak s minden lábas marhát elhajtottak. A magyar kamara jelentette aztán, hogy a császári tisztek rengeteg marhát hajtatnak ki. Maguk állítják ki a szabad passzust s katonákkal kísértetik a marhát.⁴⁴⁾

Mikor e század végén kitört a hosszú török háború, a harmincadosok egyebet sem igen jelentenek, mint a császári tisztek marhacsempészetét. Palkó Ferenc érsekujvári harmincados például egyetlen napon lefoglalta Heyssler gene-

⁴³⁾ Hajdumegye levéltára.

⁴⁴⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 14.556. fasc. 1664. Van egy részleges kimutatás 1670-ből a kontrabandákról. Eszerint 1670 október 1-től 1681 június végéig 50.433 frt. folyt be kontrabandából. A csempészek között szerepelnek a nürnbergiek, Apponyi Pál, az esztergomi érsek, Kaszás János, Horváth Gáspár. A nürnbergiek nyers ökörbőrökben ezüstöt csempészték ki. (U. o. Österreich, 17.442/b. fasc. Verzeichnuss der Straf- und Kontrabanten.)

rális 600 marháját, a noszvadi réten elcsipett 370-et, Diószegnél pedig 646-ot. A kamara meghagyta neki, hogy 1016 marhát adjon el őfelsége javára.⁴⁵⁾

Heyssler neve majd minden évben szerepelt a marhacsempészek között. Az 1688 októberben jelenti például a kamara, hogy Dünewaldt tábornok nagy falka marhát hajtott ki, Serényi gróf 900 darabot, Heyssler 1100-at, Auersperg 1100-at, a proviant-administrator 1500-at s egyikük sem fizetett egyetlen fillért sem.⁴⁶⁾

Az 1690. évben Breiner Szigfrid először 4000, másodizben ismét 4000 marhát hajtatott ki. Heyssler generális ugyanekkor ismét ezer ökröt hajtatott ki s két bécsi mézárósnak is adott szabad passzust. Ezt tették a többi főtisztek is. És hiába írtak a magyar kormányzések ez ellen, senki sem gondolt az orvoslásra. A magyar kancellária azt ajánlotta az udvari kamarának, hogy Nyitrán kell harmincadot állítani, mert a marhaszöktetés Nagy-Tapolcsán és Szered felé folyik legnagyobb mértékben. Azonban Nyitra városa és a káptalan hallani sem akar a harmincad felállításáról.

Ugyanezt írta a bécsi kamarának a budai kamarai administratio is. Ez is sürgette a marhacsempészet megakadályozását, mert a kincstárnak nagy kára van ebből.⁴⁷⁾

A XVII. század végén a nagy háború hihetetlenül megfogyasztotta nálunk az állatállományt. Az 1695-ben Felső-Magyarországba kül-

⁴⁵⁾ U. o. 1689 április 15.

⁴⁶⁾ U. o. Hung. 1688 október

⁴⁷⁾ U. o. 1689 október 18. A magyar kancellária írta a csempészekről: „suam majestatem per singulos annos ad multa millia dammificari“.

dött királyi biztosok egyáltalán nem találtak vágómarhát. Az ország többi részén sem állt jobban.⁴⁸⁾ Így állván a dolog, Erdélyből és külföldről kellett szarvasmarhát szerezni. Mivel minden jó áron kelt el, az erdélyi főurak kereskedő-kompaniát alakítottak. Az 1695 nyarán például Bánffy gubernátor és Bethlen Miklós kancellár 1000 frt.-nyi belépés mellett marhakereskedő-kompaniát alakítottak, melynek könyvvezetője Bethlen Sámuel volt. „Ez a kereset — írják a nevezettek — bizonyos és hasznos, csak Isten ő szent felsége dögától és fegyvertől oltalmazzon, melyet jó reménységgel és imádsággal várunk öfelségétől.“⁴⁹⁾

Kitörvén II. Rákóczi Ferenc szabadságharca, a marhakereskedés a külfölddel a minimumra csökkent. A harmincadosoknak alig akadt dolguk. Ami marha külföldre ment, az jobbára szöktetéssel jutott át a határon. Érdemes megemlítenünk, hogy a csempészet ekkor is jobbára a Morva folyó mentén folyt. Sartorius Ignác jelentí például 1700-ban az udvari kamarának, hogy a marhaszöktetés élénken folyik a Morva mentén.⁵⁰⁾ Ő — írja — többször rajta érte a marhaszöktetőket s a kincstárnak imígyen több mint ötezer forintot szerzett. A katonákat persze ő sem merte bántani. Bizonyos Mohr János élelmezési főtiszt például 1711-ben 400, 1712-ben 1000

⁴⁸⁾ Mikor 1683-ban kitört a nagy háború, úgy a török, mint a császári seregek minden marhát elragadtak, ami útjukba akadt. A hivatalos jelentések szerint Sobieszky lengyel király hazavonuló hadserege is éktelen rablásokat mivelt Magyarországon.

⁴⁹⁾ Orsz. Levélt. K. L. 1695 július 18.

⁵⁰⁾ „In passu videlicet pulsus pecorum Hungaricorum, quos furtim per fluvium Morava transpellebant“ etc.

magyar ökröt hajtott ki és egy fillérnyi harmincadot sem fizetett.⁵¹⁾ Valamivel későbbben a morva perceptor jelentései szerint a marhahajtás körül a legtöbb család Drösing-en át (Freising) történik. Ezért 1721-ben azt ajánlotta, hogy Pallengendorf legyen a harmincadcédulák beszedőjének a székhelye.⁵²⁾

⁵¹⁾ Azt állította, hogy az ökröket „pro servitio principis“ hajtatja.

⁵²⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 14.866. fasc. 1721 május 9.

XVI.

A MAGYAR FELIMEG

A magyar felineg

Mint minden ruhadarabnak, úgy az ingnek is megvan a maga története. Tudott dolog, hogy ruházat dolgában sokat kölcsönöztünk más nemzetektől. (Legtöbbet a törököktől.) A magyarság azonban minden átvett dolgot nemzeti izlésének megfelelően úgy átformált, hogy az merőben elütött az eredetijétől. Azaz, hogy az idegen ruhadarabot is magyarrá tette.

A régi magyar izlésnek és felfogásnak a dicsérete, hogy már századokkal ezelőtt szépnek és festőinek tajálták a magyar viseletet s utánozták is azt mindenfelé. Külföldi tornajátékokon a magyar viselet s a magyar lovasszer ritkán hiányzott. A XVI. század derekán Bécsben a magyar urasszonyok viseletét: az úgynevezett *gombos ruhát* széltében utánozták és viselték. A császári követeknek — ha Konstantinápolyba kellett menniök — kíséretükkel együtt mindig magyar ruhát kellett ölteniök. Ezért voltak a XVI. és XVII. században Bécsben magyar szabók. Ezért hangoztatták a mieink panaszképpen, hogy a török földre küldött népes követségeknél hiába magyar a ruhájuk; ők maguk hírből sem ismerték a magyar szót. A XVI. században az uralkodókat és e ház nagyasszonyait magyar lovas ifjakkal kísértették a külföldre s bizony megcsodálták viseletüket.

A ruhaneműek közül az imeg vagy az ing az idegenből származott ugyan hozzánk; de nálunk ez is teljesen átalakult. Innét van, hogy a régi

összeírások határozottan megkülönböztetik a magyar inget a más nemzeteknél divatos ingtől. A XV. század végén és a XVI. század elején írott emlékeink kétféle inget említenek, mind a kettő női ing volt. Az egyiknek a neve *huszárimeg*, a másiké *csahol* volt. Az első testhezálló, a másik bő ing volt. Mind a kettőt arany- és selyemhímzés díszítette. Kanizsay Dorottyának 1525-ben kelt végrendelete úgy intézkedik, hogy két lány-rokonának menyegzőjükre husz inget adjanak. Ezek közül — írja a végrendelet — nyolc huszárimeg már készen vagyon.¹⁾ A többi ing elkészítésére száz forintot hagyott Kanizsay Dorottya asszony. Nagy pénz volt ez abban az időben s bizony még birtokot is lehetett rajta vásárolni!

Béltéki Drágffy Annának a hagyatékában (1528-ban) hét ilyen huszárimeg és egy csomó *csahol* szerepel.²⁾ A XVI. század derekán a *csahol-imég* már gyakran szerepel a kiadatlan családi levelekben. Mivel akkor már széltében járta az a divat, hogy a férfiak és nők két inget (egy felsőt és egy alsót) viseltek, a *csahol* mint aranyos himmel és gyöngyökkel ékesített imég felülre került. Így aztán *fel-csaholnak* is hívták.

A XVI. század végén a *csahol* szóval már nem találkozunk. A felső, a drága himmel és arannyal ékes felső imég állandóan csak mint *fel-imég* szerepel. Meg kell jegyeznünk, hogy nyelv-

¹⁾ Bécsi állami levéltár, Hung. 1525. „Quarum octo *Huzarymegh* vocatas iam perfecimus.“

²⁾ U. o. *Camiseas husaronum septem, item camiseas amplas* videlicet *chahol quinque*“ etc. Majd ismét egy másik lánynak: „*camiseas husaronum quatuor, item camiseas amplas vulgo chahol tres*“. (Copia testamenti *Annae Dragffy de Beltek, nunc uxoris Christofori de Frangepanibus de anno 1528.*)

történeti szótáraink hibásan írják a felinget és a felcsaholt fél ingnek és fél csaholnak. Nem voltak azok fél, hanem egész ingek. Jámbor eleink ugyanis két inget viseltek, egy egyszerűbbet és kisebbet alant és egy diszes himzett inget felül. Az alsó inget olykor kis ingnek is hívják. A kettős ing viselését Apor Péter is megírta. Bethlen Miklós önéletírásában meg (I. köt. 286. lap) ezt olvashatjuk: „Én az alsó ingen felül egy kurta, jó vastagon töltött *japonikát* viseltem. Azon felül más szép vékony, keményített ujjú gyolcsinget.“ A XVIII. században a felső ing ujjja kilógott a köntösből. Apor idejében is divott ez a szokás, hiszen ő írta a köntösről, hogy „az szép gyenge ingek abból kifügg vala.“ Gvadányi is írva hagyta, hogy

*Az ingük vékony gyolcs, táczlis a két ujjja,
Vagyis szép csipkétől mindkettő bujja.*

A régi leltárak elég gyakran említik az alsó és felső inget, de legtöbbször mégis felimeget írnak a felső ing helyett. Nádásdy Ferenc 1568-ban köszönetet mondott anyjának, mert „*két alsó ingöt*“ küldött volt neki. Barcsay Judit javai közt volt „*ing alá való három kis ing*“. Keresztur 1669. évi leltára *hat alsó inget, 17 felümeget, 10 hosszú ümeget és 14 csipkés férfiümeget* sorol fel.³⁾

Maga a felimeg szó világosan mutatja, hogy egykoron előkelőbbjeink két inget hordottak: alsót és felsőt. Az alsó rendszeren könnyű szövetből, a felső drágább anyagból készült. A főuri lányok jegyruhájáról szóló összeírások rendszeren

³⁾ U. o. Az 1665. évben a panyolai hagyatékban olvasható: „*egy felső ing válla nélkül*“. (Radvánszky II. kötet, 318. l.)

felsorolják az alsó és felső ingeket. Akad olyan összeírásunk is, amelyik kettős ingről szól. Némelyik meg bokor számra sorolja fel az ingeket. (Egy bokor ing alsó és felső. 1658.)

A felimeget már a régiek is magyar ingnek tartották. Hiszen az idegennyelvű összeírások világosan megírják ezt. Csak például említjük, hogy Nagy Adám javainak összeírása imígyen sorolja fel a felimeget: „ein hungar. Hemet, mit goldenen Spitzen, ein hungar. Hemet von roth Tafet.“⁴⁾ etc. Komárom jegyzőkönyvei a felimeg mellett külön említik a „német férfi-üngöket.“

A felimeg, mint a magyar ing általában, rövid volt, széles gallérral és bő ujjakkal, melyek a dolmányból kilógtak. Valamennyi adatunk azt hirdeti, hogy a felimeg jobbra drága és olykor színes szövetből készült s művészi arany- és selyemhímzéssel volt meghányva. Olykor az egész felimeg aranyfonálból volt szöve. Csáky László írta 1559-ben a nádorispánnénak Bécsből: „Küldjön két inget; valami selyemmel és arannyal cifráltassa meg nagyságod, az gallérát széles himmel; mert itt az szép.“ Lorántffy Kristófné testamentumában szerepel a többi közt *gyöngyös aranyüng*, selyemmel varrott felüng és egy huszforinton eladott *aranyüng*.

Hogy minő nagy fényűzést fejtettek ki a felimeg díszítésében, arra álljon itt néhány példa. Paksy Kata jegyruhája (hozománya) közt volt pl. 1539-ben huszonegy felimeg, tizenegyen aranyos him volt, kettőn *kösöntyü-párta*. Horváth Ilona fehér ruhái között akadt öt csahol, aztán *aranying gyöngyös himmel*, himes gyöngyös fátyoling, pa-

⁴⁾ Volt közös pénzügyi levélt. Hung. 1685. Specification etc. Nagy Adám kuruc vitéz javainak összeírása.

tyolat ráncos-ing nyomás gallérral stb. A nádasy-féle kereszturi tárház összeírása így sorolja fel a felimegeket: „Felingek száma: arannyal s ezüsttel varrott felimeg 5, irás után varrott feling 6, jancsár-patyolat felingek 13, parasztvászon felingek 6, kötéses felimeg 11.“⁵⁾ Ugyanitt szerepel még: „két aranyos kötött imeg, egyik testszin, a másik kék“; továbbá imeg alá való ujjak, egyik hajszin-ezüstös, a másik recére varrott. Több összeírásban említik a *skofiumos inget* (vagyis az aranyós felinget). Ilyen inge még II. Rákóczi Ferencnek is volt.⁶⁾ Thököly javai közt szerepel: „egy pár ümeg, uj, karmazsin szín atlacon, skofium-arannyal, ezüsttel varrott virágokkal.“ (1684.)

Ne gondoljuk, hogy a hizmett és aranyos felimegeket csak a nagyurak hordották. A városi jegyzőkönyvek tanúsága szerint bizony jámbor polgáraink is jártak ilyenekben. Komárom régi jegyzőkönyvei pl. gyakran szólnak a felimegről. Az 1608. évi jegyzőkönyvben olvassuk például e vallomást: „Én tőlem is két *vállhegyet*, felimegre valót, aranyosat lopott vala el.“ Ugyanitt a hagyatékok felsorolásánál ilyeneket olvashatunk: „aranyos felümög“, „három felümög, ketteje aranyos, az harmadika paraszt“, aranyos felümög, kinek galléra és ujjai is aranyosak“. stb. Meg kell jegyeznünk, hogy ugyane jegyzőkönyvek mindig külön említik a német üngöket, a német üngökre való *csipkéstászlit stb.*⁷⁾

⁵⁾ Köz. pénz. levélt. Hung. 1669. Nádasy javak összeírása több kötetben.

⁶⁾ Orsz. Levélt. Urb. et Conscr. 78. fasc. 67. nr. 1672. Rákóczi javainak összeírása. Itt szerepel a *skofiumos férfiing*.

⁷⁾ Komárom város 1661. évi s későbbi jegyzőkönyve sok ily adatot tartalmaz.

A felimegek között találkozunk olykor az úgynevezett *kebeles inggel* is. Paksy Kata hozományaiban például (1539-ben) tizenhárom kebeles ing volt. Valószínű, hogy a kivégzett Nádasdy Ferenc leányainak portékái közt szereplő *Brusthemeter* is ilyen kebeles ingek voltak. (Vier Brusthemeter, darunter zwei schleierene.)

Ugy a felimeg, mint általában a magyar férfing rövid volt, úgyhogy a has jórészt szabadon hagyta. Ezért mondja az ének Tyukody mesteréről:

*Rövid ugyan az inge, a hasa ki lészen,
De nem látják, ha rá egy tekenőt téssen.*

Kemény János fejedelem írja, hogy ifjú korában a táborozáskor kifogyván a fehérruhából, kótyavetyén lepedőt vásárolt s Szakolcán varratott magának inget és gatyát. „Akkor — írja a fejedelem — a *Jancsi ingenek*, melyet hívnak vettem reám s az meztelen testre dolmányt.“⁸⁾

Szakolcán azonban nem ismerték a magyar formát s így Kemény János uramnak *hosszú német inget, szük ujjút varrtak*. Ugyanesak Kemény János írta volt e sorokat: „Ha mikor igen néha mosathattam, akkor az *feneki ingének* melyet hinak vöttem reám, azaz meztelen testre az dolmányt és nadrágot.“ E sorok a *Jancsi inge* kifejezést világosan megmagyarázzák.

A XVI. században még széltében járja ez a mondás: *Kisebb az ümög a köntösnél*. E közmondás is azt hirdeti, hogy a magyar imeg igen rövid volt.

A hosszú, német ing (szük ujjakkal) a XVII. században kezd nálunk terjedni. Jobbára az ország nyugati részén találkozunk véle. Régi szokás

⁸⁾ Rumy Károly: Kemény János önéletírása.

szerint ilyen hosszú ingben temették el a halottakat. A parasztnép asszonyai is hordtak ilyen hosszú (durva) inget; csakhogy az illetén ing nekik egyuttal szoknyául is szolgált, melyhez mindössze még egy előkötő vagy *kötő-ing* (kötény) járult.

A régi összeírások szerint a *háló-ing* és a *füredő-ing* („fördő imeg avagy *pod-manli*“) is hosszú ing volt. Ugyanezt kell mondanunk a *szoknya-ingről* is, melyet olykor *füredő-ingnek* is használtak. Barcsay Judit javai közt például (1666-ban) volt „*két feredőbe való szoknya-ing*, egyikének selyemprém az alján s ugyanahhoz két csipkés váll.“ Barcsay Ákosné ingóságai közt még *feredni való török ing is szerepel.* (1661.)

A hosszú német ingek közé kell sorolnunk az úgynevezett *jezsuita inget is.* A kassai 1865. évi leltár a *kvadrátusnak* nevezett hatvanhárom jezsuita süvegen kívül felsorolja a hosszú jezsuita ingeket, a jezsuita kalapokat, bugyogókat, pantofeleket és a nadrágra való függőket stb. A panyalai (1655. évi) hagyatékban szerepel „*két szeméremfedező ing.*“

Az eddig felsorolt ingeken kívül még másféléssel is találkozunk a régi összeírásokban. Ilyen volt például az úgynevezett *kis ing*, melyet a felső ing alatt hordottak. Barcsay Druzina hozományában (1643) volt például hat lengyelpatyolat kis ing is. Barcsay Judit fehér ruhái közt volt egy „*körösztolni való, fehér fátýolból, skofiummal, arannyal, színes selyemmel s gyönggyel varrott, aranycsipkés ingecske.*“ (1666.) Egyik, 1670. évi összeírás a *fátýolban varrott oltárra való ingecskét említi.*⁹⁾ Széchy Margit meg az

⁹⁾ Orsz. Levélt. Urb. et Conscr. 78. fasc. 48. nr. 1670.

apáca módra készült inget küldi Zrinyi Kata kis lányának.¹⁰⁾

Irott emlékeink minden közelebbi meghatározás nélkül emlegetik a *török* és a *tatár* inget. Ez utóbbiról olvassuk például, hogy a prédikátorné a talpasaktól „mindenből kimelleztetik, hajadonfővel csak az egy tatár-ingben hagyatik.“ *Az ungi lakodalom* (1675) című verses munka is megemlíti a tatár inget írván:

*Femineus sexus könnyű öltözetben,
Másként vulgo egy-egy tatáringben,
Stabant lacrimantes, mint az ludak rendben,
Sok károkát vallván gyémántban és gyöngyben.*

A test sanyargatására készült, szőrből kötött inget *cilicium-ingnek* hívták. Apácák és szerzetesek ingóságai közt találkozunk véle.

A páncél-ing török eredetű. Több régi összeírás egyenesen *indusium Turcicum*-nak nevezi.¹¹⁾ Valamikor a páncél felett hordták, de később — amikor Apor Péter is említi — a fiatal urak páncél nélkül is szerettek az eféle diszes ingben feszelegni. Hogy e színes ing igen ékes volt, azt a reánk maradt feljegyzések bizonyítják. Olvasunk pl. ilyen páncél-ingekről: „sárga aranytábit, öreg aranycsipkével prémezett páncél-ing . . . arany-

¹⁰⁾ „Én kérem kegyelmedet, hogy az kis Thurzó Annát megcsókolja kegyelmed. Most egy inget csinállok neki, de csak apáca módra.“ 1566 október 23.

¹¹⁾ Köz. pénz. levélt. 15.432. fasc. 1671. Thököly javainak összeírásában szerepel ez is: „Indusium Turcicum vulgo pancer ümeg ex materia sericea viridi, vulgo dupla tabit“.

virágu tarkaselyem páncél-ing . . .¹²⁾ nyári bagazai páncél-ing . . . stb.“¹³⁾)

A XVI. században bevett szokás volt, hogy a főúri lányok 40—60 diszes férfi-inget is kaptak hozományukba. Radvánszky, a régi magyar család-életnek ez érdekes kutatója, nem tudta megfejtetni, mi célja volt e szokásnak? Pedig a régi családi levelek világosan megmondják, hogy e diszes felimegeket „*ajándékba való aranyos üngöknek*“ hívták. Tehát arra szolgáltak, hogy a menyegzőn résztvevő férfiak közt szétosszák. Szulny Anna írja pl. a menyegzője előtt: „számtalan üngöket kell adni az számtalan vendégnek.“ (1559.) A Homonnayak írják 1593-ban Zrinyi Doricának: „Mivel peniglen ide mi földünkre ilyen törvénnyel élnek, hogy az menyegzőben inget kell osztani, kívántatik az, hogy akkora ingeket csináltassunk, jó idején olyakat, hogy kikkel meg ne csufoltatnánk; mert azokkal idegen országból való urak és főemberek lesznek.“ stb.¹⁴⁾)

¹²⁾ Urb. et Conscr. 49. fasc. 25. nr. 1671. Inventarium arcis Scepusiensis.

¹³⁾ Richno 1671. évi összeírásában szerepel: „aranyvirágú, tarkaselyem páncér ing“, továbbá: sárga arany-tábit, öreg arany csipkével prémezett páncér ing“.

¹⁴⁾ Zay-Ugróczy levélt. 1563. Zay Ferenc lánya hozományában szerepel „*ajándékba való ing ötvenhárom*“. Zay János írja huga lakodalma előtt: „Idején kell gondot viselni, hadd varrnának üngöket, mert avval sok késedelem léssen. Minden ember rajtam praktikál“. Megemlíthetjük, hogy Paksy Kata hozományában 23 férfi imeg volt, melyek közül husznak aranyas hime volt, kettein pedig tarkaselyem párta. Volt még 21 felimeg aranyos hímmel és hat kettős imeg. — Horváth Ilona hozományában 1561-ben volt 40 férfi imeg, 5 csaholy, *arany-ing, fátjol-ing, patyolat ráncos ing* stb.

Ingekről lévén szó, végül meg kell említenünk a pendelyt is. A pendely eleinte nem volt egyéb, mint kötő-ing, azaz előkötő (ráncos kötény). Olykor az ingalja is szerepel, mint pendely. Idővel a pendelyt az inghez varrták s ekkor pöntölyös vagy pendelyes ingnek hívták.

Az *Udvari élet* című verses műben előfordul a pendelyes ing:

*Az asszony sok helyen felvonta a bőrét,
Az urának adta ő pendelyes ingét.*

Az eddig közölt adatok értenünk engedik, hogy jámbor eleink sokat adtak az ingnek disztítésére. Olykor egész vagyont költöttek az aranyaselymes himzett ingekre. Nem kell tehát csodálkoznunk azon, hogy az inget sokat emlegették és sok jeles mondást fűztek ahhoz. Már a XVI. században például széltében járták ezek a közmondások: közelebb van a testhez az ing, mint a köntös . . . ráncos, mint a somogyi pendely . . . úgy vagyon, hogy kisebb az ümög az köntösnél . . . jól feladta néki az inget . . . reá adták a vizes inget stb. Érdemes megemlítenünk, hogy a hódoltság korában, meg később is a magyar ember az ingére esküdött. Ilyenkor azonban nagyon járta a hamis eskű: azért az érdekeltek megtapogatták, csakugyan van-e inge az esküttevőnek.

XVII.

SIENIAWSKI HERCEGNÉ
ÉS VISKY SÁMUEL

Sieniawski hercegné és Visky Sámuel

Tudott dolog, hogy II. Rákóczi Ferenc a tömlőcből való kiszabadulása után Lengyelországba menekült. Ugy szegről-végről voltak ugyan itt előkelő lengyel atyafiai, de nem ezekhez, hanem Sieniawski (Szinyávszki) hercegpalatinushoz szállott. Ez a hatalmas hetman a sieniaivi Granov-nemzetségtől származott s egyike volt Lengyelország leggazdagabb főurainak. Öhercegsége nyájas, vendégszerető ember volt és kedvelte a magyarokat. Ugy ő, mint szép és ifjú felesége kis lánykájukkal egyetemben tejbenvajban fűrésztötte a daliás fejedelmet: Rákóczit. Nem volt kastélyaikban senki, akire nagyobb gond lett volna, akit jobban dédelgettek volna, mint Rákóczit. Mint kiskirály élt a fejedelem a Sieniawski-birtokon, még pedig tovább két évnél s fogadta a magyar menekülteket. Hogy közte és Sieniawski hercegné között minő viszony támadt, azt a fejedelem maga megírja vallomásaiban. Mikor 1703 tavaszán elérkezett a magyar fölkelés ideje, Rákóczi — nehéz szívvel — általállt az ország határán. Távozásával a Sieniawski-család iránt érzett vonzalma és barátsága azonban nem szűnt meg; mint a vészes esztendőknék napsugara, úgyszólván élte alkonyáig kísérte az őt. Mikor 1711-ben távozott az országból, ő maga írta: „a viszonyok nem engedték megszakítani azon összeköttetést, melyet már nyolc éve fentartottam.“

Száműzetése korában még Rodostóból is érintkezett emberei útján a Sieniawski-családdal s az volt az óhajta, hogy fia nőül vegye Sieniawskiné leányát.

Ha egyebet sem tudnánk Sieniawski hercegnéről az itt elmondottaknál, akkor is érdemes volna véle foglalkoznunk, mert a nagyszívű fejedelem életében neki is jelentékeny szerep jutott. Am azt is tudjuk róla, hogy *sok-sok üdözött és bujdosó magyar talált nála támogatást és védelmet. S még azok is, akik Rodostót elhagyták s Lengyelországba jöttek, az akkor már özvegy Sieniawskiné birtokán találtak vendégszerető fogadtatást.*

A békesség megkötése után a meg nem alkuvó magyarok közül igen sokan költöztek Lengyelországba. Bizony oly idő járta akkor, hogy majd minden lengyel főúr udvarában tartózkodott egy-egy bujdosó vagy száműzött magyar. A Rákóczi mellől Lengyelországba tért Molnár János például Radzivil herceg udvarában talált otthont. Krucsay István a jaroslói uradalomnak volt tisztartója. Visky Sámuel volt kuruc tiszt pedig Sieniawski hercegné birtokainak lett az igazgatójává. Forgách Simon is Lengyelországba jött s itt kezdett új életet.

Visky Sámuel szatmári nemes családból származott s végigküzdötte a szabadságharcot. Károlyi Sándor már a Rákóczi-felkelés előtt ismerte őt. A Szatmárt lakó öreg Viskyvel s ennek János nevű fiával 1694-ben levelezett is. E levelekből kitűnik, hogy a Viskyek a megyei ügyekben jelentős szerepet játszottak. Nem tudjuk, hogy Visky Sámuel mikor került mint jószágigazgató a Sieniawski-uradalmak élére. Ókigyelme ugyanis csak akkor ad magáról sűrűbben életjelt, mikor ki-tört a török háború s mikor a törökországi és a

lengyelföldi bujdosók és száműzöttek erősen mozgolódní kezdettek.

A három évtizedig tartó háborúnak, no meg a téli kvártélyra hozzánk helyezett császári hadseregnek pusztítását a teljesen kimerült s elszegényedett ország még korántsem heverte ki. Ujabb felkelésről tehát szó sem lehetett. Különben is itthon az emberek egészen másképpen gondolkoztak, mint künn a bujdosók és száműzöttek. Mikor aztán egyesek Eszterházy Antalnak kiáltványát titokban terjeszteni kezdették s a tervezett tatár-betörés híre elterjedt, a kormányzések szigorú intézkedéseket léptettek életbe. Különösen a lengyel határt tartották szigorú megfigyelés alatt. A munkácsi és a huszti kommandósok még külön kémeket is kaptak maguk mellé. A haditanács Károly Sándor generálist is felszólította, hogy a lengyel határt folyton figyeltesse s az érkező leveleket konfiskáltassa. Károlyi erre a többi között imígyen válaszolt a haditanácsnak: „A suspicióban lévő korrespondenciáknak publikumra való kiterjedése miá annak kitanulásának nehéz voltát átláttam. Meghítt bizott embereimet olyanokhoz küldöttem, kikről feltettem, hogy hajlandók a gonoszra.“

Egy másik jelentésében megírta a haditanácsnak, hogy amit csekély elméjével fölérhet, a haza csendességének megőrzésére minden úton megteszi. De egyuttal azt is kijelentette, hogy egyik megbizottját a szatmári legények útközben úgy elverték, hogy a meggyógyulása kétséges.¹⁾

¹⁾ Károlyi nemzetség levéltára: „Midőn exmissus emberem elindult volna titkos expeditiomban, útjában Szatmár városában megszállván s ottan is hallgatózván, a város béresei reárohantak minden okadás nélkül s ha a postamester házához nem recipiálta

A kémkedés, a levelek elkobzása és a lengyel határ szigorú őrizése tehát rendszeresen folyt. Amelyik szegény bujdosó átlépte a határt, menten elfogták s csak akkor bocsátották szabadon, ha a hűségesküt letette. Dona Mihály erdélyi nemes például a hallatlan nyomorúságtól üzetve jött haza. Elfogták, de a hűségeskü letétele után szabadon bocsátották. Így járt Dudás Gábor is, aki ötven hajdujával tért haza, továbbá Rákóczi tüzérségének tábori papja, aki Lengyelországból jött haza és sokan mások.²⁾

Mivel úgy Rákóczi fejedelemről, mint a bujdosókról és a száműzöttekről legtöbbet Sieniawski hercegné tudott, az ő környezetét is figyelemmel kísérték. Mivel a hercegné igaz magyarbarát s amellettitoktartó, diszkrét főasszony volt, tőle mit sem tudhattak meg. A jószágigazgatója: Visky Sámuel azonban hazavágyódván, szívesen állt kötélnék s amit megtudnia sikerült, azt megírta haza. Érdeemes megemlítenünk, hogy ökgiyelme a kenyéradójától, a hercegnétől is igyekezett egyet-mást megtudni, de itt minden fáradsága

volna magát, talán meg is ölték volna, mely ház elől eloszolván a béresek, az én emberem is megindult (lőháton) . . . A béresek a Szamos-part alatt bujkálva előmenvén, a város malmainál megelőzték és ottan az bokrok közül rajtarohanóan láncokkal megvagdalták, félkezét egészen nyomorékká tévén . . . kétséges meggyógyulása is". (Károlyi a felséges Bellicum consiliumhoz.)

²⁾ U. o. Károlyi a haditanácshoz 1718 január. („Pap Tamás — írja ő — Vékony Jánossal Belgrádnál amplectálta őfölsége hivségét és ugyanottan vette el kegyelmes gráciáját is őfelségének az felséges herceg által s mostan együtt Vékony Jánossal fel is ment volt az felséges udvarhoz.“ — Károlyi nemz. levéltára.)

kárba vészett. Az 1718. év március havában Visky uram Károlyinak írta, hogy az ő kegyelmes aszszonyát: Sieniawski hercegnét megkérdezte, hol van most Rákóczi? Azt felelé, hogy Törökországban. A Lengyelországba küldött török követ — írja Visky — a hercegnét is fölkereste s arra kérte, hogy Rákóczi ügyében járjon közbe a királynál.³⁾

Visky igyekezett ugyan ez ügyről a hercegnétől valami közelebbit megtudni, de Sieniawskiné kitérő választ adott (*expectorare tamen noluit etc.*).

Igy állván a dolog, amit Visky Sámuel haza irogatott, azt nem úrnőjétől, hanem másoktól hallotta. Az 1717 július 14-én például megírta, hogy Bercsényi, Forgách és Csáky a Duna-mellett vannak, Eszterházy pedig Holinban van, Zolcság ágával Erdélybe akarnak betörni.

Valamivel később (dec. 5-én) írja: „kötelességem szerint tovább is nyomozni ezen materiát meg nem szünöm, valamig helyben leszek“.

Az 1718 május 22-én jelenti, hogy török követ és külön török kurir érkezett Lengyelországba. A spanyol követ Drinápolyba ment, oly véggel, hogy a török meg ne béküljön a római császárral. A

³⁾ Károlyi Sándor Viskynek leveleit többnyire a haditanácsnak küldte. Károlyi egyik felterjesztésében maga írja a haditanácsnak: „Visky pedig még bent vagyon Skolján, jöllehet az felséges bellicumnak Rákóczi Ferencnek az török portához Drinápolyba való bizonyos érkezése és ottan léte constál, mindazonáltal nevezett Viskynek az iránt érkezett újabb levelét is in originali cum annexo transumpto alázatosan accludálván, ezután is ha melyeket veendek, hasonlóképpen kívánom kegyelmes parancsolatja szerint repraesentálnom, Visky iránt való további kegyelmes resolutioját várván“. (Károlyi nemz. levélt.)

felsőges fejedelem, Bercsényi, Forgách, Eszterházy, Csáky stb. szintén Drinápolyban vannak.

Érdekes Viskynak az a levele, melyet 1718 február 2-án írt Solyából: „Méltóságos Szi-nyavszkiné asszonyom parancsolatjából — írja — kellett Ilyora járnom. Tegnap érkeztem vissza Solyára. Az mely dolog iránt excellentiád parancsolt, nagyon munkálódtam, hogy bizonyost tudnék irnom. Bizonyosan mondotta az méltóságos asszonyom, hogy (Rákóczi) Drinápolyban nagyon. Más uraktól is hallottam, hogy úgy vagy. Mokva-Ilvon létemben küldött levelet, hogy haladék nélkül russziai palatinusságban 18.000 embernek kvártélyt rendeljenek. Nagyon kezdetek gondolkozni az urak még ottlétemben. Elküldöttek lengyel urak moszkvák eleiben, hogy nem adnak nekik kvártélyt, sőt az országból haladék nélkül kimenjenek . . . Rút állapot nagyon kegyelmes uram itten is az urak között.“

Junius 28-án már cáfolta azt a hírt, hogy Rákóczi Lengyelországba jött. „Honnét és kitől futamodott olyan hír — írja — hogy a fejedelem franciákkal és janicsárokkal Lengyelországban volna? Abban semmi valóság nincsen. Ha szintén akarna is valamit indítani Lengyelországból, a lengyelek nem engedik“ . . . „Csufos ország ez a Lengyelország, kegyelmes uram!“ — írja egy másik levelében.

Ilyen és hasonló tartalmú jelentései Károlyi utján a haditanácshoz kerültek s Visky Sámuel megkapta a császári gráciát, azaz hazajöhetett. Károlyi Sándor ugyanis 1718-ban jelenti a haditanácsnak: „Az felsőges bellicum consilium kegyes válaszát Visky Sámuel iránt tett kegyelmes resolútiójával alázatosan elvevén (in copia), elküldöttem nékie és ha ki nem jönne is maga — szolgálatjában lévén méltóságos Sieniawskiné

asszonyomnak — hogy a perduellisekről genuine informáljon, ha ugyan bizonyosan láttatnak-e Lengyelországban.“

Bár Visky 1718 augusztus 9-én még azt írta Károlyinak, hogy szüretre szeretne már hazajönni, tovább is a hercegné mellett maradt Lengyelországban s tovább is levelezett Károlyival. Az 1719 április 9-én például megírta, hogy beszélt Molnár Jánossal, aki Rákóczi mellől jött Lengyelországba. Ökegyelme is örömezt hazájába menni, ha lehetne. Azt mondja, hogy igen rosszul vannak Törökországban. Már közrendek nem is sokan maradtak, mind kivonódtanak. „Felsőleges fejedelemnek hire futamodott itt, hogy visszament Franciaországba, de nem egészen konstál. Eszterházy uramat Bederbe fogják vinni.“

Visky e levelében azt kérdi Károlyitól, azelőtt irt őt levelét megkapta-e? (Nem tudjuk, hova került ez az öt levél?) Visky szerint a hercegné irt Károlyinak s agarakat kért tőle. Az agarak meg is érkeztek.

Viskynek utolsó levele, amit találnunk sikerült, 1721. dec. 25-én kelt Solyában. „Kamenichez érkezvén — úgymond — bizonyosan irhatom, hogy Simon urnak (Forgách) dolga mi formán és hol legyen. Világi pappá lött, most is ott vagyon. Ugy látom, az hátramaradt uraknak is nem igen jól lehet dolguk.“

Hazajött-e e levél írása után Visky vagy ottmaradt-e a hercegné mellett, nem tudjuk.

Károlyi Sándor nemcsak neki, de egész sereg bujdosónak eszközölt ki kegyelmet. A haditanács-hoz és a magyar kancelláriához irt folyamodásai világosan hirdetik, hogy ő minden bujdosónak és számüzöttnek segítségére volt, ha az illető hajlandó volt a hűségesküt letenni. S ha olyanok jöttek haza, kiknek kenyerük sem volt, a birtokán

helyezte el őket. Azok iránt azonban, akik meg nem hajoltak a törvényes király előtt, a felsőbb helyről jött rendeletek értelmében járt el.⁴⁾

⁴⁾ Viskynek itt felhasznált levelei mind a Károlyi nemzetség budapesti levéltárában találhatóak.

XVIII.

A KOMÁROMI
ERZSÉBET-SZIGET MULTJA.

A komáromi Erzsébet-sziget multja

Ha az utasember gyöngyvirág havának az elején — hajón vagy vasúton — Komárom közelébe ér, csodás kép tárul a szeme elé. A szőke Duna közepéből óriási fehér folt emelkedik ki. Mi ez? Honnét e csodás fehérség? Amint közelebb éri az ember, hamarosan rájön, hogy nem a déli-báb játéka csalogatja a szemét, nem a tündérek játékaival áll szemben. Az a nagy fehér folt ugyanis virágos dunai sziget s a fehérség rajta a gyümöleszfák százezreinek tavaszi ruhája. Amint némi szellő száll a Duna fölé, a dolog még bizonyosabbra válik. Egy-egy áramlat ugyanis bódító illatárt csap a hajó fölé, sőt ha a szél erőre kap, még virágszirmokat is hullat oda. Sok ember elmélázva nézi a bájos jelenséget, sokban föltámad a kíváncsiság: látni e szigeten a tavasz fenséges munkáját.

Hát bizony érdemes e szigetre lépnünk bármikor, de különösen hálás dolog ez úgy virágfakadás idején. Ilyenkor ugyanis a szépségével a Margitszigetet is leveri. Budapestnek is megvan a gyöngye ez utóbbiban, de a komáromiak Erzsébet-szigetje egészen más valami. Mesterséges virágágyak, üvegházi növények, virágszőnyegek itt nincsenek. Csak holmi parasztszőnyegekkal találkozunk a mezőin, amiket a természet szótt tarkabarka virágokból. De vannak ám pompás lápi liliomai, vízi virágjai és ritka réti füvei, mi-
ket másutt keresve sem találunk. Olyan festői

képei is bőven akadnak, amikhez emberi kéz nem nyúlt s rajtuk semmit sem rontott. A mélyebb fekvésű mezőkön hatalmas hollófűzek, vadkomlótól át- és átszőtt csalitos cserjék és száliligetek váltják föl egymást. A kopolyák és sülyedékek szegélyét csodás nagyságú vörösgyűrűk és kecskevirágok ülik meg. Itt óriási topolyfák bocsátják ki az ágait, amott százados rezgőnyárfák emelkednek az égnek; a tövükben kőkény- és galagonyabokrok keresgetik az átszűrődő napsugárt. A magasabb fekvésű helyeket — a sziget elejétől a végéig — gyümölcsös kertek foglalják el. A kertek mindegyikét zöld sövény barázdolja és keríti. E sövény sűrűbb bokra egy-egy szerelmes madárpárnak a boldog buvóhelye. Mivel az énekes madarak hasonlíthatatlanul több táplálékot találnak a gyümölcsös kertekben, mint a divatos parkokban s mivel a komáromi sziget hozzá még meglehetősen csendes és néptelen, a trillázó, csattogó madarak ezrei és ezrei lepik el minden részét. Schol annyi fülemilére nem talál az ember, mint itt. S ha úgy a tavasz derekán a több kilométernyi hosszú és százados fákkal szegélyezett főúton végigmegyünk, a virágillatból és a madárdalból ugyancsak bőven kijut. Nincs toll, mely ilyenkor a sziget szépségét híven visszaadhatná! A gyümölcsfák beláthatatlan sokaságát — amelyek között a százados példányok seregével akadnak — a virág terhe nyomja, húzza. Méhek zümmögése, bogarak zsongása, madarak énekszava hangzik mindenfelé. Aztán egy-két nap — és a sziget fehér leple lehull. A tavaszi szellő a szirmok millióit hordja széjjel. Előbb a fák, most a föld lesz hófehérre. Ez is hamar elmulik. Aztán a madárdal is megcsöndesedik. Elérkezett a költés ideje. S mikorra az apró, pici madársereg szárnyra kel, a rekkenő

hév idő, a sokféle gyümölcsre már piros és sárga szint lehelt. Csak akkor, azaz a gyümölcserés idején mutatkoznak a kertbeli urak, csak ekkor népesül meg a sziget, kezdődvén a gyümölcskedvelők örömének az ideje. A lárma és az élet eltart úgy dióverésig. Aztán ismét megcsendesül minden. Bezárják a zölddel befuttatott nyári házakat, egy-két szép őszi nap — és aztán télre fordul az idő. Megint fehér lesz a sziget, de ez a fehérség nem az ébredést, hanem a csöndes álmat jelenti.

A komáromiak Erzsébet-szigetjé, amit minden vérbeli komáromi csak *szeget*-nek hív, a város előtt terpeszkedik szét. Körülbelül akkora és oly régi, mint a Margit-sziget. Amint azt, úgy ezt is vashíd fűzi a két parthoz. Mivel a téli kikötő építésekor — a város örök kárára a Duna kisebbik ágát kőhányással elzárták, a sziget nyugati csúcsáról (a komáromiak szerint orráról) szárazon is a városba juthatunk. Igazában tehát most már nem is szigettel, hanem félszigettel vagyon dolgunk. Amint a Margit-sziget, úgy a komáromi Erzsébet-sziget is a letűnt időkben jóval nagyobb volt, mint ma. A Duna vizének a szegése és a sebes áradat ugyanis kényére nyesegethette a védtelen partokat addig, míg kőhányással gátat nem vetettek neki.

A komáromi sziget a XVI. században még két részből állott. A felső és kisebbik részét *Kis sziget*-nek hívták, az alsónak pedig *Nagy sziget* volt a neve. A kettőt elválasztó érnek a holtmedre még ma is látható. Idővel a választó ér eliszaposodván és erejét veszítvén, a két sziget eggyé lett. A régi irott emlékek aztán vagy szigetnek, vagy *Mészárosok szigetének* nevezik, a katonáék pedig hadiszigetnek hívogatják. Komárom városa kiváltságai alapján e szigetet mindig a magáénak

tartotta és hirdette. Ugy látszik, a vártartomány középkori birtokosai is ezen a nézetten voltak, mivel a várost a sziget birtokában sohasem háborgatták. A mohácsi veszedelem után azonban a vár tartománya a német várkapitányok kezére kerülén, a nyomorult városra súlyos idők következtek. Nagyobb hatalmuk volt ezeknek, mint a város összes pecsétes levelének és kiváltságának s a szegény községgel azt tették, amit akartak. Az 1528. évtől kezdve tehát a város vagyona, joga és kiváltsága évről-évre fogyóban, a terhei pedig növekedőben vannak. A várkapitányok (mint zálogos urak) csináltatták az urbáriumokat s azt iratták belé, amit akartak. Bár a XVI. és a XVII. század adománylevelei közül egy sem állítja, hogy a Mészárosok szigetje valaha a vártartományé lett volna, az urbáriumok már 1528-tól kezdve a nevezett szigetet a várbirtokhoz sorolják s az ott lévő polgári kertektől bért szedettek. Ily módon a város privilégiumai, melyeket a Habsburgok évről-évre megerősítettek, homlokgyenest ellenkeztek az urbáriumokkal. A kiváltságok Komáromot teljesen szabad városnak mondják, a várkapitányok urbáriumai pedig annyi terhet és szolgálatot rónak rá, mint az urbéres falura. A vártartománynak 1528-ban és a következő években történt összeírásai azt mondják, hogy a dunai Nagy-szigeten a polgárok és a naszádos katonák kerteket ültettek s e kertek aztán a vár udvarbirájának (vágrófnak) egyenkint évi 40 forintot fizettek. Eszerint bizonyos, hogy a komáromi szigetnek kertművelésre való fölhasználása legalább is négyszázéves multra tekinthet vissza. A háborús időkben azonban a kertek hamar elpusztultak. Az átvonuló hadak s különösen a császári hajóhad idegen matrózai (marinári) ha a szigeten megszálltak, mindent

fölégettek és elpusztítottak ott. A komáromi várgróf a számadásaiban 1557—1559-ig megemlíti, hogy a szigeten már egyetlen egy kert nincsen, mivel a hadinép mind elpusztította.¹⁾ A következő években a polgárság megint a kertültetéshez fogott; a naszádosok is követték a jó példát s így a sziget megint a régi állapotjára verte magát. Azonban 1566-ban — mint a várgróf jelenti — a császári hajóhad tűzre vetvén az összes fát, megint pusztává tette a szigetet. Ez időtől fogva a szigetet legelőnek használták. A komáromi polgárok és katonák legeltették ott a marháikat és lovaikat. A ravasz törökök azonban 1574-ben egymásután három éjjel a szigetre csaptak s az ott legelő csordákat a császár ökreivel együtt elragadták. A törökök tolvajlőhelyévé válván a sziget, senki sem mert odamenni. A várkapitány: Kielmann András felhasználván a kedvező alkalmat, a szigetet magának foglalta le. Egyik részében a lovait füveltette, a másik részét pedig a város erszényére kaszáltatta. Így tartott ez 1592-ig, amikor Braun Rézmán várkapitány ismét megengedte, hogy a polgárok és a naszádosok ott kertészkedjenek. Ha tehát valaki kertet akart fölfogni, szabad volt vele, csak bért kellett fizetnie. A sziget tehát ültetvényes teleppé lőn. Az 1594. évben azonban a török megdulván és megégetvén a szigetet, amit ott talált, magával vitte.

A polgároknak tehát ismét előlről kellett kezdeniök a munkát. A XVII. század elején már ismét sok szép kert akadt a szigeten. A város szerencsétlenségére ekkor Reiffenberg Dietrich János volt a főkapitány. Szívtelen, dolyfös és

¹⁾ A komáromi várgrófok XVI. századbeli számadásai a volt Közös pénzügyi levéltárban vannak.

mérhetetlenül fősvény ember volt ez a Reiffenberg. Az 1623. év tavaszán minden igaz ok nélkül a szigeti kertekre küldé a katonáit s erővel elfoglaltatta a polgári kerteket. Mészáros Miklós városi bíró meghallván, hogy maga Reiffenberg is a szigeten van, a szegénység könyörgésére az esküdtekkal együtt szintén a „Nagy sziget“-re ment. S ráakadván Reiffenbergre, a szegénységgel egyetemben alázatosan könyörgött, hogy önagysága a szegénységet a kerteknek elfoglalásával ne bántsa. „Mi időtől fogva emlékezünk — mondá a bíró — egyenlőképpen várossal és sereggel együtt éltük azon szigetet!“²⁾ Mely alázatos könyörgésre Reiffenberg éktelen haragra lobbanván, disznóknak, gazoknak nevezé a könyörgő polgárokat s a muskatérosainak megparancsolá, hogy *öljék meg a bírót!* A vitézek azonban nem engedelmeskedtek. Erre Reiffenberg megfogatta őket s a tisztüket elvette tőlük. A bírót is fogva vitette a várba „s ha az egész város — írja a jegyzőkönyv — nem könyörgött volna önagyságának, három pálcával (100 bottal) ugyan megverette volna, de Isten nem engedte és nem bocsátotta reá!“

Reiffenberg az egész Nagy-szigetet elfoglalván, maga élte azt s házat is építtetett ott magának. A kertjüket vesztett szegény polgárok pedig a felhőket szaporíthatták a fohászukkal.

Reiffenberg utóda a komáromi főkapitány-ságban az emberséges Kollonits Ernő volt. Ez nem tört ugyan a polgárság romlására, de a szigeti kerteket mégis pusztulni hagyá, hogy ezzel is kárt okozzon a gyűlölt zálogos úrnak: Reiffenbergnek. Az utóbbi szidja is eleget Kollonitsot, amért a szigetet füvelőre és kaszálóra fordította!

²⁾ Városi jegyzőkönyv. 1623.

De hiába kötött az esze, Kollonitson ki nem fogott.³⁾

Kollonits utódai nem az ő, hanem Reiffenberg példáját követvén és „*nagyobb szarvat kapván, mindeneket megmarkoltanak!*“ Hofkirchén főkapitány már nemcsak a nagy szigettel rendelkezett, de börtönbe vetvén a városi bírót, 1673-ban a város földjeit is a német katonáknak osztogatta szét. Bár a viszonyok még a XVIII. században sem javultak, a szatmári békeség után a polgároknak és katonáknak ismét megengedték, hogy a szigeten kertnek való területet béreljenek. A Mészárosok-szigetén tehát dinnyés, dohányos, törökbúzás és katonakertek keletkeznek, amiknek bérét a várkormányzók húzzák. Az 1741—44-ig például a várkommendáns a kertek után 452 forintot kapott, a széna-eladásból pedig 640 forintot vett be. A sóvontatóknak a szigeten szabad volt a legeltetés.⁴⁾

Mária Terézia korában az agyongyötört Komárom — anyagi romlásának az árán — szabad királyi várossá lévén, a várkapitányok zsarnokságától és fosztogatásaitól végre megszabadult. Ekkor — s csakis ekkor — végre Bécsben is beismerték, hogy a dunai sziget (Fleischhacker-sziget) igazában mindig a város tulajdona volt, de a várkapitányok erővel a maguk számára foglalták le. Az akkor (1744-ben) megejtett becslés szerint a sziget évenként 400—600 forintot jövedelmezett s így az értékét 4000 forintban állapították meg. Ez összegben a sziget belsejében volt halastó értéke is bentfoglaltatik.

A város kezére jutván a sziget, immár maga

³⁾ Kollonits és Reiffenberg pörlekedésére vonatkozó iratok a volt k. pénzügyi levéltárban vannak.

⁴⁾ U. o.

rendelkezett vele. Jóideig a régi szertartással élt, azaz, hogy egy részét legelőnek használta, más részét pedig kertekre fordította. A XIX-ik század elején azonban a város az egész szigetet fölmérette s megépítvén az utakat, a kerthelyeket a polgároknak eladta. A város kezén csak a mélyebb fekvésű rétek és a partosok maradtak. A sziget jelen állapota tehát a napoleoni időktől kezdődik. A szélről védett pompás talajú és eléggé nedves sziget pompás gyümölcsstermőhelynek bizonyult. A komáromi gyümölcs — főleg az alma — izre és minőségre az ország bármely vidékének a termésével kiállja a versenyt. A szilváját és a körtéjét is messze földön ismerik. Bámulatosan díszlik a szigeten a rózsza. Kora tavasztól a fagy beálltaig itt mindig virág borítja a rózsatóket. Az Erzsébet-sziget jóval naposabb, mint a Margit-sziget, tehát a rózsái is többet és szebbet nyílnak.

De az Erzsébet-szigetnek nemcsak ezek teszik a nevezetességét. A nagy történeti eseményekből, amik Komáromban 1849-ig lefolytak, a sziget is kivette a maga részét. Itt tört ki a naszádosok lázadása 1554-ben, mikor 900 fegyveres naszádos Bécs ellen indult. Itt ismétlődött meg a magyar naszádosok lázadása 1574-ben, amit csak nagynehezen csillapíthattak le. Hogy az 1594. évi ostromban, aztán a nemzeti fölkelésekben jelentékeny szerep jutott e szigetnek, mondanunk sem kell. Az 1848—49. évi szabadságharcban is mozgalmas élet volt itt. Az itt emelt sáncokból lődöztek a német tábornok. A nagy Duna mentén emelt sáncokat csak alig néhány éve hordta el a Duna árja.

Az Erzsébet-szigetnek a történeti emlékeken kívül irodalmi jelentősége is van. Hiszen Petőfi-től Mikszáth Kálmánig alig van nevezetes írónk,

aki e szigeten nem járt. Ha a szigetnek százados fái beszélni tudnának, mennyi szép, mennyi érdekes irodalmi eseményről mesélhetnének. Valamikor Péczeli lelkes íróársai sétálgattak itt s megalakították a *komáromi tudós társaságot*. Aztán az első magyar folyóírásban: a *Mindenes Gyűjteményben* rázogatták mély álmából az alvó magyarságot. Méltán írta róluk az egykori versfaragó:

*Sok hamu alatt lappangó emléket fényre hoznak
Ezek, kik dunaközi Komáromban lakoznak,
Te muzsám! Ki becsülöd írásokat ezeknek,
Mess szivedbe ércoszlopot érdemes személyeknek.*

Péczeli írói gárdájának fáradozása eredményes volt. Egymásután jelennek meg Komáromban a magyar munkák s egymásután támadnak írók. A későbbiek közül megemlíthetjük a kitünő humoristát és regényírót: *Beöthy Lászlót*, akinek legkellemesebb szórakozóhelye volt a sziget. Itt élte le napjait *Beöthy Zsigmond*, kinek szép-irodalmi munkái eléggé ismeretesek. Komáromnak e „kegyelmes urát“ naponta lehetett látni, amint szigeti kertjében üldögélve olvasgatott s fogadta tisztelőit. Jókai — mint tudjuk — szintén sok időt töltött szigeti kertjében. Itt írta első regényét, itt látogatta meg őt *Petőfi*. A szigeti főút százados fái még látták őket együtt s hallhatták a két halhatatlan beszélgetését. Jókai itt a szigeten látta és tanulmányozta az árvizek pusztítását, a sövényvel való partvédelmi munkákat, a vízinvényeket stb., miket aztán később nagyszerűen értékesített regényeiben.⁵⁾ Később, mikor elszakadt

⁵⁾ Az *Aranyember* című regényében a *Senki szigetének* leírása nem más, mint a komáromi *Erzsébet sziget*.

szülővárosától, a szigetről s a szigeti kertjéről gyakran megemlékezett s ha véletlenül hazavetődött, a szigeti kerteket mindig megtekintette. Feledhetetlen emlékek fűzték őt ide.

Beöthy Zsigmondnak szigeti kertjét fia: Beöthy Zsolt örökölte. Az ő érdeme, hogy ez az egyszerű, de kedves kert s vele együtt a sziget irodalmi nevezetességű helyé lett. Alig van nevezetesebb írónk és politikusunk, aki itt meg nem fordult s aki innét kellemes emlékek nélkül távozott volna. Jókai, Mikszáth, Gárdonyi, Guczy Kálmán, Darányi Ignác, stb. szívesen befordultak oda, hogy bizonyosságát adják baráti hűségüknek. És évről-évre mindég többen és többen keresték fel Beöthy Zsoltot s aki egyszer megfordult a kertjében, a következő években is vissza-visszakiváncozott oda. Különösen sokan jöttek szeptember 4-én, mikor Beöthy születése napját ülte. Mily szép, mily kedves, mily felejthetetlen napok voltak ezek a szeptember 4-iki születésnapok! Rendszeren 50—60 író gyűlt össze ebédre. Mintha most is látnók ott a nyulánk *Gárdonyi Gézát*, aki jókedvében elhatározta, hogy regényt ír Komáromról. Tán be is váltja ígéretét, ha fel nem világosítja őt Beöthy, hogy Jókai már kiaknázza Komárom kincsesbányáját: a város levéltárát. Berzeviczy Albert is el-eljött Beöthy üdvözlésére és ékes beszédével emelte azt az ünnepet, melyen az elme és a szív versenyzett egymással, hogy menél megkapóbb formában nyilvánuljon meg a baráti hűség és a szeretet érzése. Az édes szavú költő: *Vargha Gyula*, méltó társával: Kozma Andorral évenként megjelent s úgy érezte magát, mintha az édes szülői házban lenne. És folytak az irodalmi viták és hangoztak a szebbnél-szebb beszédek. Isten a megmondhatója, hány szép eszme született itt, hány terv valósult meg. Va-

lóságos irodalmi ünnep volt Beöthy Zsolt minden születésnapja. Nem is hiányoztak ennél az irodalom emberei. Hiszen évről-évre ott voltak Angyal Dávid, Fejérpataky László, Gárdonyi, idősb és ifjabb Szinnyey József, Négyessy László, Császár Elemér, Kéky Lajos, Várdai Béla stb. stb. Lőrinczy amúgy is mindennap koptatta Beöthy küszöbét, őt hát említenem sem kéne jómagammal egyetemben. Hegedüs Istvánról sem szabad megfeledkezni, hiszen ő volt a felköszöntők atyamestere s egyetlen ebéd sem mult el anélkül, hogy ő két-három felköszöntőt ne mondott volna, hol a jelenlévő Molnár Ferencre, hol meg a házigazdára. Beöthy Zsolt magyar vendégszeretetéről szólnunk sem kell, annyira ismeretes volt az. Az is természetes, hogy a vendégseregnek izlett a komáromi halászlé, melyet Salamonné emberei bográcsokban ott a kertben főztek, no meg aztán a másik komáromi specialitás: a *mónárcsúsa*, meg a százados hagyományokon alapuló tornyos komáromi torták. De hát mi volt az anyagi élvezet a szellemihez képest, melyet itt az ország jelesei nyújtottak a jelenlévőknek? Örök kár, hogy senki sem írta le azt. Most már csak a százados fák susoghatják egymásnak, mikor a megváltozott életet látják maguk alatt.

Ugy nyaratszaka a szigetnek szórványos látogatói is bőven akadtak. Mikszáth Kálmán, Voinovich Géza is el-elvándorolt a szeretett mesterhez. Thallóczy Lajos és druszája: Horánszky Lajos is többször megfordultak a szigeten. Gyümölcsös dolgában mind a ketten műértők voltak s mégis a sziget körtéit és ringlóit izesebbnek állították a legjobb délfrancia gyümölcsnél is. Thallóczy egy ízben egész magyar társaságát lehozta Bécsből a komáromi szigetre. S az ő festő- és íróbaráti ebéd után olyan lármát és vitatkozást

csaptak, hogy a csendhez szokott fülemülék megrettenve repültek tovább.

Irodalmi körökben igen sok ember ismerte Beóthy Zsoltot és csodálta bámulatos tudását. Igazában azonban csak bizalmas barátai körében nyílt meg a lelke. Csak ilyenkor lehetett a különben mindig komoly tudóst a maga eredetiségében megismerni. Páratlan tudását a katedrán és az irodalmi társaságokban is ragyogtatta, de bizalmas barátai körében a szívét nyitotta meg. S ez a nagy szív sok olyat rejtett magában, amiről igen keveset tudtak. A komoly és rideg tudós bizalmas barátai körében mindig vidám, beszédes, nyíltszívű és tréfát kedvelő ember volt. Szellemes megjegyzései, kifogyhatatlan humora és pompás adomái állandó derűtségben tartották környezetét. S mivelhogy a tűz átvitel közben elevenebb szikrára gerjed, úgy az ő szívének és lelkének sugallatai is környezetében lángoló melegséget keltett.

Minderről tanuságot tehetnek az úgynevezett *csötörtökösök*, akik a nyolcvanas és a kilencvenes években Beóthy Zsolt és Endrődy Sándor bizalmas körét alkották. Badics Ferenc, a jeles irodalomtörténész, aki e társaságnak szintén tagja volt, hivatva volna, hogy a csötörtökösök multját a feledéstől megóvjá.

A komáromi nyaralás idején Beóthy társasága persze szűkebbre szorult. Akik felkeresték őt, jobbára csak egy napot töltöttek a szigeten. Akár jött vendég, akár nem, délután hattól nyolcig mindennap kettesben diskuráltuk el az időt. Feledhetetlen napok voltak ezek, sok derűvel, sok tanulással bővesek! Zsolt barátom mindenben szeretvén a szépet, nagy barátja volt a rózsának is. A komáromi szigeten pedig gyönyörű rózsák nyíltak.

Mikor Beöthy Zsolt családjával a reggelinél ült, megjelent ott egy torzonborz fehérszakállú, hatalmas üstökű, ütött-kopott ruhájú ember s ékes szavak kíséretében átadta a tőlem küldött szigeti rózsabokrétát.

Ezt a vén kurirt Beöthyvel együtt csak remete-suszternek hívtuk. A komáromi sziget egyik legérdekesebb embere volt ő, akinek a földi jókból ugyancsak kevés jutott, de akinél elégedettebb embert azért keresve sem találhatott volna az ember. Ő maga Komárom legboldogabb emberének, magyar Robinsonnak mondá magát. S úgy is élt, mint Robinson. A sziget legvégén, elhagyott helyen, egy dűledező kis fabódében lakott. A szél keresztül-kasul járta a viskót s tetejéről vígan folyt be az esővíz. S itt lakott a remete télen-nyáron. Egyébként Kertész Gézának hívták s 1853-ban születet. Hat elemít végzett s szülei aztán suszternek adták. Mint legény bejárta az egész országot s Bécsben és Fiumében is megfordult. Susztersága legnagyobb eseménye az volt, hogy a győri püspöknek varrt egy pár cipőt. E nagy esemény híre a falujába is eljutott s mint híres embert ünnepelték őt. Különben a kaptafánál jobban szerette a könyveket s ha az éhség nem szorította munkára, tanult és olvasott. Bámulatos memoriája volt. Kisfaludy, Berzsenyi, Vörösmarty, Petőfi és Arany legszebb költeményeit kívülről tudta s úgy szavalta, mintha az ő fejéből pattantak volna ki. Rendszeresen olvasta a magyar folyóírásokat is. S ez a földhözragadt szegény suszter Shakespeare bármelyik darabjának tartalmát kész volt elmondani. Ismerőseitől, a kaszinótól nem alamizsnát, hanem könyveket és folyóiratokat kért kölcsön. S ha kapott, rágyujtott terebélypipájára, melybe dohány helyett legtöbbször csak száraz falevél került. Aztán ol-

vasott és nagy gyönyörűséggel olvasott. Ilyenkor éhes gyomra korgása is muzsika volt neki.

A sok olvasás nem veszett kárba, a remeteszuster oly választékos nyelven írt és beszélt, hogy bármelyik irodalmi embernek becsületére vált volna. Egy alkalommal rózsát kellett Beóthy-hez vinnie. Meghagytam neki, hogy szépen köszöntse a méltóságos urat, mert ma van a születése napja. Délután találkozáván Zsolt barátommal, megkérdeztem, tudott-e a suszterünk beszélni? — „Barátom — felelé Zsolt — a legtalpraesettebb beszédet mondta valamennyi vendégem között!”

A Dunaparton üldögélvén ketten, Zsolt a naplementében gyönyörködött. „Nézd — mondá — lehet-e ennél szinesebb és szebb látvány?” Hátunk mögött erre megszólal a suszter és pompásan elszavalja Kisfaludynak *Alkonyat* című versét. Beóthy két jó szivarral ajándékozta meg őt s megkérde, nem sajnálja-e, hogy más pályát nem választott magának? Erre a kérdésre a suszter Berzsenyivel felelt:

*Láttam a mosolygó tavaszt,
Láttam az égető nyárt;
Láttam minden időszakot
S minden földi láthatárt.
Ha örök időket élnénk,
Ezeknél többet nem érnék!*

Beóthy gyakran észrevette, hogy mikor a vén suszter a szigeti főuton megy, ugyanazon a helyen mindig megáll, leveszi kopott kalapját s megbólintja magát. Egyszer aztán megkérde a susztert, miért áll meg mindig ugyanazon a helyen? „Ott, ahol én megállok — felelé — ott van Jókai Mór kertje; az ő nagy szelleme előtt hajlok meg, én törpe.”

A remete suszler a tollat is forgatta. Még ver-seket is írt, még pedig úgy, hogy előbb a dallamot fundálta ki s aztán írt hozzá szöveget. Mikor a hadbavonuló katonáinktól hallotta, minő esetlen harci nótákat énekelnek, ő maga írt egy hazafias harci indulót. Ezt aztán elénekelték Konkoly-Thege kisasszonynak, aki szivességből lekottázta. A „*Harcbaszállott már a magyar*“ kezdetű harci induló Beöthynek is tetszett. A katonai karmes-ter meg megígérte, hogy betaníttatja a zenekarral. A derék suszler aztán az ujoncok közé ment s maga taníttatja őket a nótára.

A háború végén egy kóbor kutya megmarta őt. Lement Pestre s többé nem láttuk őt. Mivel Beöthy nagyon kedvelte őt, jóideig kérdezőskö-dött utána, de hiába.

Az 1918. évben tölté Zsolt az utolsó szünidőt komáromi kertjében. Aztán jött a nagy felfordulás s élte utolsó születésnapját már Budapesten. Horánszkyéknál ülte meg régi barátai körében. Nagy ovációk között ünnepelték őt itt s az ősz tudóst ennyi szeretet és ragaszkodás könnyekig megindította.

A komáromi kert azóta néma és puszta. Ki tudja, az ottan lefolyt szép napok nem olyanok-e, mint a lefolyt vizek, melyek soha többé vissza nem térnek? Reméljük az ellenkezőjét s tartsunk jámbor eleinkkel, kik azt tartották, hogy a vonatott reménység megbetegíti az elmét, a betel-jesedő kívánság pedig az életnek fája.

TARTALOM

	Oldal
I. Az igazi szegény legények	7
II. A hegyaljai zendülés	33
III. A Zrinyiek és Muraköz	83
IV. Szörényi Gábor esete	105
V. Magyar hajdúk olasz földön	119
VI. A magyar tózsérek és kereskedők pusztulása	129
VII. Egy hős kapitány halála	249
VIII. Egy kertgazdánk a XVI. században . . .	263
IX. A komáromiak a diplomácia szolgálatában	275
X. Zrinyi Miklós ismeretlen levelei	287
XI. Az oltármesterség és az ispotálymesterség	325
XII. A városok hússal való ellátása régente .	349
XIII. Küzdelem a részegeskedés ellen	371
XIV. Kertjeink a XVII. század első felében . .	381
XV. A szöktetés	433
XVI. A magyar felimeg	461
XVII. Sieniawski hercegné és Visky Sámuel . .	473
XVIII. A komáromi Erzsébet-sziget multja . . .	483